SEMRA SOMERSAN

SOSYAL BİLİMLERDE ETNİSİTE VE IRK

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SEMRA SOMERSAN • SOSYAL BİLİMLERDE ETNİSİTE VE IRK

SEMRA SOMERSAN

1944'te Ankara'da doğdu. 1967'de Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nü bitirdikten sonra ABD'de doktora yapmak üzere Fulbright bursu kazandı. 1974'te The Ohio State Üniversitesi'nde Sosyal Psikoloji, 1976 yılında Antropoloji masterı ve 1981'de de doktora yaptı. ABD'de iki yıl misafir öğretim görevlisi olarak çalıştıktan sonra Türkiye'ye döndü.

Önce *Nokta* dergisi, ardından *Cumhuriyet* gazetesinde araştırmacı gazeteci olarak çalıştı. Bu dönemde, biri *Nokta* dergisinde, Amerika'da yasaklı kimyasal maddelerin Türkiye'de insanlar üzerinde ilaç olarak denenmesi ile ilgili ortak çalışması, diğeri de *Cumhuriyet* gazetesinde, Türkiye'ye zehirli atık ithali ile ilgili araştırmacı gazeteciliği nedeniyle iki ulusal gazetecilik ödülü aldı. On yıla yaklaşan gazetecilik dönemi sonrasında, 2000 yılında üniversiteye girdi.

Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Yardımcı Doçent olan Semra Somersan'ın Metis Yayınevi tarafından 1993 yılında basılmış *Türkiye'de Çevre ve Siyaset* kitabının yanısıra pek çok dergi ve gazetede yayımlanmış makaleleri var.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Semra Somersan
SOSYAL BİLİMLERDE ETNİSİTE VE IRK

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 75
Sosyoloji 2

ISBN 975-6857-94-3

1. Baskı İstanbul, Eylül 2004

© Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti.
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 28 Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 60 00 - 217 28 62 / Faks: 0212 347 10 11

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Volkan Dalkılıç
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi
Düzelti Alkan Dalkılıç
Baskı ve Cilt Lebib Yalkın Yayımları ve Basım İşleri A.Ş.
Oto Sanayii, Barbaros Cad. No: 78, 34396, 4. Levent - İstanbul
Telefon: 0212 282 39 00 - 278 62 90 / Faks: 0212 280 99 34

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Somersan, Semra
Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk / Semra Somersan.
p. cm.
ISBN 975-6857-94-3 (pbk.)

1. Ethnicity. 2. Racism. 3. Social conflict. 4. Multiculturalism.
5. Nationalism. 6. Ethnic relations.
GN495.6_.S66 2004

Semra Somersan

SOSYAL BİLİMLERDE ETNİSİTE VE IRK

İçindekiler

xi Önsöz

1 Giriş
- 4 Ulus-Devletler ve Etnik Gruplar
- 7 Homojen ve Heterojen Ulus-Devletler
  - 10 Afrika
  - 11 Akdeniz ve Ortadoğu
  - 11 Güney Amerika
  - 12 Kuzey Amerika
  - 12 Orta Amerika
  - 13 Asya
  - 14 Avrupa
  - 16 Pasifik
- 16 Bilmece-Bulmaca

21 BİRİNCİ BÖLÜM Etniler ve Etnisite
- 21 Sözcüklerin Kökeni
- 22 Antik Çağlarda Etnisite
- 23 Etik ve Emik Etnisite
- 23 Etnisite'nin Değişken Anlamları Üzerine
- 31 "Lue" Olmanın Hafifliği
- 32 Keyfiyetin Ciddiyeti
- 34 Benim Ondan Farkım Ne?
- 35 Ortak Kader ve Aidiyet Duygusu
- 36 Etnisitenin Kış Uykusu
- 38 Etnisitenin Paradoksu
- 40 Etik Ayrışmanın Kökenleri

41 İKİNCİ BÖLÜM Irklar ve Irkçılık
- 42 Önyargılar
- 42 Irkçılık
- 44 Irkçı İnsan Tiplemeleri
- 44 Bir Kara Tarih
- 48 Boas, Irkçılığın Reddi ve Kültürel Görecelik

49 Bilim Irkçılığın Hizmetinde
51 Felsefecilerin Irkı
55 Ve Bugün
56 Balibar ve Sınıf Irkçılığı
57 Yeni Irkçılık
59 Irksız Irkçılıklar
62 Eski ve Yeni Irkçılıklar Farklı mı?
63 a. Sembolik ve Modern Irkçılıklar
65 b. Çelişkili Irkçılık
65 c. Caydırıcı Irkçılık
66 Göze Çarpmayan Irkçılık
68 Avustralya'daki Irkçılık Araştırmaları
70 Gizli Irkçılık: "İçimizdeki Irkçılık"
72 Polis Irkçılığı
74 Kurumsal ve Kültürel Irkçılık
76 Emperyal Irkçılık

77 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Çoğunluk ve Azınlık Grupların Devlet Gözetimindeki Yaşamı: Demositten Asimilasyona
79 1. Genosit, Demosit ve Etnik Temizlik
81 2. Yasa Zoruyla Yalıtma ve Ayrı Yaşatma (Apartayd)
87 3. Zorunlu Uyum (Asimilasyon) ve Erime Potası

91 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Çoğunluk ve Azınlıkların Devlet Gözetimindeki Yaşamı: Mevsim Salatalarından Çoğulculuğa
91 1. Mevsim Salatası
92 2. Bütünleşme veya Entegrasyon
92 3. Çoğulculuk

97 BEŞİNCİ BÖLÜM Çoğunluk ve Azınlıkların Devlet Gözetimindeki Yaşamı: Çokkültürlülük
100 Sosyal Bilimler Yazınında Çokkültürlülük
106 Ekonomik Adalet Yoksa, Kültürel Adalet de Yok
108 Postmodern Durumlar
115 Kültürlerarasılık
117 Kültürel Uyuşmazlıkları Benimseyen Toplum

117 Çokkültürlülüğün Liberal, Radikal ve Sol Yorumları
121 Kuşbakışı Çokkültürlülük

125 ALTINCI BÖLÜM Çokkültürlülük Parametreleri ve Eleştiriler
130 Çokkültürlü Değişimin Parametreleri
130 1. Yeniden Yapılanma İlkeleri
130 2. Yeniden Yapılanmanın Genel Alanları
130 3. Yeniden yapılanmanın Odaklanacağı Toplumsal Sektörler
134 Denetçi ve Düzeltmen Kurumlar
134 "Yeni" Anlayışlar
135 Sorunu Kökten Halletmiyor

137 YEDİNCİ BÖLÜM Çokkültürlülüğe Eleştiri Yağmuru

141 SEKİZİNCİ BÖLÜM Kimlik, Köken Arayışları ve Milliyetçilikler
141 Kültürel Kimlik ve "Kimlik Politik"
142 Kökenlerin İzinde
144 Babanın Unutmak İstediği...
145 Soysuz Arayış
146 Kimlikler ve Milliyetçilikler
148 Etnik Milliyetçilik ve Yurttaş Milliyetçiliği

151 DOKUZUNCU BÖLÜM Göçler, Diasporalar ve Etniler
152 Bugünün Göçmenleri
153 1. Klasik Göç Modeli
153 2. Sömürge Modeli
153 3. Misafir İşçi Modeli
154 4. Gayrimeşru Model
156 Sığınmacılardan Ulusaşırı Cemaate
157 Etnik Yakınlık İlkesi
158 Diasporalar

161 ONUNCU BÖLÜM Küreselleşme ve Kültürel Çeşitliliğin Geleceği

169 ONBİRİNCİ BÖLÜM "Tencere Toplum" Paradigmasından Melez, Geçirgen Topluluklara

181 ONİKİNCİ BÖLÜM Etnisite Feminizmi Böldü

187 ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM Etnilerin ve Halkların Hakları
- 190 Paradigma Değişiyor
- 192 Üç Büyük Tektanrılı Dinde Haklar
- 192 Kozmopolitan Demokrasi
- 194 Yerli Halkların Hakları ve "Gökkuşağı Demokrasisi"

199 ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM Korku Umudu Tüketir

203 Sözlük
209 Kaynakça
215 Dizin

Tablolar

61 **Tablo 1:** Michel Wieviorka'ya Göre Çağdaş Irkçılığın Alanı
101 **Tablo 2:** John Rex'e Göre Kültürel Çeşitliliğin Yaşatılma Yöntemlerinin Tarafından Tablolaştırılmış Hali Kültürel Çeşitliliğin Barındırılması
131 **Tablo 3:** Çokkültürlük Taleplerin Kamusal, Özel ve Özelüstü Alanlara Dağılımı
132 **Tablo 4:** Çokkültürlü Taleplerin İlke, Politika ve Uygulamalar Açısından Ayrıntılandırılması
133 **Tablo 5:** Çokkültürlü Taleplerin Kamusal, Özel ve Özelüstü Alanlara Dağılımı

Önsöz

Tanrı dünyayı yaratmış, bir kıtadan öbürüne, ovadan yaylaya geçiyor, eksikleri tamamlıyormuş. İşler bitmiş, sıra gelmiş etnik grupları dağıtmaya. Bohçasını doldurup sırtlamış, yola koyulmuş. Her mola verdiğinde elini torbasına daldırıyor, avuç avuç etnik grup tohumunu alıp rasgele oraya buraya serpiştiriyormuş. Sıra gelmiş Kafkasya'ya. Artık epey yorulmuş olan Tanrı, yolculuğun da neredeyse sonuna ulaşmışmış. Kafasını torbasına daldırıp bir bakmış, bir daha bakmış, iki düşünmüş, sonra dibinde kalan ne var ne yoksa Kafkasların üzerine boşaltıvermiş. İşte bu nedenle Kafkasya'da bunca çok çeşitli, içinden çıkılamayacak kadar birbirinden farklı etnik grup birlikte yaşamaktaymış.[1]

Bu söylenceyi Stefanos Yerasimos'un İletişim Yayınları'ndan çı-

---

1 Öte yandan, Avrupa'da ırkçılığın tarihini anlatan George Mosse'ye göre, Fredrich Bluembach, Beyazlara "Caucasian", "Kafkasyalı" denmesini, Kafkas dağlarında insan türünün en güzel örneklerinin anayurdu olmasına bağlıyor! George Mosse, *Toward the Final Solution: A History of European Racism*, Dent, Londra, 1978.

Orijinal kaynak elimde yok; bilgiyi şu makaleden aldım: Robert Stam, Ella Shohat, "Contested Histories", *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, David Theo Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994 s.323.

kan *Milliyetçilik ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu* kitabında okumuştum. O gün bu gün, sırası geldiğinde, anlatmak hoşuma gider. Etnisitenin rastlantısal yönüne yaptığı vurgu ile mutlakiyetlerine sarılanları belki bir nebze sarsabileceğini düşünürüm.

* * *

Dünyadaki eşsiz kültürler, diller ikişer-üçer yok olurken, ulus-devlet sayısı birer-ikişer artıyor. 1991 sonrasında "ulus-devlet" istatistiklerde patlama oldu: Çok etnili dört ulus-devletin, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Etiyopya'nın parçalanması ile listeye yirmiyi aşkın devlet eklendi. Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden kalan topraklarda, Kazakistan, Kırgızistan, Nagorno-Karabağ (Dağlık Karabağ), Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yanı sıra, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi on bir ülke kuruldu: Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Latviya, Litvanya, Moldovya, Rusya, Ukrayna. Çeçenya'nın durumu ise henüz belirsiz. 1945'te Mareşal Tito'nun Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde altı eşit cumhuriyet mevcuttu: Hırvatistan, Karadağ (Montenegro), Sırbistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Makedonya. Bugün Eski Yugoslavya'dan geriye kalan esnek birlik "Sırbistan ve Karadağ" olarak anılıyor. Burada şimdilik dört yeni ulus-devlet kuruldu: Bosna-Hersek, Hırvatistan Cumhuriyeti, Slovenya Cumhuriyeti ve Makedonya. Kosova'nın durumu halen kesinleşmiş değil. Eski Çekoslovakya'dan ise iki ayrı devlet çıktı: Çek Cumhuriyeti ve Slovak Cumhuriyeti. Buna karşılık, 1990'da Alman Demokratik Cumhuriyeti, Alman Federal Cumhuriyeti ile birleşerek tek bir devlet haline geldi. Hong-Kong adası, İngiltere'nin 1999 yılında sömürgesini devretmesi ile birlikte esnek bağlarla Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlandı. 2004'teki toplam ulus-devlet sayısı 200 civarında, halen bunlardan 191'i BM üyesi.[2] Devletleşme, birleşme ve parçalanma sürüyor. Avrupa Birliği'nin geleceğine dair devam eden tartışmaları da bundan soyutlamak mümkün değil. Bir yandan

2 Sayılar, kaynaklara göre ve dünya siyasi coğrafyası ile birlikte değişiyor. Yukarıdaki istatistik BM'nin internet sitesinden alındı.

"Avrupa Anayasası" hazırlanırken, diğer yandan, "temsil için tek bir başkan" önerisi kamplaşmalara yol açıyor. "Avrupa Birleşik Devletleri" veya "Avrupa Federal Devletleri" isimlerinin yeni hal için uygun olup olmadığı konusu gündeme getiriliyor.

Ulus-devlet sayısının artması, dünyadaki çok çeşitli kültürlerin hayatiyetini sürdürebilmesi anlamına gelmiyor. Birleşmiş Milletler 2001 yılını "Dünya Diller Yılı" ilan etmişti. Herhalde bunu yok olan ve yok edilenlere dikkat çekmek, belki de ancak kaybedilme eşiğindekileri fark edebilme yeteneği ile yapmıştı.

* * *

Irk ve etnisite konusunda İngilizce, Türkçe epey kitap ve dergi karıştırdım. Kimisini baştan sona okudum, bazısından birkaç makale ile yetindim. Irklar konusu ile ilgili İngilizce'deki kitap bolluğuna karşılık Türkçe'de kaynak az; çoğu da çeviri. İngilizce'deki etnisite ile ilgili kitapların ise birkaçı dışında, hemen tümü bir sosyal bilimci veya ikili-üçlü ekipler tarafından, çeşitli kaynaklar derlenerek yapılmış. Ancak, her halükarda konunun akademik yönü ağır basıyor. Türkçe'de ise durum tam tersi; tek-tük çeviri yayını saymazsak, hemen hemen hepsi tek kişi tarafından ve üniversite dışından bireylerce yazılmış. Bu kitaplarda, akademik kaynaklara atıf veya akademik kaynaklardan alıntı pek yok.

Türkçe'de etnisite üzerine olan kitapların bir kısmı milliyetçilik çerçevesinde ele alınmış; bir kısmı da Lazlar, Çerkezler, Kürtler gibi belli halklar, etnik gruplar (etni, budun, kavim) hakkında. Bu bağlamdaki toplumbilimsel kavramları, tahlilleri ortaya koyan/sorgulayan kapsamlı bir yayın yok.[3] Buna karşılık konu çok güncel; milliyetçiden enternasyonaliste, sağdan sola, liberal kapitalistten Marksiste hemen her kesimin ilgisini veya tepkisini çekiyor, seveni de nefret edeni de bir şekilde hayata/kendine bulaştırıyor. Anglosakson literatüründen farklı

3 Metis Yayınevi'nden çıkan, Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler*' i ile Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein'ın *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler* kitapları, yazarların görüşlerini kuramsal bir çerçevede ele alıyor.

olarak, Türkiye'de, akademi dışında, etnisitenin reddinden incelenmesine kadar uzanan geniş yelpazede azımsanamayacak kadar amatör/uzman kişi var. Tartışmalar/kızışmalar Meclis görüşme ve koridorlarına, oradan cezaevlerine taşınıyor, Türk Ceza Yasası'nın 312. maddesi ile Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesine, bakanlıklardan ve MGK'dan çıkan çeşitli gizli[4] ve açık genelgelere konuk oluyor. Belki bu yüzden, Türkiyeli sosyologların çoğu özellikle 1980'li yıllarda ateşten uzak durdu.[5] Ama hayat, ne onları, ne de devletleri bekler, hemen her zaman önden gider. Irk ve etnisite konusunda yapılan konferanslar, söyleşiler salonları dolduruyor. Sosyal bilimciler sessiz. Örneğin, "Kürtçe bir dil değil... Kart-kurtlardan ibarettir. Türkçe'nin bir lehçesidir," diyerek, geçmiş yıllarda siyasetçiler kendilerine özgü "bilimsel" görüşlerini vaaz ederken,[6] "Hayır, Kürtçe Hint-Avrupa dillerinden biridir, en yakın olduğu grup da Farisi dil ailesidir. Türkçe'den tamamen ayrı bir diller topluluğuna mensuptur,"[7] diyen yok. Doktorası için Kürt Alikan Aşireti üzerine yaptığı saha çalışması nedeniyle yıllarca cezaevini mekân edinmiş Sosyolog Dr. İsmail Beşikçi'nin akıbetinin bütün sosyal bilimciler farkında; yasaklar 3 Ağustos 2002'de *Avrupa Birliği Uyum Paketi*'nin TBMM'de onaylanması ile kısmen kalktı, ama genel geçer söylem ve pratik henüz değişmedi.

Yeni binyıl başı, konuya, hataları ve doğruları ile, sosyal bilimler açısından toplu olarak bakan, çeşitli sosyal bilimlerin içine bu amaç-

---

4 Bkz. Fethiye Çetin, *Radikal* Gazetesi Pazar eki, *Radikal* 2'nin Eylül-Ekim 2003 haberleri.

5 Durum 1990'ların ortalarından sonra, özellikle AB ile ilişkiler çerçevesinde değişmeye başladı. Tabiî istisnalar da var. Örneğin gazeteci Rıdvan Akar, İstanbul Üniversitesi'nde kabul edilen doktora tezini Varlık Vergisi üzerine yaptı. *Varlık Vergisi: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, İstanbul, Belge Yayınları, 1992. 1990'ların sonuna doğru Fuat Dündar, İstanbul Üniversitesi'nde kabul edilen master tezini *Türkiye'de Nüfus Sayımlarında Azınlıklar* üzerine yaptı. İstanbul, Doz Yayınları, 1999. Marmara Üniversitesi'nden Sosyolog Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları* üzerine çalıştı. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000. Son dönemde de Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, İstanbul, TESEV, 2004 isimli araştırmasını yayımladı. Karadeniz Üniversitesi'nden M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları* isimli tezle doktorasını aldı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

6 1980-92 arası Türkiye'de durum tam da bu idi.

7 Bilindiği üzere, Türkçe Ural–Altay dil ailesine mensup.

la girip çıkan yayınlara gebe. Birikmiş, ama kıyıda köşede kalmış bilgileri böylece toplayıp geçmiş yüzyılların acısını, ak ve karasını geride bırakmak belki de mümkün olur. Durum, sadece bu konuda çok yetersiz olan Türkçe kaynaklar için değil, İngilizce'deki derleme eserler için de böyle. Toparlayıcılığı üstlenen başkaları çıkacaktır elbette veya kolları sıvamışlar bile vardır; işte bu kitap da karınca kararınca benim katkım. Bu çalışmada 20. yüzyılda psikolojideki zekâ testlerinden, 18-19. yüzyıllarda felsefecilerin, antropologların ırkı temel alan kuramsal görüşlerine, Batı düşün tarihindeki toplumbilimciler, Herbert Spencer'den Arthur Jensen'e, ırkçı kuramsallaştırmalardan ırkçı ampirisizme, bunların antitezi teoriler, araştırma ve hattâ Türkiye'den tek-tük örneğe kadar, konuya elimden geldiği kadar geniş bir açıdan bakmaya çalıştım.

Ekonomi, psikoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi dalların hepsinde bir miktar mesai yapmış biri olarak, yıllardır ırkçılık ve etnosantrizmin çeşitli örneklerinden elime geçen her şeyi okudum. Aldığım tüm gazetelerden, en az on yıldır olayları, görüşleri ve önyargıları su yüzüne çıkartan, rengârenk kupürler kestim. Koleksiyonum köpek ve kedilerimin üstünde oynayıp cirit atmasına müsaade edecek kadar gelişti, koridora taştı; hattâ geçen yılbaşında eve aldığım minik kedi bey, sokaktaki tehlikeli günlerinin travmasını her anımsadığında, saklanmak üzere aralarında kendine epey güvenli bir yer buldu. Köpeğim, her fırsatta dosyaların içindeki belge ve kupürleri boşaltarak kıymetli malzememi parçalayıp, dişlerini kaşıyabileceğini sandı.

Bu kitap, bir yandan ırk ve etnisiteyi sosyal bilimler açısından ele alan temel soruları başka soru ve/veya cevaplarla etkileşim halinde dile getiren bir kaynak, bir başvuru kitabı olmanın yanı sıra, biriktirdiğim çeşitli belgelerden de düşünsel açıdan kurtulmanın bir yolu olur umarım; zamanı çoktan geldi, geçiyor bile.

Çok da önemsiz olmayan bir bakış açısına da değinmeliyim. Kitap, sosyal bilimler çerçevesinde ve büyük ölçüde Türkiye dışında gelişen bilgi-bilim-toplum-tarih-değişim ilişkilerini odak noktasına koyuyor. Ülkedeki durumun ayrıntılı incelemesi başka bir çalışmanın ürünü.

Giriş

21. yüzyılın başında dünyanın hali: Bir yanda 1980'lerden bugüne, geçmişi unutulmuş[1] sosyal bilime yerleşmiş "hayali cemaat" ve "geleneğin icadı" kavramları; öte tarafta da baskı veya yok edilme sürecindeki etnik kimliklerine sımsıkı sarılan, mutlakiyete inananlar.

Dünyada iki yüz civarında ulus-devlet var. Temmuz 2004 itibariyle bunlardan 191'i Birleşmiş Milletler'e üye. Avrupa Birliği ise, hazırlanmakta olan anayasası ve başkanlık sistemi arayışları ile birlikte, 2004'te yirmi beş üyeye ulaşırken, siyaset bilimciler, sona erdiği iddialarına rağmen ulus-devletin canlılığını epey daha sürdüreceğini vurguluyor.

Birleşmiş Milletler kaynaklarında, dünyada halen 5000 civarında etnik grup, 6000 kadar da dil kaldığı belirtiliyor. Birkaç yıl öncenin

---

1 Max Weber daha yüzyılın başında etnisiteyi 'ortak kökenleri olduğuna inananların öznel inancı' ve 'varsayılan kimlik' olarak tanunlıyor, öneminin de, nesnel bilgi olup olmamasından tamamen bağımsız olduğunu belirtiyordu. Bununla ilgili yazısı İngilizce olarak ancak 1970'lerde yayımlandı. "What is an Ethnic Group?", Max Weber, *Economics and Society*, cilt.1, (orij. 1925) Roth and Wittich (ed. ve çevirmenler), The Regents of the University of California: California, 1978. Makale kısaltılmış olarak da Monserrat Guibernau ve John Rex'in *The Ethnicity Reader* 'i içinde mevcut: M. Weber, "What is an Ethnic Group?". Polity Press, Cambridge, 1997, s.15-27.

tahminleri ise daha yüksekti: "6-7 bin etnik grup, 8-10 bin de dil"[2] deniyordu. İstatistikler yeni yönelimlere göre düzeltilmiş olabilir; ama ulus-devlet sayısı birkaç yılda bir, bir-iki sayı artarken, "küreselleşen" dünyada etnik grup ve dil sayısının her yıl birer ikişer azaldığını kimse yadsıyamıyor. Buna karşılık, kendini küreselleşme coşkusuna kaptıranlar gezegenin bir yandan küçüldüğüne, kültürlerin ve insanların giderek benzeştiğine vurgu yapıyor, diğer yandan da çeşitliliğin arttığına değiniyorlar.[3] Her nasılsa, ikisi bir arada... İngiliz dilbilimci David Crystal ise, dünyadaki altı bin dilden yüzde ellisinin, bu dilleri konuşan son kişilerle birlikte, gelecek elli yıl içinde yok olup gideceğini yazıyor.[4]

6 milyar olduğu tahmin edilen dünya nüfusunun dörtte biri, (1,5 milyar) İngilizce'yi anadili veya ikinci dil olarak konuşuyor. Bazı kaynaklar ise toplam dünya nüfusunun yüzde onunu oluşturan yaklaşık 600 milyon insanın İngilizce'yi anadili olarak konuştuğunu belirtiyor.[5] Geçmişte İngiliz sömürgeciliği, bugün de ekonomisi, şirketleri ve savaşları ile birlikte Amerikan ekonomisi ve kültürünün küreselleşmesi sürecinde, 60'a yakın ülkede İngilizce'nin resmi ve/veya yarı resmi dil olarak kullanıldığı belirtiliyor.[6] Ayrıca internetin, hava trafiğinin, iş konferanslarının ve pop müziğin de temel 'anadili' İngilizce! Türkiye de 2003'teki Eurovision yarışmasını "Everyway That I can" isimli İngilizce şarkı ile kazanmadı mı?

Çince bilenlerin sayısı da giderek artıyor. Macionis ve Plummer 1.2 milyar kişinin (dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 20'si) anadilinin Çince olduğunu belirtiyor.[7] İspanyolca dünyadaki üçüncü en yaygın dil, dünya nüfusunun yüzde 6'sının, yani, 350 milyonun anadili.

---

2 Ernest Gellner örneğin, İngilizcesi 1983 yılında yayımlanan *Uluslar ve Ulusçuluk* kitabında 8000 dil olduğu varsayımından hareket ediyordu: İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.

3 Hiperküreselleşmecilerin görüşü için bkz: David Held, Anthony Mc Grew ve başkaları. *Global Transformations*. Cambridge, Polity UK, 1999, s.2-28.

4 D. Crystal, "The Death of Language", *Prospect*, 46: 56-59 (C.W. Watson, 2000, *Multiculturalism*. Open University Press, Buckingham, 1999, s.68 içinde alıntı).

5 J. J. Macionis & K. Plummer, *Sociology, A Global Introduction*. 2. baskı, Londra: Pearson Education Ltd., Essex, 2002, s.101.

6 *A.g.y.*, s.101.

7 *A.g.y.*, s.101.

David Crystal ve diğer dilbilimcilere göre Çince, İngilizce ve İspanyolca gibi çok geniş kitlelerin konuştuğu diller giderek yayılırken, merkez dışında kalan ve az sayıda insanın konuştuğu diller yok olacak. Egemen diller, azınlık dillerini "piyasa"dan kovuyor. Crystal, azınlık dillerinin "ölüm nedeni"ni, güçlü çoğunluk dilleri ile karşılaşan azınlık dillerinin rekabete dayanamamasına bağlıyor. Bu, bir yandan "küreselleşme", diğer yandan da yaşam alanlarının yok edilmesiyle yakından ilgili bir olgu. David Crystal, doğal çevrenin korunması ile kültür ve dillerin korunması arasında yakın bir ilişki olduğunu iddia ediyor. Her gün 400 futbol sahası büyüklüğünde Amazon ormanı, yerleşim, kereste, yol yapımı ve madencilik için feda edilirken orayı yüzlerce yıldır yurt edinmiş birçok Kızılderili etnik gruplar nasıl var olabilir? Nitekim, beyazların son yıllarda keşfettiği yeni gruplar, yok olmaya direniyor. Ama nereye kadar? Sadece Güney Amerika, Brezilya ve Venezuela'da değil, Güney Doğu Asya'da da durum böyle. Ekolojik çeşitlilik tükenirken, eşsiz diller ve kültürler de tarihe karışıyor. Geriye kalanlar ise, ya dünyanın kaymağını yiyor, ya da sınırlı kaynaklardan varlıklarını koruyabilecek kadar pay almak, bağımsız olmak veya sadece varlıklarını sürdürebilmek için canhıraş savaş veriyor.

Bugün Avrupa Birliği sınırları içinde İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca gibi diller dışında 42 azınlık dili olduğu, Birlik sınırları içinde 14 milyon kişinin ise tek lisan konuştuğu istatistiklerde belirtiliyor. Halen Avrupa Birliği'nde 11 resmi dil mevcut ve genişleme ile birlikte bu sayının artacağı öngörülüyor. Brüksel'deki Avrupa Komisyonu'nda çeviri ile uğraşan 400 memur, tam zaman işbaşında. Ayrıca, kaybolmakta olan dilleri canlandırmak üzere "*Az Kullanılan Diller Avrupa Bürosu*" açılmış. Bu büro yılda üç kere *Contact* isimli bir bülten çıkarıyor. Öte yandan Fransızlar, İngilizce'nin egemenliğine karşı, İngilizce sözcüklerin dillerinde kullanılmasına itiraz ediyor.

Türkiye'de, Türkçe dışındaki dillerin buharlaşmasını isteyenler karşısında, yıllar sonra Kürtçe yayına, o da ancak resmi yayın organı TRT'de ve "günde yarım saat" izin verildi. Oysa bugün, 1994 sonrası dünyanın en demokratik anayasasına sahip olduğu söylenen gökku-

şağı demokrasisi Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 11 dil resmen tanınıyor; Türkiye'de tek. Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde, 3 Ağustos 2002 den itibaren Lazca, Kürtçe gibi "geleneksel" dillerde yayınlarına izin verilse de Türklerle birlikte yaşayan çeşitli halkların konuştuğu 20-25 anadilinin adını anmak hâlâ hoş karşılanmıyor.[8] Endonezya'da ise 250 dil konuşuluyor.[9] "Avrupa Birliği'nde hepimiz azınlık olacağız," diyor bir Danimarkalı hukukçu.[10]

ULUS-DEVLETLER VE ETNİK GRUPLAR

Dünyadaki ulus-devlet sayısı ile etnik grup sayısını karşılaştırmak ulus-devletin temelinde yattığı söylenen etnik birlik = ulus birliği anlayışına karşı çarpıcı açılımlar getiriyor: İki yüz ulus-devlete karşılık, beş bin civarında etnik grup var demiştim. Şöyle düşünün: 200 / 5000 = yüzde 4 (yani, 200 bölü 5000 eşittir yüzde 4). Bu aritmetiğin özü ve yansımaları üzerinde durmaya değer. Demek ki:

1. Ulus kavramı, devletler ve resmi bakış açısından, genellikle bir etnik grupla özdeşleştiriliyor. Oysa dünyadaki tüm etnik gruplardan sadece yüzde 4'ü bir ulus-devlete sahip.

2. Etnik grupların yüzde 96'sının ise kendine özgü bir devleti yok.

3. O halde, bir ulus-devletin sınırları içinde, ister istemez birçok etnik grup yaşıyor. Demek ki, dünyada etnik kültürler açısından çok az homojen ulus-devlet var. Çoğu, az veya çok çeşitlilik sergiliyor.

4. Kimi ülkelerde tepede, yönetimde, o ulus-devletin adıyla bütünleşmiş, çoğunluğu oluşturan bir etnik grup bulunuyor. Azınlıklar ise bazen kotalarla, bazen "demokratik" seçimlerle, yönetime katılma-

---

8 3 Ağustos 2002'de Avrupa Birliği Uyum Paketi TBMM'den geçti. Görüşmeler sonunda yapılan açık oylamada anadilinde yayın ve eğitimle ilgili maddeler 114'e karşılık 267 oy ile kabul edildi. Paketin 8. maddesi "geleneksel olarak kullanılan Kürtçe, Lazca, Çerkezce gibi dil ve lehçelerde radyo ve TV yayınları serbest bırakılırken, yerel dil ve lehçeler için dil kursu veren dershaneler açılabilecek (*Milliyet*, 4 Ağustos 2002, s.20 ve *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 2002, s.1, 5 ve 6).

9 BBC kısa dalga Türkçe haberleri, 26 Aralık 2001, saat 18:00.

10 Erik Siesby, Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin 2000 yılı Kasım ayında, Armada Oteli'nde düzenlediği "Çokkültürlülük" sempozyumunda yaptığı konuşma.

ya çalışıyor; bazen de iradeleri, sistemin, kamusal alanın tamamen dışında bırakılıyor. Etnik grup ismi taşımayan devlet sayısı neredeyse sadece Yeni Zelanda, Avustralya, Amerika, Kanada, Arjantin, Brezilya, Peru, Meksika gibi eski sömürgelerle sınırlı.

5. Azınlıktaki bir etnik grubun devlete egemen olduğu durumlar çok ender. Güney Afrika Cumhuriyeti bir istisna idi. Nelson Mandela 1990'da cezaevinden çıkmadan ve 1994'te Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ilk demokratik seçimler yapılmadan önce, bir avuç azınlık, Hollanda ve İngiltere kökenli beyaz, siyasette tek egemen güçtü ve 49 yıl boyunca siyahlara siyasal, yasal, toplumsal ve ekonomik, hiçbir alanda hak hukuk tanımadan resmen ayrılıkçı, ırkçı ve beyazların üstünlüğüne dayanan "apartayd" rejimi ile ülkeyi yönetti. O dönem içinde beyazlar nüfusun yaklaşık 2-3 milyonunu; Siyahlar, melezler ve Asyalılar ise 18-20 milyon civarında bir bölümünü oluşturuyordu. Demek ki yaklaşık yüzde 10'luk bir grup, orada yaşayanların yüzde 90'ını, yönetime hiç katmadan, seçme/seçilme dahil, hiçbir hak tanımadan yasal olarak ve resmen yönetiyordu.

6. Etnik azınlıklar ve kimi yerli halklar, çoğu ulus devlette bir, arasıra da Kanada ve Belçika örneklerinde olduğu gibi, iki etnik grubun yönetiminde yaşıyor. Kanada'da İngiliz kökenliler nüfusun yüzde 25'ini, Fransızlar ise yaklaşık yüzde 24'ünü oluşturuyor. Fransızlar bağımsızlık için İngilizlerle çekişedursun, yerli halklar, örneğin Kwakiutllar, Kreeler, Eskimolar, iki grup arasında siyasi çekişmelere seyirci kalıyor, daha doğrusu bırakılıyor. Ayrılma, bölünme ya da bütün kalma konusunda fikirlerini soran yok. 1995 yılında Quebec için yapılan referandumda, Kreeler, eğer oylardan, Fransız kesimin ayrılması kararı çıkarsa, bu kesimde yaşadıkları halde toprakları ile birlikte İngiliz tarafına geçeceklerini, Fransız yönetiminde yaşamayacaklarını, topraklarını da onlara vermeyeceklerini ilan etti.

Bunlar gazetecilik genellemesi olarak görülebilir. Tarihimi inkâr etmem, kaldı ki dünyanın/ülkelerin gidişatı ile sosyal bilimlerin konu ve sorunsalları arasında epey yakın bir bağ olduğunu gözlüyorum. Çeşitli on yıllarda, nispeten demokratik rejimlerde yaşayan Batılı akade-

misyenlerin inceledikleri olguların istatistiki dökümü yapılıp dünyaki güncel olaylarla karşılaştırılsa, birbiriyle ne kadar yakın ilgili olduğu, aralarında ne çarpıcı bir korelasyon bulunduğu görülür sanırım.

Etnisite, ırk ve milliyetçilik için de paralel bir iddiada bulunulabilir. Bugün konuya dair bunca çok kitap çıkması, 1960 ve 70'lerdeki sıradan "bir değişken" konumundan sıyrılıp kitapların, Batı üniversitelerinde derslerin baş köşesine oturması, bu konulara adanmış bölümler, enstitüler kurulması boşuna değil. Oysa, Stephen Cornell ile Douglas Hartmann'ın yazdığı gibi, 19. ve hattâ 20. yüzyılın başlarında Marx, Weber gibi düşünürler etnisitenin eriyip gideceğini, modernleşme ile birlikte hiçbir öneminin kalmayacağını düşünüyorlardı.[11]

Gelin görün ki 20. yüzyılın son otuz yılı madalyonun öbür yüzünü gösterdi. Sınıf çatışması yerini neredeyse etnik savaşlara bıraktı. 21. yüzyıla, ön planda yer alan etnisite ve ırkçılığın, hafif çatışmalardan ziyade ciddi katliamlara, büyük boy savaşlara dönüştüğü bir ortamda girildi. Görüntü bu. Arkasında yatan sömürgecilik tarihini, sınıfsal yapıyı başkaları deşmeli.[12]

"Belli toplumsal/kültürel oluşumlar" anlamındaki etniler, antropoloji için her zaman "temelli" bir konuydu, hattâ, emik[13]- etik[14] ekseni üzerinde gidip gelmeyi, çeşitli toplulukları, kendi görünmez ve/veya varsayılan sınırları içinde incelemeyi, bu bilim dalında uğraşanlar, akılcı, verimli ve önemli bir edim olarak görüyorlardı. Ama son dönemde, özellikle sosyoloji ve kısmen de psikolojide, etnisite, sıradan bir değişken olmaktan çıktı. Dinamikleri keşfedilip araştırılması gereken başlı başına bir sorunsala dönüştü. Batıda şimdi kimi en büyük,

---

11 S. Cornell ve D. Hartmann, *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World* , Pine Forge Press, Londra, 1998, s.8-9.

12 Bu bağlamda Etienne Balibar'ın analizleri büyük önem kazanıyor. Bkz. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *Irk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, İstanbul, Metis, 1993.

13 Bir topluluk içinde yaşayanların kendi kültür, örf, adet ve değerlerini nasıl görüp tanımladıkları. (Subjektif bakış açısı)

14 Dışarıdan bakanların bir topluluğun örf, adet, kültür ve normlarını nasıl tanımlayıp anladıkları. Geçmişte, etik'in nesnel, yani bilimsel, emik'in ise öznel bir bakış açısı olduğu iddia edilirdi. Ama etnometodoloji, hermenütik ve postyapısalcılık sonrası aynı kesinlikte iddialar pek kabul görmüyor.

kimi en ciddi bilinen akademik yayınevlerinin çıkardığı en kalın kitapları, çeşitli yazarların yeni çalışmalarıyla uzun bir dönemi kapsayan eski araştırma ve makalelerden oluşmuş ciltleri işgal ediyor.[15] Daha genç olan "Kültür İncelemeleri" disiplininin ise zaten başlangıcından beri merkezine oturmuştu.

Özetle, her ne kadar etnisite ve değişik kültürler, sosyal bilimcilerin ilgilendiği konularsa da, bu güne kadar yeterince deşilmedi (belki, "etnografiler ve belli etniler dışında" demek daha doğru). Oysa hayatın içinden çıkıp, tarih ve toplum incelemelerinin, biyografilerin, sosyal bilimlerin sıcak karnına ta baştan oturmuştu.

HOMOJEN VE HETEROJEN ULUS-DEVLETLER

Çoğu ulus-devletin kültürel/etnik bir karışım olduğunu yazmıştım. Homojen yapılı ulus-devlet sayısının dördü ya da beşi aşmadığı belirtiliyor. Bu devletlere örnek olarak İzlanda, Norveç, Koreler ve Japonya gösterilebilir. Hele İzlanda, 250 bin kişilik nüfusu, karalardan epey uzak olan, soğuk Norveç Denizi'ndeki, kutuplara yakın ada konumu ve yüzyıllardır hemen hiç dış göç olmaması nedeniyle, kültür bir yana, genetik yapısı bile pek az değişmiş, dünyanın en "monoton" ülkesi. Hattâ bu nedenle 1990'larda gen haritasını oluşturma hakkını yüksek paralar karşılığında bir Amerikan şirketine satması ülkede epey çalkantı yarattı. Norveç'te ise, İskandinavların yanı sıra, "Sami"ler (Saami veya Lap) adıyla anılan oranın yerli (otokton) halkı yaşıyor. Ayrıca 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra buraya göçen Araplar, Süryaniler ve Kürtler de var. Japonya'nın kuzeyinde de, buraların yerlisi, geleneksel olarak avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık ile geçinen Ainu isimli bir grup yaşıyor. Gelip geçen Japon hükümetlerinden pek memnun değil-

15 Clifford Geertz'in ilk 1963'te yayınlanmış bir makalesi hâlâ önemli tartışmalar içerdiği için 1990'larda çıkan kitaplarda kısaltılmış olarak bulunuyor. C. Geertz, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", *The Interpretation of Cultures* içinde. Basic Books Inc., New York, 1973, s.255-311. Kısaltılmış halde: "Primordial and Civic Ties", *Nationalism* içinde, John Hutchinson ve Anthony D. Smith, ed. University Press, Oxford, 1994, s.29-34. & Primordial Ties, *Ethnicity* içinde, John Hutchinson ve Anthony D. Smith, ed. University Press Oxford, 1996, s.40-45.

ler, kendilerine hak tanımadıklarını, ekonomik destek vermediklerini düşünüyorlar.[16] Geriye kalan ulus-devletler ise az veya çok etnik bir karışım sergiliyor. Belki etnik çeşitlilik Suudi Arabistan, Irak ve İsveç'te göreli az ama, Türkiye'de, Kafkaslar'da,[17] İngiltere, ABD ve Hindistan'da, Güney Doğu Asya ülkelerinde, eski Sovyet topraklarında ve Orta Avrupa ülkelerinde epey çok. Antropolog Peter Alford Andrews'un kapsamlı araştırmasına göre Türkiye'de de 47 değişik etnik/dinsel grup var.[18]

ABD'deki çok çeşitli kültürlerden söz edebilmek için farklı yaşam deneyimlerinden geçen etnik grupları en az üç grupta (hattâ Kuzey Avrupa ile Güney veya Doğu'dan gelenlerin deneyimleri de birbirinden epey ayrı olduğu için belki dört grupta) incelemek mümkün. Birinci grup, burayı İspanyollar'dan binlerce yıl önce keşfedenler, kıtanın çok çeşitli yerlileri (otokton halkları), "*İlk Amerikalılar*", Türkçe'de daha çok bilinen adlarıyla, *Kızılderililer*. İkinci grup, kıtaya zorbalıkla, zincirlenerek, satılarak getirildikleri 15-16. yüzyıllardan başlayarak 1865'te kölelik yasaklanana kadar bu statüde yaşatılan çok çeşitli bölge, kabile ve etnik gruplardan Afrika kökenli, Amerikalı Siyahlar.[19] Son grup da, göçmen, ya da keşif/işgal gücü olarak gelip kıtanın bakirliğinden, sömürülmemişliğinden coşan, burayı fırsatlar yurdu bilip kalmayı seçen Batı Avrupalılar, Anglolar, Saksonlar, İskandinavlar, Hollandalılar, İspanyol ve Fransızlar; daha sonra gelen, İtalyanlar, Yahudiler ve ardından, Çinli, Hintli, Japon, Filipinli, Koreli, Vietnamlı,

16 Bkz. M. Womack, *Being Human: An Introduction to Cultural Anthropology*, Prentice-Hall, Upper Saddle River NJ, 2001, s.268-80.

17 Yerasimos, Kafkasya'nın dünyadaki en karmaşık etnik bileşime sahip bölge olduğunu yazıyor. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Milliyetçilik ve Sınırlar:Balkanlar; Kafkasya; Ortadoğu*. İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.275.

18 P. A. Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Dr. Ludwig Reichart Verlag, Wiesbaden, 1989.

19 Türkiye'de üniversitelerde, okumuş/eğitilmiş kesim arasında 'Zenci' sözcüğü hâlâ kullanıyor maalesef. Oysa Afrika kökenli Amerikalılar, 1970'lerden beri bu sözcüğün İngilizcesi olan 'Negro'yu aşağılayıcı bulduklarını söylüyor, kullanmıyor, kabul etmiyorlar. Bu talebe duyarlı olmak, saygı duymak gerektiğini düşünüyorum. Kızılderililer için de, kendi talepleri doğrultusunda İngilizce'de kullanılan 'Amerikalı Hintli' (American Indian) sözünün yerini önce 'Amerikan Yerlileri' (Native Americans) , sonra da 'İlk Amerikalılar' (First Americans) aldı.

Hawaili, Arap, Yunan, Ermeni ve Türk çok çeşitli göçmen etnik azınlık grupları var. Avrupalıların kıtayı keşfi ve işgal etmesi sonucu, Amerika'daki etnik grup sayısı Kristof Kolomb öncesindeki çeşitliliğin bugün yaklaşık üçte birine, yani 250-300'e düşmüş.[20] Oysa 17-18. yüzyıl öncesinde sadece Kuzey Amerika kıtasında yaklaşık 2000 ayrı yerli grup vardı;[21] Güney Amerika'da ise daha fazla (3000- 3500 dolayında). Bu grupların dilleri de uzmanlara göre birbirinden İngilizce ile Çince kadar farklıydı. Etnik grupların büyük bir kısmı, keşif sonrasında Batı'nın vahşeti yüzünden dilleri ile birlikte yok oldu. Kimi yazarlara göre, Batılılar'ın en büyük hatalarından biri, bu kadar çok çeşitli halkları, tek bir etnik grup sanıp, tümünü "*Kızılderili*" (American Indian) olarak algılamak ve isimlendirmekti.[22]

Güney Amerika'da, Brezilya ve Venezuela'da, halen, Amazon ormanlarının koruyuculuğu sayesinde yerli grupların sayısı Kuzey Amerika'dakinden daha yüksek. Ama onlar da artık hızla azalıyor. 20. yüzyılın ilk yarısında sadece Brezilya'da, her biri diğerinden farklı, kendine özgü dil ve kültürü olan 87 kabile yok olup gitmiş.[23] Bugün bile, Amazon ormanlarında yaşayan şimdiye kadar dillerini ve kültürlerini kimsenin bilmediği, hiçbir Batılının karşılaşmadığı Kızılderili etnik gruplar, transit çevre yolları, maden araştırmaları ve sanayi için kesilen ağaçlar ve Avrupa kökenli yerleşimciler tarafından yeni yeni keşfediliyor, maalesef. Maalesef; çünkü keşfedilenlerin geleneksel yaşam biçimlerini sürdürmesi imkânsız; daha önce bilmedikleri, o güne kadar hiç karşılaşmadıkları bakteri, mikrop ve virüslerle karşılaşıyor; beyaz

---

20 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology, A Global Introduction*, 2.baskı, Pearson Education Limited. Essex, B.K, 2002 ve US Census Bureau, "American Indian Population by Selected Tribes" 1990 Nüfus Sayımı.

21 B. Toelken, "Seeing With a Native Eye: How Many Sheep Will It Hold?", *Seeing With a Native Eye: Essays on Native American Religion* içinde, Walter H. Capps, ed. Harper and Row, New York, 1976, s.9.

22 Bkz. B. Toelken, "Seeing With a Native Eye: How Many Sheep Will It Hold?", *Seeing With a Native Eye: Essays on Native American Religion* içinde, Walter H. Capps, ed. Harper and Row, New York, 1976, s.10.

23 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*. 2. baskı, Pearson Education Ltd., Essex, B.K, 2002, s.67.

yerleşmecilerle çatışmaya giriyor, bazen göç etmek zorunda bıraktırılıyorlar. Ama, aynı zamanda, yabancısı oldukları, onlara yaşam alanı ve olanağı sağlamayan yeni dünyaya ayak uyduramadıklarından kentlerde marjinal bir hayata mahkum ediliyorlar. Diğerleri de ormanda ölüyor veya çatışmalarda öldürülüyor. Brezilya'daki yerli grup savunucuları ve insanı, mesleki dürtü ve meraklarının önünde tutan antropologlar "Keşke keşfedilmeseler," diyorlar. "Çünkü keşfedilmeleri sadece onların değil, dünyanın tek nefes alan bölgesi olan Amazon ormanlarının yok edilmesi ile birlikte tüm dünya ikliminin değişmesi anlamına geliyor."[24] Ama yollar, yerleşimciler, madenciler ve keresteciler Amazonları her gün biraz daha kesip biçiyor. Yakın gelecekte büyük çevre yollarının geçeceği bir yöre olacak Amazon.

Ulus-devletlerdeki etnik çeşitliliğe dair, kimi konuşulan dilleri, kimi etnik grupları temel alan şöyle bir liste yapılabilir:[25]

Afrika

1. Güney Afrika Cumhuriyeti: Hollandalı ve İngilizlerin yanı sıra dilleri birbirinden farklı, çok çeşitli Afrikalı etnik gruplar mevcut. Öyle ki, Hollandalılarla İngilizlerin karma "anadili" Afrikaans ile beraber 11 resmi dil kullanılıyor: Afrikaans, İngilizce, isiNdebele, Sepedi, Sesotho, siSwati, Xitsonga, Setswana, Tshivenda, isiXhosa ve isiZulu.

2. Angola Halk Cumhuriyeti: Resmi dili Portekizce, ancak bunun dışında 41 değişik dil konuşuluyor, bir yerli dil de yok olmuş.[26]

3. Botswana Cumhuriyeti: Resmi diller Tswana ve İngilizce; bunun dışında 26 değişik dil konuşuluyor.

4. Burundi Cumhuriyeti: Eskiden Ruanda-Burundi'nin parçası idi, halen burada iki resmi dil (Rundi ve Fransızca var, yanısıra üç yerli dil konuşuluyor.

---

24 Bkz. *Return from Extinction.* "The Last of the Hiding Tribes" adlı belgesel film dizisi serisinden. Pennsylvania: Bullfrog Films, 1999. *www.bulfrogfilms.com*

25 Bu konuda sistematik bilgi olmadığı için, bu benim oluşurduğum rastgele bir liste.

26 Dillere ilişkin bilgilerin büyük bir kısmını *www.etnologue.com* sitesinden derledim. Başka kaynaklardan gelen bilgileri ise ayrıca belirttim.

5. Kenya Cumhuriyeti: Ulusal diller Swahili ve İngilizce. Hindu ve çeşitli Arap lehçelerinin yanısıra 61 yerli dil konuşuluyor.

Akdeniz ve Ortadoğu

6. Cezayir Demokratik ve Halk Cumhuriyeti: Araplar, Bedeviler ve sömürgecilik döneminden kalma Fransızlar yaşıyor. Resmi dil standart Arapça; bunun yanısıra Fransızca, İspanyolca ve çeşitli Bedevi lehçeleri ile birlite toplam 18 dil konuşuluyor.

7. İran İslam Cumhuriyeti: İranlılar (Farslar-Persler), Azeriler ve Kürtler yaşıyor.

8. Irak Cumhuriyeti: Araplar, Kürtler ve Türkmenler yaşıyor.

9. Mısır Arap Cumhuriyeti: Doğulu Hamiler, Nübyeliler ve Bedeviler yaşıyor. Resmi dil standart Arapça, ancak yanısıra Arapçanın çok çeşitli lehçeleri, Bedevice, İtalyanca, Ermenice, Tosk Arnavutçası ve 11 yerli dil konuşuluyor.

10. Türkiye Cumhuriyeti: Türklerin yanı sıra 46 değişik etnik/dinsel grup var. (Bir halk deyişine göre "Şu topraklarda yetmiş iki buçuk millet yaşıyor.[27])

Güney Amerika

11. Arjantin Cumhuriyeti: Çoğu İspanyol ve İtalyanlardan oluşan Avrupalılardan başka Güney Amerika'nın yerlisi çeşitli Kızılderili etnik gruplar, Kızılderili-Beyaz melezleri (Mestizolar), Araplar (onlara genellikle "Türk" deniyor) ve diğer çok çeşitli etnik grupların karışımı bir mozayiği var.

12. Brezilya Federal Cumhuriyeti: Brezilya'da kıtanın çok çeşitli yerli halkları, rengârenk kültürleri, etnisiteleri temsil eden Kızılderililerin yanı sıra burayı sömürge yapan Portekizliler, onların dışında Af-

27 Bu çarpıcı sözü ilk defa 1980'lerin sonunda, yazı yazmak için Ümraniye'de dolaştığım günlerde, 1 Mayıs Mahallesi'nde gecekonduda yaşayan orta yaşlı bir kadından işitmiştim. Buçuk'un ne anlam taşıdığını ise Peter Alford Andrews'dan öğrendim; buçuk "Çingeneler"di! *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Dr. Ludwig Reichart Verlag, Wiesbaden, 1989, s.47.

rikalılar, geçmişte Mulatto[28] olarak adlandırılan Afrikalı-Beyaz melezler, daha sonra göçen, İtalyan, Alman, Arap (Brezilya'da 'Türk' olarak anılıyorlar), Japon, Hintli ve Yahudiler yaşıyor.

13. Şili Cumhuriyeti: Çok çeşitli Kızılderili halkların yanı sıra İspanyol işgalcilerin torunları, Mestizo olarak anılan İspanyol-Kızılderili melezleri var.

Kuzey Amerika

14. ABD: 2000 yılındaki sayıma göre, toplum nüfus 280 milyon civarında. Amerika'nın yerli halkının, *İlk Amerikalılar*'ın yani Kızılderililerin sayısı 1,9 milyon (nüfusun yaklaşık binde 8'i); İspanyollar ile Afrikalı Amerikalılar hemen hemen eşit oranda; yüzde on beş civarında. Bunların yanı sıra, başta Batı Avrupa'dan olmak üzere Hindistan'dan Türkiye'ye, İran'dan Japonya'ya, Yunanistan'dan Filipinler ve Çin'e, dünyanın hemen her ülkesinden göçmen var. Nüfusun yüzde 14'ünün anadili İngilizce değil! Her birini yaklaşık 100 bin kişinin konuştuğu 25'e yakın dil var. Daha az konuşulanlar istatistiklere girmemiş.[29] Sadece New York metropolünün 2 milyon nüfuslu Queens semtinde 120 farklı dil konuşulduğu belirtiliyor.[30]

15. Kanada: Eskimo, Aleut, Inuit ile Kwakiutl, Kree gibi çeşitli Kızılderili grupların yanı sıra, göçmenlerin/işgalcilerin torunları olan başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere Avrupalılar ve son dönemde dünyanın her yerinden buraya işgücü olarak gelenler var.

Orta Amerika

16. Küba Cumhuriyeti: İspanyollar, Afrika kökenliler, mestizolar ve yerli halklar yaşıyor.

17. Birleşik Meksika Devletleri: Meksika'nın yerli halkları, "Mayaların torunları", çeşitli Kızılderililer, ülke nüfusunun yaklaşık

28 Mulatto sözcüğü şimdi aşağılayıcı olarak algılanıyor ve kullanılmıyor.

29 J. J. Macionis & Ken Plummer, *Sociology, A Global Introduction.* 2. baskı, Essex, B.K., 2002, s.102.

30 İ. Yezdani, "Rüyanın Dışındaki Amerika - Etnik Sanat Merkezi", *Cumhuriyet*, 2002, s.7 *(tam tarih yok).*

yüzde 10'unu oluşturuyor. İspanyollar ve mestizolar ise çoğunlukta. Resmi dil İspanyolca. Toplam 295 dil konuşulduğu, bunların 288'inin hâlâ yaşayan diller olduğu belirtiyor. Bunların içinde pek çok yerli dilinin yanısıra, Baskça, Katalanca, Japonca, Arapça, Çince ve Romani (Çingenelerin konuştuğu dil) bulunuyor.

Asya

18. Afganistan Cumhuriyeti: Çoğunluk olan Peştunların yanı sıra Tacik, Özbek ve Hazarlar var.

19. Bangladeş Halk Cumhuriyeti: Çoğunluk Bengalilerin yanı sıra Bihariler var.

20. Çin Halk Cumhuriyeti: Çoğunluğu oluşturan Hanlar'ın yanı sıra, Moğollar, Koreliler, Mançular, Uygurlarla birlikte yaklaşık 56 etnik grup var.[31]

21. Endonezya Cumhuriyeti: Doğu Timorlular, İspanyollar, Hollandalılar ve Müslümanların yanı sıra, kaç etnik grup olduğu tam olarak bilinmese de, 250 değişik dil konuşulduğu belirtiliyor.[32]

22. Filipin Cumhuriyeti: Resmi diller Tagalog (Filipino) ve İngilizce. Ayrıca, Bask, Hollandaca, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Hindu, Japonca, Korece, Vietnamca, Sindi ve Arapça konuşanlar var.

23. Hindistan Cumhuriyeti: Bir kaynağa göre Hindistan'da halen 387 değişik dil konuşuluyor, bunlardan 16 tanesi (Macionis ve Plummer'a[33] göre 18'i) resmi ve/veya ulusal dil.[34] (330 milyon da tanrı/tanrıça var...[35])

24. Kamboçya Devleti: Kamboçyalılar, Vietnamlılar ve Çinliler yaşıyor. Resmi dil Khmer, ayrıca Fransızca da konuşuluyor.

25. Koreler (Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Kore

---

31 *http://english.peopledaily.com.cn/china*

32 26 Aralık 2001, BBC 18:00 kısa dalga Türkçe haberleri.

33 J. J. Macionis & Ken Plummer, *Sociology, A Global Introduction*, 2. baskı, Pearson Educ. Ltd., Essex, 2002.

34 *www.ethnologue.com*

35 Salman Rushdie de *Geceyarısı Çocukları* romanında 330 milyon tanrı/ça olduğunu yazıyor. İstanbul, Metis, 2000.

Cumhuriyeti): Korelilerden oluşan bu iki ulus-devlet dünyanın etnik açıdan homojen ülkelerinden. Korece'nin kuzeyde üç, güneyde ise beş değişik lehçesi var. Güneyde, ayrıca, Çince, İngilizce ve Sherpa dili de konuşuluyor.

26. Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti: Resmi dil Vietnamca. Ayrıca çeşitli Austro-Asyatik dillerini konuşan 54 farklı etnik grup mevcut.

Avrupa

27. Arnavutluk Cumhuriyeti: Yunanlılar, Makedonlar ve Arnavutlar yaşıyor.

28. Belçika Krallığı: Ülke üç bölgeye ayrılmış federal bir devlet, kuzeyde Flanders bölgesinde konuşulan dil Flamanca, güneyde Wallonların çoğunlukta olduğu bölgede ise Fransızca. Buna karşılık ortada kalan başkent Brüksel'de hem Fransızca, hem de Flamanca resmi dil sayılıyor. Ayrıca daha az sayılarda da olsa Almanlar ve İtalyanlar var. Nüfusun en kalabalık kısmını halen İskoçya türü bağımsızlık isteyen Flamanlar oluşturuyor (yüzde 55), Valonlar ise nispeten azınlıkta (yüzde 33).

29. Bosna-Hersek: Müslüman Slavlar (Boşnaklar), Ortodoks Sırplar ve Katolik Sırplar bir arada yaşamaya çalışıyor. Eski Yugoslav topraklarında ise çok daha fazla sayıda etnik grup vardı (Müslümanlar, Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar ve Arnavutlar) ve 1992'de başlayan savaş öncesi dönemde yıllarca birlikte yaşadılar.

30. Birleşik Krallık: İngiltere'de bir zaman yok olma tehlikesi atlatan Welsh ve Galce bugün devlet desteği ve yatırımları ile yeniden canlanmış. Bunun yanısıra Birleşik Krallık'ın eski sömürgesi Hindistan'ın çeşitli bölgelerinin birbirinden farklı dilleri, Pencap, Bengali, Urdu, Guarati dilleri konuşuluyor. Tabii Çince, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Türkçe, Yunanca'yı ve hattâ Karaib adalarından gelenlerin Siyah İngilizce'sini de unutmamak gerek.

31. Bulgaristan Cumhuriyeti: Ortodoks Bulgarlar ve Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma Müslümanlar yaşıyor.

32. Finlandiya Cumhuriyeti: 3 etnik grup (Finler, İsveçliler ve yerli halk olan Lepler yani Samiler) ve 2 resmi dil (Fince ve İsveççe) var.

33. Fransız Cumhuriyeti: Fransa'da Fransızlar, çeşitli Fransız sömürgelerinden Araplar, Korsikalılar, Ermeniler yaşıyor. Ayrıca son dönemde göç eden Kürtler ve Türkler de var. Ansiklopedilerde Fransızların Avrupa ve Akdeniz ırklarının bir karışımı olduğu, resmi dil olan Fransızca'nın yanı sıra Breton, Alsasyen Almancası, Flamanca, İtalyanca, Bask ve Katalan dillerinin konuşulduğu belirtiliyor.[36]

34. İrlanda Cumhuriyeti: Keltler ve İngiliz azınlıklar yaşıyor, buna karşılık İngilizce çoğunluğun konuştuğu dil haline gelmiş; İrlandalı çoğunluğun dili Galce'yi ise ancak küçük bir azınlık konuşuyor.

35. İspanya: Kastilyalılar, Valensler, Andaluzlar, Asturyalılar, Katalanlar, Galiçyalılar, Basklar, Araplar, Yahudiler yaşıyor. Bask dili, General Franco'nun faşist rejimi sırasında, 1930'lardan 1960'lara kadar yasaklanmış. Sonra politika değişmiş. 1980 Mart'ında Bask Parlamentosu kurulduktan sonra Bask dili (eski Euskera) resmen kabul edilmiş.

36. İsveç Krallığı: Nüfusu İsveçliler, Finler, yerli halk Lepler ve çeşitli ülkelerden göçmenler oluşturuyor.

37. İsviçre Konfederasyonu: Pek az göç kabul eden bu ülkenin nüfusunun temelini Alman, Fransız ve İtalyanlar oluşturuyor.

38. İzlanda Cumhuriyeti: İzlandalıların hemen hemen tümü Norveç soyundan geliyor.

39. Macaristan Cumhuriyeti: 13 etnik grup var ve bu 13 etnik grubun hepsi, resmen azınlık olarak tanınıyor.[37]

40. Eski Yugoslavya: Bölünmeden önce İngiltere'nin yaklaşık yarısı kadar olan bu ufak ülkede inanılmaz bir kültürel çeşitlilik mevcuttu. 25 milyonluk nüfus iki değişik alfabe kullanıyor, üç farklı dine inanıyor (İslam, Ortodoks Hristiyanlık [Sırplar] ve Katolik Hristiyanlık[Hırvatlar]), dört lisan konuşuyor, 5 ulusun anayurdunu oluşturuyordu. Buna karşılık altı siyasi cumhuriyete bölünmüştü ve çevresindeki yedi ülkenin kültürel çeşitliliğinden esinleniyordu.[38]

---

36 Bkz. *The World Almanac and Book of Facts*, World Almanac, New York, 1993, s.753.

37 6 Aralık 2002, BBC, 18:00 Türkçe haberleri.

38 J. J. Macionis & Ken Plummer, *Sociology, A Global Introduction*, 2. baskı, Pearson Educ. Ltd., Essex, 2002, s.109.

41. Yunanistan (Helen Cumhuriyeti): Çoğunluk Helen-Yunanlı. Yanı sıra Batı Trakyalı Müslümanlar (veya Türkler), Çingeneler, Makedonlar da var.

Pasifik

42. Avustralya Milletler Topluluğu: Çok çeşitli yerli gruplar, çoğu İngiliz olan Batı Avrupalılar ve son dönemlerde, Türkiye dahil dünyanın her yerinden göçmenler bulunuyor.

43. Marshall Adaları: İngilizce ve çeşitli lehçeleri ile Marşalca konuşuluyor.

44. Yeni Zelanda: Çeşitli lehçeleri ile Maorice ve İngilizce resmi diller. Bunların yanısıra Pitcairn İngilizcesi konuşuluyor.

45. Papua Yeni Gine: Hiri Motu, Tok Pisin ve İngilizce resmi diller.

BİLMECE-BULMACA

Etnik gruplarla ulus-devletlerin ilişkisini irdelerken akla basit bir-iki soru geliyor:

1. *Belli bir etninin*[39] *ismini taşıyan kaç ulus-devlet var?* Birleşmiş Milletler üyesi 191 ülkeden yaklaşık altmışı etnik bir isim içeriyor. Yunanlılar, örneğin, antik Helenlere atıf yapıyor, onların soyundan (etnisinden) geldiklerini düşünüyor ve ülkelerine Yunanistan (Greece) değil, "Helen Cumhuriyeti" diyorlar. Araplar buna karşılık, muzaffer Batı'nın "böl ve yönet" politikaları sonucu yaklaşık otuz ülkeye bölünmüş. Almanya Almanlar'ın; İngiltere İngilizler'in; İtalya İtalyanlar'ın; Japonya Japonlar'ın; Türkiye Türkler'in; Suudi Arabistan ise 30 ülkeye bölünmüş Araplardan sadece bir grup Arap'ın ülkesi (Böyle

39 Bazı yazarlar İngilizce'de 'etnik grup' yerine "ethnie" sözcüğünü de kullanıyor; örneğin, Anthony Smith, "ethnie" sözcüğünü, etnik cemaat için kullandığını yazıyor. *The Ethnic Origin of Nations*, Oxford, Blackwell, 1986. Ben de bunu Türkçeye "etni" olarak çevirip yer yer kullandım. Yanlış ve haksız bir çeviri olabilir, ama dilime kolay geldi. Prof. Mete Tunçay kitaba bakarken "etnik grup" teriminin tam karşılığının "kavmiyet" olduğunu söyledi. Bir tür bağnazlık belki, ne buna ne de daha yeni "budun" sözcüğüne ısınamadım, bir türlü dilime dolandıramadım. Kendisinden ve okurdan özür dilerim.

bahsetmek bile tuhaf geliyor kulağa, dile). Eski Sovyetler Birliği şimdi etnik parçalarına ayrılmış ve bazısı bu etnik gruplara ait isimlerle anılan cumhuriyetlerden oluşuyor. Rus Federasyonu'nu örneğin, Rusların oluşturduğu düşünülüyor.

2. *Ve tersi: Etnik grup ismi taşımayan kaç ulus-devlet sayabilirsiniz?* Sömürgecilik tarihi nedeniyle olsa gerek, çoğu ülkenin adında etnik grup kategorisine atıf yapılmıyor. Örneğin, ismi İtalyan tüccar ve seyyah Amerigo Vespucci'den (1451-1512) esinlenmiş olan Amerika. Ondan türetilmiş "Amerikalı" ise henüz bir etnik grup sayılmıyor; olsa olsa kendilerine "İlk Amerikalı" denmesini isteyen ve Türkçe'de kendilerinden hep "Kızılderili" olarak söz edilmiş yerli halk var; ama onlar da pek çok farklı halktan, değişik etnilerden oluşuyor. Amerika'nın yanı sıra Kanada'yı, Avustralya'yı, Yeni Zelanda'yı, daha doğrusu üzerinde güneşin hiç batmadığı Britanya İmparatorluğu'nun eski sömürgeleri olan, "yavru vatanlar"ı (ABD de dahil) etnik grup adı taşımayan ulus-devletlere örnek gösterebiliriz. Afrika'daki ulus-devletlerin hemen hepsi bu kategoride. Sonra İsviçre var; Alman-İtalyan ve Fransızlar'dan oluşan bir ulus-devlet. Belçika da biraz benzer durumda, az farklı bir karışım: Flamanlar, Valonlar, Almanlar. Ama bazı kaynaklar "Belçika" sözcüğünün oradaki çok eski bir etninin ismi olduğunu belirtiyor.

Her ne kadar antropologlar pek benimsemese de, Fransızlar, "Fransız"ın etnik bir grup olmadığını, geçmişteki imparatorluğun kültürel bir karışımı olduğunu söylüyor. Çin Halk Cumhuriyeti, ya da örneğin, İspanya da bir etni ismi barındırmıyor. İspanya'da Kastilyalılar, Valensiyalılar, Endülüslüler ve Asturilerin yanı sıra Basklar, Katalanlar ve Galiçyalılar yaşıyor. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki çoğu "Arap" ülkesi (Bahreyn, Dubai, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, Suriye, Ürdün) ve Latin Amerika ülkelerinin çoğu etnik grup ismi taşımıyor. Batı'nın eski kolonilerinin önemli bir kısmında da durum böyle. Örneğin, Afrika'da eski İngiliz sömürgesi olan Nijerya'da çok sayıda kabile var ama ülke, adını oradan geçen nehirden almış bir ulus-devlet.

3. *Ulus-devletler nasıl kurulmuş?* Sorunun cevabı moderniteye, endüstri devrimine kadar uzanan, kanlı ve karmaşık bir tarihte yatı-

yor. Ama şöyle bir genelleme yapmak çok yanlış olmaz herhalde: Ulus-devletler savaşlarda kazanılan/kaybedilen topraklar üzerinde, bağımsızlık savaşları, ulusal kurtuluş savaşları, işgaller, sömürgeleştirme girişimleri veya dünya savaşlarından sonra, güçlü devletlerin daha az güçlü olanları nasıl paylaşmayı uygun gördüğüne bağlı olarak ortaya çıkmış[40] ve tabii, gücü yetenin, muzaffer olanın koşullarında yapılan antlaşma şartlarına uygun olarak.

Ulus-devlet kuruluşlarında, yukarıda sıraladıklarım dışında geçerli hak hukuk yok. Meşruluk, yasallık üzerinde bu kadar durulmasının nedeni de bu olmalı. Yoktan var etmek kolay mı? Uluslararası hukuk da bunun için değil mi? Hukuk, tarihsel hukuksuzluk, muzafferin mülkiyet ve egemenlik haklarını korumak için var; ama bir yandan da mevcut yapının çökertilmesine, "hukuksuzluğa" karşı bir önlem. Adalet de, hukuk da güçlünün elinde, ister ulus-devlet içinde olsun, ister dışında, yani uluslararası çerçevede. *Yeni Amerikan Yüzyılı*'nda yürürlükte olan Amerikan Adaleti'nin, George W. Bush kabinesi (kabilesi) ve geniş çevresinin menfaatini temsil etmediğini, Afrika kökenli Amerikalıları, yerli halkları, göçmenleri ve diğer yoksul sınıfları da içeren daha evrensel bir hukuk olduğunu kim iddia edebilir?

4. *Bir ulus-devletler topluluğu olan Birleşmiş Milletler eşitlerin birliği midir?* Kesinlikle değil. Peki, güç kimde? Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinde,[41] ama bugün, esas olarak ABD'de. ABD ne derse o olur sonuçta: Tek kutuplu dünyanın gerçek egemeni, tek güç.

1991 Körfez Savaşı'nda, BM Genel Sekreteri Mısırlı Butros Gali, Kuveyt'i işgal etmekten vazgeçmesi için Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'i ikna ettiği halde, bu bilgi neden basından uzun zaman gizlenip, ABD ve müttefikleri 17 Ocak 1991'de Irak'a 45 gün süren bir savaş açtılar ve Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'i es geçip sivilleri öl-

40 Örneğin Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken Batılı müttefik devletler, 1917'de Sünniler, Şiiler ve Kürtlerin yaşam alanı olarak paylaştığı bu topraklarda Irak adlı bir devlet kurmayı, iktidarı da kendisiyle daha uyumlu olacağını düşündüğü Sünni gruba vermeyi uygun görmüş.

41 Güvenlik Konseyi'nin, 10 tanesi iki yılda bir Genel Kurul'da seçilen, 5 tane de hiç değişmeyen (daimi) üyesi var. Daimi üyeler şunlar: ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa, Birleşik Krallık, Rus Federasyonu.

dürdüler? Savaş ve Amerikan-İngiliz galibiyeti sonrası kitle imha silahları bulunamayan Irak'a, 2003 Mart'ında, niye yeniden savaş açıldı[42] ve sayısı açıklanmayan, bilinmeyen binlerce insan kaybedildi? Bugün, Amerikan iktidarının, George W. Bush'un, "şer ekseni"nin bir bacağı olarak kategorileştirdiği Suriye ve İran da muhtemel bir savaş karşısında tetikte. Kuzey Kore, "terbiye edilerek" "yola getirilmeye" çalışılırken, niye Irak'a savaş açıldı? Amerika'nın sonsuz petrol gereksinimini, ekonomisindeki durgunluğun bedelini Iraklılar, hayatlarıyla ödemediler mi? Ve o civarda yaşayan tüm diğer gruplar, Kürtler, Türkmenler, Türkler, Süryaniler, İranlılar, ordudaki Arap halkları, İngiltere ve Avrupa Birliği'nin çoğu ülkesi niye uluslararası hukuku veya hiç olmazsa kendi hukuklarını uygulamaya koyup müdahaleyi reddedeceğine, ABD'ye boğun eğdi? Uluslararası adalet ve hukuk var mı, yoksa "orman kanunları" diye "vahşiler"e atfedilen, ama aslında "uygarlık" ve moderniteye çok daha uygun olan yakıştırma mı geçerli?

---

42 2003'teki Irak Savaşı 20 Mart'ta başladı; aşağı yukarı 9 Nisan civarında da resmen bitti. Ama savaş aslında hâlâ devam ediyor. Altyapısı yok edilmiş Irak, bir Amerikan Vali, Paul Bremer tarafından sömürge yönetimi ile yönetiliyor. Iraklılar bugün hâlâ ABD askerleri tarafından çeşitli nedenlerle öldürülüyor. Alman filozof Ingeborg Bachman, *Malina* adlı romanının önsözündeki bir söyleşide şöyle der: "En korkunç olan savaş değil, barış denen savaştır." Ahmet Cemal'in çevirisi, BFS Yayınları, İstanbul.

BİRİNCİ BÖLÜM

Etniler ve Etnisite

SÖZCÜKLERİN KÖKENİ

19. yüzyılda Avrupa'da ulus-devletlerin ortaya çıkışı sosyal bilimlerin bağımsızlığa erişmesi ile aşağı yukarı aynı zamanlara rastlar. Modern ulus, endüstriyel toplumların modernleşme projesi çerçevesinde rasyonel bir oluşum olarak görülürken, *etnisite* üzerindeki yeni vurgu, mevcut milletler ve milliyetçilik kuramları açısından sorun yaratıyordu. Çünkü bu, ulusun, 18 ve 19. yüzyıl Avrupa biçimlerine uygun düşüyordu.[1] Öte yandan, etnisite gibi rasyonel kökeni olmayan bir birliktelik, ulus-devletin bütünleyicisi olarak ortaya çıkıyor ve antitezi ile karşılaşıyordu: "Aynı soydan olmayan" azınlık etnilerin baskın çoğunluk karşısında endişe duyması ve direnmesi.

Klasik sosyolojide de bunu anlamaya yardımcı olabilecek bir anlayış geliştirilmemişti. Karl Marx, etnisiteyi, dine benzer bir şekilde, bir tür yanlış bilinç olarak değerlendiriyor, zaman içinde yerini başka unsurlara (ortak menfaate) bırakacağını düşünüyordu. Ferdinand Tönnies ve Emile Durkheim geleneği ise etnisiteden ziyade geleneksel ve modern toplum karşılaştırmaları üzerinde duruyordu.

---

1 M. Guibernau ve J. Rex, "Introduction", *The Ethnicity Reader*, Polity Press, Cambridge, 1997 s.2.

Bu nedenle, 20. yüzyıl başlarında Max Weber'in *etnisite*yi, görecelik ve subjektivite atfederek tanımlaması kayda değer bir gelişme idi. Weber etnisiteyi, sınıf, prestij ve parti kavramları ile karşılaştırmalı olarak ele alıyor, onlardan farklı, biyolojik kökenleri olmakla birlikte, *ırk*tan da ayrıldığına, ortak tarih, örf ve âdet gibi olgulara dayandırıldığına değinerek, öznel bir inanç olduğunu vurguluyordu: "Etnik gruplar, fiziki görünüş ve/veya adet ya da sömürgeleştirilme ve göç nedeniyle ortak kökenleri olduğuna subjektif olarak inanan insan topluluklarıdır."[2]

Bu anlayış Almanya bağlamında özel bir önem kazanıyordu. Çünkü daha önce sözünü ettiğim gibi, 1999'a kadar "Alman olmak", "kan"[3] yani "soy" birliğine dayanıyordu.

ANTİK ÇAĞLARDA ETNİSİTE

Etnik sözcüğünün eski Yunanca'da, "*ethnos*" = ulus kavramından geldiği belirtiliyor. Ancak bu, siyasi bir varlıktan çok, ortak kökenleri olduğuna inananların birliğini ifade ediyordu. Sözcüğün sıfat hali, *ethnicos*, Latinceye *ethnicus* olarak girdi. Olacaklar oldu: Sözcük, "yabancılar", "bizden olmayanlar", "ötekiler", "dinsizler", "ilkeller", "bizimle aynı dini paylaşmayanlar" anlamlarında kullanılmaya başlandı.[4] 14. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın yarısına kadar İngilizce'de de bu içerikle anlaşıldı; ancak bundan sonra ırk özelliklerine de değinir bir şekilde ifadelendirildi.[5] 20. yüzyıl başlarken ABD'de etnik diye anılanlar: Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar, Japonlar, Çinliler vs. diğer Batı Avrupa kökenlilerden "daha aşağıda" sayılır oldu.

Sözcüğün İngilizcesi, *Oxford English Dictionary*'ye ilk defa 1972 yılında girmiş;[6] ilk kullanan da Amerikalı sosyolog David Ries-

---

2 M. Weber, Economy, Los Angeles, University of California Press, 1968 (orij. 1922), s.389.

3 Genetik bilim ortaya çıkmadan önce Avrupa'da, genetik mirasın kan yoluyla geçtiğine inanılırmış.

4 S. Cornell, Douglas Hartmann, ed., *Ethnicity and Race*, Pine Forge Press, Londra, 1998 s.16.

5 T. H. Eriksen, "Ethnicity, Race and Nation", *The Ethnicity Reader* içinde, M. Guibernaue ve John Rex, ed., Polity Press, Cambridge, 1997, s.33.

6 N. Glazer and D. Moynihan, *Ethnicity*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass, 1975, s.1.

man'mış.[7] Hattâ Glazer ve Moynihan'a göre kavramı, Weber dışında sosyolojinin kurucuları arasında pek önemseyen olmamış.

ETİK VE EMİK ETNİSİTE

Kişilerin kendilerine verdikleri tanımlar ve isimlerle (emik), başkalarının onları sınıflandırması (etik) her zaman aynı olmuyor. Dışarıdan bakan biri özellikle fiziki kriterleri temel alabilirken, içerdeki, grup üyelerinin gelenek ve tarih gibi ortak olduğunu varsaydıkları paydayı esas alıyor.

Bir diğer noktaya daha önce de değinmiştim. Etnik grup, bir ulus-devlet ile özdeşleşmişse (İngiliz, Türk, Alman gibi), kendini etnik olarak görmeyebilir. Çünkü halk arasında etnik olan yerli halktır, göçmendir, azınlıktır, bir şekilde asimile edilse bile, genellikle, "öteki" olandır.

Etnik kimlik de bu bağlamda ilginç yansımalar yaratan bir kavram. Kimlik hem psikolojik, hem de sosyolojik bir terim. Kişinin kendini tanımlamasına yardım edip, hayatına o bağlamda bir düzen vermesini sağlarken, bir grup veya cemaat ile ilişki kur(ma)masına da dayanak olabiliyor.[8]

ETNİSİTE'NİN DEĞİŞKEN ANLAMLARI ÜZERİNE

Tanımlara tutkun değilim; çünkü tanımlar, bir an olguyu kavramamızı kolaylaştırıyor, çoğu kez de yanılgıları pekiştiriyor. Ayrıca, bireylerin coşkuyla bağlandığı kimi kavramların zamana ve zemine göre değiştiğini görmek, yol göstericiliğinin yanısıra akıl çelici de oluyor. İnsan çoğu kez yanılıyor ama beklentiler tükenmiyor ve merak doğuyor: "Neler oluyor?" Etnisite ve etnikliğin geçirdiği dönüşüm de bu açıdan incelenmeye değer bir "vaka".

1970'lerin ortalarında, etnisite ve etniklik, sosyal bilimlerde çeşitli deneylerde kullanılan, sıradan, bağımsız bir değişken, kimi davra-

---

7 T., H. Eriksen, "Ethniciry, Race, Nation", *The Ethnicity Reader* içinde, M. Guibernaue ve John Rex, ed.. Polity Press Cambridge, 1997, s.33.

8 M. Guibernau ve J. Rex, "Introduction", *The Ethnicity Reader*, Polity Press, Cambridge, 1997, s.4.

nışların nedeni, bir etken olarak ele alınıyordu. Önemsiz sayılamazdı, ama yarı-ustalık diplomamı alana kadar aralarında yaşadığım, "deneysiz bilim olmaz" ısrarındaki Amerikalı sosyal psikologlar için, bu etki dışında, üzerine çok da durulmasını gerektirmeyen bir sosyolojik faktördü. 1970'lerin sonunda yine aynı genel mekânda, ama bu sefer antropolojiden doktoramı tamamlarken "etnisite" ve "etniklik" belli bir kültürü paylaşan insanlar grubu olarak anlatılıyor, anlamlandırılıyordu. Tanımı sorgulamak kimsenin aklına gelmiyordu. Rahatsız eden tek şey, Amerikalıların kendilerini "etniklikten arındırmaları" ve "etnik" etiketini sadece kıtaya yeni gelen gruplara, özellikle Batı Avrupa dışından gelenlere yapıştırmalarıydı. Oysa, eğer Araplar, Hintliler, İtalyanlar, Kızılderili Amerika Yerlileri "etnik" ise, "Amerikalı", İngiliz, Hollandalı, Almanların da "etnik" olarak anılması gerekiyordu. Tanım kriterlerini bir gruptan öbürüne değiştirmek tutarsızlıktı; bilimsel anlayışa sığmazdı. Kaldı ki dünyadaki herkesin bir etnik aidiyeti varsa eğer, BASP'lar da,[9] etniklikten arınmış olamazdı. Herkes etnikti, sadece kıtaya Anglosaksonlar'dan sonra gelip yağmada geç kalanlar değil.[10] Ayrıca, tabii, her ne kadar bunu dile getirmesem de, tek başıma "etnik" olmaya hiç meraklı değildim.

Bunun da ötesinde, kültürler, hayatın merkezinde ama değişken oluşumlardı. Tüm insan gruplarının, tüm insan bireylerinin bir kültürü vardı. Herkes kendi kültürünü dünyanın merkezine koyar, diğer kültürleri, o nokta ve o standartlara göre değerlendirir, genellikle beğenmez, kendini üstün görürdü. Bu da, herkesin bildiği gibi "etnosantrizm", yani "kültür-merkezlilik", daha doğrusu, dünyadaki diğer kültürleri, kendininkini temel alarak değerlendirmek, eleştirmekti; sadece Batılılara özgü bir yanılgı değildi bu, aksine dünyanın hemen hemen her yerinde, çoğunluğun paylaştığı bir yanılsamaydı. Kimi zaman etnosantrik görüşler vahim sonuçlara yol açabilir, yabancı korkusu/düş-

9 Beyaz Anglosakson Protestan; İngilizce'de WASP (White Anglo-Saxon Protestan).

10 Bu bağlamda çok ilgisiz gelebilecek, ama paralellik kurulabilecek bir örneğin kavramsallaştırmasını kullanıyorum: Oğuz Işık ve Melih Pınarbaşı'nın Sultanbeyli araştırması. O. Işık ve M. Melih Pınarbaşı, *Nöbetleşe Yoksulluk*. İletişim, İstanbul, 2001. Özellikle s.38-80 ve 259-78.

manlığı, ya da ayrımcılık ve ırkçılıkla sonuçlanabilirdi. İşte kendi ülkeleri ABD'de bunlar en vahim haliyle, kölelik olarak başlamış, yaklaşık dört yüz yıl sonra, ikinci ve üçüncü sınıf vatandaşlığa dönüştürülmüş, sonunda demokrasi ve eşitlik peşinde, ombudsman[11] kurumları, "pozitif ayrımcılık", "tercihli eylem politikaları"[12] ve "kotalar" gibi uygulamalarla giderilmeye, tarihsel mesafe kapatılmaya çalışılmış, hâlâ da çalışılmaktaydı.

Bir etnografinin hazırlanması da dolayısıyla, bir grubun kültürünü, yaşamını, en ince ayrıntılarıyla ekonomik ve politik sistemden aile ilişkilerine, inançlardan ritüellere, hattâ kişilik yapılarından (kimi psikolojik antropoloji meraklıları için), sağlık ve hastalığa dair düşüncelerini anlatan, açıklayan, gündelik hayatı da betimleyen bir çalışma idi.

Amerikalı Protestanlar'ın inanç, tutum ve davranışlarını anlamaya çalıştığım o günlerde Max Weber'in "etnisite" üzerine yazdıkları çok ilgimi çekmedi. Oysa, daha önce de değindiğim gibi o, henüz 20. yüzyılın başlarında etnisiteden "paylaşılan kültür" yerine "paylaşıldığı *varsayılan* kültür" olarak söz etmiş, "öznel bir inanç" oluşuna parmak basmıştı.1983'te Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler* kitabı yayımlanana kadar galiba Weber'i anımsayan olmadı.[13] Bugün ise makalesi, İngilizce'de etnisite üzerine derleme kitapların baş köşesine oturuyor.[14]

---

11 Türkçe'de "halkın avukatı" olarak anılıyor. Bireylerin, devlet, hükümet, özel sektör veya herhangi bir kurumla sorunları olduğu zaman başvuracak ve başvurularını onların açısından araştırıp onlara yanıt verecek makam.

12 İngilizce'de "affirmative action" olarak adlandırılıyor.

13 Oysa mesela 1965'te yayımlanan, Tayland'da etnik ilişkileri incelediği "Who are the Lue?" isimli makalesinde Michael Moerman, etnisiteyi "emik bir atıf kategorisi" olarak tanımlıyordu. Yani, üzerinde çalıştığı grup, "Luelar kimdir?" sorusunun karşılığı, gerçek yanıtını ancak, "Bir kişi kendine Lue diyor, Luę olduğuna inanıyor ve Lue oluşunu geçerli kılacak davranışlarda bulunuyorsa Lue'dur." ile buluyordu. M. Moerman, "Who Are the Lue?: Ethnic Identification in a Complex Civilization", *American Anthropologist*, 67, 1965, s.1215-29 (Thomas Hylland Eriksen, "Ethnicity, Race and Nation", *The Ethnicity Reader* içinde alıntı, M. Guibernau, J. Rex, ed., Cambridge Polity Press, Cambridge,1997, s.38).

14 Bkz. Örneğin, J. Hutchinson, A. D. Smith, ed., *Ethnicity*. Oxford University Press, Oxford, 1996, s.35-40, Monserrat Guibernau, John Rex, ed.,*The Ethnicity Reader*, Polity Press, Cambridge, 1997, s.15-27.

Etnisite tanımlarını kimi yazarlar üç grupta toplar.[15] Ama kanımca dört farklı tanım yapılmış literatürde, bir de bunu hemen tamamen reddeden postyapısalcı ekol var.

1- Veri etnisite,

2- Akışkan veya faydacı etnisite,

3- İnsan yaratısı veya toplumsal/düşünsel olarak yapılandırılmış etnisite,

4- Mantıki seçim modeli,

5- Postyapısalcı ekol.

Yukarıdaki beş görüşü kısaca özetleyeceğim.

Değişen tanımlar üzerinde durmak, belki, birilerinin geçmiş yanlışları yinelemesini engeller. Tarihçi George Santayana'ya göre: "Tarihi bilmeyen, aynı hataları tekrarlamaya mahkûmdur."

1. Veri etnisite: Evvelden gelen, ilk veya mantıki olmayan, toplumsal yaşamın değişmez verisiymişçesine algılanan kültürel bağlılıklar. Buna örnek olarak C. Geertz'ün[16] bir makalesindeki kullanımı veriliyor. Onun esin kaynağı ise Edward Shils.[17] Ama görüşü en temel olarak ayrıntılandıran Harold Isaacs'ın *Idols of the Tribe* isimli kitabı.[18]

Bu anlayışa göre etnisite sabit, temel bir tutkudur ve doğumun değiştirilemeyen koşullarından kaynaklanır. Geertz'e göre, bu bağların kimi zaman kişiyi aşan, denetlenip gemlenemeyen bir zorlayıcılığı vardır. Kişi, akrabalarına, komşularına, dindaşlarına, kişisel sevgisinden değil, pratik nedenlerle, ortak menfaat veya önceden ortaya çıkmış zorunluluklar nedeniyle, ama en çok da ilişkinin açıklanamayan, mutlak zorunluluğu yüzünden bağlıdır.[19]

---

15 Örneğin,Stephen Cornell, Douglas Hartman, *Ethnicity and Race*, Pine Forge Press, Londra, 1998

16 C. Geertz, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", *The Interpretation of Cultures* içinde, Basic Books, Inc., New York, 1973, s.255-311.

17 E. Shils, "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties, *British Journal of Sociology*, No.8, 1957, s.130-145.

18 H. Isaacs, *Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change*, Harvard University Press, Cambridge, 1975.

19 Amerikalı yazar Tennesee Williams'ın *Camino Real* piyesinde, "Tüm dillerdeki en tehlikeli sözcük 'kardeşlik'tir," denir. "Her an alevlenebilir."

"Veri etnisite"[20] klişesinin Geertz'e atfedilmesini pek doğru bulmadığımı hemen itiraf edeyim. Geertz'ün bu konudaki uzun makalesini okuyanlar, daha ince ve boyutlu düşündüğünü görecekler ("The Integrative Revolution", orij. 1963[21]). O, bu bağlılıkların epey eskilere, geçmişe, tarihe dayandığını, çok da sorgulanmadığını- mantıki olmadığını- düşünüyordu, temel olarak. Anthony Smith de son kitaplarından birinde buna değiniyor: "Etnik bağlılıklar ve ulusların, toplumsal yaşamın kültürel verilerinden ...doğduğunu belirtirken, Geertz, organik bir doğalcılıktan sözetmiyordu.... kan, konuşma, adet vs. gibi çakışmaların zaman zaman "çok güçlü, zorlayıcı olduğunu, neredeyse kutsal olarak görüldüğünü" vurguluyordu.[22] Yani bireyler veya topluluk üyeleri, kendileri, "etni ve ulusun, doğallığına, gücüne, evvelden gelip ebede gittiğine inandırır ve böyle hisseder. Eğer bu tür öznel inanç ve duyguları göz ardı edersek, etnisite ve milliyetçiliğin en can alıcı özünden kaçmış oluruz. Çünkü ulus ve ulusçuluk teorilerinin tümünün karşılaştığı en temel sorun niye bu kadar duygu yüklü oldukları, neden bunca yakınlık sağladıklarıdır."[23] Steven Grosby, Geertz'ün genel anlamdaki sorusuna şöyle bir öneri-yanıt getiriyor: "İnsanların bu yakınlık ve bağlılık duyguları... akrabalığın ve özellikle de toprak ile coğrafik mekânın hayatı sürdürme özellikleri taşımasından ileri gelir."[24]

2. Akışkan veya faydacı etnisite: Faydacı etnisite veya koşullar gerektirdiğinde amaca ulaşmak için, araç olarak kullanılan grup aidiyeti. Nathan Glazer ile Daniel Moynihan'ın New York metropolünde etniler üzerine yazdığı kitaptaki anlayış ve Abner Cohen'in Afrika'yı

---

20 Örneğin, Jack Eller ve R. Goughlan, "The Poverty of Primordialism", *Ethnicity* içinde, J. Hutchinson ve A. D. Smith, ed. Oxford: University Press, Oxford 1996, s.45-51. Bir ölçüde, Stephen Cornell ve Douglas Hartmann, *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World* , Pine Forge Press, Londra, 1998.

21 Kitabın "Kaynaklar" bölümünde makale ile ilgili gerekli referans mevcut.

22 A. Smith, *Nationalism*, Polity, Cambridge, 2001, s.53.

23 A. Smith, *a.g.e.*, s.54.

24 S. Grosby, "The Verdict of History: the inexpungable tie of primordiality", *Ethnic and Racial Studies*, 1994, 17 (1): 164-71. ve Steven Grosby,"Territoriality: the transcendental, primordial feature of modern societies", *Nations and Nationalism*,1994 , 1 (2): 143-62. (A. Smith, 2001, *Nationalism.* Cambridge, UK: Polity, s.54 içinde)

incelerken vardığı sonuçlar[25] bu anlayışa örnek olarak gösteriliyor. Amerikalı sosyal bilimciler Nathan Glazer ve Daniel Moynihan'a göre, etnik grup üyeleri, birbirine sadece duygusal yönden değil, ortak menfaatle de bağlıdır. New York'taki çeşitli etnik grupları bu açıdan inceleyen yazarlar, "Etnik grupların, ABD'deki yepyeni deneyimleriyle sürekli yeniden yaratıldığını" düşünüyor.[26] Menfaatleri, etnik gruplar olarak örgütlenme ve eylem yapmayı gerektiriyor. Bu durum etnik kimliklerin faydasının zamana, zemine ve koşullara göre değişmesinden kaynaklanıyor onlara göre. Her kimlik bir kaynak veya engel teşkil edebilir; potansiyel fayda veya zararları olabilir. Dolayısıyla, bireyler işlerine geldiğinde etnik kimliklerini ön plana çıkarır; diğerlerinin etnik kimliklerini, aynı şekilde, işlerine geldiği gibi, kendilerininkinden ayırır, sınırlara tabi tutar veya hiç dikkate almazlar.

Antropolog Fredrick Barth'ın görüşleri de bu kategoride yorumlanıyor. İran ve Hindistan'da etnografik çalışmalar yürüten Barth da, etnik bağların zamana ve zemine göre değiştiğini vurguluyor. Etnisitenin değişen kültürel içeriği pahasına, Kuzey Batı Hindistan'daki Swat Pathans grubunun, örneğin, etnisitenin gücünü ortaya koyduğunu ve etnik grupların, sınır aşırı gidiş gelişler ve ticari ilişkilerle bağlarını güçlendirdiğini yazıyor.[27]

Nijerya'da tüccar Hausaları inceleyen Abner Cohen, bu grubun, etnisiteye faydacı bir yaklaşımı olduğunu belirtiyordu.[28] Rekabet halindeki menfaat grupları için etnisitenin bir tür "politik kaynak" olarak ele alınması gerektiğini yazan Cohen, antropolog Fredrick Barth gibi, etnik sınırları veri olarak kabul edemiyor. Ona göre, etnik gruplar ve bağlar, belli kişisel ve kolektif amaçları gerçekleştirmek için

---

25 N. Glazer, Daniel Moynihan, *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York City*, MIT Press, Cambridge, 1953 ve Abner Cohen, *Customs and Politics in Urban Africa*, University of California Press, Berkeley, 1969.

26 N. Glazer, Daniel Moynihan, *Beyond the Melting Pot*, MIT Press, Cambridge, 1963.

27 F. Barth, "Ethnic Groups and Boundaries", *Ethnicity* içinde. J. Hutchinson ve A. Smith, ed. Oxford University Press, Oxford, 1996, s.75-83.

28 A. Cohen, *Custom and Politics in Urban Africa: A Study of Hausa Migrants in Yoruba Towns*, Londra, Routledge, Kegan and Paul, 1969.

yararlı ve etkilidir. Paul R. Brass iddiayı daha da geliştiriyor.[29] Ona göre Hindistan'da belli kaynaklar için yarışan elit zümre, değişik seçmen kesimlerine hitap etmek için farklı sembolleri (özellikle dinsel ve dilsel) kullanıyor. Farklı kentleşme ve değişim süreçlerinden geçen toplumlar için bu daha da gerçeklik kazanıyor.

3. Mantıki seçim modeli: Bireysel tercihleri ön plana çıkaran bir yaklaşım. Etnik örgütlenmeler menfaatlerine hizmet ettiği sürece, bireyler özgürlüklerini oraya devretmeye razı oluyor. "İlk bağlılıklar", "veri etnisite" anlayışından kopan Michael Hechter ve Michael Banton ise, normatif ve "yapısalcı" açıklamaları, bireysel tercihleri göz ardı ettiği gerekçesi ile reddedip yerine, kamusal amaçların, bireysel olarak gerçekleştirilmesine bağlı grup dayanışması modeli geliştirdi. Hechter'e göre bireyler, zenginlik, prestij ve iktidar uğruna bazı özgürlüklerinden vazgeçip, bunları örgütlere devrediyor. Etnik örgütlenmeler, bireylere gelen bilgiyi denetleyip yönetmede önemli bir rol oynuyor. Menfaat sağlayacakları kanısında oldukları sürece bireyler buna gönüllü oluyorlar.[30]

4. "Hayali cemaat": Zaman içinde gelişmiş ve yapılanmış, insan yaratısı etnisite. Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler* isimli kitabındaki yaklaşım bunun en gelişkin örneği.[31] Stuart Hall da kolektif kimlik ve deneyimlerin, "veri" olmadığını, "tarihsel, siyasi, kültürel olarak yapılandırıldığını," yazıyor, "etnisite de bunu içeren kavramdır," diyor.[32] Anderson bu bağlamda bir çığır açtı denebilir; 1983 sonrası pek çok teorisyenin tanımı ve anlayışı onu örnek alıyor.[33] Bu süreci Benedict Anderson tarihsel olarak, Avrupa kapsamında, ama çok daha ge-

---

29 P. R. Brass, "Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation", *Ethnicity* içinde J. Hutchinson ve A. Smith, ed. Oxford University Press, Oxford 1996, s.85-90.

30 J. Hutchinson, A. D. Smith, "Theories of Ethnicity", *Ethnicity* içinde, J. Hutchinson, Anthony D. Smith. Oxford University Press, Oxford, 1996, s.33.

31 B. Anderson, *Hayali Cemaatler* (Çev. İskender Savaşır), Metis, İstanbul, 1993 (orij 1983).

32 S. Hall, "New Etlinicities", *Race: Culture and Difference* içinde, James Donalds Al, Rattansi, ed. Sage, Londra, 1992, s.252-259.

33 Bkz. Örneğin: E. Balibar, "Bir Zulüm Topografyasının Anahatları" *Toplum ve Bilim*, 2001, Kış, 87, s.41.

niş yansımaları ile, "Hayali Cemaat" şeklinde kavramlaştırıyor. Ancak onunki etnisiteden daha kapsamlı bir kavram olan "ulus" üzerinde odaklanıyor. Ona göre ulus, "hayal edilmiş bir siyasi topluluktur, hem de, ister istemez, sınırlı ve egemen olarak hayal edilmiştir."[34] Weber'in "varsayılan" nitelemesinden esinlenip esinlenmediğini bilmek mümkün değil, doğrudan atıf yok. Cornell ve Hartmann'ın "yapılandırılmış etnisite" adını verdiği bu görüşün başka temsilcileri arasında, İlk Amerikalıların (Yerli Amerikalılar –Türkiye'de bilinen adlarıyla Kızılderililer) yeni kimlik uyanışlarını inceleyen Joanne Nagel var.[35]

5. Postyapısalcı ekol: Postyapısalcı ekol, dil dışında, ne gerçek, ne özne, ne kimlik ne de etniklik olabileceğini düşünüyor. Kimlik, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, tümü evrensel gerçekler değil, toplumsal gelenek, görenek ve alışkanlıklarla, dilde, gerçeğin yerine geçen tanımlardır deniyor. Bu anlayışa göre o halde, etniklik dönemsel olarak, bir süre için, sabitlenip mutlakmışçasına kabul görüyor.

Milletler, milliyetçilik ve etnisite üzerinde önemli bir uzmanlığı olan Anthony Smith ise, 1986'da yayımlanan kitabında, bir grubu "etnik cemaat" kategorisine koymadan önce altı koşulun yerine getirilmesi gerektiğini belirtiyor.[36]

1. Grubun kendine verdiği bir isim olmalı (Bunu küçümsememek gerekir çünkü ismin olmaması yeterince gelişmemiş kolektif kimlik anlamını taşır).

2. Grup, ortak ataları olduğuna inanmalı. Bu, genetik bağlardan daha önemli Smith'e göre; genetik bağlar olsa da olur olmasa da.

3. Grubun paylaştığı tarihsel bir belleği, "bireyleri, cemaate bağlayan bir anı zinciri"[37] olması gerekir. Çoğu kez masallar, efsaneler, kulaktan kulağa bir kuşaktan öbürüne miras olarak geçer.

---

34 B. Anderson, *Hayali Cemaatler* (Çev. İskender Savaşır), Metis, İstanbul, 1993 (orij 1983), s.20. Türkçe çeviriyi biraz değiştirerek aldım.

35 S. Cornell, D. Hartmann, Ethnicity and Race, Pine Forge Press, London, 1998, s.47.

36 A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.

37 Tırnak içindeki kısmı Daniele Hervieu Leger'in din hakkında söylediklerinden esinlenerek ben ekledim. *Religion as a Chain of Memory*, Polity Press, Oxford, 2001 Leger'in din hakkında söylediklerinden esinlenerek ben ekledim.

4. Grubun paylaştığı bir kültür olmalıdır: Ortak bir dil, din, yasa, örf ve adetler, kurumlar, giyim kuşam, müzik, kimi beceriler, mimari tarz ve tabii ki yemek.

5. Orada yaşıyor olsun olmasın, grup belli bir toprak parçasına bağlılık hissetmeli.

6. Bireyler, kendilerini o grubun bir parçası, yani tek bir etni olarak görmeli.

"LUE" OLMANIN HAFİFLİĞİ

1960'larda Tayland'da araştırma yapan antropolog Michael Moerman, etnik ilişkileri anlamaya çalışırken Lue isimli bir grup üzerinde odaklanır.[38] "Kimdir bu Luelar, diğer gruplardan farkı nedir?" sorusunun cevabını merak eder. Gel gör ki, grubu tanımlamaya, onları "Lue" yapan nedir sorusuna cevap aradığında işler sarpa sarar. Grubun nerede başlayıp nerede bittiğini, diğer gruplardan farkını keşfetmek mümkün olmaz. Moerman, antropolojide bu bağlamdaki genel geçer bütün kriterleri sıralar: dil, kültür, tarih, siyasi örgütlenme, anayurdun devamlılığı vs. Ancak bunlardan hiçbiri Lueları, çevredeki Lue olmayan gruplardan ayırt edemez. Sonra da şöyle der: " Dil, kültür ve politik örgütlenme birbiri ile tam örtüşmediğinden, bir kriterin sınırı ve belirlediği özellikler, ötekinin saptaması ile çakışmıyor."[39] Kendini "Lue" olarak tanıtanlara, tek tek "Lueların özelliği nedir?" diye sorar. Bu kişilerin "tipik özellik" olarak gösterdiği unsurları, Moerman, çevredeki başka gruplarda da gözler. Luelar, zaten çevredeki diğer gruplarla yakın etkileşim halindedir, onları diğerlerinden ayıran bir geçimleri yoktur, kendilerine özgü dilleri, gelenek ve görenekleri, herkesten farklı dini inanışları da bulunmamaktadır. Peki o zaman Lueları bir etnik grup yapan nedir? Moerman sonunda, emik[40] bir tanım üzerinde ka-

38 M. Moerman, "Who Are the Lue?: Ethnic Identification in a Complex Civilization", *American Anthropologist*, 67, 1965, s.1215-29.

39 M. Moerman, "Who Are the Lue?", *American Anthropologist*, No.67: 1965, s.1215-19 (T. H. Eriksen, "Ethnicity, Race, Nation, *The Ethnicity Reader* içinde, M. Guibernau ve J. Rex, ed. The Polity Press, Cambridge, 1997, s.38).

40 Antropolojide bir grubun kendini içerden tanunlayış şekli. Karşıtı, "etik" yani bir grubun dışarıdakiler tarafından, daha nesnel bir şekilde tanımlanışı.

rar kılar ve şöyle der: "Lue, kendisinin Lue olduğuna inanan ve Lue olduğunu söyleyen kişidir."[41]

Moerman'ın soyutlama uğraşısına karşın, Thomas Hylland Eriksen, "etnik grup" teriminin *temas* ve *etkileşimi* ima ettiğini vurguluyor.[42] Tamamen yalıtılmış bir etnik gruptan bahsetmenin pek anlamlı olmadığını, bunun, tek elin sesine benzeyeceğini düşünüyor. Sözlük anlamıyla, etnik grupların birbirinden kısmen kopuk, ama yine de diğer etnik grupların farkında ve onlarla etkileşimde olduklarını belirtiyor. "Hattâ," diyor, "bu grup ve kategoriler, tam da bu temas sonucu yaratılıyor. Grup kimlikleri, hemen her zaman, dışarıda kalanlara, o gruba üye olmayanlara göre tanımlanır."[43]

KEYFİYETİN CİDDİYETİ

Sosyal bilimlerdeki geçerli etnisite anlayışı, mutlak biyolojik-kültürel gerçeklik olmaktan çok, etnik aidiyet duygusunun öznelliğini, bilinçli bilinçsiz, ama bir *tercih* meselesi oluşunu, koşullardan etkilenişini, etkileşim halinde oluşunu vurguluyor. Hattâ Paul Spoonley, sömürgecilik karşıtı söylem ve eylem sonucu "belli bir kültüre ait olmanın yarattığı olumlu duyguları" da dahil ediyor (tabii aynı zamanda dışarıda kalanların da, daha uzak hissetme veya olumsuz duygular besleme olasılığını).[44] Genetikçiler henüz, etnik gruplar arası genetik mesafelerle uğraşmıyor ve şimdilik sosyal bilimsel hayat bu keyfiliği benimsiyor. Ama bu açıdan orta vadeli gelecek beni kaygılandırıyor. Genetikçiler etnik gruplar arası mesafeleri de ölçmeye kalkarsa, 19. yüzyıl ruhu, kimbilir, yeniden canlanıverir.

Öte yandan etnik kimliklerine sıkı sıkıya sarılan azınlık ve çoğunluk milliyetçileri, bu keyfiyetten, öznellik, etnik çeşitlilik ve moza-

---

41 M. Moerman, "Who Are the Lue?" *American Anthropologist*, No.67, 1965, s.1215-19 (T.H. Eriksen, "Ethnicity, Race, Nation, *The Ethnicity Reader* içinde, M. Guibernau ve J. Rex, ed. The Polity Press, Cambridge, 1997, s.38)

42 T. H. Eriksen, "Ethnicity, Race, Nation" , *The Ethnicity Reader* içinde, M. Guibernau ve J. Rex, ed., The Polity Press, Cambridge, 1997, s.37.

43 T. H. Eriksen, *a.g.e.*

44 P. Spoonley, *Racism and Ethnicity*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1988.

iklerden, "hayali cemaat" anlayışından pek hoşlanmıyor; kültürün, etnikliğin daha mutlak, "nesnel" kriterlere bağlanmasını istiyor. Bu genel geçer bilimsel anlayıştan haz etmeyen, kendini ulus-devletin sahibi ve koruyucusu gören bir de siyasetçi, bürokrat ve askerler var. Onlar, herkesi tek bir kategoriye koyup ortalığı temiz tutmaktan, ya da yönetici sınıfları, her durumda yalıtmaktan yana; dolayısıyla bu hafifliği kaldıramıyor, geçirgen hudutları, sınırsızlığı, esnekliği sevmiyor, benimsemiyorlar.

Tekil örnekler temelinde daha kesin konuşulabilir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti yasaları, kişinin, Lozan Barış Antlaşması'nın kabul ettiği azınlık gruplardan birinin üyesi sayılması için babasının o azınlık grup soyundan gelmesini şart koşuyor. Dolayısıyla, genetik olarak çocuk, hem ana hem de babanın genetik mirasından eşit pay alıyor olsa da, yasa bunu reddediyor. "Babanın ne olduğunu söyle, sana kim olduğunu bildireyim," diyor. Ne de bireye, kendi seçimini soruyor. Çocuk, istediği kadar, "Annemle babam ben küçükken boşandı, babamı doğru dürüst görmedim, tanımadım bile, kendimi anneme ve Ermeniler'e daha yakın hissediyorum," desin, yasalar kabul etmiyor. Bir başka örnek de Almanya'dan: 1999'da yasa değişene kadar Almanya'da doğan ve ana-babası Türkiyeli olan biri, ne kadar "Kendimi Almanya'ya ait biliyorum, Türkçe konuşamıyorum bile, Türkiye bana yabancı," diye diretirse diretsin, Almanya yasalarına göre Alman vatandaşı sayılamıyordu.

O halde topluluk-birey-egemen ilişkileri açısından şizofrenik bir durum var. Bir kişinin nereye ait olduğuna, kimlerle rahat, sıcak ilişkiler kurabileceğine, ancak kendi karar verebilir. Buna karşılık, bir kimsenin yasal olarak nereye ait olduğunu, kimlerden sayılabileceğini, içinde yaşadığı egemen ulus-devletin "mutlak" kurumları belirliyor ve işler zora bindiğinde, kişinin sadece kendini ilgilendirebilecek öznel seçimleri, yasalarca yok sayılıyor.

Devlet tanımlanalı beri, gerçek keyfi, yasa ise mutlak. Böyle olunca da, işler sarpa sarıyor, doğal olarak; keyfiyet ciddiyete bürünüyor. Bu mutlakiyet ve ciddiyet doğrultusunda da devletler, dışlamaktan

sürgüne, ayrımcılıktan yalıtmaya, asimilasyondan etnik temizliğe kadar çok çeşitli "çağdaş" yöntemleri "koruma" adına kullanabiliyor. Kişi, Kürt olduğu için anadilini konuşup yazamıyor, çocuğuna istediği ismi veremiyor, Yahudi olduğu için toplama kamplarına gönderiliyor, Ermeni olduğu için tehcir ediliyor, siyah olduğu için köle oluyor, Müslüman olduğu için fişleniyor, yıllarca Guantanamo Körfezi'nde, teller arasında yargılanmadan, tutuklu haklarına bile sahip olamadan, her tür insani temastan uzak, tutsak bırakılıyor. Malezya vatandaşı Çinli, Müslüman olmadığı için, kendi ülkesinde üniversiteye gidemiyor, ya da milletvekili-senatör olamıyor, Amerika yerlisi Kızılderili olduğu için dini törenleri, ritüelleri yasaklanıyor, egemen gruptan aşağıda bir yerlerde konumlanıp ona göre yetiştirilip büyüyor, ona göre iş yapıp para kazanıyor, hattâ ona göre ölüyor.

"BENİM ONDAN FARKIM NE?"

Kimi sosyologa[45] göre 1990'larda Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde komünist rejimlerin birbiri ardından çöküşü, "etnikliğin" yukarıda sıraladığım benzeri çok çeşitli olumsuz "deneyimi"ni açığa çıkardı. Özellikle de eski Yugoslavya'daki "etnik temizlik", siyasi açıdan etnisitenin o güne kadar hasbelkader biriktirmiş olabileceği asgari kabulü neşter altına yatırdı. Ezcümle, etnisite grup içi olumlu duyguları, yakınlığı "kardeşliği" pekiştirirken, grup dışına, öteki gruplara görünürde başka sebep yokken, düşmanca duygular beslenebileceğini de gösterdi. Eski Yugoslavya bir avuç yer, ama Doğu Timor'dan Ruanda'ya, Peru'dan Nijerya'ya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Guatemala ve Fildişi Kıyısı'ndan Meksika'da Chiapaslara kadar, ister din, ister etni, ya da ırk temelinde olsun, kültürel farklılıkların sömürüsü ve suistimali, insanlığın, tarihten, bugünden ders almaz, arlanmaz, uslanmaz, "*insanlık*"tan epey uzak bir tür olduğunu gösterdi.

Kardeş kardeşi, yeğen teyzeyi, kuzen kuzeni "farklı" diye ve kim bilir farklılığın ekonomik-politik hangi yansımaları ile, bir lokma

45 Bkz. M. Guibernau ve J. Rex, ed., "Introduction" *The Ethnicity Reader*, Polity Press, Cambridge, 1997, s.1.

aş veya milyar dolarlar için katletti. Her zaman, "Ben de Yahudileri, Hutuları, Kürtleri, Almanları, Çingeneleri pek sevmem," diyen çok insan çıktı da, "Benim ondan farkım ne? Ben de Hutu, Tutsi, Kürt, Türk, İrlandalı, Çingeneyim. Yahudi, Zerdüşt, Yezidi, Aleviyim. Herhangi bir yerde, herhangi bir mekânda doğabilirdim. Dünyaya gözümü açtığım topraklar ve taşıdığım kimlik bir rastlantıdır," diyen ender insan bulundu.

ORTAK KADER VE AİDİYET DUYGUSU

Batı'da, egemen gruplar arasında kendini standart, başka grupları ise "etnik" görmenin yaygın olduğunu belirtmiştim. Etnisitenin bir yönü de kimliklerle ilgili. Kimlik hem psikolojik hem de sosyolojik bir terim. Bir taraftan kişinin kendini tanımlamasını, öte yandan bir gruba aidiyetini ve bununla birlikte, bir başka gruptan dışlanma olasılığını barındırıyor. Anthony Cohen, "Etnisite hem bir eylem, hem de bir temsiliyet şekli olarak anlaşılageldi. Etnisite insanların kendilerini ve başkalarını, sembolik açıdan belli bir kültürel kimliğin taşıyıcıları olarak görmek üzere verdikleri bir karardır,"[46] diyor, "Ancak kolektif düzeyde, görünürdeki monolitik veya genelleşmiş hali, etnisitenin kişisel düzeyde sürekli yeniden yapılanmasını gerektirmez," diye ekliyor. Kolektif düzeyde etnisitenin "çoğul" kabulu, kişisel, psikolojik düzeyde kimlik kaybı anlamına gelmeyebilir.

Buna karşılık, kimliklerin toplumsal boyutu, tepeden inme olabilir, ya da birey tarafından seçilir. Siyasi cemaat, ne şekilde, hangi büyüklükte olursa olsun, genellikle üyelerinde aidiyet duygusu ve ortak kader fikri yaratmaya çalışmış hep. Örneğin, Avrupa'da, geçmişte feodal derebeylerine olan sadakat, 17-18. yüzyıllardan başlayarak monarşiye, ardından da ulus-devlete aktarılmış.

Böylelikle ulus, resmi/duygusal saygı yükleminin zirvesine oturdu. Ulusçuluk ideolojisinin odak noktasında ulusun gelişmesini, varlığının sürdürmesini istemek ve o "birliğe" ait olmaktan gurur duymak ya-

---

46 A. Cohen, *Self Consciousness*, Routledge, Londra, 1994, s.119-120.

tıyordu. Ulus-devlet, mekânsal temelli siyasi bir kurum olarak ortaya çıktı, ulusçuluk doktrini de ortak kültür yaratmak ve ortaklık duygusu aşılamak üzere gelişti. Ancak ulus-devletlerin çoğu geçmiş imparatorlukların haklı/haksız bölünmüş mirası üzerine kurulduğu için, içlerinde pek çok etnik grubu barındırıyordu. Bu nedenle ulus-devletler bir kez kurulduktan sonra, sembolik olarak yeni ortak bir etnisiteye çağrı yapıp suni-yasal bir şekilde benzeşme varsayımı üzerinde yapılandırıldılar.

19. yüzyıl ortalarında Romantik akım, esas olarak dil temelinde ifade edilen kültürel çeşitliliğin değerli olduğu ve korunması gerektiği fikrini getirdi. Büyük ulus-devletlerde varlıklarını sürdürmeye çabalayan küçük grupları korumayı amaçlayan kültürel akımlar ortaya çıktı (mesela Katalan Rönesansı). Bunlardan bir kısmı, daha sonra, ulusalcı hareketlere dönüşerek kültür ve dillerini geliştirmeye uğraşacak, ardından da siyasi geleceklerine ancak kendilerinin karar verebileceğini vurgulayan devletsiz uluslar olacaktı. Quebec ve Katalonya gibi.

Etnisite ve milliyetçilik, grup üyeleri arasında ortaklık ifade eden kavramlar. Kimine göre milliyet, etnisitenin büyümüş, makro hali. Ancak etnisite ve milliyetçilik sembolik olarak yapılanıyor veya yapılandırılıyor. Sonuçta bir grubu diğerinden ayıran sınırlar, en azından asgari farklar olduğu varsayılıyor. Ulus, tarih ve ortak soy arasında bir devamlılık varsayımı gerektirdiği için etnisite işe karışıyor.

ETNİSİTENİN KIŞ UYKUSU

Siyasi liderler yukarıda sözü edilenler açısından, ne tür ulus olursa olsun, dünyanın pek çok ülkesinde, ortak kültürel kökenlere çağrı yaparak savaş başlatmayı, ekonomik kalkınma için vatandaşlardan fedakarlık istemeyi, politik gerginliğin çok yüksek olduğu dönemlerde "birlik, beraberlik"ten, "ortak atalar" ve "soy-sop"tan bahsetmeyi büyük bir rahatlıkla, "doğal" olarak yapıyor. Dilbilimci ve felsefeci Mikhail Bakhtin'in "Dünya tarihindeki dramın her perdesi halkın gülen bir korosu önünde oynanmıştır."[47] demesi boşuna değil. Ya da bi-

47 M. M. Bakhtin, *Rabelais and His World*, (çev. Helene Iswolsky), Indiana Univ. Press, Bloomington, 1984 (orij. 1965), s.474.

raz farklı bir ifade ile, Marx'ın *18. Brumaire*'de III. Louis Bonaparte için söylediği gibi, siyasetçi de "dünya tarihini bir komedi olarak görmek yerine, kendi komedisini dünya tarihi olarak görüyor."[48]

Bir başka çarpıcı nokta da şu: Dünya konjonktüründe, bazı dönemlerde, örneğin, eski Yugoslavya veya eski Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, etnik kimlikler unutulup gidiyor sanki, rehavete eriyor veya her halükarda kış uykusuna yatarak uzun bir dönem sessizliğe gömülüyor. Sonra bir gün, çok iyi anlaşılamayan süreçlerde, silkinip, "Ben buradayım veya çok önemliyim," iddiasıyla ısrarcı, duruma göre baskıcı, ezici ve kavgacı olabiliyor, görünürde savaşlara temel teşkil ediyor. Ekonomik çöküntü, işsizlik, ideolojik boşluk dönemlerinde de bu, kimi siyasetçinin çok işine yarıyor.[49]

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da sosyalist sistemin çöküşünden sonra, çeşitli gruplar, yeni ulus oluşumları içinde paylaşım savaşına düştü. Kimi yerlerde, örneğin Çeçenistan'da, çatışmalar devam ediyor. Başka yerlerde, çatışma değilse de gerginlik sürüyor. Milliyetçilik yeni ulusların oluşumuna hâlâ yol gösterirken *yabancı korkusu* (*zenofobi*) ve şiddeti körüklüyor; "içerden" sayılmayanlar, en azından potansiyel düşman olarak görülebiliyor. Ayrıca, tabii, "kendi kaderini tayin" hakkı için uğraşan çok çeşitli etnik grup da, tarih, geçmiş, soy, yani çeşitli etnisite unsurlarına dört elle sarılıyor. Devrimci Rus lideri, Sovyetler Birliği ilk başkanı Vladimir Ilyich Lenin'in, "ulusların kendi kaderini tayin etmesi" ilkesi, ABD 28. başkanı Thomas Woodrow Wilson'un da 1918'de ortaya attığı on dört ilkeden biriydi. Bu doğrultudaki bağımsızlık savaşlarında Avrupa sömürgelerinin de payı oldu. Her ne kadar kimi kuramcılara göre, ulus-devlet zayıflamaya başlamışsa da, bugün hâlâ, devletsiz pek çok halk, aynı amaç yolunda aktif-pasif, sesli-sessiz, kanlı-kansız[50] uğraş veriyor.

---

48 Karl H. Marx, "The 18. Brumaire of Louis Bonaparte", *Marx's 18th Brumaire: (Post)modern Interpretations.* içinde, Mark Cowling ve James Martin, ed., çev. Terrell Carver. Pluto Press, Londra, 2002, s.64.

49 M. Guibernau, J. Rex, "Introduction", *The Ethnicity Reader, Polity Press*, Cambridge, 1997.

50 Belçika'da örneğin çoğunluk Flamanlar ayrı devlet kurma isteklerini barışçıl bir ortamda dile getirebiliyor.

ETNİSİTENİN PARADOKSU

Bütün bu gerginlik ve ağır ciddiyet içinde nefes alabilmek için Anthony Smith'e kulak vermek gerekiyor: "Etnisitenin paradoksu," diyor Smith, "ısrarındaki değişebilirliği ve değişerek varlığını sürdürmesidir."[51]

Smith, farklı etnilerin modern çağa kadar değişik kıtalarda, çeşitli coğrafyalarda, zaman zaman ortaya çıkıp kaybolduğunu, sonradan, genellikle, yenilerinin belirdiğini yazıyor. Neredeyse milattan önce üçüncü bin yıldan beri etnisite, insan toplulukları ve iletişimi için bir temel oluşturmuş; her ne kadar bütün topluluklar bunu benimsememiş ise de. Smith, etnisitenin evrensel olduğunu iddia etmez, ancak çok yaygın, kronik ve ara ara su yüzüne çıkan bir olgu olduğunu vurgular.

Gergin siyasi ortamlarda, çoğunluk ve baskın etniler ile madun topluluklar, etnik kimliğin değişmez, mutlak, asla vazgeçilmez bir varlık olduğu düşüncesini benimser ve kavgalarını buna dayanarak yaparlar. Baskın kültürel kimlikler kendini mutlak standart olarak görür, diğerinin değişime tabii olmasını ister. Oysa "Muktedir," zaten bildiğince, gördüğünce yaşamaktadır.

Ne var ki etnik kimlik hiç de böyle değişmez şaşmaz, kayalar kadar mutlak (ki jeolojik formasyonlar olarak onlar bile mutlak değil aslında, ama neyse) bir tarihsel yapı değil. Kültür nasıl ki durağan ve değişmez bir olgu değilse, etnisite de aynen öyle. Tarihsel olaylara göre, belli dönemler içinde değişiyor, gelişiyor, önem kazanıyor, önem kaybediyor ve derken yok oluyor. Sonra bir bakıyorsunuz ki yeniden ortaya çıkıvermiş. Yavaş yavaş yükselerek siyaset yarışına girişmiş. Mevcut sosyolojik bakış açısı bu. Günün birinde genetik araştırmalar konuya el attığında farklı düşünmek zorunda kalınabilir, ama halen bu anlayış, hayatın dönüşümleri ile uyum halinde.

Cynthia Cockburn, "Aramızdaki Boşluk" *(The Space Between Us)*[52] adlı çarpıcı kitabında, "Ne zaman ki güncel olaylar kolektif kim-

---

51 A. Smith, "Structure and Persistence of Ethnie", M. Guibernau, J. Rex, ed., *The Ethnicity Reader*, içinde, Polity Press, Cambridge, 1997, s.27 (orij. Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Londra, 1986, s.27-33).

52 C. Cockburn, *The Space Between Us.* Zed Books, Londra, 1998.

likleri siyasi olarak önemli hale getirir, o zaman tarihe bakar, geçmişle bugün arasındaki boşluğu, halkı, ulusu ve anayurdu vurgulayan hikâyelerle kapatmaya çalışırız. Bunlar kaygan kavramlardır, çünkü hepsi aynı zamanda "gerçek" maddi olgulara ve onların yorumlarına tekabül eder. Bunların da inandırıcılığı, insanların neleri konuşup, hangi şarkılarını söylediğine, neyin resmini yapıp, ne yazdığına ve başkalarının bunları nasıl anlamlandırdığına bağlıdır," diyor.[53]

Gerçekten de, etnisite ne kadar gerçek? Çok farklı bir yönden Foucault'nun peşine düşüp, bir söylem olduğu bile iddia edilebilir sanırım. "Halk", "bizim halk" sözcükleri, "biz"i tanımlamak ve diğerlerinden ayırt etmek, aidiyet belirlemek için kullanılıyor. Aynı şekilde aşiret, dini gelenek, cemaat veya dil de bu amaçla kullanılabilir. Akademisyenler ise "etnik grup" deyimini kullanmayı yeğliyor ki, bu da, Yunanca'dan alınmış. Cockburn, Yunanca'da *etnos*'un, 'bizim' halk; *etnikos*'un da "öteki" anlamında kullanıldığını belirtiyor.[54]

Etnik gruplar hiçbir zaman homojen değil. Örneğin, bir bütünlük arz ettikleri düşünülen İsrailli Yahudiler bile epey karmaşık bir yapıya sahip. Aralarında ABD'den Eski Sovyetler Birliği'ne, Almanya'dan Etiyopya'ya kadar farklı coğrafyalardan gelmiş kişiler var. Filistinli Araplar dersek, onlar da genellikle Müslüman ve Hıristiyanlar'dan oluşuyor. Kaldı ki aynı etnik grup içinde alt ve üst sınıfların çok farklı kültürel yapıları olabiliyor. Dahası, bir etnik grubun kültürel sınırlarında, başka etnik gruplarla benzerlikler, farklılıklardan daha fazla görülebiliyor.

Bunlara rağmen Cockburn, *etnisite*de, "ırk" kavramında görülmeyen, maddi olarak atıf yapılabilen bir yön olduğunu da vurguluyor. Irk'ın biyolojik bir temeli yok, dolayısıyla biyolojik olarak insanlar arasında ırk farkı da yok. Etnisite, buna karşılık, bireylerin "etnik aidiyet"i kimi zaman çok önemsemeleri ve bunda çok ısrarcı olma nedeniyle özel bir konuma sahip. Phil Cohen'in yazdığı gibi: "Etnisite tarihsel ayrışma süreçlerine; yani kolektif kimliğin ve köklerin değişerek,

53 C. Cockburn, *a.g.e.*, 1998, s.35.

54 Cynthia Cockburn, *The Space Between Us*. Zed Books, Londra, 1998, s.35.

kuşaktan kuşağa üretildiği ve aktarıldığı dilsel ve kültürel pratiklere atıf yapıyor."[55]

Bunları belirttikten sonra vurgulanması gereken bir başka nokta daha var. Nira Yuval-Davis'in dediği gibi "Etnik olgular hiçbir zaman sadece kültürel değildir; hemen her daim, aynı zamanda siyasidir de."[56] Etnik farklılıklar vurgulanmaya başladığı anda siyasi bir projenin kokusunu almak mümkündür. Yuval-Davis'e göre, bu farkların bir kısmı zararsız olabilir ama; "öteki" grubu pis, kötü veya yanlış adetlerle sapmış olarak gösteren projelerin altında masum bir hoşluk keşfetmek mümkün değil.[57]

ETNİK AYRIŞMANIN KÖKENLERİ

Etnik ayrışmaların kökenleri tarihin karanlığında gömülü. Modern çağda insan gruplarının "etni" olarak sınıflandırılması başka etnik cemaatlerin her yerde var olma, varlığını sürdürme modeli üzerine kurulu ve sosyal bilimciler, bugün bunu bir veri olarak alıyor. "İnsanlık tarihine dair eldeki zayıf bilgilerden, etnilerin oluşumuna izin ve destek veren Babil Kulesi'nin ne olduğunu çıkarsamak imkânsızdır. Yazılı tarihin başladığı yaklaşık milattan önce üçüncü bin yıldan bu yana, ismi konmuş kültür cemaatleri, yani etniler, tarihsel aktörler olarak görülmektedir."[58]

Öte yandan eldeki veriler, etnik bağlılık ve yakınlıkların bir kere oluştuktan sonra, çok dirençli ve ısrarcı olduğunu gösteriyor. Etnik kategorilerin kristalleşip bütünleşerek etnik cemaatlere dönüşümü de genellikle buna bağlı. Yine Smith'e göre, modern öncesi çağda etnisite, siyasal gruplar, dini örgütler ve sınıfın yanısıra, birleşme ve bölünmenin ana eksenlerinden birini teşkil eder.

---

55 P. Cohen, "The Perversions of Inheritance", *Multi-racist Britain* içinde, P. Cohen, Harwant S. Bains, ed., MacMillan, Londra, 1988.

56 N. Yuval-Davis, "Women, Ethnicity and Empowerment", *Bhavnani* içinde, Kum-Kum & Phoenix. Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, Sage, Londra ve Thousand Oaks, New Delhi, 1997.

57 Bazı hayvanların "pis" olduğu, veya bazı kişiler veya gruplarla temasın insanı kirleteceği normları örneğin.

58 A. Smith, "Structure and Persistence of Ethnie", M. Guibernau ve J. Rex içinde, *The Ethnicity Reader*, The Polity Press, Cambridge, 1997, s.28.

İKİNCİ BÖLÜM

"Irklar" ve Irkçılık

"Eğer, aşırı milliyetçilik, kardeşçilik ve militarizm, adı konmadan, kölelerin torunları arasında ortaya çıkabiliyorsa, her yere girebilir. Geçmişte mağdur olmak, siyaset öncesi tekdüzeliğin çağrısına karşı hiç bir koruma sağlamaz."[1]

"'Irk' yerini alan ulus, vatanseverlik, milliyetçilik kavramları ile giderek görünmez hale gelen bir ırkçılıkla karşı karşıyayız. Öyle bir ırkçılık ki biyolojik aşağılığın kaba fikirlerine gerekli mesafeyi koymuş, ulusun, kültürel cemaat olarak hayali bir tanımını yapmaya çalışıyor."[2]

"Cinsel ayrımcılığın, ırkçılığın ne olduğu anlaşılmadan Marksist olunamaz."[3]

"... 'Biz' milliyetçi-vatansever, 'onlar' ırkçı-ayrımcı."[4]

---

1 P. Gilroy, *Against Race: Imagining Political Culture beyond the Color Line*, Harvard Univ Press, Cambridge, Massachusetrs, 2000, s.8.

2 P. Gilroy v.ö. *The Empire Strikes Back*, Hutchinson, Londra, 1987, s.87.

3 J. Kovel, Nilüfer Zengin ile yaptığı söyleşide, "Yeni Sosyalizm: Ekososyalizm", *Cumhuriyet Pazar Eki*, 18 Ocak 2004, s.5.

4 Bu benim bir gözlemim.

ÖNYARGILAR

Sosyologlar, önyargıları ırkçılıktan ayırt etmek gerektiğini vurgular. Çoğuna göre, birincisi söylem olmakla kalır; ikincisi ise tutum ve davranışlara dökülmüştür. Bazıları, ilkinin bireysel, ikincisinin toplumsal ve/veya kurumsal olduğunu söyler. Ama çoğu kez aradaki fark epey ince; ayırt etmek de bir o kadar zor. Kaldı ki biri, hemen her zaman öbürünü etkiler, fişekler ve/veya kışkırtabilir. Önyargılarla ırkçılığın, birbirinden tamamen bağımsız olgular, bağımsız değişkenler olduğunu iddia etmek mümkün değil. Kimi zaman birbirinin gölgesi altında, çoğu kez ise birlikte var oluyorlar. İkisini de, bireysel, bireyler arası, gruplar arası ve kurumsal düzeylerde olgular olarak ele almak gerçeğe daha yakın.

Önyargı sözcüğü farklı kelimelerle de ifade edilebilir. Örneğin, İngilizce'de ayrımcılık, etnosantrizm, grup içi kayırma, grup içi yanlılık, öteki grupları dışlama, toplumsal zıtlaşma, klişeleştirme ve toplumsal mesafe gibi terimler de aynı amaçla kullanılabiliyor. Önyargı, ait olduğu grup ve/veya kimliği nedeniyle bir insana olumsuz tutum ve davranışlar barındırmak demek.[5] Ancak bunun bir de "değer" boyutu var ki, bu, kötü, mantıksız, hoşgörüsüz ve hak edilmeyen yargıları barındırıyor. Yine de son dönem çalışmalar, bu tür kabullerden kaçınıyor. Örneğin, böylesi eleştirel boyut taşımayan, "kendi grubunu kayırma" gibi daha çekimser terimler kullanılıyor. Nedeni, son dönemde, sosyal psikolojide ırkçılığın bilişsel yönü araştırılırken, klişeleştirmeye dayalı, neredeyse kaçınılmaz süreçler olduğunun keşfi.[6] Ancak bazı sosyal bilimciler bunun, önyargıların siyasal ve ideolojik boyutunu daha da bulanık bir hale getirdiğini düşünüyor.

IRKÇILIK

Irkçılık ile önyargılar arasında fark olduğunu iddia edenlerden bir kısmı, bunu düşünsel ve davranışsal boyutlar arasında bir ayrım olarak görmenin yetersiz ve yanlış olduğunu savunuyor. Önyargıların, bireysel, ırkçılığın ise daha geniş kapsamlı olduğunu vurguluyorlar. Kişisel

5 M. Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, *a.g.e.*, s.1.
6 M. Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, *a.g.e.*, s.3.

inanç ve tutumları daha kapsamlı toplumsal, kurumsal norm ve pratiklere bağlıyorlar.[7]

Öte yandan, klasik ırkçılık tanımının odak noktasında çeşitli grupların ırksal bir hiyerarşi içinde sıralandığı inancı yatıyor. Örneğin Jones, ırkçılığı, "Kendi ırkının diğer ırklardan üstün olduğu inancı ve buna eşlik eden davranış kalıpları" olarak tanımlıyor.[8] Irklar arasındaki bu farkın biyolojik olarak belirlendiği düşüncesi de ırksal farkların özsel ve mutlak olduğu inancına yol açıyor. Ancak, "böylesi bir anlayış, bugünkü ırkçılıkları açıklamaya yeterli değil."[9] Çünkü çağdaş ırkçılıklar, biyolojik üstünlükten ziyade kültürel bir hiyerarşiyi temel alıyor. Gruplararası eşitsizliklerin nedeni olarak da, "aşağılık" ve "alttaki" grupların, çalışma ahlâkı, kendine güven, kendi kendini disiplin ve bireysel başarı gibi temel değerleri çiğnediklerini öne sürerek düşüncelerini meşrulaştırıyorlar.

Çağdaş ırkçılığın bir türü de, az sonra ele alacağım, kültürel hiyerarşiyi reddeden, "yeni ırkçılıklar" kategorisi. Yeni ırkçılıklar, birbirlerine benzemeyenlerin barışçıl bir şekilde, birlikte yaşamasının doğal olmadığını, hattâ bazıları, çeşitli kültürel grupların ayrı yaşamasını savunuyor.

Bireysel düzeydeki önyargıların ırkçılık olarak tanımlanamacağını savunanlar var; daha önce değinmiştim. Örneğin, Operario ve Fiske ırkçılıktan söz edebilmek için iki grup arasında iktidar ve/veya güç farkı olması gerektiğini belirtiyor; böyle her hangi bir durumda, bir grup öbürüne söz geçirebilmeli veya onun üzerinde gücünü kullanabilmelidir.[10] Aksi halde herkes kendi grubunu kayırıp dış gruplara önyargılı davranabilir, Operario ve Fiske'ye göre. Hattâ, bazen, ırkçılık suç-

---

7 M. Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, *a.g.e.*, s.1.

8 M. Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, *a.g.e.*, s.1.

9 M. Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, *a.g.e.*, s.1.

10 D. Operario & S.T. Fiske, "Racism Equals Power Plus Prejudice" J. L. Eberhardt & S. T. Fiske Confronting Racism, Sage, Londra, 1998, s.33-53 (Martha Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, "Prejudice, Racism and Social Conflict", Martha Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, ed., *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict* içinde, Sage Publications, Londra, 2001, s.4'te alıntı).

lamasına yanıt olarak "Herkes ırkçıdır," cevabı verilir. Sosyal psikolojide yapılan bu ayrım, sosyolojide daha ziyade "kurumsal ırkçılık" olarak ele alınıyor. Bu konuya daha sonra değineceğim.

IRKÇI İNSAN TİPLEMELERİ

Önyargılar ve ayrımcılıklar yapışık ikizler; genellikle birlikte görülüyor. Önyargı daha çok tutumlara ilişkin iken, ayrımcılık davranışlara atıf yapıyor. Örneğin *Afrika kökenli Amerikalılar* hakkında önyargılı bir ev sahibi, onlara konutunu da kiralamaz. Dolayısıyla önyargı tutumları belirliyor; ayrıncı davranışlara neden oluyor denebilir. Amerikalı sosyolog Robert Merton bu tip kişilere, "*etkin bağnaz*" (active bigot) adını takmış.[11] Bir başkası ise, örneğin ABD'de bu bağlamdaki ceza yasaları ve yargılanma korkusundan ayrımcılık yapmayabilir; Merton'a göre bu kişi de "*utangaç bağnaz*" (timid bigot) olarak tanımlanır. Tersi bir durum da söz konusu olabilir. "*Havalar iyi gittiğinde liberal olanlar*" (good weather liberals) ise genellikle azınlıklara hoşgörü gösterip, işlerine geldiğinde ayrımcılık yapanlardır (örneğin patronu istediği için ayrımcılık uygulayanlar). Bir de "*her koşulda liberal olanlar*" (all-weather liberals) var. İstisnai olan bu gruptakiler, Merton'a göre nerede, ne zaman, hangi şartlar altında olursa olsun önyargı ve ayrımcılık yapmaz.[12]

BİR KARA TARİH

Antropoloji, Avrupalı düşünürlerin ve Kilise'nin, insanın kökenlerini açığa çıkarmak üzere harcadığı çabaları bünyesine alan, ama "bağımsız" bir bilim iddiasıyla 19. yüzyılın sonlarında, kendini, ırkların "bilimselleşmiş" kategorilerinin merkezinde, ırk gerçeğini ve sistematiğini savunan bir bilim dalı olarak ortaya çıktı.

Oysa bugünkü anlayışa göre belli genlerin varlığı ve sayısı, her

---

11 R. K. Merton, "What Do We Know About Prejudice" *The University of Chicago Round Table*, no. 551, 10 Ekim, 1948, s.1-10.

12 R. Merton, "What Do We Know About Prejudice?" *The University of Chicago Round Table*, No. 528, 2 Mayıs, 1948, s.1-10.

canlı türünde olduğu gibi, insanlarda da bir coğrafi bölgeden diğerine az çok farklılık gösterebilir. Bu, *tür-altı* gen çeşitliliğin yarattığı morfolojik (insanların fiziki görüntüsüne, şekil şemaline yansıyanlar) yapıları, *tür* farklarından ayırt etmek gerekir. Kaldı ki eşleşme, çiftleşme yoluyla genler birbirine karıştığı için, tür içindeki bireylerin çok çeşitli fizyonomik görünümleri olabiliyor. Ancak bu genetik anlayış, 19. yüzyılın bilgi dağarcığında yoktu; 20. yüzyılın başına kadar da olmayacaktı. Nitekim Darwin de, evrim kuramını, genetik bilimden yoksun, Lamarck'ın "edinilmiş özelliklerin kalıtım yoluyla gelecek kuşaklara geçmesi" ilkesine dayanarak geliştirmişti.[13]

Fiziki antropologların ve paleontologların bulgularına göre, son 35 bin yıldır insansı (hominid) canlıların mevcut tek türü *Homo sapiens sapiens.* Homo=insan, sapiens=akıllı; sözcüğün doğruluğu tartışılır ama sınıflandırma sınıflandırmadır. *Homo sapiens sapiens'i* dolayısıyla, bilimsel olarak, "Akıllı insan"olarak çevirebiliriz. Aynı türden dişi ve eril cins çiftleştiğinde ortaya çıkacak canlının da üretken olması beklenir. Oysa, örneğin, at ile eşeğin çiftleşmesinde olduğu gibi, farklı türden canlıların birleşiminden ortaya çıkan yavruların (bu durumda katır) kısır olacağı varsayılır. Binlerce yıllık son evrim sürecinde, insan grupları yeni coğrafyalara göçtüklerinde, bir yerden diğerine gittiklerinde, doğal, coğrafi, jeolojik ve belki kültürel engeller, genetik yapıtaşlarının paylaşılmasını engelledi. Dolayısıyla *Homo sapiens sapiens* nüfusunda "gen havuzları", yani birbirinden genetik olarak biraz farklı gruplar ortaya çıktı. Bu farklı gruplara, fiziki antropolojideki deyimi ile "*nüfus grupları*" (populations) deniyor, geçmişte yapıldığı gibi "ırk" değil. Bu popülasyonlar isterse bin yıl birbirinden uzak kalsın, birbirleriyle hiç ilişkileri olmasın ve bir kısım genleri giderek farklılaşsın yine de, yeni tür oluşturacak kadar geniş kapsamlı olmuyor; çünkü geçmişteki birliktelik, bu sürenin kat kat üstünde, 14 milyon yılı aşıyor. Dolayısıyla biyolojik ırklara bölünmeden, insan tek bir tür olarak bugüne kadar devam ediyor.

---

13 Genetik bilimin ortaya çıkışı, Hugo De Vries ve 1905 yılını bekleyecekti.

Homo sapiens sapiens'in şekil şemalindeki farklar, özellikle, deri, saç ve göz rengi, göz, göz kapağı ve saç şekli, burun ve dudakların kalınlığı, yüz ve bedendeki tüy miktarı, kafa ve yüzün şekli, beden kitlesi ve boy pos farkı, "ırk" anlayışının yaygınlaşması ile birlikte önemli sayılmaya başlandı. Özellikle, 15. yüzyıldan sonra Batılıların dünyaya açılımı, keşifler, misyonerlik ve sömürgeleştirme ile bu değişkenler doğrultusundaki çeşitli ayrışmalar, "ırk" adı altında anıldı. Misyonerlik, keşif ve sömürgeleştirme amacıyla gidilen ülkelerdeki insanlar, sanki Batılı insan prototipinden niteliksel olarak farklıymış gibi algılanmaya, her nüfus grubunun kendi içindeki büyük çeşitlilik göz ardı edilerek gruplararası farklılıklar abartılmaya başlandı.

19. yüzyıl düşünürlerinden Alfred de Gobineau (1816-1882), 1853 yılında yayımlanan "*İnsan Irklarının Eşitsizliği Hakkında Bir Makale*" başlıklı çalışmasında üçlü bir ırk sınıflaması yaptı: Açık deri renkli ve ince saçlı Kafkasyalılar, koyu deri renkli ve kalın saçlı Negroidler ve kahverengi derili, katmer göz kapaklı Mongoloidler.[14] Derken bunun yetersiz olduğu, gerçekte insanın dört farklı ırka ayrıldığı belirtildi. Beyaz, Kırmızı, Sarı ve Siyah. *Kafkasoid ırk* (Beyaz), yani Avrupa, Hindistan ve Kuzey Afrika'da yaşayan ve 1600'lerden itibaren de Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya uzanan insan grupları. *Negroidler* (Siyahlar), yani Afrika'da Sahra'nın güneyindekiler ve Asya'daki *Mongoloid* (Sarı) ırk. Bazı sınıflandırmalara göre Kızılderililer ayrı bir ırktı (Kırmızı); diğerlerine göre ise *Mongoloid* ırkın bir parçası idi. Sonra birileri, Endonezya ve Pasifik adalarında yaşayanların Kafkasoid Beyazlardan morfolojik açıdan farklı olduğunu dile getirip, arada bir de Kahverengi ırklar olması gerektiğini iddia etti. Dünyanın her yerinde gezip dolaşan, sömürgecilik alanları büyüdükçe gözlem sahaları da genişleyen Avrupalıların yorumları "zenginleştikçe", beş ırkın dünyadaki insan gruplarının çeşitliliğini açıklayamayacağı düşünüldü. Irkların daha ince kategorilere ayrılması, giderek fiziki antropologların en önemli uğraşlarından biri haline geldi. Yazıp çiz-

14 J. J. Macionis ve Ken Plummer, *Sociology, A Global Introduction*, Pearson Education Ltd, Essex, B. K., 2002, s.259.

diklerinin bir yüzyıl geçmeden tümden çöpe atılacağını kestiremeyen dönemin en önemli teorisyenleri, "deri rengi", göz şekli kıstaslarına, kısa sürede, "saç şeklini" de ekleyerek, geride gizlice yatan "zekâ üstünlüğü" kavramını da akıldan hiç çıkarmadan, dünyada yaşayan insan gruplarını üçten on altıya, arkasından da otuz ikiye ayıracaktı.

Gobineau, "Güzellik, zekâ ve güç, beyaz ırkın tekelindedir,"[15] diyor, Fransız doğabilimci Georges L. Buffon, "Doğa en mükemmel çabalarında insanları beyaz olarak yaratmıştır,"[16] açıklamasını yapıyor, Kant'la birlikte "ırk" kavramının mucidi Friedrich Blumenthal da, "Kafkas Dağları, insan türünün en güzel örneklerinin anayurdudur,"[17] saptamasında bulunuyordu. "Bilim" çerçevesinde gelişen bu düşünceler Batı'da yayıldıkça, Batı'nın askeri zaferleri, ekonomisi, işgal gücü ve sömürgeleştirme politikalarının etkisinde genel kabul gördü ve yaygın söylem, "gerçek" haline geldi. Böylelikle *Avrupa merkezli bakış*, bilimin "mutlak doğruları" arasında bir yere yerleşti. Bu, Donna Harraway'in ifadesiyle, gören ama görülmeyen, temsil eden ama temsil edilemeyen, 'hiçlik'ten çıkan "galibin bakışı" idi.[18] Bu tür klişeleştirmeler halk kademelerine yayılınca, örneğin, Güneydoğu Asya'da ve Malezya'da, 1900'lerde altın çıkarmakla meşgul bir İngiliz madenci de kendi çapında, oradaki ırklar hakkında şu "bilimsel" kanaate varıyordu:

> "İşçiler açısından, hemen neredeyse üç ırk var: Malezyalılar (Javalılar dahil), Çinliler ve Tamiller (bunlara genellikle Kling deniyor). Malezyalılar doğal olarak tembel, Çinliler hırsız, Klingler de sarhoş; ne var ki, her biri, gereği gibi denetlendiğinde, işçilik kalitesi açısından, ucuz ve verimli işgücü oluyor."[19]

---

15 B. V. Street, *The Savage in Literature*'dan alıntı. Kegan Paul, Routlege, Londra, 1975, s.99.

16 Georges-Louis Leclerc de Buffon, 1812, The History of Men and Quadrepeds, Robert Stamm, Ella Shohat, "Contested Histories: Eurocentrism, Multiculturalism and the Media" da alıntı, *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, David Theo Goldberg, ed.. Blackwell, Oxford, 1994, s.313.

17 G. Moss, *Toward the Final Solution: A History of European Racism*, Dent, Londra, 1978, s.44.

18 D. Harraway, "Situated Knowledge: The Science Question in Feminism and the Privilege of the Partial Perspective", *Simians, Cyborgs and Women*. Free Association Books, Londra, 1990, s.188.

19 S. Cornell ve D. Hartmann, *Ethnicity and Race*'den alıntı. Pine Forge Press, Londra, 1998, s.27.

BOAS, IRKÇILIĞIN REDDİ VE KÜLTÜREL GÖRECELİK

1930'lara gelindiğinde, Alman ırkçılığından ABD'ye sığınan, burada da büyük saygın kurumlara önce kabul edilip ardından Musevi olduğu için üniversitedeki görevinden alınan fizikçi-antropolog Franz Boas, "Irk, dil ve kültürün birbirinden tamamen bağımsız öğeler" olduğunu; "deri rengi, saç formu ve kültürel çeşitliliğe bakarak insanların ırklara ayrılamayacağı" fikrini ısrarla savunuyordu.[20] Irkın, halk arasında "ortak bazı bedensel ve akli özellikleri olan insan grubu" şeklinde anlaşıldığını belirten Boas, insan gruplarının birbiriyle karıştığını, grup içi çeşitliliğin, gruplararası çeşitlilikten daha fazla, hattâ sınıflandırmayı imkânsız kılacak kadar çok olduğunu yazıyor. Ancak, coğrafi olarak yalıtılmış yaşayan gruplarda, başka gruplarla karışmama, dolayısıyla homojen kalma halinin daha kolay olabileceğini belirtiyordu.[21]

Boas, o dönemde çok moda olan, çeşitli grupların zekâ seviyesini karşılaştırma uğraşlarına da vurgu yaparak psikolojik testler ve yorumlara değiniyordu. Bu bağlamda en önemli bulguların Dr. Klineberg'in çalışmalarında olduğunu belirterek, Avrupa'da hemen her yerde, kırsal ve kentsel nüfusların zekâ seviyesi (Intelligence Quotient=IQ) arasında ciddi farklar olduğunu, ancak bunların grup farklılığına (kültürel farklılık) değil, kır-kent ayrımına dayandığını düşünüyordu. Dahası, Klineberg'in araştırmaları Avrupa'da yaşayan siyahlara (Afrika kökenlilere) verilen testlerde, kentteki siyahların kırda yaşayanlardan daha üstün zekâlı çıktığını gösteriyordu. Örneğin, bir şehirde asgari altı yıl yaşamış olan Afrika kökenli biri (yüzyıl başında kullanılan tabiri ile "Negro"), aynı yere yeni taşınmış herhangi bir kişiden çok daha üstün zekâlı idi. ABD'nin güneyinden New York'a gelen Afrika kökenliler için de aynı bulgular geçerli idi.[22] "O halde", diyordu Boas, "*Zekâ Testi* adıyla maruf bu araçların sonuçları, zekânın belirlenmesinde en önemli unsurun çevre olduğunu gösteriyor."[23]

---

20 Bkz. F. Boas, *Race Language and Culture*'daki makaleleri, The Free Press, New York, 1940.

21 F. Boas, "Race and Progress", *Race, Language and Culture* içinde,The Free Press, 1940, New York, s.4-5.

22 F. Boas, *a.g.e.*, s.11-12.

23 F. Boas, *a.g.e.*, s.12.

Boas'ın epey ünlenen öğrencilerinin tümü hocalarının açtığı yoldan gitmedi. Ruth Benedict örneğin, 1942'de yazdığı *Race and Racism* kitabında ırkın modern bir batıl inanç değil, meşru bilimsel araştırma konusu olduğunu ve kalıtım yoluyla edinilen özelliklere dayandığını belirtiyor; ancak ırklardan birinin "doğuştan aşağılık, diğerinin ise doğuştan üstünlüğe mahkum olmadığını" vurguluyordu. Benedict, ırkçılığı, "çağımızın, yüksek Avrupa medeniyetinin bir yaratısı" olarak görüyordu.[24] Buna karşılık, Thomas Huxley (1825-95), Ashley Montagu (1905-), Alfred Cort Haddon (1855-1940) ve Jacque Barzun (1907-) gibi dönemin etnolog ve fiziki antropologları farklı bir yol seçtiler. Irk söylemini reddettip ırkçılık ve ırksallaştırmayı belli bir ideolojinin ürünü olarak gördüler.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da yaşananlar, Musevilerin "ari Aryan ırkı"nı bozdukları iddiasıyla toplu olarak katledilmeleri, Çingenelerin ve eşcinsellerin kitlesel olarak öldürülmesi, savaş sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler'de bu bağlamda entellektüel girişimlere yol açtı. Gelecekte "ırk" kavramının aynı maksatlarla kullanılmaması için 1950-60 yılları arasında UNESCO, dünyaca ünlü bilimcileri dört defa bir araya getirdi. Ne var ki bunlardan sadece sonuncusunda (1967) "ırkçılık" konusu doğrudan ele alınabildi ve ilk defa tanımlandı; diğer üçünde ise "ırk"ın zekâ, yetenek, karakter ve toplumsal davranışları belirlediğinin reddedilmesiyle yetinildi; daha cesur bir atılım yapılamadı.

BİLİM IRKÇILIĞIN HİZMETİNDE

ABD'de 20. yüzyılın başlarında psikologlar, "nesnel" olduğunu düşündükleri testlerle zekâ seviyesini ölçerlerken siyahların beyazlara göre düşük zekâsını bilimsel olarak kanıtlamaya çalıştılar. Başı çeken ünlü psikologlar arasında, Lewis M.Terman, Herbert H. Goddard ve Robert Yerkes de vardı.[25] Bu, hem ABD'ye Afrikalılar'ın göçünü önlemek, hem de siyahların "gereğinden fazla" çocuk yapma-

24 R. Benedict, *Race and Racism*. Routledge, Kegan and Paul, Londra, 1983, s.3, 97.
25 L. Kamin, *The Science and Politics of IQ*, Penguin. Harmondsworth, 1977.

sını engellemek için "bilimsel" bir hizmet olarak görülüyordu. Bu anlayış, "*Eugenik Model Kısırlaştırma Kanunu*" adıyla sistematik hale getirildi. Kanun, testlerde düşük zekâlı çıkanların, delilerin, epileptiklerin, cani, hasta, sağır, kör, sakat ve/veya ekonomik açıdan başkalarına bağımlı olan kişilerin kısırlaştırılmasını öngörüyordu. Derinlerde yatan, adı konmayan bir başka amaç ise, siyahlarla beyazların evlenmesini, çocuk yapmasını önlemekti. Kanun çeşitli şekilleri bazı eyaletlerde, örneğin Kaliforniya'da, yürürlüğe bile sokuldu. Amerikalı psikolog ve eugenikçiler, bilime yaptıkları uluslararası katkılarından dolayı kendilerinden gurur duyuyorlardı.[26] ABD'de "aşağı" ırklara uygun görülen yasalar, Almanya'da da Yahudilere uygulanıyordu.[27] İktidara gelen Naziler, 14 Temmuz 1933'te "*Hasta Çocukların Genetik Olarak Önlenmesi*" yasasını yürürlüğe soktular. 1935'te de Nuremberg'de yapılan yasalar, "Yahudilerle Alman veya akraba vatandaşlar" arasında evliliği ve cinsel ilişkileri "ağır suç" haline getirdi.[28]

Akademisyenlerin, Nazi pratiğine katkıları sadece kuramlarla kalmadı. 1937'de siyah çocukların mecburi kısırlaştırılması kararından sonra uzmanlar, 385 siyah çocuğu seçerek, Profesör von Verschuer'in Frankfurt'taki Üniversite Enstitüsü'ne götürüp fiilen kısırlaştırılmasını sağladılar.[29] Reicher'a göre Psikiyatr Robert Ritter, Profesör von Verschuer'dan daha da üretken çıktı.[30] Reicher, 31 Ocak 1944 tarihli bir raporda "23.822 çingene vakasına açıklık getirildiğini" belirtiyor. Bu rapora göre Ritter, "Çingenelerden yüzde 90'ının karışık ırklardan geldiğini" tespit etmiş ve kısırlaştırılarak toplama kamplarına gönderilmelerini uygun bulmuş. 20.943 Çingene, Auschwitz kampına kayıt edildikten sonra 3461 Çingene de başka kamplara yollanmış. Geriye kalanlar açlık ve hastalıktan ölmüş veya gaz odalarında öldü-

26 L. Kamin, *a.g.e.*, 1977.

27 B. Muller-Hill, *Murderous Science*, Oxford Univ. Press, Oxford 1988.

28 B. Muller-Hill, *a.g.e.*, s.33.

29 Stephen Reicher, "Studying Psychology, Studying Racism", Martha Augoustinos ve K. J. Reynolds, *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, Sage, Londra, 2001, s.277.

30 S. Reicher, *a.g.e.*

rülmüş. Reicher'a göre "Bugün artık *ırk-bilim*inden ne kadar uzakta olduğumuzu düşünerek huzur içinde yaşamak mümkün değil," çünkü, "*ırk-bilim* bitmedi. Jensen'in bu bağlamdaki incelemeleri, Rushton'un araştırmaları ile Murray ve Herrnstein'in çalışmaları hâlâ 'siyahların aşağı bir ırk' oluşuna kanıt olarak kullanılıyor."[31] Örneğin Rushton, siyahların daha az evrim geçirdiğini söylüyor, çok çocuk yapıp onlara bakmadıklarını iddia ediyor. Buna "kanıt" olarak sunduğu veriler, "19. yüzyılda Fransız ordusunda çalışmış Dr. Jacobus isimli doktorun araştırmaları ile pornografik *Forum* dergisindeki bilgilerden oluşuyor."[32]

FELSEFECİLERİN IRKI

Irk Kavramını Kim İcat Etti? adlı kitabında felsefeci Robert Bernasconi 17. yüzyıldan başlayarak Avrupalı "saygın" düşünürlerin ırkçılığa "katkılarını" araştırma kararı verdiğinde, keşfettiklerinden dehşete düşeceğini kendi de bilmiyordu. Amerikan demokrasisinin mimarlarından, İngiliz düşünür John Locke, Alman Immanuel Kant, Johann Gottfried von Herder, Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Fransız Jean Paul Sartre'ı ameliyat masasına yatırdığı makalelerde, Bernasconi, onu en rahatsız edenin Hegel'in (1770-1831) yazdıkları olduğunu belirtti.[33] 2000 yılı Kasım ayında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde verdiği konferansta, yeni kitabında Marx ve Engels'in eserlerinin de bu açıdan inceleneceğini belirtti.[34]

Bernasconi gene *Irk Kavramını Kim İcat Etti?* adlı kitabında, "Kolay değil, bu makalede Hegel'in kaynakları çarpıttığını öne sürdüm... Bu iddiayla tarihsel gelişmeye dair bazı varsayımların, temelde ırkçı olan sömürgeci bir zihniyeti beslemiş olduklarını öne sürüyorum.... Batı'nın dünyadaki konumu ve üstünlük hissini ayakta tutan

31 S. Reicher, *a.g.e.*

32 S. Reicher, *a.g.e.*, s.277-279.

33 R. Bernasconi, *Irk Kavramını Kim İcat Etti?* Metis, İstanbul, 1999, s.9.

34 R. Bernasconi, 2000 Kasım ayında İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü'nde, kitabının Türkçe yayımlanması nedeniyle verdiği konferans. Konferans'ın tam gününü kaydetmemişim, maalesef.

şey, en başta, ekonomik ve teknolojik ilerlemişliği de olsa, her konuda üstün olduğu iddiası, Hegel ve bir ölçüde de Kant tarafından örneklendirilmiştir," demiştir.[35]

Bernasconi'ye göre, John Locke, Shaftesbury Ticaret ve Tarım İşletmeciliği İdare Meclisi Sekreteri iken, köle ticaretinin nasıl işlediği hakkında ister istemez epey bilgi sahibi olmalıydı; ancak siyasetle ilgili yazılarından hiçbirinde bundan bahsetmedi. Locke, otuz yedi yaşındayen ABD'de *Carolina Temel Yasası*'nın yazılmasına katkıda bulunmuştu. Bu belgede şöyle bir madde vardı: "Her özgür Carolinalı, sahibi olduğu zenci köleler üzerinde, söz konusu köleler hangi fikre veya dine sahip olursa olsun, mutlak iktidar ve otorite sahibi olacaktır." Locke, *Yönetim Üzerine İki İnceleme*'sinde de, "Kişi, insandan ziyade hayvan gibi davrandığı için yaşam hakkını kaybedip kendini köle olmaya uygun bir duruma getirdi," diye yazıyor.[36] Keza *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi*'nde, hakların verildiği "halklara" kimlerin dahil olacağı konusundaki muğlaklığın altında da Locke'un imzası vardı. Bunların dışında Locke "*Büyük Varlık Zinciri*"[37] görüşünün bir türünü savunmuştu. Bu görüş, insan türünün bütün üyelerinin bir arketipe yaklaştıklarını varsayan, bu arketipten uzaklığı derecelendiren ırkçı anlayışa uygundu.

Yine Bernasconi'ye göre doğal haklar ve özgürlük gibi kavramların şekillendiği çağda, sırf Locke değil, neredeyse bütün bir İngiltere toplumu Afrikalıların köleleştirilmesini, sorgusuz sualsiz, açıkça onaylıyordu. Edward Said, 1914 yılına kadar Avrupalıların, dünyanın yüzde seksen beşini sömürgeleştirdiklerini ve gelmiş geçmiş başka hiçbir sömürgecinin bu kadar geniş, böylesine egemenliğe dayalı ve güç açısından da Batılı metropollerle bu kadar eşitsiz "merkezler" yaratmadığını ekliyor.[38]

---

35 R. Bernasconi, *Irk Kavramını Kim İcat Etti?* Metis, İstanbul, 1999, s.9.

36 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.14.

37 Büyük Varlık Zinciri - The Great Chain of Being: Aristoteles'ten gelen bir anlayışa göre doğadaki bütün varlıklar mükemmellik hiyerarşisi içinde sıraya dizilmişti. Bunun en üstünde Tanrı, en altında da cansız varlıklar bulunuyordu. Yaratık cinsleri ise insandan aşağıya oradan bitkilere, hayvanlara doğru iniyor, zincirin yukarısına çıktıkça da mükemmellik artıyordu.

38 E. Said, *Culture and Imperialism*, Chatto, Londra, 1993, s.3.

Irk Kavramını Kim İcat Etti? sorusuna yanıt arayan Bernasconi, Kant üzerine yazdığı makalede, ırk kavramının İngilizce'ye 1930'lu yıllarda girdiğini yazar. *Oxford English Dictionary*'e göre ırkçılık, "Belli başlı insani özelliklerin ve yeteneklerin ırk tarafından belirlendiğini öne süren kuram"dır. Ancak çağdaş anlamıyla ırk terimi 17. yüzyılın sonunda kullanılmaya başlanmıştır ve birini ırk teorisinin yaratıcısı olarak göstermek gerekiyorsa, Bernasconi'ye göre bu kişi Alman filozof Immanuel Kant'tır (1724-1804) kuşkusuz.[39] Yazdıklarında ırkçı olarak nitelendirilebilecek pek çok fikir ve unsur vardır. Bunların bir kısmı *Coğrafya* dersleri kitabında bulunabilir. Ama en iyi bilinen yorumu, *Güzel ve Yüce Duygusu Üzerine Gözlemler*'de, nükte havasında dile getirdiği, "birisinin baştan aşağı kara olduğu gerçeğinin onun aptal olması için açık bir kanıt olduğu" düşüncesiydi. Bernasconi'ye göre, en iyi ihtimalle ırk kavramının mucitleri Johann Friedrich Blumenbach ve Immanuel Kant olmalıdır: "Kant, ırk kavramına daha önce sahip olmadığı entelektüel tutarlılığı veren ilk düşünürdür."[40] Kant'ın ırkları ayırmak için kullandığı kriter, deri rengidir. Diğer düşünürler de, deri rengi ile birlikte saç dokusunu, farklı ırkların kanıtı olarak öne sürüyordu. Buna karşın Herder'in (1744-1803), değişik insanların farklılığına Kant'tan çok daha fazla saygısı vardı. *Fikirler*'in ikinci bölümünde Herder, 'ırk'ı açıkça reddediyor, bu nedenle Kant ile tartışmaya giriyordu. Bernasconi'ye göre bu tartışma, ırk kavramının nihayet belli bir kesinlik kazandığının göstergesi idi.[41] Ancak, bilimsel anlamda ırk kavramının, ilk kez ABD veya İngiltere'de değil de Almanya'da geliştirilmiş olması, bunun köle sahiplerinin çıkarları doğrultusunda yapılmadığını gösteriyordu.[42] Kavramın gelişmesine yardımcı unsur, Batı kültürlerinde Antik Yunanlı filozof Aristoteles'e (M.Ö. 384-322) uzanan, sınıflandırmaya duyulan ilgi (Kont Buffon, Carolus von Linneaus) ve İncil'deki insanın tek kökenli yaratılışını

39 R. Bernasconi, *Irk Kavramını Kim İcat Etti?* Metis, İstanbul, 1999, s.38.
40 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.61.
41 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.61.
42 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.63.

(*monogenesis kuramını*) kuramsal açıdan savunma çabasıydı.[43] Bu da *monogenesis* anlayışının İncil'deki açıklamalara uygun olmasından kaynaklanıyordu. Ancak *monogenesis* 18. yüzyılda, "kardeşliği" savunanlara da hizmet ederken, *poligenesis* köleliği canı gönülden benimseyenlerin işine yaramıştı.[44]

Araştırmaları sırasında Bernasconi'yi en çok rahatsız eden G.W. Friedrich Hegel'e (1770-1831) gelince; Hegel, *Dünya Tarihi Üzerine Dersler*'inde Afrikalıların, kültürün bütünlüğü için gerekli unsurların tümünden yoksun olduğunu belirtmişti.[45] Marx'a ve Engels'e ilham kaynağı olmuş olan filozof, "kibirli bir iddia ile Anglosakson Protestanların üstünlüğünü" savunuyordu.[46] Hegel, Avrupa-merkezcilik örnekleri gibi görülebilecek terimlere nesnel bir temel kazandırmaya çalışmıştı; *Yeni Dünya* terimini de bu nedenle kullanmamıştı. Bernasconi'ye göre Hegel, o dönem dünyayı dolaşıp gezenlerin seyahatname, kitap ve makalelerinden ve diğer yazılarından, çarpıtarak alıntı yapıyordu. Örneğin, "Ashanti Kralı, ölmüş annesinin kemiklerini yıkar," diye yazan Hutchinson'ı, kemiklerin "insan kanı"yla yıkandığını söyleyerek değiştiriyor, Bowdich'in savaş sonrası törenlerde yamyamlık olduğu iddiasını, "Ashanti şefleri düşmanlarının kalplerin vücutlarından çıkartır, sıcak ve kanlıyken yerdi," diyerek süslüyordu. Nijerya'daki Dahomey Kabilesi hakkında yazdıkları da benzer sorunlarla doluydu.[47] Bütün bunlar, Hegel ve diğer Avrupalılar köleliği entelektüel olarak meşru kılsın diye kullanıldı. Hegel'in bir başka iddiası da, "Afrika'nın tarihsel olmadığı"dır, yani Hegel'e göre, "Afrika hareket etmez, değişim göstermez, hep aynıdır, gelişmeye ve kültüre muktedir

43 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.63.

44 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.63.

45 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.65.

46 Aslında Marx ve Engels'in yazdıkları bu gözle incelenmediği için halen onların ırkçılığından söz etmek mümkün değil. Ancak Edward Said, *Şarkiyatçılık* adlı kitabında buna değinme yapıyor. Örneğin: "Marx şöyle yazıyordu," diyor Said: "İngiltere Hindistan'da çifte rol oynuyor, biri yıkıcı, öbürü hayat verici: Asyatik toplumu yok eden ve Asya'da Batı toplumunun maddi temellerin kuran" (Marx, 1973, Said'de alıntı, New York, Vintage, 1991 [1978], s.154).

47 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.76-77.

değildir... bu kıtanın gerçekten de bir tarihi yoktur."[48] Dolayısıyla da ona göre, "Avrupalılarla kurulan ilişkiler, ne türden olursa olsun, her zaman Afrikalıların yararınadır; sömürgecilik de meşru bir uygulamadır."[49] Ancak siyahlar, "Avrupa kültürünü almaya Kızılderililerden çok daha fazla uygundur."[50] O halde, Bernasconi'ye göre, "Hegel'in, sömürgeciliğin meşru bir şey olduğu yolundaki genel kanıya katkısı olduğu kesindir."[51]

Bernasconi, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa seyahat edebiyatının akademisyenler tarafından genel olarak bir ırk söylemine dönüştürüldüğünü, bu söylemin, tarih felsefesi ile ilişkilendirilerek sömürgeciliği yasallaştırmak için kullanıldığını da vurgular.[52]

VE BUGÜN

Katolik ve Protestan Kiliseleri, "İnsanın Yaratılışı" ve "sınıflandırılması" hakkındaki araştırmalarını hâlâ sürdürüyor olsa bile dışarı yansıtmıyorlar. Felsefeciler, uğraşlarını bilimcilerden kesin olarak ayırdıkları, antropologlar da ırk kategorileri ile uğraşacaklarına, insanın biyolojik çeşitliliğini araştırmaktan daha hoşnut oldukları için, hemen hepsi, en azından görünürde, *ırk* tutkusundan epeydir vazgeçti. Antropologlar, insan grupları her zaman birbirine karışmış, kız alıp vermiş, cinsel ilişkide bulunmuş olduğuna göre, deri rengi veya saç formu veya başka herhangi bir değişkene bakarak biyolojik çeşitliliğin anlaşılamayacağını, gen analizleri gerektiğini, pek de acele etmeden, öğretilerinin odak noktasına koydular. 1970'lerden sonra da ırk uğraşı, antropolojinin geçmişte sömürgeci cehaleti ile bilimi kirlettiği uğraşlarından biri, geçmişinin bir parçası olarak okutulmaktan öte gitmedi, üniversitelerde de antropolojinin karanlık tarihi dışında öğretilmedi. Psikologlar ise, hâlâ arasıra zekâ düzeyi ile ırk arasında eski tip bir ilişki

48 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.78.

49 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.96. Bu aynı zamanda "beyaz adamın yükü" ("white man's burden") olarak Türkçeye çevrilebilir, o dönem Batı'da halk arasında yaygın genel anlayışın bir parçası idi.

50 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.95.

51 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.96.

52 R. Bernasconi, *a.g.e.*, s.66.

olduğu iddiasında bulunabiliyorlar,[53] ancak bu tezlerin akademik camiadan pek destek bulduğu söylenemez; yürürlükten çoktan kalkmış bir "bilimsel kavram", önce eğitimi yetersiz politikacılar, sonra bunu benimseyen kitleler tarafından, işlerine geldiğinde kullanılır oldu.

Ne var ki bilimsel ırk kategorilerinden vazgeçilmesi, ırkçılığın sona erdiği anlamına gelmiyor. Irkların meşru bilimsel üretim ve bilgi alanı olarak terk edilmesinden bu yana Etienne Balibar'ın deyimiyle "ırksız ırkçılık"lar ortaya çıktı.

BALİBAR VE SINIF IRKÇILIĞI

Balibar'a göre, "...işçi sınıfında ırkçılığın gelişmesi (ki bu, kendini sosyalizm ve komünizme adamışlara göre işin doğasına aykırıdır) kitlelere içkin bir yönelimin sonucu gibi görünüyor. Kurumsal ırkçılık, bu psikososyolojik 'kitle' kategorisinin yapılandırılışına bile yansır."[54] Balibar, sınıflardan kitlelere geçerek, kitleleri hem ırkçılığın imtiyazlı öznesi, hem de favori nesnesi olarak gösteren, bu yer değiştirme sürecini çözümlemeye çalışıyor. Konumu ve ideolojisi itibariyle (kimliğinden hiç söz etmeden) bir sınıfın, ırkçı tutum ve davranışlara yatkın olduğunu söylenebilir mi? Bu, özellikle Nazizmin yükselişi çerçevesinde önce spekülatif, sonra da ampirik verilere dayanılarak tartışıldı. Ancak sonuç çelişkili, çünkü Balibar'a göre her ne kadar küçük burjuvaların buna yatkınlığı olduğu belirtilmişse de, kuşkunun odaklanmadığı bir sınıf yok gibidir.

Balibar, ırkçılığın sınıfsal temelleri üzerinde durmanın yanlış işle iştigal etmek olduğunu düşünür. Esas incelenmesi gereken, "Milliyetçiliğe eklemlenen ırkçılık ve sınıf çatışmasının indirgenemezliği na-

---

53 Bkz. A. Jensen, "How Much Can We Boost I.Q. and Scholastic Achievement?" *Harvard Educational Review*, (February, 1969) ve R. J. Herrnstein & C. Murray, *The Bell Curve: Intelligence and Social Structure in American Life*, Free Press, NY, 1994; J. P. Rushton, *Race, Evolution and Behavior: A Life History Perspective*, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1994. Psikolojideki bu tür görüşlerin bugünü ve geçmişi için bkz. G. Richards, *'Race', Racism and Psychology*, Routledge, Londra, 1997.

54 E. Balibar, Class Racism, *The Ethnicity Reader*, M. Guibernau and John Rex. *a.g.e.*, 1997, s.318-329 ve E. Balibar, "Sınıf Irkçılığı", *Irk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, Immanuel Wallerstein ve Etienne Balibar, çev. N. Ökten. Metis, İstanbul, s.254-269 (yıl yok). İngilizce ve Türkçe çeviriyi kendimden eklerle birleştirdim.

sıl açıklanabilir?", "Irkçılığın gelişmesi sınıf çatışmasının yerini nasıl alır?" veya daha doğrusu, "Irkçılığa içkin yatkınlığın olduğu bir sosyal ilişkide sınıf çatışması nasıl değişir?" sorularıdır. Sınıf çatışmasına getirilen milliyetçi seçeneğin, sınıf çatışmasının özellikle ırkçılık şeklini alması olgusunun, bu çatışmanın uzlaşamaz karakterinin hangi nedenlerle ve nasıl bir göstergesi sayılabileceği de önemlidir.

Sonuç olarak, nasıl ki milliyetçilik ile ırkçılığın, sürekli, karşılıklı belirlenimi varsa, sınıf ırkçılığı ile etnik ırkçılığın da karşılıklı belirlenimi vardır ve bu iki belirlenim birbirinden bağımsız değildir. Her biri kendi sonuçlarını, bir şekilde diğerinin alanında ve onun zorlamasıyla ortaya çıkarmaktadır. Devlet ve ulus arasında hem aşılamaz bir uçurumun oluştuğu, hem de yeni doğan sınıf çatışmalarının bulunduğu tarihsel zeminde, milliyetçilik ister istemez, ırkçılık biçimini alır. Irkçılık örtük kaldığı sürece veya sadece bir azınlığın bilincinde yer etmişse bile, bu daha şimdiden milliyetçiliğin o içsel fazlalığıdır ki bu da sınıf çatışmasının ayrıntılandırılmasına yardım ettiğini ortaya koyar (sözcüğün her iki anlamında da). Dolayısıyla milliyetçiliğin hiç bitmeyen çelişkisi şudur: Benzerleri ile bir arada olacakları için kendilerini evde hissedecekleri, geçmişe bakan bir ulus-devlet tahayyülü, ama aynı zamanda o devleti yaşanmaz kılan, dışarıdaki ve içerideki düşmanlara karşı bütünleşmiş bir cemaat üretme çabası.. Böylesi bir toplum Balibar'a göre, tam anlamıyla yabancılaşmış bir toplumdur.

YENİ IRKÇILIKLAR

> "Kendinden aşağı olanı ırkçı kişi yaratır."[55]
>
> "Siyah aşağılığı, beyaz ise üstünlüğü tarafından köleleştirilmiştir, nörotik yönelim açısından ikisi birbirine benzer."[56]

"Irk" kavramının bilimsel olarak terk edilmesinin ırkçılığın sona erdiği anlamına gelmediğini, artık "ırksız ırkçılıklar"dan söz edildiğini

---

55 F. Fanon, *Black Skin, White Masks*, Pluto Press, Londra, 1986 (orij.1952) s.93.
56 F. Fanon, *a.g.e.*, s.93.

yazmıştım. Kapsamlı kültürel farklara dayalı ırkçılıklar bugün epey yaygın, ekonomik durum kötüleştikçe daha da yayılıyor, yoğunluğu ve yansımaları artıyor. Bazı grupları dışlamak ve belli belirsiz ayrımcılık yapmak üzere, biyoloji ve ırk yerine kültürel farklar öne sürülüyor. Bu durumda üstünlük ya da aşağılık iddiaları, çoğunluk kültürün standartlarına göre belirleniyor. Böylelikle çoğunluk kültürden farklı olanlar, asimile olmayı reddettikleri gerekçesi ile marjinalize edilebilir veya şamar oğlanı haline getirilebilirler.

"Yeni ırkçılık" tabirini ilk kullanan Martin Barker idi.[57] 1981 yılında yayımlanan kitabında yeni tür ırkçılıklarda artık eskisi gibi, "biyolojik açıdan aşağılık" olmanın vurgulanmadığını, esas önemli olanın kültürel farklar olduğunu yazdı. Martinikli siyah psikiyatr ve yazar Frantz Fanon (1925-1961), sömürgecilik sürecinin sömürgeleştirilenler üzerindeki etkisini göstermek amacıyla 1956 yılında yazdığı bir makalede yeni ırkçılık çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli gözlemlerini şöyle özetlemişti:

1- Irkçılık statik bir olgu değildir, sürekli yenilenir, değişir ve dönüşür.

2- Biyolojik temelli ve sınıflandırmaya dayalı ilkel ırkçılık, sömürgeciliğin daha önceki bir aşamasına dayanır (çünkü bu Almanya'da faşizmin yükselişi ile birlikte anlamsızlaştı).

3- Irkçılık, sömürgeleştirme sürecinin çok önemli ve merkezi bir parçası idi, diğer mekanizmalarla beraber sömürgeleştirilmiş grupları, sömürgecinin amaçları doğrultusunda kullanılmak üzere nesneye dönüştürüyordu.[58]

Yeni ırkçılığın politik bir boyutu olduğu düşünülüyor. Sömürgeleştirme süreçleri dışında da örnekleri var; örneğin Anthony Giddens'a göre, İngiltere'de, ilk ve ortaöğrenimde tarih ve edebiyat temel programlarında, burada yaşayan çok çeşitli halkların yazarları yerine, hâlâ İngiliz yazarlar yeğleniyor.[59] Halen AB adayı Türkiye'de de duru-

57 M. Barker, *The New Racism*, Junction Boks, Londra, 1981.

58 F. Fanon, *Toward the African Revolution*, Penguin, Hammondsworth, 1970, s.41-54.

59 A. Giddens, Sociology, 4.baskı, Polity Press, Cambridge, 2001, s.252.

mun farklı olduğunu söylenemez. Hattâ, Türkiyeli yazarlar arasından da, sadece milli tarih, milli gelenek anlayışlarını, resmi tarihi benimsemiş yazarlara ağırlık veriliyor; diğerlerinin adı anılmıyor. Türkiye'de yaşayıp yazmış Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani, Nasuri, Çerkes, Laz, vs. nice yazar ise resmi eğitimin tamamen dışında bırakılıyor. Dünya edebiyatından da, ancak benzer kriterlere uygun olanlar üzerinde duruluyor.

IRKSIZ IRKÇILIKLAR

Irkçılık yapmak için ırk kategorileri gerekmediğini temel alan Fransız sosyolog Michel Wieviorka, bu alanda kuramsal çalışma yapanlardan biri. Avrupa'da görülen yeni tür ırkçılıkların moderniteden ayrılamayacağı, modernitenin de bu kökenlerden ve krizden çıktığı öngörüsü ile başlayarak bu çerçeveyi içeren küresel bir argüman geliştirdi.[60]

Ona göre özellikle Rönesans sonrası Avrupa, hem üretilen bir dizi ideoloji ve geniş çaplı bilimsel doktrin açısından, hem de somut şiddet gösterileri, aşağılama ve ayrımcılık olarak, ırkçılığın hızla gelişme merkezi oldu. Büyük göçler, ticari ilişkilerin gelişmesi, endüstrileşme ve sömürgecilik ile birlikte ırkçılık yayıldı ve arttı. Ama modernite ile olan ilişkisinde, ırkçılığı tek bir mantığa indirgemek mümkün değil, ona göre. Dolayısıyla anti-semitizm dahil, çok çeşitli ırkçılıkların teoride yerini bulduğu küresel bir argüman oluşturmak mümkün; böylelikle Wieviorka'nın anlayışında, ırkçılığın sosyolojik ve antropolojik bütünselliği de ortaya çıkar. Ayrıca, tam tersine, bunların her birini, belli bir tarihsel döneme özgü oluşlarıyla da değerlendirmek mümkün olacaktır. Her iki yaklaşım da meşrudur ve birbirini tamamlar; ancak Wieviorka, çağdaş ırkçılık şekillerinin bütünselliğine ağırlık verdiği için, ilk yaklaşımı tercih ettiğini söyler.

Bundan yola çıkarak modernite ile ilişkisinde "*ırkçılık alanı*"ndan geçen dört temel argümanın keşfedilebileceğine dikkat çeker:[61]

---

60 M. Wieviorka, *Racism, Modernity and Identity*, Beacon Press, New York, 1994.

61 M. Wieviorka, "Racism in Europe: Unity and Diversity", M. Guibernau ve John Rex, ed., *The Ethnicity Reader* içinde, Polity Press, Cambridge, 1997, s.291-302.

a. Öncelikle, muzaffer moderniteye eşlik eden ırkçılık; evrenselci, inkâr edici ve ezicidir, farklı kimliklerden nefret eder. Bu nedenle modernite düşüncesinin yayılma sürecine, özellikle de sömürgeciliğe engel olarak "aşağı ırklar" hayaleti, ya da varsayılan "aşağılıkları" yüzünden "suistimal edilmeye mahkum ırklar" kavramları eşlik eder (Bkz. Tablo 1'de en üstteki durum).

b. İkinci olarak, aşağı doğru toplumsal hareketliliğe veya dışlamaya bağlı ırkçılık; bir aktörün moderniteye olumlu değer biçmesi, ancak modernitenin kendisini marjinalize edip dışarı atacak olması korkusunun bir ifadesi ve/veya bunu kabul edemeyişidir. Bu durumda aktör, ekonomik krizlerde veya emek pazarının daralmasındaki "Fakir Beyaz" tutumunu benimser. ("İşimi elimden alan berbat insanlar..") Bu durumda ırkçılık, moderniteye katılma talebi ile bunun işleyiş biçimlerine karşı çıkmanın ters yönlere gitmesi şeklinde belirir (Tablo 1'de en soldaki durum).

c. Üçüncü argüman ise, her halükarda kişinin dışlanmayı arzu etmediği moderniteye ters kimlik ve geleneklere çağrı yapılmasını içerir (Tablo 1'de en sağdaki durum). Bu durumda ulus, din veya cemaat üyeliği, kimlik belirtisi olarak algılanır. Irkçılık da, nefret edilen modernitenin taşıyıcısı gibi görünenlere saldırı şeklini alır. Çoğu kez Yahudiler; bazen de, özellikle ekonomik açıdan başarılı Asyalı azınlıklar bu hedefi oluşturur.

d. Son olarak ırkçılık, anti-modern veya moderniteye muhalif pozisyonlara tekabül edebilir; o zaman da moderniteyi yeniden yaratan gruplara değil, moderniteye atıf yapmayan kimliklere yönelir (Tablo 1'de en alttaki durum). Bu da kültürlerarası, cemaatlerarası, etnik gruplar arası gerilimlerin bir göstergesidir.

O halde Wieviorka'ya göre ırkçılığın alanını, kendi grafiği ile, şu dört temel nokta üzerinde temsil etmek mümkün:[62]

62 M. Wieviorka, "Racism in Europe", M. Guibernau ve J. Rex, ed., *The Ethnicity Reader*, Polity Press, Cambrige,1997, s.293.

TABLO 1
Wieviorka'ya Göre Çağdaş Irkçılığın Alanı

Kimliklere karşı Modernite	
Kimliklere karşı Kimlikler	Moderniteye karşı Kimlikler
Moderniteye karşı Modernite	

Bu genel çerçevede ırkçı aktörlerin tek bir pozisyonu işgal etmesi gerekmez, konuşmaları ve davranışları genellikle hepsinden unsurlar içerir (bir kolajdır) ve zaman içinde değişebilir. Hattâ bu pozisyonların çelişkili karışımları da olabilir. Örneğin, ırksallaştırılmış bir grup, hem moderniteyi, hem de moderniteyi inkâr eden geleneksel değerleri sembolize ettiği gerekçesi ile suçlanabilir. Wieviorka'ya göre geçmişte, ama zaman zaman bugün de,Yahudiler böyle algılandı. Yahudiler, siyasi güçle, para ile, kitle iletişim araçları ve kozmopolitan enternasyonalizm ile özdeşleştikleri, ama aynı zamanda görünür oldukları, farklı oldukları, milliyetçi oldukları ve İsrail devletini destekledikleri veya ona ait oldukları, ya da kültürel gelenekleri ve dinleri ile gösteriş yapıyor sanıldıkları için onlardan nefret edildi.[63]

Wieviorka'ya göre, *ırkçılık alanı*nın bu kuramsal yapılanması, Avrupa'nın deneyimini ve yakın dönemdeki evrimini 'okumayı' mümkün kılıyor. Avrupa'nın yakın dönem evrimine, bir yandan evrenselci, sömürgeci bir ırkçılık, diğer yandan da antisemitizm şeklini alan moderniteye karşı çıkışlar egemen oldu. Bugün ırkçılık, geçmişten çok daha fazla, bir yanda dışlanma gerçeği ile toplumsal konumda düşüş korkusu, öte yanda da kimlik bağlamındaki gerilimler ve en önemlisi bir ulus-devlete ait olmaktan gelen muğlak korkular tarafından yönlendirilmektedir.

63 Bütün bu bölüm ve bir sonraki paragraf Wieviorka'dan (1994, a.g.e.) özetlenerek alınmıştır, örnekler de ona aittir.

ESKİ VE YENİ IRKÇILIKLAR FARKLI MI?

Bugünkü ırkçılığın geçmişten farklı olduğu iddialarını, Avustralyalı sosyal psikolog Iain Walker kuşku ile karşılıyor. Sosyal psikolojik araştırmalarda modern ırkçılık ile eski tür ırkçılıklar arasında yaklaşık yüzde 50 - yüzde 60 civarında bir korelasyon olduğuna değinerek, bunun başka herhangi bir sosyopsikolojik alanda fark değil, benzerlik göstergesi olarak yorumlanacağını belirtiyor.[64] Ama, öncelikle sosyal bilimcilerin önerdiği çok çeşitli ırkçılık türlerine de değiniyor.

Avustralya temelinde, Walker, geçmiş 150 yıla bakarak, ırkçılık açısından bir gelişme/değişme olup olmadığı sorusunu araştırmak üzere kolları sıvıyor. Geçmişteki kitlesel katliam, sistematik zehirleme, linç olayları ve Avustralya yerli halklarına karşı çeşitli zulüm içeren diğer kaba davranışların iyice belgelenmiş olduğunu, bunların da işgalci, sömürgeci gücün soykırımı olarak yorumlanması gerektiğini vurguluyor. Walker'ın aktardığına göre *kaba, doğrudan* ırkçılık, Avustralya'ya beyazların gelişi ile başlayıp 20. yüzyılın erken dönemlerine kadar sürmüş. Bazı soykırım türleri, örneğin yerli çocukların ailelerinden ve cemaatten zorla alınması ise 1970'lere kadar devam etmiş. Avustralya yerlileri 1967'deki federal referanduma kadar seçme, pasaport taşıma hakkına sahip değillermiş, hattâ nüfus sayımlarında sayılmazlarmış bile. Bugün ise, Walker'a göre *dolaylı kaba davranışları* daha sık gözlemek mümkün.[65] Örneğin Avustralya'daki yerli halkın yaşam süresi yerli olmayanlara göre 15-20 yıl daha az; çocuk ölümleri, yerli olmayanlara göre iki ila dört misli fazla; yerli halk ağır ceza suçlarından çok daha fazla yargılanıyor, liseyi bitiren yerli oranı yüzde 30'u aşmazken yerli olmayanlarda bu oran yüzde 70 civarında; işsizlik oranı yerli olmayanlarda yüzde 8, yerlilerde ise yüzde 26 civarında, evsizlik oranı da yine yerlilerde çok daha fazla, yüzde 30'a karşı yüzde 70.[66]

---

64 I. Walker, "The Changing Nature of Racism: From Old to New?", Martha Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, ed., *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, Sage Publications, Londra, 2001, s.30.

65 I. Walker, *a.g.e.*, s.25.

66 I. Walker, *a.g.e.*, s.25.

İşte tüm bu göstergelere bakarak Walker, hiç olmazsa Avustralya'daki kaba, doğrudan ve düşmanca ırkçılığın daha derinden giden, dolaylı ve Avustralya Başbakanı John Howard'ın tanımıyla, daha gevşek bir ırkçılığa ne derecede evrildiğini araştırmaya koyuluyor. Paralellikleri de ABD ile kuruyor.

1970'lerde Amerika'da sosyal psikologlar, Afrikalı Amerikalılara karşı ırkçılığın değiştiğini, güney ABD'deki bağnaz, düşman, yalıtıcı, beyazların üstünlüğüne dayalı ırkçılığın, 1960'lardan başlayarak Avrupalı Amerikalılara da itici gelmeye başladığını ve artık eşitlikçi bir görüşü benimsediklerini söylüyordu. Teorik olarak bu söylem daha önce başlamıştı, çünkü Amerikan Anayasası'nda "tüm erkeklerin" ("all men") eşit yaratıldığı yazılıydı. Gunnar Myrdal daha 1944 yılında bu ikileme dikkat çekmişti.[67]

Ancak 1960'lardaki sivil haklar hareketine kadar ikileme egemen olan söylem değil, kölelik döneminden artakalan ırkçı-ayrımcı davranışlardı. 1970'lerde araştırmacılar, eski tür ırkçılıktan modern ırkçılığa doğru bir evrilme olduğunu iddia etti. Eski ırkçılık; kaba, düşmanca, yalıtıcı ve üstünlükçü idi. Yeni tür ırkçılık ise, tuhaf bir şekilde, paradoksal olarak eşitlikçiliği içeriyordu. Sosyal bilimciler bu gözlemlerine çeşitli isimler vererek, Walker'ın özetlediği aşağıdaki çeşitli ırkçılıkları tanımladılar.

a. Sembolik ve Modern Irkçılıklar

Yeni ırkçılıktan ilk söz eden Sears ve Kinder'di.[68] Sears ve Kinder yeni ırkçılığı *sembolik ırkçılık* terimi ile ifade ettiler. Daha sonra McConahay bundan *modern ırkçılık* terimini üretti.[69] Hattâ "*Modern Irkçılık Skalası*" adlı bir ölçek bile yapıldı. İki yaklaşım, bir iki ufak fark dışında, temelde birbirine benziyor. "Sembolik" terimi, ırkçılık sanki as-

67 G. Myrdal, *An American Dilemma*, cilt 1, Londra, Transaction Publishers, 1999 (orij. 1944).

68 D. O. Sears & D. R. Kinder, "Racial Tensions and Voting in Los Angeles", W. Z. Hirsch, ed., Los Angeles, *Viability And Prospects for Metropolitan Leadership*, Praeger, New York, 1971, s.51-88.

69 D. O. Sears ve J. B. McConahay, *The Politics of Violence: The New Urban Blacks and the Watts Riot*, Houghton Mifflin, Boston, 1973.

lında pek de gerçek değilmiş izlenimi veriyor; belki de bu nedenle yerini *modern ırkçılığa* bıraktı.

Modern ırkçılığın iki temel özelliği var. Eski tür ırkçılığın bilgi ve ilkelerini tamamen reddediyor. Yalıtma ve üstünlük yerine eşitlikçiliği benimsiyor. Ama aynı zamanda Afrikalı Amerikalıları ve diğer dışarıda kalan grupları da kabul etmiyor. Reddiye, siyah karşıtı duygular ile geleneksel bireyci düşünceden kaynaklanıyor. Siyah karşıtı duygular, geçmişte, sevmeme, tiksinme, iğrenme şeklinde kendini gösterirken, şimdi daha çok, onların yanında endişelenme, korkma, güvenmeme ve hafif düşmanlık şeklinde ortaya çıkıyor. Her ne kadar bu duygular, geçmiştekiler kadar güçlü olmasa da, davranışlar üzerinde olumsuz bir etki yapıyor. Örneğin Avrupalı Amerikalıların bir kısmı, Siyahlara yapılan tarihsel haksızlığın etkilerini azaltmak üzere yürürlüğe konan "*tercihli eylem politikaları*"na, kotalara, pozitif ayrımcılığa karşı çıkıyor. Sonuç, geçmişteki haksızlıkların sürdürülmesi, yani ırkçılığın devamı; ancak bunu kesinlikle kabul etmiyor, sadece eşitlikçi olduklarını iddia ediyorlar.[70] Kinder ve Sears'e göre bunun nedeni, ayrımcılığı, yalıtmayı ve üstünlüğü desteklemelerinden değil, eşitlikçi olmalarından kaynaklanıyor. Bu kişiler, bireycilik, kendine güven, çalışma ahlâkı, disiplin, itaat vs. gibi genel BASP değerlere sıkı sıkıya bağlılar. *Eşitlikçi ırkçılar*, Afrikalı Amerikalıların bireycilik, çalışma ahlâkı, itaat, disiplin gibi, onlara göre Amerikan karakterini oluşturan temel özelliklere sahip olmadığını, onları inkâr ettiğini düşünüyor.

Modern ırkçılığa, en çok Avrupalı Amerikalıların, Afrikalı Amerikalılara ayrımcılık yapabileceği, ama aynı zamanda "önyargısız" imajı yaratabilecekleri durumlarda rastlanıyor. Bu durumda argüman genellikle, "Tersine ayrımcılığa karşıyım," veya "Bu Amerikalılığa yakışmayan bir şey," kulvarında dönüyor ve hiç kimse açıkça, "Ben bağnazım," ya da "Sorun siyahlarda değil, kotalarda," diyemiyor.

---

70 Bu yorumu Stephen Steinberg'in daha önce sözü edilen *Turning Back* adlı kitabında da bulmak mümkün (Boston, Beacon Press, 1995).

b. Çelişkili Irkçılık[71]

Modern ırkçılık kavramı tek boyutlu ırkçı tutumları içeriyor. Oysa araştırmalar ırkçılığın tek boyutlu, tek değerli değil, girift, çelişkili ve çok açılımlı olduğunu gösterdi. Afrikalı Amerikalılar söz konusu olduğunda, örneğin siyah yanlısı ve siyah karşıtı duygu ve düşünceleri tek bir kişide gözlemek mümkün. Olumlu ve olumsuz düşüncelerin birlikteliği buradaki zıtlığı oluşturuyor ki bu da, bireyin davranış örüntülerinde hem pozitif hem de negatif yönleri büyütüyor, bunları tutarsız, dengesiz yapıyor; çünkü siyah karşıtı ve siyah yanlısı tutumlar, bireyin farklı değer yapılarından kaynaklanıyor. Siyah karşıtı düşünceler; bireycilik, Protestan ahlâkı, çok çalışma, bireysel başarı, özgürlük ve kendine güvenden kaynaklanırken, siyah yanlısı düşünceler, insancıl ve eşitlikçi düşüncelerden kaynaklanıyor.

Augoustinos ve Walker, *zıtlık barındıran ırkçılığın* tam da bireycilik ve eşitlikçilik gibi merkezi değerlere bağlı olması nedeniyle çelişkili olduğunu belirtiyor.[72] Pratik olarak sonuç şu; bir toplumdaki belli gruplara karşı olumlu düşünceleri geliştirmek o kadar da zor değil, ancak bu olumsuz düşüncelerin sürdürülmesine engel olamayabilir; ve benzer şekilde, olumsuz düşünceleri azaltmak üzere geliştirilecek politikalar da kaçınılmaz olarak daha güçlü olumlu düşüncelerin gelişmesine neden olmaz.

c. Caydırıcı Irkçılık[73]

Çelişkili ırkçılık ile aşağı yukarı aynı zamanda geliştirilen *caydırıcı ırkçılık*, aynı olguya alternatif bir yorum getiriyor. Kovel'in psikanalitik yaklaşımı üzerine, Gaertner ve Dovidio "*egemenlikçi*"[74] ve "*caydırıcı*" ırkçılık ayrımı yapıyor.[75] *Egemenlikçi ırkçılık*, geleneksel, kaba ve yalı-

71 "Ambivalent racism" terimi kullanılıyor.

72 M. Augoustinos ve Iain Walker, *Social Cognition: An Integrated Introduction*, Sage, Londra, 1995.

73 "Aversive Racism" terimi kullanılıyor.

74 "Dominative Racism" terimi kullanılıyor.

75 S. L. Gaertner ve J. F. Dovidio, "The Aversive Form of Racism", J. F. Dovidio & S. L. Gaertner, *Prejudice, Discrimination and Racism*, Academic Press, Orlando, Florida, 1986, s.61-90.

tıcı ırkçılıklara benzerken, *kaçındırıcı ırkçılar* geçmişte yapılan haksızlıkları dile getiriyor, eşit ırklar anlayışına, ırkçılığın etkilerini azaltıcı politikalara inanıyor, kendilerini "önyargısız ve ayrımcı olmayan kişiler" diye tanımlayarak daha liberal bir siyasi gündemi benimsiyor; ancak siyahlar hakkında kimi olumsuz düşünceler barındırıyorlar. Walker'a göre *caydırıcı ırkçılığı, çelişkili ırkçılığa* benzetmek mümkün; iki tür ırkçılık da kendisini, başkalarına karşı "önyargısız" imajı ile tanıtmaya ve bunu sürdürmeye çabalıyor. İkisi de birey içi çatışmaya dayanıyor ve çatışmanın çözümünün büyük ölçüde bilinçsiz bir şekilde geliştiğini ima ediyor. Ama aralarında farklar da var. Öncelikle, çelişkilerin merkezi farklı; *çelişkili ırkçılık* da çatışma, siyah yanlısı ve siyah karşıtı tutum yapıları ile bunların altında yatan değerler sisteminden kaynaklanıyor. *Caydırıcı ırkçılık*'ta ise çelişki, açıkça ortaya konmuş eşitlikçi bir tutum ve değer sistemi ile kişiye yönelik kasıtlı yıkıcı davranışlardan ziyade, kişiyi kaçmaya güdüleyen "rahatsızlık, huzursuzluk, tiksinti, bazen de korku" gibi olumsuzluk hissettiren duygular arasında gelişiyor.

d. Göze Çarpmayan Irkçılık[76]

Gordon Allport'un[77] klasik önyargı analizi üzerine Pettigrew ve Meertens[78] *bariz ırkçılık (blatant racism)* ile *göze çarpmayan ırkçılık* arasında bir ayrım gözetiyor. Ampirik çalışmadan ziyade teoriden kaynaklanan yaklaşımda, her iki tür için çok boyutlu bir model geliştiriyor.

"Sıcak, yakın ve doğrudan" olan *bariz ırkçılığın* iki göstergesi var. Birincisi, tehdit ve ret; ikincisi, dışarıdaki grupla yakın ilişkide bulunmaya karşı çıkış. "Soğuk, mesafeli ve dolaylı" olan göze çarpmayan ırkçılığın ise üç boyutu var: 1. Geleneksel değerleri korumak, 2. Kültürel farkları abartmak 3. Olumlu duyguları inkâr etmek.

Pettigrew ve Meertens, dört Avrupa ülkesinde yaklaşık dört bin kişi üzerinde yapılan bir ankette, *bariz ırkçılık ile göze çarpmayan ırk-*

---

76 "Subtle Racism" terimi kullanılıyor.

77 G. Allport, *The Nature of Prejudice*, Addison-Wesley, Cambridge, 1954.

78 T. F. Pettigrew & R.W. Meertens, "Subtle and Blatant Prejudice in Western Europe", *European Journal of Social Psychology*, 1995, No: 25, s.57-75.

çılığın "ayrı ama akraba" kavramlar olduğunu gösteriyor. Sonra da kişileri, bu yanıtlar üzerinden üç gruba ayırıyor: "bağnazlar", "derinler" ve "eşitlikçiler". Bu üç grup arasında kamu politikalarına dair görüşlerde ve göçmenlere karşı tutumlarda, istatistiki açıdan önemli farklar saptamışlar.

Walker bu dört değişik kavramla anlatılan ırkçılık grupları arasında bir ayrım yapmaya çok gerek duymuyor ve geçmiştekine alternatif olarak geliştirilen ikinci kategorinin tümünü *modern ırkçılık* kavramı adı altında inceleyerek, bunun gerçek bir olguya dayanıp dayanmadığını araştırıyor. Bu bağlamda beş eleştirisi var:

1. *Modern ırkçılık* kavramı genellikle ampirik araştırmalara dayandırılıyor. Ancak geleneksel ve *modern ırkçılıklar* arasında yüzde 50 - yüzde 60 civarında bir korelasyon var. Walker'a göre, bunu da farklılığın değil, benzerliğin bir kanıtı olarak almak gerek.

2. *Modern ırkçılık* anlayışı genellikle işin duygu boyutunu göz ardı edip, bilişsel yönü üzerinde duruyor.

3. Eğer gerçekten; *bariz ırkçılık*tan *göze çarpmayan ırkçılığa* doğru bir evrilme oldu ise de, bu durum nedenleri ve süreci değil, sadece sonucu açıklıyor.

4. *Modern ırkçılık* anlayışı eski ve yeni ırkçılıkların şeklini ve ifade biçimini basitleştirerek herhangi bir zaman görülebilecek ırkçılığın çok çeşitliliğini görmezden geliyor.

5. *Modern ırkçılığın* ABD'de 1960 ve 1970'lerde görülen ırkçılığın gerçek bir tanımı olduğu kabul edilse bile, bundan yarım yüzyıl sonra, "*modern" ırkçılığın* aynı şey olduğunu söyleyebilir miyiz? Yoksa, bu da artık "eski moda" ırkçılığın bir parçası mı oldu? Yerini, daha (post) modern ırkçılık anlayışlarına mı bıraktı? Eğer böyle ise niye sosyal psikoloji ve sosyolojideki ırkçılık kuramları buna yetişemedi?

Walker, ABD ve Avrupa genelinde yapılmış çalışmaların Avustralya bağlamında ne derecede geçerli olduğunu, çeşitli araştırma sonuçlarını bir araya getirerek, burada gerçekten de modern ırkçılığa doğru bir dönüşüm olup olmadığını araştırıyor. Burada Avustralya yerli halkları ile Afrikalı Amerikalılar arasında paralellik kuruyor, an-

cak durumların pek benzemediğini de söylemeyi ihmal etmiyor. Olsa olsa Amerikanın yerli halkları, İlk Amerikalılar veya Kızılderililere olan tutum ve tavır alışlar ile Avustralya yerlilerini karşılaştırmak gerekir. Ama Walker'ın çalışması önemli, aynı bağlamda öbür tür karşılaştırmayı yapmış olan da yok. Dolayısıyla da aşağıda onun veri ve yorumlarını aktaracağım.

AVUSTRALYA'DAKİ IRKÇILIK ARAŞTIRMALARI

Walker, Avustralya'daki araştırmaların, buradaki önyargı ve ırkçılığın eski tür ırkçılıktan yeni türe evrilmediğini gösterdiğini iddia ediyor. Avustralya'da bağnaz, apaçık, yalıtımcı, üstünlükçü ırkçılık türünden daha eşitlikçi, bireyci, özgürlükçü değerler ile Protestan ahlâkı çerçevesinde siyah karşıtı duyguların egemen olduğu bir ırkçılığa dönüşüm olmamış. Aksine, eldeki kanıtlar, aşağı yukarı İkinci Dünya Savaşı sonrasından (Batılıların buraya en büyük kitleler halinde yerleştiği dönem) beri, burada, eski moda ırkçılıklar ile *modern ırkçılığın* birlikte var olduğunu gösteriyor. Bu çelişkili görüşlerin, hem tekil bireylerin kafalarında ve kalplerinde, hem de toplumsal ve ideolojik düzeyde mevcut olduğunu söylüyor Walker.[79] Eski ve yeni ırkçılıklar, toplumsalın sembolik görüntülerinde, hem bugünkü toplumsal ilişkileri etkileyen hem de geçmişi açıklayan kültür ürünleri ve kültür repertuarları olarak birlikte var oluyor.

Avustralya verileri, İngiltere kökenli Avustralyalıların yerli Avustralyalılara karşı hemen her zaman zıtlıklar barındıran görüş ve düşünceleri olduğunu ortaya koyuyor. Epey eskiden beri *modern ırkçılık* olarak adlandırılabilecek tutumlara rastlandığı gibi, bugün de *eski moda ırkçılık*lara tanık olunabiliyor. Her ne kadar öldürme, zehirleme gibi aşırı davranışlara bugün rastlamak pek olası değilse de, Walker'a göre bunun doğrudan tutumlarla ilgili olduğunu söylemek mümkün değil; çünkü tutumlar, nedeni değil sonucu oluşturuyor.

*Gerçekçi grup çatışması teorisi*nin özünde, gruplar arası tutum-

79 I. Walker, "The Changing Nature of Racism", Martha Augoustinos & Katherine J. Reynolds, ed., *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, Sage, Londra, 2001, s.41.

ların, gerçek ilişkileri yansıttığı yatar; bunlar din, ırk ve etnisitenin değil, daha çok savaşların bir fonksiyonudur. Bugün Avustralya'da, aleni olarak yerlileri öldürme ve/veya zehirleme olaylarına her ne kadar pek rastlanmıyorsa da ırkçı şiddet epey yaygın. Yani Deutsch'un[80] *kaba sosyal ilişkiler kanunu*ndan (crude social relations) gidilecek olunursa, şöyle bir sonuca varılabilir: Anglo Avustralyalılar ile yerli Avustralyalılar arasındaki gerçek ilişkiler değişir, daha rekabetçi hale gelirse, düşmanlıkların da artması beklenebilir. Örneğin halen madencilik ve hayvancılık yapan Angloların bulunduğu coğrafyada, yerli Avustralyalılar toprak mülkiyeti bağlamında önemli bir ilerleme kaydederse, Anglo Avustralyalıların "rahat hoşgörüsü" sona erebilir. Hattâ Iain Walker, Pauline Hanson'un aşırı sağcı *Tek Ulus Partisi*'nin güçlenmesini de bu bağlamda yorumluyor. Yani Walker'a göre aşırı sağcı *Tek Ulus Partisi,* Mabo ve Wikler yerli halklarının, bazı toprak mülkiyeti iddialarının kabul edilmesi ve bazı siyasi haklar elde etmeleri sonucunda, güçlenmiştir.[81]

Modern ırkçılığın, hattâ eski kafa, eski moda ırkçılıkların kuramsallaştırılması da çoğu kez, bireysel açıdan yapılıyor. Ama bu sorunlu bir yaklaşım çünkü, muhafazakarlığın yanı sıra, ırkçılığın çok önemli bazı yönleri göz ardı ediliyor. Jones, örneğin, *bireysel*, *kurumsal* ve *kültürel* ırkçılık arasında bir ayrım yapıyor.[82] Irkçılık, bireylerin bir özelliği olduğu kadar, belki daha da çok, kurumların bir yönü. Dolayısıyla ırkçı ilişkileri yeniden üretmekte bireysel önyargıları, ırkçılığı yaratan ve/veya körükleyen toplumsal, tarihsel, kurumsal, yapısal faktörler göz önünde bulundurulmazsa ırkçı ilişkileri değiştirmek de mümkün olmayabilir. Ancak bu, tabii ki bireyi sorumluluğundan kurtarmaz.

Sonuç olarak Walker, bugün Avustralya'da ırkçılığın, süreçler açısından olmasa bile sonuçları itibariyle, vicdan muhasebesinin getirdiği çelişkileri ve eşitlikçi değerleri barındırmayan eski moda ırkçılık

---

80 M. Deutsch, *Distributive Justice*, Yale Univ. Press, New Haven, 1985, s.69.

81 I. Walker, "The Changing Nature of Racism", Martha Augoustinos & Katherine J. Reynolds, ed., *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, Sage, Londra, 2001, s.41.

82 Jones, *Prejudice and Racism* (2. baskı.), McGraw-Hill, New York, 1997.

kadar kaba ve merhametsiz olduğunu söylüyor. Walker'ın çarpıcı araştırması, yorumları dünyadaki herhangi bir ülkeye ve tabii ki Türkiye'ye de uygulanabilir.

GİZLİ IRKÇILIK: "İÇİMİZDEKİ IRKÇILIK"

Şu altı milyarlık dünyada yaşayan her bir kişi ile tek tek konuşun. Altı milyara tek bir anket sorusu yöneltin. Irkçı olduğunu kabul eden bir kişiye rastlamazsınız. Kimse ırkçı olduğunu kabul etmez. Herkes "vatansever", "milliyetçi" ya da "yurtsever"dir, ama asla "ırkçı"değildir. Irkçı olan hep karşıdakidir, hep başkasıdır, "ötekiler"dir. Oysa fazla uzağa gitmeden, halk arasında yaygın deyişlere, herhangi bir "öteki" açısından bakıldığında, nice ırkçı-ayrımcı önyargı tespit edilebilir. ABD'de Polonyalı ve İtalyan fıkraları, İngiltere'de Hintliler ve "Paki"lerle ilgili espriler, Türkiye'de "Temel" fıkraları, Çingenelerle ilgili deyişler, Kürtler için, yazması bile korkunç, "....." deyimleri, Aleviler için lügatlerde yapılan tanımlar, Yahudiler'le ilgili kimi sıfat ve deyişler, dolanmış ırkçı ifadelerden örnekler.

Nasıl ırkçı olunabildiğini gözler önüne sermek mümkün, ayrıca nelerin böyle bir anlayışı barındırdığı örneklerle gösterilebilir, ki, bunlar çok ve çeşitli. Ama birileri ırkçılığı gözler önüne serme ve örneklendirme durumdan mutlaka nem kapar ve yorumu yapana "ırkçı, ayrımcı vatan haini, bölücü" suçlamalarını yükler. İşler alır başını gider: Sorgular, DGM'ler, yargılanmalarla geçen yıllar ve çoğu kez hapis...[83] Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesi, hâlâ bunun dayanağı olarak kullanılıyor. Her ülkeden paralel örnekler bulunabilir.

Varlık Vergisi'nin bireylerin yaşamına nasıl yansıdığından bir kesit anlatan Yılmaz Karakoyunlu'nun romanı[84] sinemaya aktarıldığında epey itiraz eden oldu. Ama filmin, 2001 sonlarında TRT kanalında oynaması üzerine gelişen tepkiler gibi, gündelik/sıradan olaylar, politikacılardaki bu tür eğilimleri iyice açığa çıkardı. O dönem MHP Milletve-

---

83 AB Uyum Paketi'nin Meclis'ten geçmişi ile başlayan dönemin neler getireceğini ancak bundan sonra görülecek.

84 "Salkım Hanım'ın Taneleri".

kili olan Mehmet Çakan, ANAP Devlet Bakanı Yılmaz Karakoyunlu'nun yazıp Tomris Giritlioğlu'nun yönettiği filmi, "vatan hainliği ve Ermeni yanlısı" olarak değerlendirdi. Varlık Vergisi 11 Kasım 1942'de yürürlüğe girmiş ve 15 Mart 1944'te yürürlükten kaldırılmıştı. *Radyo Televizyon Üst Kurumu'nun* "Alo RTÜK" bölümüne gelen şikâyetler de filmi, "Ermeni propagandası ve Türkiye Cumhuriyeti'ni karalama" olarak değerlendiriyordu.[85] Oysa roman, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye tarihinde yaşanmış bir olayı yansıtıyordu,[86] film ise, kitaptan daha da örtük, hattâ olayı bilmeyenlerin, tam da kavrayamayacağı bir şekilde anlatmıştı.

Uygulamaların yanı sıra, yasalar da ırkçı ve/veya ayrımcı olabiliyor. 1980 askeri darbesinden sonra yapılan 2932 sayılı kanun[87] ve onunla aynı vurguyu yapan, 1981 Anayasası'nın 28. maddesi ırkçı/ayrımcı yasalara örnek olarak verilebilir. "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamaz" derken, 2932 sayılı kanun Kürtçe yayınların engellenmesini amaçlıyordu. Lazca yayımlanan dergileri aynı derecede vahim bulan olmadı. 2932 sayılı kanun 1991'de, 2001 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile de 28. madde yürürlükten kaldırıldı. Öte yandan dünyadaki 6000 dilden sadece biri olan Kürtçe üzerine yapılan tartışma, suçlama ve kavgalar ise bitmedi; 3 Ağustos 2002 tarihinde AB Uyum paketinin TBMM'den geçmesinden sonra bile... Şu anda sadece resmi TRT kanalında günde Gürcüce, Lazca vs. ile birlikte yarım saat Kürtçe yayına izin verildi.

Türk Ceza Yasası'nın 312. maddesinde de ayrımcı bir yön bulmak mümkün. Yasanın yargıda yapılan yorumlarında belli olayların yaşandığını hatırlatmak, bunlardan söz etmek ve bunların insanı nasıl etkilediğini dile getirmek "suç" sayılabiliyor. Yapılan ayrımcılık ise, gerçekçilik ve yurttaşlık görevi olarak tanımlanıyor; mantık tersyüz

---

85 Ankara Cumhuriyet Bürosu, "Vatan Hainliği Tartışması", *Cumhuriyet*, 29 Kasım 2001, s.1, 18.

86 Bkz. Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim, İstanbul, 2000.

87 2932 sayılı yasa 1991 yılında Antiterör Yasası'nın yürürlüğe sokulması ile birlikte yürürlükten kaldırıldı.

ediliyor, içi dışına çıkarılıyor. 312. maddeden yargılanan nice insan, sadece bir haksızlığı dile getirdiği için Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde yargılandı, cezaevine girdi. Son dönemde, bu kişilerin önemli bir kısmı Kürt aydınlarıydı. Madde'nin bu çerçevedeki 2. paragrafı şöyle: "*Halkı, sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üç bin liradan on iki bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır.*"

Oysa, illa bir yasak gerekiyorsa, sözü değil, olguyu yasaklamak ve yok saymayı yargılamak daha anlamlı olmaz mı? Örneğin Almanya'da, "soykırım yapıldığını inkâr etmek", yani "İkinci Dünya Savaşı yıllarında 6 milyon Yahudi, Çingene ve eşcinselin toplama kamplarında öldürüldüğünü kabul etmemek" suç sayılıyor, bunu inkâr edenler mahkemede yargılanarak cezalandırılıyor.

POLİS IRKÇILIĞI

Sosyolojide son dönem yapılan araştırmalar, özellikle ABD ve İngiltere gibi zengin Batı ülkelerinde, polis memurları arasındaki ırkçı tutumlara dikkat çekti. Örneğin Roger Graef, polis üzerine yaptığı bir araştırmada, "polisin tüm azınlık gruplara etkin bir düşmanlık gösterdiğini" kaydediyor. Polis memurlarının klişe fikirleri, halk arasında yaygın kimi düşünceleri sık sık, açıkça ifade ettiklerini ve çeşitli azınlık gruplardan bahsederken ırkçı, aşağılayıcı deyimler ve cümleler kullandıklarını vurguluyor.[88]

Graef'ın araştırmasını son zamanlarda yeniden gündeme sokan, ABD ve İngiltere'nin iki büyük şehrindeki (Los Angeles ve Londra), amatör kameralar sayesinde tüm dünyanın öğrendiği, polis tarafından yapılan birkaç ırkçı şiddet olayı idi.

1993 yılında Stephen Lawrence isimli bir siyah genç, güneydoğu Londra'da hiçbir provokasyon olmadan, beş beyaz İngiliz'in bıçaklı saldırısına uğradı. Beyaz delikanlılar, siyah genci iki kere bıçakladıktan sonra yol üstünde ölmeye bıraktılar. O gün bugündür, Lawrence'ın ölümünden kimse sorumlu tutulmadı. Olay yerine gelen polis, maktü-

88 R. Graef, *Talking Blues*, Collins, Londra, 1989.

le saldıranların izlerini sürmek için çaba göstermedi, Lawrence'ın ana babasına saygısız davranarak, İngiliz yasalarına göre "hak" sayılan bilgiyi bile vermedi; olayı "bir sokak kavgası" olarak tanımlamakta ısrar etti. Anne babanın direnişi ile 1996 yılında üç kişi mahkemeye çıkarıldı, bu sefer de hakim, tanıklardan birinin ifadesini reddetti. O zaman İçişleri Bakanı olan İşçi Partili Jack Straw, 1997 yılında olay hakkında soruşturma açtırttı. Soruşturma sonucunda, 1999'da yayımlanan *MacPherson Raporu*'nda Londra Metropolitan Polis Hizmeti'nde "*kurumsal ırkçılık*" yapıldığı ortaya kondu.

Raporda *kurumsal ırkçılık* şöyle tanımlandı: "Renk, kültür veya etnik kökenlerinden dolayı insanlara, bir kurumun, bütün olarak, gerekli profesyonel hizmeti sağlamaması."[89] Rapor, kurumsal ırkçılığın sadece kent polisinde değil, ağır ceza adalet sisteminde de bulunduğunu, "insanlara renkleri, kültürleri veya etnik kökenleri nedeniyle düzgün, profesyonel hizmet verilmemesinde kolektif bir sorumluluk olduğunu" vurguluyordu. Raporun sonunda da, her kuruma "politikalarını ve bunların sonuçlarını yeniden gözden geçirerek, toplumdaki hiçbir grubun dezavantajlı bir konumda bırakılmaması sorumluluğunun düştüğü" belirtiliyordu. Irkçı suçları önlemek üzere *MacPherson Raporu*'nda yetmiş değişik tavsiyede bulunuldu. Bunlar arasında polis eğitiminde "çeşitli ırklardan bireylere karşı duyarlılık", "ırkçı memurların görevden alınması", "ırkçı olayın ne anlama geldiğinin öğretilmesi" ile Emniyet Kuvvetleri'nde "siyah ve Asyalı memur sayısının çoğaltılması" öngörüldü.[90] Hattâ Bakan, polise "çokkültürlü toplumun öncülüğünü yapma"yı önerdi.

ABD'deki bir olayda da, 1991'de Los Angeles'da, Afrikalı Amerikalı Rodney King'in, motosikletine binmiş giderken polis saldırısına uğraması ve dövülmesi amatör bir videoya kaydedildi. Akşam, televizyonlardan bütün ülke olayı izledi ancak bir yıl sonra yapılan mahkeme, polisi suçsuz buldu. Los Angeles'ta sokak gösterileri başladı. Bir hafta

---

89 J. J. Macionis & Ken Plummer, *Sociology, A Global Introduction*, Prentice-Hall, New York, 2002, s.267.

90 A. Giddens, *Sociology*, 4. baskı, Polity Press, Cambridge, 2001, s.250-51.

içinde yaklaşık 40 kişi öldü, beş bin kişi tutuklandı. Daha sonra, 1999'da ise Amadou Diallo adlı Gine göçmeni bir genç, New York'ta evinin kapısı önünde, cüzdanını cebinden çıkarırken dört polis tarafından vuruldu. Polis, gencin silah çıkaracağını sandığını söyledi, oysa maktulun üstünde hiçbir silah bulunmadı ve mahkemede polisler yine "suçsuz" bulundu. Sonradan, Belediye Başkanı Rudolf Juliani ve kentin Emniyet Müdürü William Saffire çok eleştirildi. Az eğitimli, amirlerini memnun etmeye meraklı polislerin, genellikle, "önce vur, sonra sor" taktiği kullandığı belirtildi.[91] Yine ABD'de, sokak ortasında, polislerin "durdur ve ara" politikaları hâlâ, beyazlardan çok siyahları hedefliyor.[92]

Bunları bilerek, Afrikalı Amerikalı siyahların polis nefretini anlamak zor olmasa gerek; bu hissiyat doğrudan bireylerin yaşam deneyiminden kaynaklanıyor. İş o noktaya gelmiş ki Afrikalı Amerikalılar, kendi menfaatleri için gitmelerini gerektirecek bir haksızlık veya hırsızlık gibi olayla karşılaştıklarında bile genellikle polise başvurmuyorlar. Sosyolog Tarık Modood'un özetlediği bir ankete göre, polisin ırkçı saldırısına uğrayan siyahların ancak dörtte biri, yine polise giderek şikâyette bulunuyor. Bunlardan yarısı, polisin olayla hiç ilgilenmediğini, soruşturmaya bile yeltenmediğini belirtiyor.[93]

KURUMSAL VE KÜLTÜREL IRKÇILIK

İkinci Dünya Savaşı sonrasında UNESCO'nun, birkaç kere ırkçılık üzerine bilimcilerden oluşan komisyonlar oluşturduğunu yazmıştım. 1967 yılında toplanan dördüncü uzmanlar grubu ise ırkçılığı şöyle tanımlıyordu: "Gruplar arasındaki ayrıncı ilişkileri biyolojiye dayandırarak haklı çıkarmayı amaçlayan antisosyal inanç ve davranışlar."[94]

Sosyolog Robert Miles'a göre, her ne kadar UNESCO bilim komisyonları söylem dışında kalan pratikleri tanım dışı tutmuşsa da, daha

91 A. Giddens, *a.g.e.*, s.273.

92 A. Giddens, *a.g.e.*, s.273, 274. Türkiye'de de belli günlerde, ulusal bayram ve 1 Mayıs İşçi Bayramı ile 1 Eylül Dünya Barış Günü'nde benzer uygulamaları görmek mümkün.

93 T. Modood et. al, *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage.* Policy Studies Institute, Londra, 1997.

94 R. Miles, *Racism*, Routledge, Kegan and Paul, Londra, 1989, s.50.

o yıllardan başlayarak çeşitli yazarlar ırkçılık bağlamında iki farklı anlayış ortaya koydular. Birincisinde ırkçılık, "kasıtlı olsun olmasın, madun bir grubun sürekli dışlanmasına yol açan tüm süreçler" olarak tanımlanıyor. *Kurumsal ırkçılık* terimi bunu içeriyor. İkinci yaklaşıma göre ırkçılık, madun grubun eşitsiz, "aşağıdaki" konumu ile egemen grubun avantajlarını sürdürüp, genişletmek üzere yapılan, tüm pratikler olarak değerlendiriliyor. Her iki türde de madunluk, deri rengine göre, yani siyah ve beyaz bağlamında ele alınıyor. Bugün *kurumsal ırkçılık*, sadece yasal değil, tüm toplumsal yapıya işlemiş sistematik ırkçılık olarak tanımlanıyor. Dolayısıyla, yasalarda ayrımcılıktan söz edilmese bile *kurumsal ırkçılık* yapılabiliyor. Örneğin polis, sağlık, eğitim, bürokrasi ve tüm diğer kurumlarda, belli grupları kayıran, diğerlerine haksızlık eden, eşitsizlik yaratan politika ve stratejiler böyle değerlendirilebilir. *Kurumsal ırkçılık* kavramı 1964 sonrası ABD'de, Sivil Haklar Yasası yürürlüğe girdikten sonra ortaya çıktı; çünkü siyahlar, beyazlarla yasal olarak eşit haklara sahip olduğu halde, fiilen ayrımcılığa maruz kalıyordı.

Yapısal ve kültürel düzeyde uygulanan ırkçılık toplumsal sistem içinde güç farklarını sürdürür ve yeniden üretir. Sosyal psikologlar da bu genel düzeydeki farklılaşmaya *kurumsal* ve *kültürel ırkçılık* adını veriyorlar.[95] Dolayısıyla *kurumsal ırkçılık*, bir grubun diğerine göre avantajlı konumunu, iktidarını korumak ve meşru kılmak için yürürlüğe konan kurumsal politikalar olarak tanımlanıyor. Bu durumda ırkçılık, açık veya gizli, kasıtlı veya kasıtsız olabilir ama sonuç olarak ortaya ırkçı sonuçlar çıkar ve bunlar yeniden üretilir. ABD'de üniversitelere öğrenci alınmasındaki pratikler, standart testler bunun bir örneği olarak gösteriliyor. O halde kurumsal politika ve uygulamalar eşitlikçi değil; aksine kişilerin, grupların seçim ve diğer haklarını, bu haklara erişimlerini ve fırsatlarını sınırlıyor.

Kültürel ırkçılık, iktidar konumundaki kişilerin, normları, değerleri, standartları belirlemesi ile ortaya çıkar. Toplumsal sistemin her hücresine giren bu düzen içi idealler, iktidarı olmayanlara genellikle ters dü-

95 J. M. Jones, "The Essential Power of Racism" J. L. Eberhardt ve S. T. Fiske, ed., *Confronting Racism: The Problem and the Response* içinde, Sage, Thousand Oaks, CA, 1998, s.280-318.

şer (Örneğin, ABD'de Afrikalı Amerikalılara). Bu durumda madunlar, topluma katılabilmek için kendi değer, norm ve ideallerinden vazgeçmek ve yeni normlara, "beyaz" mirasa teslim olmak zorunda kalabilirler.[96]

EMPERYAL IRKÇILIK

Michael Hardt ve Antonio Negri'nin dünya solunu epey karıştıran "İmparatorluk" *(Empire)* isimli kitabında, yazarlar, öngördükleri "İmparatorluk Çağı"na uygun bir ırkçılık kavramını ortaya atıyor: *"Emperyal Irkçılık"*.[97] Onlara göre, modern egemenlikten emperyal egemenliğe geçiş, Batı toplumlarındaki ırkçılık konfigürasyonlarının değişmesine yol açıyor. *Yeni ırkçılık* kavramının savunucuları gibi, Hardt ve Negri de, bugün dünyada ırkçılığın gerilemediğini, tam tersine, hem ulaştığı yerler, hem de yoğunluğu açısından ilerleme kaydettiğine inanıyor. *Yeni ırkçılık* anlayışının mucitleri gibi onlar da, İmparatorluk'a geçiş ile birlikte biyolojik farklılıkların yerini, sosyolojik ve kültürel sembollerin aldığını ve bunların ırksal nefret ve korku odağı haline geldiğini düşünüyor.

Emperyal ırkçılık anlayışına göre ırklar, biyolojik olarak soyutlanabilecek üniteler değil, doğa insanı ırk kategorilerine ayırmıyor.[98] Ancak, kültürler ve gelenekler arasında aşılmaz farklar var (Bu anlamda, Balibar'ın *"farklılık ırkçılığı"*na değiniyorlar). Dolayısıyla emperyal kurama göre kültürlerin karışmasına izin vermenin veya bunda ısrar etmenin hem bir faydası yok, hem de çok tehlikeli. Hırvatlarla Sırplar, Hutularla Tutsiler, Afrikalı Amerikalılarla, Koreli Amerikalılar birbirinden ayrı durmalı. Dolayısıyla *emperyal ırkçı kuram,* hiyerarşik değil, soyutlayıcı; yani ırklar arasındaki hiyerarşiyi, toplumsal koşulların nedeni değil onların bir sonucu olarak görüyor. *Emperyal ırkçılık* da dolayısıyla, farklılıkların etkileşimine ve sürekli gelişmekte olan alanındaki mikro çatışmaların yönetimine dayanıyor.

---

96 M. Augoustinos ve K. J. Reynolds, "Prejudice, Racism and Social Psychology" M. Augoustinos ve K. Reynolds, *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*, Sage, Londra, 2001, s.4.

97 Emperyal ırkçılıkla ilgili bu bölümleri İngilizce kitaptan aldım: M. Hardt ve A. Negri, *Empire*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass, 2000, s.190-95.

98 *A.g.e.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çoğunluk ve Azınlık Grupların Devlet Gözetimindeki Yaşamı: Demositten Asimilasyona

Muktedir çoğunluklar, birlikte yaşadıkları halklar/etniler arasında genellikle ayrım yapıyor, onları değişik şekillerde, farklı derecelerde benimsiyor, dışlıyor veya içselleştiriliyor. Azınlıklar da öyle. Toplumlararası karşılaştırmalarda bu açıdan çok geniş bir yelpaze görülebileceği gibi, aynı toplum içindeki çoğunluktan farklı olan çeşitli kültürlerin, etnilerin yaşatılması da hep bir örnek değil. ABD'de örneğin, yerli halk Kızılderililerle, Afrika kökenli Amerikalıların konumu epey farklı. 600 yıl önce ilkini yok etmeye çabalayan Anglosaksonlar, diğerini de, Afrika'dan köle statüsünde getirirken, bugün biri Amerikan kamu hayatı içinde daha fazla görünür halde, diğeri, Kızılderililer ise, kamusal alanda epey marjinal bir konuma sahiptir; bir kısmı da halen rezervasyonlarda yaşıyor. Öte yandan, 1964'te Sivil Haklar Yasası çıkana kadar, Anglosaksonlar'ın yanı sıra Avrupalı çok çeşitli ülkelerden gelen gruplar, birinci sınıf vatandaş konumunda iken, Afrika'dan getirilenlere, bugünün deyimi ile "Afro-Amerikalılar"a önce "kölelik" statüsünü sonra da sadece kuramsal bir özgürlük ve eşitlik tanınmıştı.

Almanya'da da, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudiler soykırım kurbanı olurken, "Aryan" soyundan geldiği düşünülenlere (Çinge-

ne ve/veya eşcinsel değilse) dokunulmamıştı. İngiltere'de ise Hindistan ve Pakistan'dan gelenler ile Orta Amerika'da mesela Jamaika'dan gelenlerin konumu da birbirine benzemiyor.

Türkiye'de de durum farklı değil: Lozan Antlaşması ile "azınlık" statüleri kabul edilen Rumlar (Helen-Yunanlılar), Ermeniler ve Yahudiler ile azınlık statüsü olmayan Kürtler, Süryaniler, Çerkezler, Lazlar ve geriye kalan kırk değişik etnik grubun gayri resmi konumu da birbirine benzemiyor. Kaldı ki Lozan'a göre, azınlık olan grupların var olma halleri arasında bile fark gözlemek mümkün. Yahudilerin beş yüz küsur yıl önce İspanya'dan sürülmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun onlara kapıları açması, burada Avrupa'dakine benzer ayrımcılık yaşamamış olmaları gibi gerçek ile efsane karışımı genelgeçer düşünceler, bir yandan onların çoğunluğa, diğer yandan da çoğunluğun onlara, geri kalan azınlıklardan farklı bakmalarına neden oluyor, ya da böyle olduğu düşünülüyor. Buna karşılık Hıristiyan olduğu halde azınlık statüsü olmayan Süryaniler ve Keldaniler ile Müslüman Kürtlerin durumu da, geleneksel olarak aynı coğrafyayı paylaşmış olmalarına rağmen birbirine hiç benzemiyor. Aynı zamanda Çerkezlerle Çingenelerin veya Nusayrilerle İnguşların kamusal alanda benzer yaşam deneyimleri olduğunu iddia etmek de mümkün değil. Böylelikle 47 etnik grubun hepsi tek tek elden geçirilip, kamusal alandaki onlara değen pratiklerin çoğunluk topluluktan ve birbirlerinden nasıl farklı olduğu araştırılabilir. Yasal statülerin karşılaştırılmasında ise, bazı gruplara pozitif ayrımcılık yapılmış olduğu iddia edilebilir. Lozan azınlıkları örneğin, kendi okullarını kurup, dillerini çocuklarına öğretebilmişse de, resmi olarak azınlık statüsü olmayan toplulukların böyle bir hakkı yok. Keza, birinci gruptakiler için bir çeşit cemaat yönetimi, kilise veya sinagog çevresindeki örgütlenme kabul edilmiş, ikinci gruba ise bu yasak; çünkü örgütlenme, Lozan Antlaşması çerçevesinde sadece Müslüman olmayan üç azınlığa tanınmış bir hak. Ne var ki Süryaniler de, Keldaniler de gayrımüslim, hattâ Ermeni ve Rumlar gibi Hıristiyan oldukları halde, onlara Lozan'da azınlık statüsü verilmemiş; yani Hıristiyan gruplar arasında bile bir ayrım yapılmış. Buna rağmen,

yasal azınlık statüsü olanlar da, gerçekte ne vakıfların, kilise ve sinagogların yönetiminde, ne de çocuklarının eğitiminde pek özgür olmadıklarını belirterek buna dair birçok kanıt gösteriyorlar.[1]

Örnekler çok ve çeşitli. Ben bu geniş yelpaze içinde, etnik gruplara dair ayrımcılık ve ırkçılığın, ulus-devlet yapısı içindeki bazı uygulamalarını ele alacağım. Daha "çağdaş" uygulamaları da bir sonraki bölümde inceleyeceğim. Ama öncelikle burada hepsini liste olarak veriyorum:

1. Soykırım ve etnik temizlik (Genocide ve ethnic cleansing),
2. Yasa zoruyla yalıtma, ayrı ve farklı yaşatma (Apartheid veya segregation),
3. Zorunlu uyum (Asimilasyon) ve Erime Potası (Melting Pot),
4. Mevsim Salatası (Toss salad),
5. Entegrasyon, çoğunluk kültürüyle isteyerek bütünleşmek (Integration),
6. Çoğulculuk (Pluralism),
7. Çokkültürlülük (Multiculturalism).

1. GENOSİT, DEMOSİT VE ETNİK TEMİZLİK

Genosit, soykırım terimi etnik, dini, ulusal veya herhangi başka ortak kimliği olan bir grup insanın, bu kimlik nedeniyle, bilinçli ve sistematik bir şekilde öldürülmesi anlamında kullanılıyor. Son yıllarda, eski Yugoslavya'nın bölünmesi ile ortaya çıkan ülkelerde, özellikle de Bosna'da 1992'deki iç savaştan sonra yaşananlar basında *soykırım (genosit)* değil, *etnik temizlik* olarak anıldı.

Bazı yazarlar *etnik temizlik* ile *soykırım* arasında bir fark gözetmek gerektiğini söylüyor. Örneğin, Anthony Giddens etnik temizliği, "tehcir" çerçevesinde, yani "homojen bir bölge yaratmak üzere, fark-

1 Örneğin "azınlık" çocuklar, tarih ve coğrafya gibi dersleri, milli eğitimin diğer okullar için öngördüğü kitaplardan okuyor, kendi tarihlerini değil, resmi Türkiye tarihini öğreniyorlar. Azınlık vakıfları, 3 Ağustos 2002 de AB Uyum Paketi Meclis'ten geçene kadar mal mülk edinemezdi. Dini liderleri her ne kadar cemaat seçse de bunlar da Türkiye hükümetlerinin onayından geçmek zorunda, vs.

lı etnik grupları bir bölgeden sürmek, kovmak" anlamında kullanıyor.[2] Eski Yugoslavya toprakları üzerinde Hırvatistan'ın kurulması ve burada tek kültürlü bir bölge yaratılması amacıyla binlerce Sırp'ın bölgeden çıkartılmasını misal olarak veriyor. 1992'de Bosna'da, Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar arasındaki savaşta da Sırpların, bütün Müslümanları Bosna'dan sürdüğünü vurguluyor. 1999'da Kosova'daki savaşta ise Sırplar, Müslüman Arnavutları bölgeden uzaklaştırıyor. Giddens bunların tümünü etnik temizlik olarak anıyor.

Ürpertici tabloya rağmen, *soykırım (genosit)* ve *etnik temizlik* tarihte dünyanın çeşitli ülkelerinde, pek çok kere yaşandı. Avrupalılar, Kuzey Amerika'ya ayak bastıklarında yerli halkın önemli bir kısmını sahilden içeri, daha çorak bölgelere doğru sürdü ve katletti, bir kısmını da zaman içinde silahla, mikropla, açlıkla yok etti. Etnik temizlik, soykırım karışımı uygulamalar birkaç yüzyıl buradaki genel politika oldu. Hollanda'dan İspanya'ya, Portekiz'den İngiltere'ye, Fransa'dan İtalya ve Belçika'ya kadar çoğu Batılı güç sömürgeleştirme sürecinde *soykırım* yaptı. Macionis ve Plummer ABD'nin ancak bu şekilde var olabildiğini söylüyor.[3]

Bunların dışında, 1994'te, üç ay gibi kısa bir zaman içinde, Ruanda'da çoğunluk olan Hutular, azınlık Tutsiler'den sekiz yüz bin kişiyi öldürdü. Sonra da Tutsiler, Hutular'ı katletmeye girişti. Öyle ki sonuçta Ruanda'da yaşayanların büyük çoğunluğu, iki milyon insan, yakındaki Burundi ve Kongo'ya (o zaman Zaire idi) kaçmak zorunda kaldı. Süreç, iki ülkedeki etnik çatışmaları kızıştırdı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman ordularının girdiği tüm ülkelerde (Polonya, Avusturya vs.) Yahudilerin, Çingenelerin ve eşcinsellerin soykırımı en iyi bilinen örnek.[4] Kamboçya'da 1975-1980 yılları arasında, Pol Pot rejimi sırasında, kapitalist kültürel eğilimleri olduğu söylenen pek çok kişi öldürüldü. Kamboçya'nın "*ölüm tarlaları*" deyimi de, "rejim mu-

---

2 A. Giddens, *Sociology*, 4. baskı Polity Press, Cambridge, 2001, s.257 ve s.689.

3 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice-Hall, New York, 1997, s.337.

4 Bkz. B. Muller-Hill, *Murderous Science*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1988.

haliflerinin soykırımı" anlamında kullanılıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında, Ermeniler'in kalabalık gruplar halinde *tehciri* (zorunlu göç) de bu bağlamda anılıyor. Ancak Türkiye'de resmi makamlar bunu kabul ettiklerinde (genellikle etmiyorlar), savaş koşullarında uygulanan zorunlu göç politikası ve karşılıklı öldürmenin söz konusu olduğunu savunuyorlar. Fransa ise 2001 yılında Parlamento'dan geçirdiği tek cümlelik bir kanunla, olayı *soykırım* olarak tescil etti. Bugün dünyadaki çatışma ve savaşların çoğu da, ulus-devletler arasında değil (henüz!) ulus-devletler içindeki etnik gruplar arasında gerçekleşiyor.

Hükümet Eliyle Ölüm (Death by Goverment) adlı kitabında, R. J. Rummel hükümetlerin yaptığı kitlesel katliamlara *demosit* ismini veriyor.[5] Diğer siyasi rejimlerle karşılaştırıldığında demokrasilerde daha az *demosit* yapıldığını söylüyor, ama 20. yüzyılda, yaklaşık 169 milyon insanın devlet eliyle öldürüldüğünü eklemeyi de ihmal etmiyor.

2. YASA ZORUYLA YALITMA VE AYRI YAŞATMA (APARTAYD)

Muktedir[6] yönetici sınıflardan değişik bir etni ve/veya ırka ait olduğu varsayılan toplulukların yasa zoruyla ayrı ve farklı yaşatılması anlamına geliyor. Madun grupların, toplumsal, politik, kültürel ve coğrafi olarak muktedirlerden uzakta ve ayrı tutulması, yasa dayanağı ile yapılıyor: Yasalar karşısında eşit hakları olmadığı gibi kamusal alanı gönüllerince kullanamıyor, istedikleri yerlere de özgürce gidemiyor.

Bir grubu *izole etme (segregation), yalıtma* veya *apartayd* olarak anılan politika, genellikle çoğunluk bir grubun baskısı ile gelişiyor ve toplumun giderek daha geniş bir alanını kapsıyor; özellikle de azınlıktaki grubun kamusal alandan uzaklaştırılması anlamına geliyor. Muktedir çoğunluk, azınlığın iradesine başvurmadan onu dışlıyor ve

---

5 R. J. Rummel, *Death by Government*, Transaction, New Brunswick, NJ, 1996.

6 "Çoğunluk" demiyorum, çünkü örneğin Güney Afrika'da yönetim ve tüm diğer toplumsal kademelerden yalıtılan grup olan Afrikalı siyahlar, çoğunluk (nüfusun yaklaşık yüzde 87'si) Beyazlar ise azınlık (yüzde 13) idi.

yönetiyor. *Yalıtma,* semt ve mahalleden okullara, kamu ulaşım araçlarından lokantalara, hastanelerden belli mesleklere, eğlence yerlerinden tuvalet gibi temel ihtiyaçların karşılandığı kamusal alanlara, hattâ mezarlıklara kadar yayılabiliyor.

20. yüzyılda *apartayd*'ın en iyi bilinen örneği 1948-94 arası Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşandı. Peter Van Den Berge Güney Afrika Cumhuriyeti'nde *apartayd* döneminde üç tür ayrımcılık gözlenebildiğini söylüyor:[7] *Makro, Mezzo* ve *Mikro yalıtma.*

a. *Mikro yalıtma*: Gündelik hayatın ince ayrıntılarındaki zorlu, yasa yoluyla yapılan yalıtım. Örneğin, geçmişte ABD'de olduğu gibi, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde de, 1994'teki seçimlere kadar, kamusal alan, siyah ve beyaz derililer için ikiye ayrılmıştı. Tuvaletler, pisuvarlar, bekleme odaları, trenler, Avrupalı beyaz ve Afrikalı siyahların ortak kullanabileceği tüm alanlar, birbirinden ayrılmıştı; iki grup ayrı mekânları kullanıyordu, ortak kullanıma açık tek bir alan yoktu.

b. *Mezzo yalıtma*: Siyah ve beyaz derililerin, kentlerde yaşadıkları mahalleler ayrı idi. Afrikalı siyahlar, beyazların yaşadıkları semtlere giremiyor ancak kendileri için ayrılmış bölgelerde yaşıyor, dolaşabiliyordu.

c. *Makro yalıtma*: Bazı coğrafi bölgeler "*yerli rezervasyonu*"[8] olarak tanımlanmıştı. Böylelikle iki grup, Avrupalı beyazlar ve Afrikalı siyahlar birbirinden tamamen tecrit edilmişti. Öyle ki, Afrikalı siyahlar, beyazların yaşadığı bölgeye ve her gün kente ancak bir tür vize ile girebiliyordu.

ABD'de de 1865'te kölelik yasaklanana, 1964'te Sivil Haklar Yasası yürürlüğe girene kadar *yalıtma*, çoğunluk Avrupalının, Afrika'dan zorla koparıp getirdiği ve sadece azınlıktaki Afrika kökenlilere uyguladığı bir politikada idi. Macionis ve Plummer, daha sonra *yalıt-*

---

7 P. Van Den Berghe, *Race and Ethnicity: Essays in Comparative Sociology,* Basic Books, New York, 1970.

8 İronik bir şekilde, bunlar, Türkçeye "anayurt" olarak çevrilebilecek "homeland" adıyla anılıyordu.

*ma*nın yasal olarak kalktığını ama fiilen hâlâ sürdüğünü belirtiyor.[9] Buna karşılık Güney Afrika'daki *apartayd* sistemi, bir küçük beyaz azınlık tarafından ülkenin yerli halkı, siyah Afrikalı çoğunluğa uygulanıyordu, ABD'de olduğundan da daha katı ve kapsamlı idi. 1995 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'nde kırk beş milyon kişi yaşıyordu. Bölge geçmişte, 17. yüzyılın ortalarında Hollandalı tacirler ve çiftçilerin, Afrikalı yerli halktan zorla aldıkları topraklarla koloni haline getirilmişti. 19. yüzyılda ise, ülkede ikinci bir sömürgeleştirilme dalgası yaşandı. İngilizler, iki yüzyıldır orada yaşayan Hollandalıların torunlarını, ülkenin içinde doğru sürüp, ülkenin adını da Güney Afrika Birliği olarak değiştirdi.[10]

Sonraki yıllarda, Güney Afrika Birliği, sömürge statüsünden "bağımsızlık" konumuna geçti. 1961 yılına gelindiğinde Birleşik Krallık ile bütün bağlarını koparmıştı. Ancak özgürlük, ülkede azınlık olan bir grup beyazın (Hollanda ve İngiliz kökenlilerin) hakkı idi; çünkü beyaz azınlık ülkeyi, ırkların ayrı ve farklı yaşatılması anlamına gelen *apartayd* politikası ile yönetiyordu. Bu yönetim şekli 1948 yılında çıkan bir yasa ile meşrulaştırıldı. Apartayd yasasına göre Güney Afrikalı siyah çoğunluğun vatandaşlığı yoktu; seçimlere katılamıyor, ülke yönetiminde yer alamıyor, toprak sahibi olamıyor, beyazlarla yan yana ve birlikte yaşayamıyorlardı. Ucuz ücretli, beyazlar için uygun görülmeyen işleri yapabilecek kadar eğitiliyor, ortalama gelir olarak da beyazların dörtte birini kazanıyorlardı. Öyle ki, en fakir halli beyaz bile, evinde bir Afrikalı siyah "hizmetçi" bulunduruyordu. *Apartayd* politikasındaki en dikkate değer uygulamalardan biri de beyaz Hollandalı ve İngilizlerin, milyonlarca siyahı, "*anayurt*" (homeland) adı verilen ıssız, kurak, verimsiz topraklarda, hiçbir alt yapısı olmayan coğrafyada yaşamaya mecbur etmiş olmasıydı.

Refah içinde yaşayan beyazlar, Afrikalı siyahların kültürel gele-

---

9 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction.* Prentice-Hall New York, 1997, s.336.

10 Güney Afrika Cumhuriyeti hakkındaki bu özet bilginin kaynağı: J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice-Hall, New York, 1997, s.242-43.

neklerini tehdit ettiğini ve onların daha "aşağı" insanlar olduğunu iddia ederek *apartayd* sistemini savunacaktı.

Ancak zaman içinde siyahlar arasında, beyaz aydınların da desteği ile *apartayd* politikasına karşı geniş katılımlı direniş gelişti. Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki *apartayd* sistemine ülkedeki muhalifler dışında dünyadaki gelişmiş ülkelerden de muhalefet geldi. Bazı Batılı ülkeler, Güney Afrika Cumhuriyeti ile ticaretini kısmen dondurdu. Beyazlar, ülke içinde iktidarlarını korumak üzere, muhalefeti kaba polis-asker gücüyle bastırdı. Polis, ırk temelinde oluşturulmuş yasalara dayanarak, *apartheid* yasasına karşı çıktığını iddia ettiği herhangi bir siyah Afrikalı'yı, istediği anda tutuklayıp gözaltına alabiliyordu.

Oysa nüfus oranlarına bakıldığında siyahların çoğunluk, beyazların ise yüzde on üç civarında bir azınlık olduğu görülecekti. Siyah Afrikalıların nüfusu yaklaşık otuz milyon, beyazların beş milyon, karışık ırkların üç milyon, Asyalıların bir milyondu[11] ve hangi gruptan olduklarına bağlı olarak her birinin bazı hakları varken bazıları da yoktu. Beyaz azınlık, nüfusun yüzde seksen yedisini oluşturan, bir tür esaret altına aldığı, beyaz olmayan çoğunluğu yönetiyordu.

*Apartayd*a karşı muhalefet, çok ağır şekilde bastırılmasına rağmen, uzun yıllar sürdü; polisle siyah Afrikalıların çatışması gündelik hadiselerden biri haline geldi. Batılı ülkeler Afrika ile ekonomik ve ticari ilişkilerini önce azalttı, sonra boykot etti. Güney Afrika Cumhuriyeti ile ekonomik ve ticari ilişkilerini azaltmayanların ürünleri de çok sayıda ülkede boykot edildi. Sonunda beyaz hükümet *apartayd* rejimini yumuşatma kararı aldı.

1984 yılında bazı *apartayd* politikaları yürürlükten kaldırıldı. Irkların kamusal alanda ayrımını öngören, siyahları hastanelere, plajlara sokmayan uygulamalar yasaklandı. 1990 yılında W. F. de Klerk, *Afrika Ulusal Kongresi* üzerindeki yasağı kaldırdı. Afrika Ulusal Kongresi'nin (African National Congress veya ANC) yasallaşması ve önderlerinden Avukat Nelson Mandela'nın 27 yıldan sonra hapisten

11 *Apartayd* sisteminde ırklar resmi olarak bu dört sınıfa ayrılmıştı.

çıkarılması, demokrasi yolunda değişim için umutları arttırdı. 1992 yılında beyaz seçmenlerin çoğunluğu, oylarını *apartayd*a son verecek şekilde kullandı. İki yıl sonra yapılan seçimlerde de siyah ve beyaz, büyük çoğunluk, eski 466 64 numaralı mahkum Nelson Mandela'yı başkanlığa seçti.

Ancak yüzyılların ırk ayrımı/aşağılaması politikası, siyahların, beyazlarla aralarındaki uçurumu kolay kapatamayacak kadar yoksul olduğunu apaçık ortaya koymuştu. Yeni dönemde mal mülk sahibi olabilme hakkı, karınlarını doyuramayan siyahlar için pek bir mutluluk getirmiyordu. Yetişkin siyahların üçte biri işsizdi ve istatistiklere göre, siyahların yarısı hâlâ sefalet içinde yaşıyor. Bunlar arasında en kötü durumda olanlar ise *ukuhlelelek*ler, yani Xhosa dilinde "marjinal insanlar" denen topluluktu. Güney Afrika'daki siyahların yaklaşık yedi milyonu bu gruptan, toplumun ve hayatın kıyısında, teneke veya karton külübelerde, çöpleri karıştırıp dönüştürerek yaşıyorlar. Bir başka ironik lakapla, "*Deniz kıyısındaki Soweto*" diye adlandırılan yaşadıkları yer, binlerce insanın susuz, elektriksiz ve kanalizasyonsuz yaşamaya çabaladığı bir toprak parçası.

Afrikalı siyahlar ile Avrupalı beyazlar arasında aşılması çok güç ekonomik ve eğitim uçurumu devam ediyor. Beyaz derililer orta ve üst gelirli, siyahların büyük çoğunluğu çok fakir, yaşam koşulları geçmişten bu yana kayda değer değişiklik göstermemiş, kaldı ki siyah-beyaz ilişkileri de hâlâ, eskisi gibi siyahların beyazlara hizmet ettikleri süreler ile sınırlı. Oysa Mandela 1999'da cumhurbaşkanlığından ayrılmadan önce Güney Afrika Cumhuriyeti için dünyanın en ilerici anayasalarından biri yapıldı. 1996'da yürürlüğe giren bu anayasa, ırk, etnisite, sosyal köken, din, inanç, cinsel yönelim, bedensel özür ve hamilelik gerekçeleriyle yapılan her tür ayrımcılığı yasakladı. Ayrıca 1996-98 yılları arasında, *apartayd* döneminin insan hakları ihlalleri, insanlık suçları ile yüzleşmek üzere "*Gerçek ve Uzlaşma Komisyonu*" (Truth and Reconciliation Commission) kuruldu. Ülkenin her yerinde, 1960-90 yıları arasındaki insan hakları ihlallerinin, bizzat bunları yaşayanların ve/veya yakınlarının tanıklıklarına dayana-

rak, yaklaşık yirmi dört bin vakanın failleri araştırıldı ve bulundu. Komisyon önünde ve tüm kamuya açık bir şekilde televizyonlardan yayınlanan ifadelerde, en küçük polis memuru ve askerden en tepe yönetime, dönemin Cumhurbaşkanı W. F. de Klerk'e kadar, herkes kendi sorumlulukları konusunda ihlali en ince ayrıntısına kadar anlatarak ifade verdi ve özür diledi. Ancak, daha önce yapılan bir antlaşma çerçevesinde suçluların hiçbir şekilde cezalandırılmaması kararlaştırılmıştı. Böylece, 21.000 failin ifadesi alındı, bunlara dayanarak saptanabilen olaylar, komisyonun 1998'de hazırladığı rapora ve tarihe geçti. 2000 yılında yürürlüğe giren bir dizi "*dönüşüm yasası*" ile, Güney Afrika'da farklı gruplar hakkında "*kötü konuşmak*" yasaklandı, ayrımcılık vakalarını incelemek ve cezalandırmak üzere "*Eşitlik Mahkemeleri*" kuruldu.

ABD'ye 16. yüzyıldan itibaren köle olarak getirilen Afrikalı siyahlar da, yüzyıllar boyu beyazların yaşadığı mahallelerden, kullandıkları kamu taşıtlarından, okullarından hattâ semtlerden yalıtıldı; hiçbir vatandaşlık hakları yoktu.[12] Kölelik döneminden kalma *yalıtım*ın, her ne kadar yasal olarak üzerinden bir asırdan fazla geçmişse de, bugün hâlâ izlerini sürmek mümkün. Ayrı okullar, ayrı ulaşım, ayrı apartmanlar, farklı semtlerde yaşam, beyaz=varsıl-siyah=yoksul sınıfsal farkları sürüyor. *Yalıtım* yasal olarak kalktığı halde fiiliyatta devam ediyor. Özet olarak, bir grup için tarihsel *yalıtım*, yasal olmasa da, hâlâ ikinci sınıf vatandaşlık anlamına gelmeye devam ediyor.[13]

Bazen *yalıtım* bir grubun kendi seçimi ile de olabiliyor. Örneğin yine ABD'de, Pennsylvania eyaletinde herkesten uzak bir coğrafyada yaşayan *Amişler*, toplumun çoğunluğundan farklı, sadece kendi koydukları kurallara uygun, çoğunluktan ayrı bir hayat yaşıyorlar.[14] Ama yasalar karşısında Anglosaksonlardan farklı konumda değiller.

---

12 Bunu *Çokkültürlülük* bahsinde daha fazla inceleyeceğim.

13 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice-Hall, New York, 1997, s.337.

14 J. J. Macionis ve K. Plummer, *a.g.e.*, s.336.

3. ZORUNLU UYUM (ASİMİLASYON) VE ERİME POTASI

Zorunlu uyum veya *asimilasyon* toplumdaki çeşitli azınlık grupların zaman içinde, kültürel olarak çoğunluğa benzemesi ve devlet politikaları ile bu yönde zorlanması anlamına geliyor. *Zorunlu uyum* terimi önemli, çünkü çoğu siyasetçi ve sosyal bilimci, işin zorunluluk boyutuna değinmiyor veya yeterince vurgulamıyor; *asimilasyon*u, "çoğunluk kültüre bir şekilde uymak", "uyum sağlamak" anlamında kullanıyor. Oysa bu ayrımı yapmak önemli; aksi halde *asimilasyon*u, *entegrasyon*dan ayırt etmek mümkün değil.

Asimilasyon süreci içinde, azınlık konumundaki insanlar (ister yerli halklar, isterse sonradan gelen göçmenler olsun) giyim kuşamlarını, değerlerini, dinlerini, dilllerini ve hattâ davranış ve tutumlarını zaman içinde, egemen çoğunluklara uyum sağlayacak şekilde kısmen değiştirebiliyor. Amerika'nın meşhur *eritme potası demokrasisi* de bu çerçevede değerlendiriliyor. Eski iddiaya göre, bu konumda çok çeşitli uluslardan gelen bireyler ve gruplar, Amerikan *eritme potası*nda dönüşüp, yepyeni, Amerikan kültürü ve hayat tarzı ile ortaya çıkıyordu. Geçen yüzyılın sonunda bir göçmen bu durumu şöyle ifade etmiş:

> "Amerika, Tanrı'nın eritme kabı, Avrupa'daki bütün ırkların sıvılaşıp düzeldikleri koca bir eritme potası. ... Ellis Adası'na[15] geliyorsunuz, burada elli grubunuz, elli diliniz, tarihiniz, nefret ve kıskançlıklarınız ve rekabetinizle duruyorsunuz. Ama böyle kalmayacaksınız. Çünkü burada Tanrı'nın ateşi yanıyor. Almanlar, Fransızlar, Yahudiler, Ruslar, haydi hepiniz eritme kabına! Tanrı Amerikalı'yı yaratıyor!" (Zangwill, 1921: 33, orij. 1909.)[16]

Ne var ki, *eritme potası* imgesi gerçeğe tam uymuyor; çünkü Macionis ve Plummer'ın vurguladığı gibi, ABD'de çeşitli kimliklerden ortak bir kimlik yaratılmıyor, yaratılamamış. Aksine, buraya göçen

---

15 Ellis Adası o dönem ABD'ye gelen göçmenlerin çoğunun ülkeye ve kıtaya ilk giriş noktası.

16 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall, New York, 1997, s.335 içinde alıntı. Israel Zangwill, *The Melting Pot* , Mac Millan, New York, 1921.

çok çeşitli halklar/etnik gruplar, egemen Anglosakson kültürünü, giyim kuşamını, norm ve değerlerini, çocuk yetiştirme tarzlarını, hattâ bazen din, dil ve isimlerini bile benimsemiş, benimsemek zorunda kalmış, hâlâ da öyle.[17] 1970'lerde örneğin, ABD'de üçüncü kuşağın köklerine dönme çabasından, büyükanne ve babanın kültürel geçmişini diriltmeye, yaşatmaya çalıştığından bahsediliyordu. Yıllar önce, ismini hatırlayamadığım bir Amerikan kaynağında (yaklaşık olarak) şunu okumuştum: "Üçüncü kuşağa gelindiğinde, babanın unutmaya gayret ettiğini, çocuk öğrenmek için harıl harıl araştırıyordu."

Macionis ve Plummer'a göre toplumdaki elit kitleler ve egemen çoğunluk, *asimilasyon* modelini çoğu kez yeğler; çünkü bu konumda, kendileri standarttır ve hattâ başkalarının ulaşıp benzemek istediği modeldir. Buna karşılık ülkeye yeni gelen göçmenlerin büyük bir kısmı da, *asimilasyon*u, kendilerinin bir an önce yeni yere kabul edilmeleri ve uyum sağlamaları için tek çare olarak görür. Böylelikle yabancı unsurlara karşı önyargılardan, ayrımcılıktan bir an önce kurtulup toplumsal yükselişe geçmeyi umarlar (Özellikle de kendilerinin "üçüncü", "dördüncü" dünya ülkelerden geldiklerini düşünüyorlarsa). ABD'ye yeni yerleşen Türkiyeli ailelerde bu tutumu gözledim sanırım. Türkiye'de doğup, 5-6 yaşında oraya gelen bir çocuk bir yıl gibi kısa bir sürede Türkçe'yi unutuyor veya konuşmak istemiyor. Aile içinde herkes İngilizce bilmese bile, çocuk, Türkingilizce veya Tarzanca (İngilizce-Türkçe karışımı melez dil) konuşarak anne ve baba ile iletişime ve evdeki hayata ayak uyduruyor.

Eski sömürgeden çıkıp İngiltere'ye yerleşen Jamaikalılar, Karayip adalılar, Hintliler, her ne kadar kendi kültürlerinin bir parçasını korumaya çalıştılarsa da, kısmen asimile oldular,[18] özellikle de ikinci kuşak. ABD'ye yeni gelen göçmenler de, bir yandan etnik köyler kuruyor, diğer yandan asimile oluyorlar. Bugün New York'ta yaşayanla-

---

17 Felsefeci Susan Sontag'ın *Amerika'da* adlı romanı bu durumu anlatan güzel bir örnek. Susan Sontag, *Amerika'da*, Everest, İstanbul, 2002.

18 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall, New York, 1997, s.336.

rın yaklaşık yüzde otuzu yabancı bir ülkede doğmuş ve istatistiklere göre bu, kentin son elli yılındaki en yüksek "yabancı ülkede doğum oranı".[19] Benzer olgular daha çarpıcı istatistiklerle Kaliforniya'nın Los Angeles şehri için veriliyor. Dolayısıyla bazı yorumcular, ırk ve etnisitenin ABD'nin temel taşları olduğunu yazıyor.[20]

19 J. J. Macionis ve K. Plummer, *a.g.e.*

20 N. Glazer ve D. Moynihan, 1970, *Beyond the Melting Pot*, 2nd. Ed., Alba 1985, *Italian Americans*, J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall, New York, 1997, s.336 içinde alıntı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çoğunluk ve Azınlıkların Devlet Gözetimindeki Yaşamı: Mevsim Salatalarından Çoğuiculuğa

1. MEVSİM SALATASI

1970'lerde sosyologlar, eski bir mitin yıkılmasını sağladılar: ABD'nin bir *eritme potası* olmadığını belirtip, çok çeşitli kimliklerden "Amerikalı"nın yaratılamadığını verilerle ortaya koydular. Resmi görüş de buna paralel bir değişim geçirdi. *Eritme potası* tezi yerine, Amerikan toplumunun, çok çeşitli sebze ve yeşilliklerin ayırt edilebileceği bir *mevsim salatası*na (toss salad) benzediği iddia edildi. Belki akıllarda çoğulculuk modeli vardı, belki de çokkültürlülük. Türkiye'de olduğu gibi, *asimilasyon* sözcüğünü dile almaya kimse yanaşmıyordu. Buna karşılık, Fransa'da, yeni gelenlere *asimilasyon* uygulandığı, *asimilasyon*un çok çeşitli kültürden "Fransız" insanını yaratmak olduğu daha açık olarak ifade ediliyor; hattâ "Fransız" sözcüğünün imparatorluk döneminden beri etnik bir grubu tanımlamadığı belirtiliyordu.

Öte yandan Alman sosyolog Ulrich Beck'e göre, Modernitenin Birinci Çağı'nda entegrasyon modeli *eritme potası* iken, bugün, Modernitenin İkinci Çağı'nda, dünyanın yöneldiği model, *mevsim salatası*.[1]

1 U. Beck, "The Cosmopolitan Perspective, Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology*, 51(1), 2000, s.99.

Bu da "*yurtsuzlaştırılmış toplum*" kavramının unsurlarını içinde barındırıyor; ama bir çelişkiler yumağı oluşturmaktan öteye gidemiyor.

2. BÜTÜNLEŞME VEYA ENTEGRASYON

Bütünleşme, göçmen veya yerli halkların kendi istekleri ile çoğunluk kültür ve topluma uyum göstermesi ve çoğunluk toplumun normlarını, değer ve düşünce kalıplarını benimsemesi olarak tanımlanıyor. *Asimilasyon* baskıcı ve sevimsiz bir politika olarak algılanırken, sosyal bilimciler *entegrasyon*u, farklı kültürlerin bir toplumda birlikte yaşamasında daha olumlu çözümlerden biri olarak görüyor. Öte yandan *bütünleşme* konusunda da kuşkucu olmak mümkün. *Asimilasyon*un nerede bitip *entegrasyon*un nerede başladığına dair kesin bir sınır çizmek zor. Ayrıca; azınlık ve madun konumundaki bir grubun özgür seçimi ne kadar söz konusu olabilir? Azınlığın egemen gruba uymaktan başka çaresi var mıdır? Farklılığını nasıl zorla kabul ettirir? "Eşitler" arası farklılık bile o kadar kolay mı kabul görür?

3. ÇOĞULCULUK

1930'larda John Furnivall, Endonezya toplumunu incelerken, orada çok çeşitli etnik grupların yan yana yaşadığını, ama pazar yeri (ekonomik sistem) hariç hemen hiç etkileşimleri olmadığını gözlemişti: Paralel hayatlar, aynı coğrafyada ama kesişmeyen yaşamlar. "...Potpuri[2]... Çünkü karışıyor ama birleşmiyorlar. Her grup kendi dinine, kendi kültür ve diline sıkı sıkıya yapışıyor. Birey olarak karşılaşıyorlar ama sadece pazar yerinde, alışverişte. Bu çoğulcu bir toplum: Farklı kesimler toplum içinde, aynı siyasi birimde, yan yana ama ayrı ayrı yaşıyorlar."[3] Gazeteci Aydın Engin, Almanya'da, o yıl aynı zamana denk düşen Noel ve Ramazanı anlattığı bir yazısında benzer durumu "yan yana, ama iç içe değil" şeklinde ifade etmişti.[4]

---

2 Furnivall, "medley" sözcüğünü kullanıyor.

3 J. S. Furnivall, *Colonial Policy and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948, s.304.

4 A. Engin, "Çok Dilli, Çok Dinli bir Avrupa da...", *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1999, s.5.

Furnivall, Avrupa kapitalizminin uzun evrim sürecinde gelişen ortak iradenin, kendine özgü ahlâkî sınırlar koyduğunu, uzun bir dönem Hollanda sömürgesi olan Endonezya'daki emekleyen kapitalizmin ise, pazar yerinde, ancak bir grubun ötekine baskı ve zulüm yaparak veya diğerlerine direnerek var olduğunu yazacaktı. Yıllar sonra Spivak, farklı bir bağlamda şu paralel düşünceleri ifade ediyordu: "Foucault ve Deleuze'e göre (onlar bunu dile getirmese de, Birinci Dünya'da, sosyalleşmiş kapitalin standartlaşmış ve katı kurallarla düzenlenmiş olması nedeniyle) imkân verildiğinde (burada temsiliyet sorunu es geçilemez) madunlar, müttefik politikalarla dayanışma yolunda konuşur, hem de kendi durumlarını bilebilirler..."[5]

Furnivall Endonezya'da iki tür çoğulculuk gözlemişti. Birinci durumda, her etnik grup, diğerlerinden ayrı yaşıyor, birbiri ile kaynaşmıyor ve kendine has cemaat ahlâkını uyguluyordu. İkincisinde, buna karşılık, pazar yeri (ekonomik sistem), cemaatlerin özel yaşamından tamamen ayrı bir dünya oluşturuyordu. Burada insanlar ticari ilişkilere girişiyor, karşılıklı alışveriş yapıyor, ancak bunun dışında tamamen ayrı yaşıyordu.[6] C. W. Watson, bu tür "*sömürgesel tecrit*"in (colonial segregation) o dönem kolonilerinde epey yaygın olduğunu yazıyor.[7] Bu ikili varoluş, sanırım Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olan ve olmayan cemaatlerin konumlarını da yanısıtıyor.[8] Sosyolog John Rex, 1985'de yayımlanan bir makalesinde, bu kesitten yola çıkarak *çoğulculuğun, çokkültürlülük*ten ayırt edilmesi gerektiğini belirtiyor. Çoğulcu toplum, ayrımcı, hattâ ırkçı olabilirken, "çokkültürlü toplum, farklılıklar ile birlikte tüm eşitlik haklarını tanıma temeli üzerine yapılan-

5 G. C. Spivak, "Can the Subaltern Speak?", *Marksism and the Interpretation of Culture* içinde, Cary Nelson, and Larry Grossberg, ed.,University of Illinois Press, Urbana, 1988, s.283.

6 J. S. Furnivall, 1939, *Netherlands India*, John Rex, "The Concept of a Mulicultural Society"de alıntı, *The Ethnicity Reader* içinde, Montserrat Guibernau ve John Rex, ed., Polity Press, Cambridge, 1997, s.205-220; C. W. Watson, *Multiculturalism*, Open University Press, Buckhingham, 2000, s.19-20.

7 C. W. Watson, *Multiculturalism*, Open University Press, Buckhingham, 2000, s.20.

8 Bunun örnekleri için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989; Bilal Eryılınaz, *Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale, İstanbul, 1990.

dırmalı" diyor.[9]

Macionis ve Plummer ise *çoğulculuğu* biraz farklı görüyor ve *çoğulculuğa* Rex, Smith ve Furnivall'da olmayan kimi ayrıntılar ekliyor. Tanımları şöyle: "Irksal ve etnik azınlıkların ayrı durduğu, ama toplumsal olarak eşitlenebildiği[10] durum."[11] Çoğulcu toplumda gruplar, sosyal olarak birbirinden farklı, ama temel toplumsal kaynakları, üç aşağı beş yukarı, eşit olarak paylaşıyor. Macionis ve Plummer, Batılı toplumların bazı açılardan kısmen ve farklı derecelerde çoğulcu olduğunu düşünüyor. Burada herkese eğitim ve bazı diğer hizmetler sunuluyor; kanun karşısında genellikle eşitlik vaat ediliyor. Büyük kentlerde, göçmen ataların kültürlerinin iftiharla sergilendiği düzinelerle "*etnik köy*" bulmak mümkün. Örneğin Londra'da Arap, Çinli, Maltalı, Yunan, İtalyan, Yahudi, Karayip Adaları, çeşitli Asya ülkelerinden pek çok halk, kendi "*kültür habitatlarını*" kurmuş ve görece özgür yaşıyor. New York'ta İspanyol Harlem'i, Küçük İtalya, Çin Mahallesi, Miami'de Küçük Havana, Şikago'da Küçük Saygon, Kaliforniya'da da Latin semtleri var.

İstanbul'a gelince, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde çoğu Avrupalı'nın yaşadığı Pera'dan, Rumların Fener'i, Ermenilerin Hasköy'ü, Yahudilerin Balat'ına kadar çeşitli gayrımüslim semtlerinden bahsetmek mümkündü. Kurtuluş'ta Rumlar ve Ermeniler çoğunluktaydı; bugün bir kısmı hâlâ orada, ama "görünmez" olarak ikamet ediyor. Bugün Çingenelerin yaşadığı Kasımpaşa var, daha önce de 1980'lerde, Belediye yıkana kadar İstanbul'da, Topkapı surlarındaki Sulukule'de idiler. Prens adalarından Büyükada'yı genellikle Yahudiler, Burgaz'ı Rumlar, Kınalı'yı da Ermeniler yazlık yapmıştı. Bugün de az sayıda kalanlar var; ama Cumhuriyet döneminin asimilasyon politikası ve gelmiş geçmiş "milli" belediyelerin yıkım yapım faaliyetleri ile azınlık semtle-

---

9 J. Rex, "The Concept of a Mulicultural Society", *The Ethnicity Reader* içinde, Montserrat Guibernau ve John Rex, ed., Polity Press, Cambridge, 1997 (orij 1985), s.205-220.

10 "Social parity" terimini kullanıyorlar.

11 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall, New York, 1997, s.334.

rinin önemli bir kısmı yok edildi. Hattâ, 1980'lerin ikinci yarısında ANAP'lı Anakent Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, Tarlabaşı semtini yerle bir edip trafiğe açma planlarını açıklarken "Gavur semtini Müslüman mahallesine dönüştüreceğini" iftiharla vurguluyordu.

Çoğulculuk, yani farklılıklarla bir arada yaşamak, Macionis ve Plummer'a göre *çokkültürlülüğün* amaçlarından biri. Kendi adıma konuşacak olursam, bu bağlamda Rex ve Furnivall'ın çözümlemesini gerçeğe daha yakın buluyorum. Bu bağlamda *çoğulculuk* (pluralism), yumuşatılmış *apartayd*'dır, eğer bu çok ağırsa, *ayrımcılık*tır. Herkesin farklılıklarıyla eşit olabileceği, olmayan eşitliğin sağlanması için de pozitif ayrımcılığın (tercihli ayrımcılığın) yürürlüğe konabileceği tek durum ise çok geniş kapsamlı bir *çokkültürlülük*tür kanımca. Ama bu da tüm sorunları çözmez, tam eşitlik getirmez; devrim değil, kısmi bir reformdur. Yine de mevcut durum ve geçmişe tutunanların düşüncelerinde ciddi bir yeniden yapılanma ve değişim gerektirir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Çoğunluk ve Azınlıkların Devlet Gözetimindeki Yaşamı: Çokkültürlülük[1]

Son yirmi yılda Avrupa Birliği ülkelerinin tek çatı altında var olmayı isteksiz de olsa benimsemesi, bütün tartışmalara rağmen federatif yapıya (kritiklerine göre, süper devlete) yaklaşması ile birlikte,[2] buradaki çeşitli etnik grupların, muktedir çoğunluklarla hem daha adil bir şekilde bütünleşmesi, hem de kültürel taleplerine yanıt verilmesi ikilemi geçmişten daha acil olarak gündeme geldi.

Müslümanlar'ı, 40 yıldır ancak "konuk işçi" olarak kabul edebilen Almanya, 1999 Mayıs ayında yaptığı değişiklik ile "vatandaşlık" kavramını, *jus sanguinis*[3] anlayışından özgürleştirerek siyasal yurttaşlık, yani "Cermen ırkı"ndan doğmayanlara Almanlarla eşit vatandaşlık hakkı tanıdı. Birinci Dünya ülkelerindeki bu gelişmelere paralel

---

1 Çokkültürlülükle ile ilgili bu bölümü kısmen, *ToplumBilim* dergisinde yayımlanmış "Çokkültürlülük için Asgari Öneriler" isimli makalemden aldım. Semra Somersan, "Çokkültürlülük için Asgari Öneriler", *ToplumBilim*, Kültür Çalışmaları Özel Sayısı, No.14, Ekim 2001, s.33-53.

2 7-11 Aralık 2000 tarihlerinde AB liderlerini bir araya getiren Nice Zirvesi'nde alınan kararlar bunun son somut örneği idi. Bkz.: "Nice Zirvesi'nden Nice Sözleşmesi'ne" ve "Avrupa Birliği Türkiye'siz Genişliyor" *Cumhuriyet*, 12 Aralık 2000, s.11.

3 Kan kanunu, yani "Cermen ırkı"ndan doğmuş olmak. Yeni anlayış, *jus soli* , Almanya topraklarında doğmuş olanlara vatandaşlık hakkı tanıyor.

olarak sosyoloji, politika, antropoloji ve özellikle daha genç Kültürel İncelemeler (Cultural Studies) disiplininde tartışılmaya başlanan kültürel azınlıkların, bir yandan farklılıklarına saygı, diğer yandan çoğunluk ile birlikte eşit koşullarda varolabilmesi için asgari çerçevelerin gerekliliği fikri, eski bir kavramın *(çokkültürlülük)* yeni yorum ve içerikle (*çokkültürlülük*) tartışılmasına neden oldu. ABD'de bir eğitim politikası olarak ortaya çıktığında, "gelmiş geçmiş ve varolan kültürel çeşitliliğin ve tüm kültürel geleneklerin eşitliğini vurgulayan *çokkültürlülük*",[4] o günden bu yana azımsanamayacak sayıda sosyal bilimciyi cezbetti ve bu yolda düşünce üretmeye, çekirdek anlayışlara katkıda bulunmaya teşvik etti.

Ancak sosyolog Yeğenoğlu'na göre, "Çokkültürcülüğün alternatif bir bilgi ve kurumsal pratik olarak ortaya çıkışı, mono kültürcülüğün egemenliği ile olan ilişkisi içinde ele alınmalı. Üniter bilgi kurumlarının tahayyül ettiği evrensel ve tekil bilgi biçimleri daha sonra çatlamaya başladı... göçmen ve azınlık gruplarının merkezdeki artan varlıklarına paralel olarak, mono kültürcü asimilasyonist politikaların terkedildiğini ve çoğulcu entegrasyonist politikalara doğru bir dönüşüm yaşandığını söylemek mümkün."[5]

Kimi felsefeciler ise, bu alandaki gelişmeleri postmodernizm ile ilişkilendiriyor. En güçlü, geniş çaplı siyasi yansımalarından birinin, ister feminizm, isterse *çokkültürlülük* kapsamında olsun, çağdaş kültürün "farklı" olanı, "öteki"ni tanıması ve ona duyarlı olmasına bağlıyor.[6] İki akım da, kimi toplumsal grupların avantajlı konumunu reddederek, siyaset ve eğitim otoritesinin iktidarını, iktidarı olmayanlarla paylaşması talebi ile ortaya çıkmıştı. En kayda değer entelektüel akımlardan biri olarak feminizm ve özellikle de eğitim alanında *çokkültür-*

---

4 J. J. Macionis ve Ken Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice-Hall, New York, 1997, s.122.

5 M. Yeğenoğlu, "Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mıdır?", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* , Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu, Metis, İstanbul, 1998, s.288-289.

6 Bkz. L. E. Cahoone, ed. "Introduction", *From Modernism to Postmodernism*, Blackwell, Oxford, 1996, s.1-21.

lülük, bir ölçüde postmodern akımla iç içe geçebiliyor; ancak feminizm ve *çokkültürlülük*ten yana olanların sadece bazısı postmodernist olarak anılıyor, bu konumu kabul ediyor; çoğu postmodernizmi benimsemiyor. Feministlerin ve *çokkültürlülüğü* savunanların önemli bir kısmının, özellikle Türkiye'de sol ile yakın bağları var,[7] çoğu sol kültür içinde gelişip, çalışmış kişiler.[8] Bu bazen suçlama konusu da olabiliyor. Örneğin, Türkiye'de 2000 yılında, DSP- MHP koalisyonu döneminde, Meclis Genel Kurulu'nda Kültür Bakanlığı'nın bütçesi konuşulurken, MHP'den Çankırı milletvekili İrfan Keleş bu konudaki görüşünü şöyle ifade ediyordu: "Bazı kafası karışık aydınların Türk kültürünü mozaik kültür olarak görmesine müsaade edemeyiz. Alevi kültürüdür, Bektaşi kültürüdür, bilmem ne kültürüdür... Başkalarının empoze ettiği bu tavırlardan kaçınmak zorundayız. Bunu söyleyenler gaflet içinde değillerse, hıyanet içindedirler. Bu mozaik kafalı aydınlar da dün Rusçuydu, bugün de Batılı olmuşlardır."[9]

Avrupa kapsamında *çokkültürlülüğe* ilişkin gelişmelere dönecek olursak, son on yılın önemli hukuki ve siyasi düzenlemeleri arasında, Avrupa Konseyi'nde "*Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*"nin imzalanmasından kısa bir süre sonra "*Bölgesel veya Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı*"nın hazırlanması sayılabilir.[10] Ardından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ulusal azınlıkların hakları ek protokolü oluşturulması için bir genel kurul tavsiyesi yapıldı.[11] Türkiye, otuz dört yıl sonra, sessizce, Birleşmiş Milletler-Bireysel ve Si-

7 *A.g.e.*, s.21.

8 Türkiye için de bunun geçerli olduğu söylenebilir. 1980-92 arasında, feministlerin en kalabalık olduğu, seslerinin en çok duyulduğu dönemde, feminist hareketin içinde yer alan kadınların çoğu, 1980 öncesi çok çeşitli sol akunlardan içinde bulunmuş, çalışmış, yazmış kişilerdi. Bu tarih, kadın hakları dışında, çeşitli toplumsal olaylara gösterdikleri toplu ve bireysel tepkilerle de zaman zaman ortaya çıktı.

9 Cumhuriyet Ankara Bürosu, " MHP: 'Aydınlar Hıyanet İçinde' ", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 2000, s.8.

10 Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe, Strasbourg, Nov. 1994, H (94) 10. Bkz.: Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları* , Bilim Yayınları, İstanbul, 1999.

11 Serkan Demirtaş, "Türkiye Helsinki Rotasında", *Cumhuriyet* , 23 Temmuz 2000, s.1, 8. Avrupa Birliği'nin, Türkiye İlerleme Ocak 1999 raporuna atfen...

yasi Haklar Sözleşmesi ile birlikte Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne imza atmaya karar verdi.[12] 2004 yılı başında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin, savaş dahil, her tür koşulda ölüm cezasını yasaklayan 13. protokolüne imza attı.[13] Sosyal bilimlerde ise, *çokkültürlülük* bağlamında 1960'larda atılan ilk adımlar, yeni tartışmalarla ivme kazandı. *Çoğulculuk*tan *çokkültürlülüğe* uzanan yelpazede çeşitli fikirler ortaya çıktı, entelektüel temeller oluşmaya başladı.[14]

SOSYAL BİLİMLER YAZININDA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

İmparatorluklardaki çoğulculuğu, demokrasi işareti olarak gören kimi tarihçi ve kuramcıya karşın, bir dönemin Hollanda sömürgesi Endonezya'yı, "az gelişmiş kapitalist sistemlerin kaçınılmaz çifte standardı" saptaması ile bu bağlamda ilk yorumlayan Furnivall'dı. Ama 1939'daki bu tespit, yüzyıl sonu ve yeni binyıl başında, örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda, yukarıda belirtilen anlamdaki çoğulculuğun, uygarlık, adalet ve hakkaniyet göstergesi olarak anlaşılmasına engel olmuş değil.[15]

---

12 Ayhan Şimşek, "AB Yolunda Sürpriz İmza", *Cumhuriyet* , 10 Ağustos 2000, s.1. ve Cumhuriyet Ankara Bürosu, 2000, "Azınlık Kararını Meclis Verecek", Cumhuriyet, 11 Ağustos 2000, s.8. Aynı haberlere göre, Türkiye bu durumda azınlıkların siyasi ve kültürel haklarını tanımayı öngörüyor ve ilgili maddelere çekince koymayacak.

13 Cumhuriyet, 7 Ocak 2004.

14 Örneğin: L. Kuper, "Plural Societies", *The Ethnicity Reader* içinde, Montserrat Guibernau and John Rex, ed., Cambridge, Polity, 1997 (orij. 1969) s.220-29; John Rex, "The Concept of a Multicultural Society" in *Occasional Papers in Ethnic Relations* , No. 3, Centre for Research in Ethnic Relations, 1985; Charles Taylor, "The Politics of Recognition", *Multiculturalism* içinde, Amy Gutmann, ed. Univ of Princeton Press, New Jersey, 1994, s.25-75; Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1995; Nancy Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a Post-Socialist Age" *Theorizing Multiculturalism* içinde, ed. Cynthia Willet, Basil Blackwell Publishers, Oxford, 1998, s.19-50; Martin J. Beck Matustik, "Ludic, Corporate, and Imperial Multiculturalism: Imposters of Democracy and Cartographers of the New World Order", *Theorizing Multiculturalism* içinde, ed. Cynthia Willet, Blackwell Publishers, Oxford, Basil 1998, s.100-119. ve diğerleri... Farklı bir açıdan Türkiye'de bkz.: Meyda Yeğenoğlu, "Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mıdır?", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri* , Defter ve Toplum ve Bilim dergileri ortak yayını, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.287-99.

15 Furnivall paralelinde, Osmanlı İmparatorluğu bağlamında ayrıksı bir yorum için bkz. Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism*, MacMillan, Londra, 2000, s.7; Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.221-243. Parekh şöyle yazıyor: "Os-

M. Smith, Furnivall'ın ışığında yeni düşünceler ileri sürüyor. Kamusal alanda tek toplumsal hukuk ve anlayış olan yerlerde, aile yaşamı, din, hukuk, siyaset, ekonomi ve eğitimde tüm kurumları içeren bütüncül bir sistem bulunduğunu söylüyor. O halde bu düzende, bir grup, diğerleri üzerinde egemenlik kurduğu için ayakta durabiliyor. Buna karşılık, Batı Hint takımadaları gibi eski İngiliz sömürgelerinde, böyle kapsayıcı kurumsal yapılar yerine, her etnik kesim, kendine özgü örf, adet ve gelenekleri uyguluyor. Öyle ki, Smith'e göre bunları birbirine bağlayan siyasi sistem, yani, devlet olmasa, hepsi ayrı birer toplum olabilirdi. Farklı gruplar, hukuken olmasa da *de facto* olarak, sisteme değişik şekillerde "entegre" edilmiş. Demek ki burada, "*çoğulcu toplum modeli*", baskın grubun, ötekiler üzerindeki yönetim ve denetimine dayanıyor.[16]

Bu bulgulardan yola çıkan John Rex, sistemlerin karşılaştırmasını yaparken, çoğulculuktaki çok standartlılığın sonuçlarını ortaya koymak ve eşitlik ile farkının hangi durumlarda sistemin vazgeçilmez unsurları olacağını belirlemek üzere kültürel çeşitliliğin yaşatılma yöntemleri çerçevesinde mümkün olan dört olasılığı, benim bir matris ile şematik ifade edeceğim şu içerikle sunuyor:

TABLO 2
John Rex'e Göre Kültürel Çeşitliliğin Yaşatılma Yöntemlerinin Tarafımdan Tablolaştırılmış Hali

Kamusal Alan	Özel Alan	Sonuç
1. Tek sistem uyg. (üniterlik)	Çoğul sistem uyg. (çeşitlilik)	Çokkültürlülük
2. Tek sistem uyg. (üniterlik)	Tek sistem uyg. (üniterlik)	Asimilasyon
3. Çoğul sistem uyg. (çeşitlilik)	Çoğul sistem uyg. (çeşitlilik)	Irk ayrımı-apartayd
4. Çoğul sistem uyg. (çeşitlilik)	Tek sistem uyg. (üniterlik)	'64 öncesi g. ABD

manlı İmparatorluğu, her ne kadar geniş bir Hıristiyan ve Musevi toplumu barındırıyor ve bu gruplara, çağdaş Batılılardan çok daha fazla özerklik alanı tanıyorduysa da, kendini hiçbir zaman çokkültürlü bir toplum olarak görmedi: İçinde hasbelkader Müslüman olmayan azınlıkların bulunduğu, temelde Müslüman bir toplumdu. İslami ideller peşinden gitti; yönetim, tam vatandaşlık hakkı olan Müslümanların elinde idi. Geriye kalanların geniş kültürel hakları vardı, ama siyasi hakları sayılı idi."

16 M. G. Smith, *The Plural Society in the British West Indies*, University of California Press, Berkeley, 1965.

Birinci şıkta; kamusal alanda tek yasal, politik standart olmasına karşın özel ve cemaat hayatında çeşitlilik özendiriliyor.

İkinci şıkta; kamusal alandaki üniterliğe özel ve cemaat yaşamındaki üniterlik eşlik ediyor. Yani devlet, zorla veya teşvikle herkesin benzer biçimde yaşamasını, farklı normlara itibar etmemesini yeğliyor. John Rex, bu durum için azınlıklara asimilasyon politikası uygulayan Fransa örneğini veriyor (Bu, bugün Türkiye'deki mevcut duruma da benzetilebilir).

Üçüncü şık, hem kamusal hem de özel alanda çeşitliliğin hakim olduğu durumu gösteriyor. Sistemin görünüşteki esnekliği yanıltıcı, ilk bakışta çoğu kişi bu düzenlemeyi çokkültürlülük cenneti sanıyor. Oysa tam tersi; uygulamanın, kamusal alanda, çifte veya çoğul hukuk/politik sistem anlamına gelebileceği, OHAL-BUHAL uygulamalarına benzeyeceği çağrıştırılınca işler değişiyor. Siyahlara bir tür hukuk, beyazlara başka bir hukuk tanınıyor; Kızılderililere bazı haklar, İspanyollara daha farklı haklar veriliyor; melezlere kısmi ayrıcalıklar, safkanlara ise bütün ayrıcalıklar tanınıyor veya Müslümanlar ve Hindular, Hıristiyanlar'dan ayrı uygulamalara maruz kalıyor, vs.. Bu durumdaki en uç örneklerden biri de, 1948-1994 arası Güney Afrika Cumhuriyeti'nde uygulanan ırkçı-ayrılıkçı *apartayd* sistemi olmalı.

Dördüncü şık ise, sistemin kamusal alanda çeşitlilik öngörmesine rağmen, özel yaşamlarda kültürel bütünlük tercih edilmesi olasılığının sonuçlarını gösteriyor. Rex'e göre, bunun en iyi örneği de, ABD'de 1964'te *Sivil Haklar*, 1965'te de *Seçme/Seçilme Hakkı Yasaları* geçmeden önce, ırk ayrımı döneminde yaşananlar. Bu dönemde siyahların seçme/seçilme hakları yoktu. Beyazlarla aynı lokantada yiyemez, otobüse aynı kapıdan girip aynı kısmında oturamaz, çocuklarını beyazlarla aynı okula gönderemezlerdi. Yani beyazlar kamusal alanda siyahlardan ayrı ve ayrıcalıklı haklara sahiplerdi; ama devlet, siyahların özel hayatının egemen grubunkinden farksız olmasını istiyordu. Ancak Peter McLaren[17] ve

17 P. McLaren, "White Terror and Oppositional Agency: Towards a Critical Multiculturalism", David Theo Goldberg, ed., *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, Blackwell, Oxford, 1994, s.59-69.

David Theo Goldberg[18] ABD'deki durumu farklı yorumluyor. Buradaki tek kültürcü anlayışın, erime potası asimilasyonculuğu ile aynı döneme rastladığını ve ülkedeki etnik göçmenlere uygulanan standart politika olduğunu belirtiyor. Bu anlayış çerçevesinde, Amerika'nın kendine has çekirdek siyasi ve kültürel değerleri olduğu kabul edilir, *asimilasyon* da Amerikalı olmayan bütün değerlerden arınmak anlamına gelirdi. *Eritme potası*, kişinin kendi kültürünü inkâr etmesi demekti.

Ayrıca David Theo Goldberg'e[19] göre, 1940'lara kadar ABD'de asimilasyon modelinin siyahlara (o günkü deyişle zencilere) uygulanamayacağı, çünkü siyahları asimile etmenin mümkün olmadığı düşünülüyordu. Siyah ırk, doğuştan asimile edilemeyecek bir ırktı. Bu, 1964'te *Sivil Haklar Yasası* yürürlüğe girene kadar sürdü. Ancak bundan sonra siyahların yasal ve siyasi olarak kurumsal dışlanmışlıklarından söz etmek olası hale geldi ve bir çeşit asimilasyon başladı.[20] Bu da etnik göçmenlere uygulanan asimilasyon modelinin bir yansıması sayılabilir.[21] Ancak yine Goldberg'e göre bu, 1940'lardan önce, "Siyahların, beyaz zulüm ve baskısına direnmediği anlamına gelmez." Gerçi Kuzey eyaletlerinde 1940'lardan başlayarak, siyahlar için beyazlarla eşit davranış ve haklar talep edilmeye başlanmıştı. Ama '*Zenci*' sözcüğü hâlâ yürürlükteydi. Yasal ve *de facto* olarak da siyahlar, ikinci sınıf vatandaş konumunda idiler.

Rex'e dönecek olursak, kurgusundaki dikkat çekici uyarı, fırsat eşitliği tanıyan çokkültürlülük ideali (birinci şık) ile tecritçi, ayrımcı, ırkçı sistemleri (üçüncü şık) birbirine karıştırmamak gerekliliği. Çokkültürlülük doğrultusunda tüm kamusal alanlarda (hukuk/siyaset/ekonomi) aynı kurallar, yasalar ve uygulamaların olmasıyla birlikte özel ve cemaat alanında çok çeşitli anlayışlar ve gelenekler hakim olabilir. Kamusal alandaki farklı hukuk ve uygulamalar, çokkültürlülükten

---

18 D. T. Goldberg, "Introduction: Multicultural Conditions", David Theo Goldberg, ed., *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, Blackwell, Oxford, 1994, s.5.

19 D. T. Goldberg, *a.g.e.*, s.5.

20 D. T. Goldberg, *a.g.e.*, s.35.

21 D. T. Goldberg, *a.g.e.*, s.5.

uzaklaşıp, sömürgecilik döneminin çoğulcu toplumuna dönmek anlamına geliyor. İletişim ve eğitim ise, hem kamusal, hem de özel alana giriyor; ben bu bölgeyi "*özelüstü*" gri bölge olarak adlandırıyorum.[22]

Tablo 2'deki sınıflandırma çokkültürlülük yazınına Rex'in en önemli, aynı zamanda en tartışmalı katkısı. Çokkültürlülüğü savunan düşünürlerden bazıları ve azınlık grup temsilcileri, bireysel haklarla birlikte kolektif haklar da talep ediyor. Oysa Rex'in modelinde buna yer yok.

Buna karşılık, Amerikalı feminist felsefeci Iris Marion Young örneğin, tam vatandaşlık için, birincil toplumsal kimliğin, bir toplumun değil de, belli bir cemaatin üyesi olmaktan gelebileceğini belirtiyor. Yani çeşitli "gruplara farklı olma hakkı tanınması"nın gerekliliğini savunuyor. Bu nedenle Young "ayrıştırılmış vatandaşlık" kavramını ortaya atıyor.[23] Young'a göre bu kavramın iki yönü var:

1. Demokrasi herkesin eşit haklarla donatılması demek. Ama aynı zamanda da, dışlanmış grupların katılımının sağlanması, yani temsilci kurumlar oluşturulması ve onları etkileyen kararlarda veto hakkı olması olması anlamını da taşıyor.[24] 2. Evrensellik, yasa ve politikaların renk körü olmasını gerektiriyor.[25] Ama aslında böylesi "nesnel", bu kadar genel normlar bulmak imkânsız çünkü kim güçlüyse, onun anlayışları geçerli oluyor. Dolayısıyla adil ve nesnelmiş gibi görünen standartlar, dışlanmışları dışlayıp, bunun için bir de ideolojik kılıf dikebilir. İşte tam da bu nedenle, Young'a göre, adalet için "ayrıştırılmış vatandaşlık" gerekli; kotalar, "tercihli eylem politikaları" vs. uygulamaya sokulmalı. Laksiri Jayasuriya durumu şöyle ifade ediyor: "...çoğulcu bir toplumda herkesin ihtiyacının eşit olmadığı malum; buna karşılık, adalet ilkesi, eşitmiş gibi davranmamızı gerektirir. İşte ço-

22 1970'lerde Amerikan sosyolojisinde 'supradomestic domain' denilen alan.

23 I. M. Young, "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Cirizenship", *Ethics*, 1989, s.99, 250-274 (Stephen Castles, Ethnicity and Globalization içinde alıntı, Sage Londra, 2000, s.142). Young "differentiated citizenship" terimini kullanıyor.

24 Mesela, Stephen Castles'a göre Avustralya'da yerlilerden oluşan "Yerli ve Torres Boğaz Adaları Komisyonu". S. Castles, *Ethnicity and Globalization*, Sage, Londra, 2000, s.142.

25 Yani ırk, din, dil, toplumsal cinsiyet, etnisite vs. ayrımı yapmaması.

ğulcu toplumun ikilemi: Aynı zaman hem adil, hem de eşitlikçi olmak mümkün değildir."[26] Jayasuriya'nın söyledikleri, bu bölümün sonunda da değineceğim "renk körlüğü" anlayışının bir sorgulaması olarak alınabilir.

Rex, 1996'da yazdığı ve Avrupa'da çokkültürlülüğü tartıştığı bir makalesinde ise,[27] göçmenlerle ilgili akılcı bir politikanın, her grubun dile getirdiği sorunları ayrı ele alınarak oluşturulması gerektiğini vurguluyor. Ama bu kendi uyarısı ile ters düşmez mi?

Siyah kadın yazar, Michele Wallace da, "Çokkültürlülüğe ilişkin en ciddi sorunlardan biri, tüm siyah insanları tek kategoride ele almasıdır. Oysa, siyahlar, çoğu kez kendilerini, 'siyah' olarak düşünmezler"[28] diyerek, Rex'in düşüncesini ete kemiğe büründürüyor. Rex her durumda birbiriyle ilişkili, ama bağımsız iki sorunla yüz yüze gelineceğini belirtiyor: Birincisi, siyasi, sosyal ve politik eşitsizlik; ikincisi, kültürel farklılığın barındırılması. Her iki sorunla birden baş etmek, ayrıca soldan çokkültürlülüğe yapılan eleştirileri karşılamak üzere "*eşitlikçi çokkültürlülük*" (egalitarian multiculturalism) kavramını ortaya atıyor. Yani, Rex'e göre, bütünleşme (entegrasyon) her şeyi düzleyerek geçen, tek şekle sokan bir süreç olmak yerine karşılıklı hoşgörü atmosferi içinde, kültürel çeşitliliğin fırsat eşitliği ile birleştirilerek yeni bir ortam oluşturulması anlamına gelmeli. Dolayısıyla, Rex, soldan gelen, çokkültürlülük adı altında eşitsizliğin ve gettolaşmanın veya kimi gruplara azınlık statüsü verilerek denetlenmelerinin kolaylaştırılması ve çifte hukukun var olması gibi haklı eleştirilerin, böylelikle karşılanmış olacağını düşünüyor. Çokkültürlülüğün eşitlik ideali, sadece eğitim ve ekonomi kurumlarında nihai temsil ile birlikte varolan yasal yurttaşlık demek değil. Rex, bunu ayrıntılandırmak için Durkhe-

---

26 L. Jayasuriya, "The Idea of Citizenship for a Multicultural Australia", Avustralya İçin Fikirler Semineri'nde sunulan tebliğ, Sidney ,1993 (Stephen Castles, *Ethnicity and Globalization,* içinde alıntı, Sage, Londra, 2000, s.142).

27 J. Rex, "Multiculturalism in Europe", *Ethnicity* içinde, J. Hutchinson ve A. Smith, ed., Oxford University Press, Oxford, 1996, s.242.

28 M. Wallace, "Searching for the Goodenough Mammy", *Multiculturalism: A Critical Reader* içinde, D. T. Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994, s.260.

im'a uzanarak organik dayanışma üzerine kurulu modern toplumun ahlâkî temeli olması gerektiğini belirtiyor. Yaptığı alıntıda, Spencer'ı eleştirirken Durkheim'ın şu sözlerini aktarıyor: "Bizi tamamlayan birinin imgesi, kendimizinkinden ayrılamaz hale gelir. Vicdanımızın bütünsel ve kalıcı bir parçası olur."[29]

Peter McLaren, Bell Hooks ve Nancy Fraser ise çokkültürlülüğe sol-diyalektik bir çerçevede yaklaşıyor. Peter McLaren'nın *International Journal of Educational Reform* dergisinde yayımlanan "*Critical Multiculturalism and Democratic Schooling*" makalesinden yaptığı bir alıntıyla Bell Hooks, ona neden katıldığını dolaylı olarak açıklıyor:[30] "McLaren özet olarak, 'zararsız kültürel alanların uyumlu bir birlikteliği' olan çeşitliliğin, çokkültürlülüğün muhafazakar ve liberal bir yorumu olup 'yolculuğu kolaylaştırmak için gemiden suya atılması gerektiğini' düşünüyor. Çünkü kültür, uyumun dokunulmamış alanına ve toplumsal ilişkilerin anlaşmaya dayalı olduğu bir şekle dönüştürülmeye çalışılırsa, bütün bilginin toplumsal zıtlaşma tarihselliğinde geliştiğini anımsayamayan toplumsal hafıza kaybını geçerli kılmaktan başka bir şey yapmış olmaz."[31]

EKONOMİK ADALET YOKSA, KÜLTÜREL ADALET DE YOK

Çokkültürlülük ile eşitliği kuramsal düzeyde bağdaştırmaya çalışan Amerikalı siyaset bilimci Nancy Fraser ise adaletin sağlanması için asgari iki boyutun birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürüyor: "yeniden dağıtım" ve "tanıma". "Menfaat", "suiistimal" kavramları ile "yeniden dağıtım"ı hedef alan sosyalist dünya görüşünün yanı sıra çokkültürlülüğün, "kimlik", "farklılık", "kültürel egemenlik" ve "tanıma"

---

29 E. Durkheim, *The Division of Labour in Society* , J. Rex, "Multiculturalism in Europe", makalesinde alıntı, *Ethnicity* içinde, J. Hutchinson ve A. Smith, ed., Oxford University Press, Oxford, 1996, s.245.

30 Benzer görüşlerini daha kolay erişilir bir başka makalesinde bulmak mümkün: P. McLaren, "White Terror and Oppositional Agency", D. T. Goldberg içinde, *Multiculturalism, A Critical Reader*. Blackwell, Oxford, 1994, s.45-75.

31 Bell Hooks, "A Revolution of Values: The Promise of Multicultural Change" de alıntı, Simon During, *The Cultural Studies Reader* içinde, Routledge, Londra, 1999, s.238.

ilkeleri arasındaki ideolojik gerginliğe işaret ettikten sonra, "tanıma için kritik bir kuram"ın temellerini atmaya çalışıyor; öyle ki farklılık politikalarının yalnızca eşitlik politikaları ile uyumlu yönlerinin ele alınması gerektiğini savunuyor. Kimlik politikaları ve yeniden dağıtım politikaları, birincisi, grup farklılığını teşvik ettiği için, ikincisi ise, grup özelliklerine dayalı ekonomik düzenlemeleri reddettiği için birbiriyle çelişiyor. Bunun üstesinden gelmek için Fraser'ın "çift değerli kümeler" (bivalent collectivities) olarak adlandırdığı kimlikler, toplumsal cinsiyet ve ırk üzerine yoğunlaştığı makalesindeki analitik sorgulama sonunda, mevcut kültürel kimliklerin *yapıbozumundan* geçmesi gerektiğini belirtiyor ve adaletin ancak dönüştürücü tanıma politikaları ile sosyalist ekonomi birlikte uygulandığında yerini bulacağı sonucuna varıyor. Fraser'a göre, sosyalist ekonomi, üretim ilişkilerinin yeniden yapılanmasını; dönüştürücü kimlik politikaları da, grup farklılıklarının "melezleşmesini" sağlayacağı için bazı yanlış tanıma biçimlerinin tedavisi olacak. Mevcut kültürel kimliklerin yapıbozumu, kültürler arası ilişkilerin derinden ve yeniden yapılanmasına, böylelikle de grup farklılıklarının bulanıklaşmasına yol açacak. Aslında Fraser'ın da belirttiği gibi, önerdiği model, kültürel kimliklerin karışmasını değil de tanınıp yaşatılmasını isteyen etnik/dinsel gruplar tarafından herhalde desteklenmeyecek. Aynı derecede kritik olan mevcut üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi önerisi de yerleşik büyük sermayenin menfaatlerine aykırı düşecek.

Sonuçta Fraser'ın çokkültürlülük yaklaşımı, mevcut talepleri karşılamayacak; her ne kadar bu eksiklik, ne toplumsal adalet idealinin üstünlüğünü, ne de ortaya çıkabilecek yeni karışmış kimliklerin yaratacağı kültürel zenginliği ve rahatlığı göz ardı edemese de. Sorun ortada: Mevcut üretim ilişkileri çerçevesinin değiştirilmesine büyük sermaye nasıl ikna edilecek? Varolan kültür dinamiği nasıl, hangi yöntemlerle yapıbozumuna uğratılacak? Değişim ve dönüşüm politikaları, demokrasi ile nasıl bağdaştırılacak? Bütün bunlar, genellikle tutucu kitleler tarafından ne kadar kabul görecek? Juan San, Jr. da, Fraser'a paralel, ama daha az kuramsallaştırılmış bir düzlemden, zenginliği eşitle-

mek üzere genel bir sosyalist gündem ile birlikte putkırıcı, muhalif hattâ ütopik bir çokkültürlülüğün yaratılması gerektiğini savunuyor.[32]

Öte yandan Graff ve Robbins, çokkültürlülüğün en ilerici yönü "grup özelliklerini yüceltmek yerine sorgulamak ve grup özelliklerinin temel, değişmez özler olmadığını vurgulamaktır" diyerek Fraser ve San'ın yaklaşımlarını yumuşatıyor.[33] Fraser'ın önerisi, kültürlerin melezleşmesi bağlamında da ele alınabilir. Ayrıca, Fraser'ın önerisi, Bernasconi'nin, az sonra değineceğim, "kültürlerarasılık" kavramı ile de kimi paralellikler gösteriyor. Ama melezlik yani kültürlerin barışıp karışması, her ne kadar epey çekici de olsa, hiç olmazsa kısa vadede çokkültürlülük talep eden madun grupların acil ihtiyacı ve öncelikli amacı olarak belirmiyor. Öte yandan çokkültürlülükten korkanların, melezliğe açık olacağını düşünmek de fazla iyimserlik olabilir. Fraser'ın önerisi, bir çeşit toplumsal devrim yapılmadan, varolan sistem/koşullar/ yapı/ statüko verili olarak kabul edildiğinde, tarihsel bir ilk aşama olarak çokkültürlülüğün uzun, hattâ epeyce uzun dönemlerdeki sonucudur herhalde. Ama iktisat kuramcısı Keynes'in de dediği gibi, o kadar uzun vadede de, "bizler, hepimiz ölmüş olacağız." Öte yandan Martin J. B. Matustik, Fraser'ın öngörüsünün belki kendiliğinden de gerçekleşebileceği bu evrimci görüşü benimsemiyor. Direnişçi ve postmodern çokkültürlü toplum için mevcut güçlerin nasıl ihlal edilebileceğini (transgress) ve merkezsizleştirileceğini öğrenmek gerektiğini vurguluyor.[34]

POSTMODERN DURUMLAR

Postmodern durum ve kuramda etnisite ile ulus-devleti çözümlediği bir başka makalesinde Rex, grupları grup yapan unsurlardan yola çı-

---

32 Juan San, Jr., "Problematizing Multiculturalism and the Common Culture", *Melus*, 1994, 19 (2): 59-85 (Ebscohost).

33 G. Graff, B. Robbins, "Cultural Criticism", *Redrawing the Boundaries* içinde, S. Greenblatt, G. Gunn, ed., MLA, New York, 1992 (Orijinal makale elimde yok. Henry Giroux'un 1994 tarihli "Insurgent Multiculturalism" isimli makalesinden alıntı. D. T. Goldberg, ed., *Multiculturalism, A Critical Reader*. Blackwell, Oxford, 1994, 327).

34 M. J. Beck Matustik, "Ludic, Corporate and Imperial Multiculturalism", C. Willet, *Theorizing Multiculturalism* içinde Basil Blackwell, Oxford, 1998, s.102.

karak çokkültürlülük tasarımlarını, aynı liberal çizgide sürdürüyor.[35] Bu unsurları: 1. Bir gruba ait olmaktan duyulan duygusal tatmin ve sıcaklık, 2. Ortak doğuş söylencesi veya grubun sınırlarını çizen ortak tarih ve 3. Grup üyelerinin içinde bulundukları sosyal ilişkilerin neredeyse kutsal sayılması ve sadece hayattakileri değil, ölüleri de kapsaması olarak sayıyor. Ayrıca ortak bir dil ve dini inançların paylaşılmasını da listeye ekliyor. Ancak 85'teki makalesinden[36] farklı kriterler sunmuyor. Toplumda iki tür aidiyet olduğunu, bunlardan birinin kamusal siyasi kültür ve "fırsat eşitliği" temelinde olan siyasi toplum; diğerinin ise, herkes için asgari toplumsal haklar, yani "sonuç eşitliği" olduğunu söylüyor. Bunun da ancak kimi Avrupa ülkesindeki refah toplumlarında bulunabileceğini, yeni gelen göçmenler dahil, bunu kimsenin sorgulamaması gerektiğini belirtiyor. Bu ortak siyasi ideal temel alındığında sorun, farklı grupların kültürel ve toplumsal düzeninin devam etmesine izin verilip verilmeyeceği çizgisinde gelişiyor. Rex'e göre çokkültürlü seçenekte azınlıklar, ulusal toplumun bütünlüğüne zarar vermeden, aile ve cemaat içinde kendi dillerini kullanabilmeli, inançlarının gereğini yerine getirebilmeli, ilişkilerini istedikleri gibi düzenleyebilmeli, cemaat töre ve törenlerini sürdürebilmeli.[37]

Buna karşılık, Amerikalı eğitim kuramcısı Henry A. Giroux, toplumsal grupların cinsiyet ve ırk nedeniyle marjinalize olmaması için öğrencilerin, "öteki"nin varlığını, yaşayarak fark edebilecekleri *çokkültürlü eğitim ilkeleri* sunuyor.[38] "*Sınır pedagojisi*" (border pedagogy) ismini verdiği, bazen de "eleştirel pedagoji" (critical pedagogy) olarak nitelendirdiği bu sistem, geleneksel eğitimin amaçlarını redde-

---

35 J. Rex, "Ethnic Identity and the Nation State: The Political Sociology of Multicultural Societies", *Social Identities* , 1995, No.1 (1) s.21-35.

36 J. Rex, "The Concept of a Multicultural Society", *Occasional Papers in Ethnic Relations* içinde, No. 3, Centre for Research in Ethnic Relations, 1985.

37 Ama bu keskin bir ikilem: Örneğin töre bağlamında yapılan insan öldürmeler ne olacak? Kadın sünneti nasıl değerlendirilecek?

38 H. A. Giroux, "Insurgent Multiculturalism", *Multiculturalism, A Critical Reader*, D. T. Goldberg, ed., Blackwell, Oxford, 1994, s.325-344.

diyor. Önerisinin özünde çokkültürlü isyankar bir akademik program yatıyor. Eğitimciler derslerde farklılıkların nasıl çatıştığını, değiştiğini, birbirini etkilediğini, sınırları çiğnediğini ve pazarlıklara giriştiğini, basit ikilemleri aştığını göstermek zorunda.[39] Ona göre eğitim, demokratik ve eşitlikçi bir toplum yaratmak üzere gerçekleştirmesi gereken ve ister istemez siyasi bir süreçtir. Giroux'un dokuz ana başlık altında topladığı ilkeler şunlar:

1. Eğitim sadece bilgi değil, aynı zamanda siyasi bireyler de üreten bir süreçtir. Dolayısıyla eleştirel pedagoji, siyasetin ilkelerini reddetmek yerine kamu eğitimini, kritik demokrasinin zorunlulukları ile bağdaştırmalı.

2. Ahlâk, eleştirel pedagojinin odak noktası olarak görülmelidir. Eğitimciler farklı söylemlerin öğrencileri nasıl biçimlendirdiğini, toplumla ilişkilerini yapılandırmak üzere nasıl farklı etik göndermeler sağladığının bilincine varmalıdır.

3. Eleştirel pedagoji, farklılık konusunda sistemi sorgulayacak ve siyasi olarak dönüştürecek bir şekilde, etik olarak odaklanmalıdır. Eğitimciler, öğrenci kimliklerinin nasıl çoklu ve zıtlaştırıcı bir şekilde yapılandığını fark etmelidir. Ayrıca gruplar arası farklılıkların nasıl geliştiği, yapıcı ve yıkıcı ilişkilerin nasıl sürdürüldüğü konusunda odaklanabilir. Demokratik toplumun odak noktası hem pedagojik, hem de siyasi farklılık kategorisi olmalıdır.

4. Eleştirel pedagojinin, *yarışan dayanışmalar*[40] ve siyasi sözlüklere izin veren, iktidar, adalet, savaşım ve eşitsizliği tek bir lügate indirgemeyen, gündeliği, tarihi ve koşullu olanı yok etmeyen bir dile ihtiyacı vardır.

5. Eleştirel pedagoji, bilginin üretileceği yeni mekânları sağlamak üzere, disiplinlerarası katı duvarları yıkacak yeni bilgi biçimleri oluşturmalıdır.

6. Mantık, masum değildir. Aydınlanma Çağı'nın mantık nosyonu eleştirel pedagoji bağlamında yeniden formüle edilmelidir. Eği-

39 H. A. Giroux, *a.g.e.*, s.339.

40 Giroux "competing solidarities" terimini kullanıyor.

timciler, gerçeği açığa çıkardığını iddia eden herhangi bir mantık konusunda kuşkucu olmalıdır.

7. Eleştirel pedagoji, eleştiri ile olasılıklar dilini birleştirerek çeşitli seçeneklerin yeniden farkına varmalıdır.

8. Öğreticileri profesyonelliğin dar diline hapsetmek yerine, belirli siyasi ve toplumsal konumlar çerçevesinde, dönüştürücü entelektüeller olarak içeren kuramlar geliştirilmelidir.

9. Eleştirel pedagoji anlayışının merkezinde, postmodernizmin farklılık değerlendirmesi ile feminizmin "siyasiliğin önceliği" üzerindeki vurgusunu birleştiren "ses siyaseti"[41] anlayışı yatar. Bu da kişisel ile siyasi olanı birbirine indirgemek yerine, aralarındaki ilişkiyi güçlendirecek şekilde ele almayı gerektirir.

Jurgen Habermas, Charles Taylor'ın *Çokkültürlülük ve Tanıma Politikaları* (Multiculturalism and the Politics of Recognition, 1992) isimli kitabının Almanca çevirisine yazdığı önsözde kamusal ve özel alanlar konusunda Rex'i anımsatan bir ayrım yapıyor. Herkesin şu veya bu şekilde anlamında birleştiği ancak geleneksel olarak paylaşmadığı "kültür" sözcüğü ile, haklara müşterek saygı odağında ortaya çıkan "siyasi kültür" arasındaki farka değiniyor. Bu ayrımı temel alan anayasal demokrasi, azınlık kültür mensuplarına, çoğunluk kültür ile "eşit koşullarda varolma" hakkı tanıyor.[42] En zorlu ve tartışmalı konulardan biri de, bu hakların bireysel haklar mı, yoksa grup hakları mı olduğu noktası. Habermas, Avrupalı siyasetçi ve hukukçuların hazırladığı Avrupa Azınlık Hakları Sözleşmeleri paralelinde, bunların bireysel haklar olduğunu savunuyor. Bunlar, herhangi bir kültürün gelecekteki varlığını garanti etmeyen, özgürce dernekleşme ve ayrımcılığa mazur kalınama hakları. Habermas, tükenen canlı türleri gibi, kültürleri de korumaya almanın, kültürün dinamik yapısını bozduğunu, bireylerin kendi kültürlerini değiştirme veya reddetme özgürlüğünü yok ettiğini söylüyor. O halde, anayasal demokrasi çok geniş bir kültür yelpa-

41 "Politics of voice": Sessizlerin kamusal alanda seslerini duyurmaları için fırsat ve imkân yaratmak anlamında kullanılıyor.

42 A. Gutmann, *Çokkültürcülük*, 1996, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

zesine saygıyı temel almakla birlikte, kimliklerin karışmasında egemen kültür etkisinin, diğerlerinden fazla olmayacağının veya azınlık kültürlerin, yok olan kültürlerin yolunu izlemeyeceğinin garantisi olamıyor.

Taylor ise Batı düşüncesindeki '*tanınma*' (recognition) talebinin geçmişini inceliyor.[43] Bu talebin, siyasetteki milliyetçi dalgaların itici gücü olduğunu vurgulayarak geçmişe, Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e (*köle-efendi diyalektiği*), Saint Augustine'e ("*Tanrıya giden yol kendimizin farkına varmaktan geçer.*"), Johann Herder'e ("*Herkesin kendine özgü bir insan olma hali var.*"), George Herbert Mead'e ("*önemli ötekiler*") en çok da Jean Jacques Rousseau'ya ("*Özgürlük için eşit saygı şart.*") dönüyor. Sonra da Kanada'da Quebec eyaletinin özel siyasi konumunu inceleyerek, kendi tercihinin, farklı kültürlere saygı ve eşitliğin yanı sıra farklı kültürlere gelecekte de varolma şansı verecek bir sistem olduğunu belirtiyor (Fraser'la çeliştiği bir nokta). Taylor'a göre bu, kolektif bir amaç ve hukukta kaçınılmaz olarak bir kültürel bağlamdan diğerine değişiklik yapılmasını gerektiriyor.

Susan Wolf dezavantajlı durumdaki kültürel azınlıkların konumunu, kadınların durumuna benzetiyor. Wolf'a göre, eşit bireyler olarak kamusal tanıma iki noktayı içeriyor:[44]

a. Cinsiyeti, etnisitesi ve ırkı ne olursa olsun her bireyin eşsiz kimliğine saygı göstermek.

b. Dezavantajlı konumdaki belli grupların (kadınlar ve tüm etnik gruplar, BM'deki diğer azınlıklar) dünyaya bakış açılarına, etkinliklerine, uygulamalarına saygı göstermek.

Öte yandan, Wolf ve Habermas'ınki gibi çeşitliliği temel alan liberal demokratik yorumlar, farklı ve eşsiz kültürlerin korunması için yeterli değil. Çünkü özel değil, evrensel açıyı temel alıyor (Avrupa sözleşmelerinde olduğu gibi[45]). Taylor kör bir liberalizmin, ancak belli

43 C. Taylor, "The Politics of Recognition", *Multiculturalism* içinde, A. Gutmann, ed. Univ of Princeton Press, New Jersey, 1994, s.25-75.

44 S. Wolf, 1994, "Comment", *Multiculturalism* içinde , A. Gutmann, ed., Princeton University Press, Princeto,n s.75-87.

45 Bkz. N. Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1999.

kültürlerin yansıması olabileceğini vurguluyor.[46] Antropolog Terence Turner da bu görüşü benimsiyor.[47] Ama Michael Walzer'a göre "Bütün insanlara özgür ve eşit varlıklar olarak davran," diyen liberal demokrasi anlayışında, bir değil iki evrensel açı var.[48] Aslında ilke tek, ama çifte yorum mümkün: Bir bakış açısına göre bu, "vatandaşların 'iyi hayat' kavramsallaştırmalarına, toplumdaki çeşitli ve belki birbiriyle çelişen görüşlere karşı politik çekimserlik tutumunu koru," demek. Diğeri ise, ne kamusal politikaların sonuçlarına karşı olmak ne de bunları haklı çıkarmak için çekimser olmak gerekmez anlamı taşıyor. Walzer'a göre, şu üç koşulu yerine getirdikleri takdirde, kamu kurumları belli kültürel değerleri geliştirmek üzere yapılandırılabilir:

1. Tüm yurttaşların temel hakları korunmalı (düşünce, ifade, din ve dernekleşme özgürlüğü).

2. Kimse, kamu kurumlarının temsil ettiği ama kendi istemediği değerlerin kabulü için zorlanmamalı.

3. Kültürel seçimleri yapan kamu görevlileri ve kurumlar, hem ilke, hem de uygulama düzeyinde hesap vermek zorunda olmalı.

Kendi kendini yönetim, çok etnili haklar ve özel temsil hakları felsefeci Taylor'ın yanı sıra, bir başka Kanadalı siyaset bilimci, Will Kymlicka, çokkültürlülüğün yasal, siyasal ve uygulama boyutlarını değerlendiriyor. Kymlicka'ya göre azınlık hakları doğrultusunda liberal teori, çokkültürlü bir devlette, insan hakları ile azınlık haklarının yanyana durabileceğini, azınlık haklarının, bireysel özgürlük, demokrasi ve toplumsal adalet ile sınırlı olduğunu göstermeye çalışıyor.[49] Ancak Kymlicka, geleneksel insan hakları doktrinlerinin çokkültürlülük için yeterli olamayacağını vurgulayarak daha radikal bir yaklaşım sergiliyor. "Örneğin," diyor, "ifade özgürlüğü, 'ülkedeki dil politikası ne olmalı?' konusunda fikir üretemez. Benzer şekilde, seçme hakkı, siyasal

46 Taylor, *a.g.e.*, s.44,

47 T. Turner, "Anthropology and Multiculturalism", *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, D. T. Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994.

48 M. Walzer, "Comment", *Multiculturalism* içinde, A. Gutmann, ed., Princeton University Press, Princeton, 1994, 99-105.

49 W. Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Clarendon Press, Oxford, 1995

sınırların nasıl çizileceği veya hükümetin değişik organları arasında iktidarın nasıl bölüşüleceğini; seyahat özgürlüğü göç ve vatandaşlık politikasının ne olacağını ortaya koymaz. Dolayısıyla kültürel azınlıklar, etnik çatışmaları kızıştıracak kadar çok haksızlığa maruz kalmışlardır. Bütün bunları telafi etmek üzere ülkedeki insan hakları ilkelerini, azınlık hakları kuramı ile birleştirip geliştirmek gerekir."[50]

Bu bağlamda Kymlicka, "kendi kendini yönetim", "çok etnili haklar"[51] ve "özel temsil hakları" arasında bir ayrım yapmak gereğini duyuyor. Birincisi, bir tür federatif sistem yoluyla ulusal azınlıklara bazı yetkiler vermek; ikincisi, etnik veya dini gruplara mali destek vermek ve bunlarla ilgili bazı uygulamaların yasal olarak korunması, üçüncüsü yani "özel temsil hakları" ise, etnik ve ulusal azınlıklar için merkezi devletin bazı kurumlarında mutlaka kotalar konulması anlamına geliyor.[52] Bu üçü genellikle kolektif haklar olarak anılıyor.

Bir grup, kolektif hakları, dayanışma veya çoğulculuk adına, kendi üyelerinin özgürlüğünü kısıtlamak için, ya da çoğunluk grubun ekonomik ve siyasi gücünü sınırlamak, böylelikle de azınlığın dayandığı kaynak ve kurumları çoğunluk kararlarının baskısından kurtarmak için kullanabilir. Kymlicka, liberal kuramın, tam da bu ikinci nedenle önemli olduğunu, amacının iç sınırlama değil, dış koruma içerdiğini vurguluyor. Küreselleşmenin, homojen kültürlü ülkeleri gerçekdışı kıldığı bir dönemde, dünyanın hemen her yerinde devletlerin farklılığa, çokkültürlülüğe açılmak zorunda kaldığını, süreç içinde etnik ve ulusal azınlıkların doğası değişse de çokkültürlülüğün kalıcı bir amaç olacağını belirtiyor.

Will Kymlicka'ya göre çokkültürlülük açısından başa çıkılması gereken diğer sorunlar şunlar:

50 W. Kymlicka, *a.g.e.*

51 Kymlicka, gruplara özgü haklar için "*polyethnic rights*" sözcüğünü kullanıyor (*a.g.e.*, s.31). Çok etnili haklar sayesinde, etnik grupların ve dinsel azınlıkların egemen toplumun ekonomik ve politik kurumlarındaki başarılarını zedelemeden bunları ifade etme hakkı tanıyacağını belirtiyor (*a.g.e.*, s.31).

52 Kymlicka'nın etnik azınlıklar ile ulusal azınlıklar arasında yaptığı ayrıma göre birincisi, göç/iltica yolu ile ülkeye gelmiş olanlar ikincisi ise, bir ülkede baştan beri olanlar demek. Örneğin, Kanada'da ve ABD'de Kızılderililer, Avustralya'da oranın yerli halkları vs.

1. Ulusal parlamentonun, bürokrasi ve mahkemelerin dili ne olmalı?

2. Azınlıkların, kendi etnik kimlikleri doğrultusundaki eğitimi, devlet tarafından karşılanmalı mı?

3. Bir yörede çoğunluk yaratmak üzere yasama bölgeleri veya eyaletler oluşturulmalı mı?

4. Merkezi devletin bazı yetkileri, azınlıkların yönetimindeki yerel güçlere devredilmeli mi? (Özellikle de göç, iletişim ve eğitim gibi daha duyarlı konularda.)

5. Siyasi konumlar ulusal ve etnik oranlara göre mi dağıtılmalı?

6. Yerli halkların yurtları, yerleşimcilerden, avcılardan, maden arayıcılarından korunmalı mı?

7. Çoğunlukla bütünleşmek üzere azınlıklara hiç görev düşüyor mu?

8. Vatandaş olmadan önce azınlıkların toplumla ne derecede bütünleşmeleri gerekiyor? (Gerekiyor mu? Bunu ben sordum, ama mesela, Homi Bhabha da sorabilirdi.)

KÜLTÜRLERARASILIK

Levinas ve Derrida uzmanı olan felsefeci Robert Bernasconi, olguya farklı bir yönden yaklaşıyor; herkesin kendi kültürünün yanı sıra, en az birkaç tane başka kültürle birlikte, "oradakilerin" karşı kültürü nasıl gördüğünü öğrenmesi gerektiğini savunarak, "böylelikle çokkültürlülüğün en önemli katkısı, egemen grupta yaratacağı değişikliktir, yani etnisite ve ırk söylemini tersine çevirmek, ya da, en azından, daha az tek taraflı kılmaktır," diyor.[53] Ayrıca çokkültürlülük için en önemli ilhamın Avrupa'dan değil, Avrupa hegemonyasına direnenlerden geldiğini vurguluyor. Çokkültürlülüğün sürekli saldırıya uğramasını, yerleşik güçler tarafından reddedilmesini de, "asimilasyona bir alternatif sunması" ile açıklıyor. Bunların yanı sıra, kültürlerin geçirgenliğini, etkileşimini vurgulamak için "*kültürlerarasılık*" (interculturalism) kavramı ile çokkül-

53 R. Bernasconi, "Stuck Inside of Mobile with the Memphis Blues Again", Cynthia Willet, ed., *Theorizing Multiculturalism* içinde, a.g.e, 1998, s.276-299.

türlülüğe bir seçenek öneriyor. Eğer çokkültürlülük bugün kullanıldığı anlamda, kültürlerin kategorik, bağımsız ve durağan bütünler oluşunu dile getiriyorsa, Bernasconi'ye göre, "*kültürlerarasılık*", değişimi, karşılıklı ilişkileri, dinamizmi ve farklıların birlikte varoluşunu vurguladığı için daha zengin ve dinamik bir seçenek oluşturuyor.

İspanyol yazar Juan Goytisolo'ya göre de "Bir yazının en verimli ve zengin dönemlerinde ne tek yönlü etkiler vardır, ne ulusal ruhlar, ne de eşsiz gelenekler. Çoğul yaratıcılık, piçlik, karmaşa, kargaşa vardır yalnızca... Akdeniz kültürlerinin... büyük yazarları, kendi kimlik belirtilerinin dışa açık, melez, piç olduğunu, etkileşimler ve aktarımlarla verimlenmiş, birçok kültür alanını oburca yağmalayarak zenginleştiğini, her biri kendine göre kanıtlar: Farklı kültürlerden (Yunan, Latin, Arap) işlerine geleni almış, çorap gibi tersine çevirmiş, olduklarından başka bir şeye dönüştürmüşlerdir."[54]

Seyahat ettiği İsrail'de siyah olduğu için "potansiyel hırsız" muamelesi gördüğünü anlatarak kendi madunluğuna da değinen sosyal bilimci Laurence Thomas ise, azalan toplumsal kategorideki insanlar ile avantajlı grupların olduğu bir dünyada, ne mantık, ne imgelem, ne bilgi, ne de sempati ile başkalarının acı ve kederine yeterince sezgi sağlanamayacağını belirterek, kendi durumlarını anlatan dezavantajlı konumdaki kişilere, "*ahlâkî saygı*" (moral deference) göstermek gerektiğini söylüyor.[55] Toplumdaki eşitsizlikler, adaletsizlikler nedeniyle *ahlâkî saygı*, farklı duygusal kategorideki insanlar arasında bir köprü oluşturuyor. Thomas'ın kullandığı anlamda ahlâkî saygı, acılı kişinin adaletsizlikler bağlamında illa "masum" olmasını da gerektirmiyor; onun izniyle, acısına tanıklık etmek, böylelikle konumu hakkında, bilgili ve inançlı bir şekilde onun adına konuşabilecek hale gelmek demek.[56] Ama bu, ahlâkî saygıyı öğrenip uygulamaya koyan kişilerin devlet ve toplum baskısından özgür olacağı anlamına gelmez tabii ki.

---

54 J. Goytisolo, "Gelin Kimlik Belirtilerimizi...", J. Goytisolo, *Yeryüzünde Bir Sürgün*, Metis, İstanbul 1992, s.91, 93.

55 L. Thomas, "Moral Deference", Cynthia Willet, ed., *Theorizing Multiculturalism* içinde, Blackwell, Oxford, 1998, s.359-82.

Laurence'a bir destek de *Şarkiyatçılık*'ın yansımalarına, yıllar sonra yazdığı bir kitapta değinen Spivak'tan geliyor. Geçmişte buna karşı çıkacak Spivak, burada, madunların adına, birilerinin, artık konuşabilir hale geldiğini belirtiyor *Şarkiyatçılığı* kaynak kitap olarak tanımladıktan sonra, *Şarkiyatçılık* sayesinde marjinalliğin Anglo-Amerikan akademik çevrelerinde bir disiplin statüsüne yükseldiğini söylüyor. Said'i kutlayarak, incelemesinin yarattığı sinerjinin sömürgeci söylemi analiz edilir hale getirdiğini, "çiçek açan bahçeye dönüştürdüğünü, bundan böyle marjinallerin kendi adlarına konuşabileceklerini", dahası, "başkalarının da onların adına konuşabilmesini" mümkün kıldığını yazıyor.[57]

KÜLTÜREL UYUŞMAZLIKLARI BENİMSEYEN TOPLUM

Sömürgecilik sonrası edebiyat kuramcısı Homi Bhabha, buna karşılık, farklı bir açıdan, imbilim bağlamında yaptığı önerilerin, *kültürel uyuşmazlıkları* (cultural incommensurability) kapsayan radikal çokkültürlü toplum için kuramsal temel oluşturduğunu yazıyor.[58] Ona göre kültürel uyuşmazlığı kabul eden toplum, mevcut ulus-devlet anlayışının tersine, ortak değerleri ve ortak projeleri olmadan da varlığını sürdürebilir. Bhabha, bunun aynı zamanda postmodern toplumun ne olduğuna da açıklık getirdiğini düşünüyor. Willet, tam da bu nedenlerle, çokkültürlülük akımının hiçbir zaman tam olarak kuramsallaşmaması, yeni seslere hep açık kalması gerektiğini vurguluyor.[59]

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN LİBERAL, RADİKAL VE SOL YORUMLARI

Yukarıda özetlenenlerden, çok çeşitli sosyal bilimcilerin, felsefecilerin ve edebiyatçıların çokkültürlülüğe dair görüş ve katkılarını dört bağ-

56 L. Thomas, *a.g.e.*

57 G. Spivak, *Outside in the Teaching Machine*, Routledge, Londra, 1993, s.56.

58 H. Bhabha, "The Postcolonial and the Postmodern: The Question of Agency", Simon During, ed. içinde, *The Cultural Studies Reader* , Routledge, London, 1999, s.189-209.

59 C. Willet, "Introduction", *Theorizing Multiculturalism* , Basil Blackwell Publishers, Oxford, 1998.

lamda ele almak mümkün görünüyor:[60]

1. *Liberal ve muhafazakar demokratik yorumlar* :"Zayıf", "yumuşak", "farklılıkçı", "idareci", "ansiklopedik", "Ludik",[61] "şirketsel" ve "emperyal" çokkültürlülük anlayışları burada değerlendirilebilir.[62]

2. *Radikal ve radikal demokratik yorumlar*: "Direnişçi", "kritik", "ütopik", "putkırıcı", "postmodern", "isyankar", "çoksesli"[63] ve "çok merkezli" çokkültürlülük anlayışları.

3. *Marksist yorumlar*: Marksist ve diyalektik açıdan kültürel çeşitlilik sorununa değinenlerin bir kısmı, tam olarak bunu ifade etmeseler de, çözümü, zamana ve sistemin toptan değişimine bırakmaktan yana görünüyorlar. Konuyu, hem kaynakların baştan ve eşit olarak yeniden dağıtımı, hem de kültürel kimliklerin kabulü açısından, iki boyutlu, daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak ele alan Fraser ise, bir yandan toplumunun kaynaklarının eşit olarak dağıtılarak adaletin sağlanmasını, diğer yandan da çeşitli kimliklerin kabulünden ziyade melezleşme ve yapıbozumu öneriyor. Juan San, Jr. geniş bir sosyalist gündemle birlikte "rufaileri ürkütebilecek" cinsten putkırıcı bir çokkültürlülük öneriyor.

4. Farklı bir kulvarda olsa da, Cynthia Willet de çokkültürlülüğün toplumsal düzenlemesini değil, katılaşmaması ve yeni sesleri duyabilen, açık uçlu bir "sistemsizlik" oluşturması gerektiğini savunuyor. Peter McLaren ve Bell Hooks da, kültürü toplumsal ilişkilerin anlaşmaya dayalı olduğu bir şekle dönüştürüp dondurmaya karşı. Bhabha için de, buna benzer bir dinamik söz konusu: Bhabha'ya göre çokkültürlü toplum, uyuşmazlık içeren ve ortak projeleri olmayan insanların birliği anlamını da taşıyor.

---

60 Bu gruplamayı yaparken, önerileri dar kalıplara yerleştirmenin olanaksızlığını, bunun rahatsız edici bir düzen varsaydığını, ve bazı hayati ayrıntıları görünmez kıldığının farkındayım.

61 Ludik sözcüğü 1811-1816 yıllarında İngiltere'de Ned Ludd isimli işçinin savlarından ve çevresinde toplanan grubun öngörülerinden kaynaklanıyor. Ludistler, işlerini ellerinden aldığı için makinaların yok edilmesi gerektiğini savunuyorlar, yani, Matustik'e göre ezilmelerinin kaynağını yanlış yerde arıyordu.

62 Bu kavramlar Martin J. B. Matustik'in. "Ludic, Corporate and Imperial Multiculturalism", Cynthia Willet, ed. içinde, Basil Blackwell Publishers, Oxford, 1998.

Alandaki liberal ve muhafazakar kuramcılar, sistem içi tamiratlarla tatmin olabilirler. Rex, Smith, Habermas ve Wolf gibileri, azınlıktaki kültürlere yeni düzenlemelerle özgürlük ve ifade alanı tanıyarak, çeşitliliğin toplum içinde rahat nefes almasını sağlayabilirlerse vicdani görevlerini yerine getirmiş ve sorunları çözmüş olacaklarını düşünüyorlar. Bunun için cemaatlerin, özel alanda (din-dil-aile yapısı vs.) inançlarının gereğini yapmasını, kamusal alanda ise, tek hukuk ve tek politik sistemin egemenliğinde, herkesin eşit koşullarda adalet önünde yargılanmasını, siyaset yapabilmesini ve ekonomiye katkıda bulunması gerektiğini savunuyorlar. Tam olarak bu sözlerle ifade etmese de, Hint kökenli İngiliz siyaset bilimci Bikhu Parekh'in çokkültürlülüğü yeniden düşündüğü kitabını da bu çerçevede ele almak mümkün sanırım.[64] Örneğin Parekh, kitabının 3. sayfasında çokkültürlülüğü, "kültürel çeşitlilik ve kültüre bağlı farklılıklar" olarak tanımlıyor; 9. sayfada ise, "Çokkültürlülük, farklı kültürel cemaatlerin saygın ilişkiler geliştirmesi hakkındadır," diyor. Sayfa 340'ta da "diyalojik olarak yapılandırılmış çokkültürlü toplumun" hem liberalizme, hem de çokkültürlüğe bağlı olduğunu, birini diğerinden üstün tutamayacağını vurguluyor. Başka bir yerde Parekh daha da geniş bir tanım yapıyor: "Çok çeşitli cemaatlerin kendi istediği hız ve şekilde gelişebilmesi ve kamusal alanda etkileşmesi için imkânlar, fırsatlar yaratıp bunların sürdürülmesini garanti altına alan, cemaatin kendine dönük yansımasını da algılayabileceği, mutabakata dayalı yeni bir toplum."[65]

Ancak David Theo Goldberg (1994) ve Judith Stiehm'e (1994) göre bu tür "şirketsel" veya "idareci" çokkültürlülük, tencere-kapak misali, tekkültürlülüğe yaraşıyor, mevcut durumdan farkı yok.[66] Çok-

63 Henry Giroux'nun "politics of voice" teriminden esinlenerek bu ifadeyi kullandım.

64 B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, MacMillan, Londra, 2000.

65 H. Bhabha ve B. Parekh, "Identities on a Parade: A Conversation", *Marksism Today*, June 1989, s.3.

66 D. T. Goldberg, "Introduction: Multicultural Conditions", *Multiculturalism: A Critical Reader* içinde, D. T. Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994, s.29; Judith Stiehm, "Diversity's Diversity", *Multiculturalism: A Critical Reader* içinde, D. T. Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994, s.140-157.

kültürlülük adına üç tür haktan söz eden Will Kymlicka (1995), bunları, federatif sistem yoluyla "kendi kendini yönetim"; mali destek v.b. gibi "çoketnili haklar" ve *pozitif ayrımcılık* için kotaların konması anlamına gelebilecek "özel temsil hakları" diye üçe ayırarak Rex'ten daha ileri bir talep sunuyor. Kymlicka'nın talepleri, çokkültürlülüğün daha radikal demokratik[67] bir yorumu olarak nitelendirilebilir.

Sol, sol-liberal ve postmodern kesimlerden çokkültürlülük adına, radikal taleplerle ortaya çıkanlar da var, daha yumuşak önerileri olanlar da. "Çoksesli", "isyankâr"[68] çokkültürlülükler (Henry Giroux, 1994), iktidar ve değerlerini çok daha özgürlükçü amaçlar ve etkiler için dönüştürmeye talip. Matustik'in yaklaşımı böyle bir eğilim için örnek verilebilir.[69] Ayrıca, çokkültürlülüğün en önemli katkısının, azınlıklara sağlanacak haklar değil, egemen grupta yaratacağı değişiklik, yani etnisite ve ırk söylemini tersine çevirmek olduğunu vurgulayan Bernasconi'nin anlayışı da bu bağlamda ele alınabilir. "*Kültürlerarasılık*" önerisi, çeşitliliğin donuklaşmasına karşı, belki melezleşme yolunda bir öneri olarak değerlendirilebilir. Martin J. B. Matustik, Robert Bernasconi ve Laurence Thomas'ın talepleri, liberal muhafazakar söylem dışında kalan, daha ilerici talepler. Bütün kültür tarihini toplumsal iktidar bağlamında ele alan Robert Stam ile Ella Shohat'ın "*çok merkezli çokkültürlülüğü*" de bu grupta değerlendirilebilinir. Onlara göre çokkültürlülük iktidarı dağıtmak ve yaymak demek; herkese duyarlı olmak değil. Ayrıca Ella Shohat da Fraser, Matustik ve Graff'a paralel olarak, kimlikleri tekil, sabit değişmez öğeler olmadığını; aksine tekile indirgenemeyen, tarihsel olarak konumlanmış, dinamik çoğulluklar olarak görüyor.[70]

---

67 Fuat Keyman'a göre *liberal demokratik*: Fuat Keyman, 7 Kasım 2003 te Bilgi Üniversitesi'nde Will Kymlicka üzerine yaptığı konuşmada.

68 H. A. Giroux, "Insurgent Multiculturalism", *Multiculturalism, A Critical Reader*, D. T. Goldberg, ed., Blackwell, Oxford, 1994, s.325-344.

69 M. J. Beck Matustik, "Ludic, Corporate and Imperial Multiculturalism", C. Willet, *Theorizing Multiculturalism* içinde, Basil Blackwell, Oxford, 1998.

70 R. Stam, E. Shohat, , "Contested Histories", *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, D. T. Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994, s.300.

Eğitimin kaçınılmaz olarak siyasi olduğunu vurgulayan ve öğrencilerin "öteki"nin varlığını fark ederek yaşaması gerektiğini savunan eleştirel pedagojiye dayalı bir eğitim sistemi öneren Giroux da daha radikal-demokratik kategoride yer alabilir. Bir de Spivak gibi, madunlar, en alttakiler, kamusal alanda sesi çıkmayanlar üzerinde duranlar var. Ancak, tabii ki, bu bağlamda toplumdaki kültürel-etnik azınlıklar birbirinden farklı derecelerde madundur. Yani örneğin, bugünün Almanya'sında her ne kadar Yugoslav veya İtalyan bir işçi olmak belli bir eziklik konumu sayılsa da, Türk veya Kürt olmak, herhalde çok daha madun olmaktır. Ya da örneğin, İngiltere'de Hintli olmak pek kolay olmasa da, bir Roman-Çingene olarak, treyler içinde yaşamaktan daha az zorlu olsa gerek. Veya "Birinci Dünya ülkelerinin birinde tuzu kuru göçmen olmakla, Üçüncü Dünya ülkesinde yersiz-yurtsuz gayri meşru yabancı olmak arasında büyük bir uçurum var."[71] Spivak'ın madunların sesinin çıkamamasıyla ilgili yaklaşımına karşılık, Laurence Thomas, farklı konumdan konuşan azınlıktaki kişilere "*ahlâkî saygı*" göstermenin yanı sıra, izinlerini alarak, acılarına tanıklık etmek ve böylelikle konumları hakkında, bilgili ve inançlı bir şekilde ve onların adına konuşabilecek hale gelmeyi öneriyor; bu kimilerine epey aykırı gelecek bir pratik.

KUŞBAKIŞI ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Burada çokkültürlülüğü tanımlamaya çalışmadım. Teori peşinden de gitmedim: Nedenleri içerikten açık, esnek yapılanma ilkesinin de özü. Ben, Cynthia Willet'in kuramsallaştırmama, yeniliklere açık olma düşüncesini, 1990-91'de "Kritik Çokkültürlülük" makalesini yazdıktan sonra kendini fesheden "Şikago Kültür Çalışmaları" grubunun bakış açısını, Laurent Berlant ve Michael Warner'ın bu bağlamdaki genel önerisini benimsiyorum: "...Çokkültürlülük, etnisitenin, politik geçerliliğin, gerçekliğin, genetik ve ikonlaştırma kaynakları olmaktan ziyade; daima değişen tarihlerin girift sahnesi olmalı; öyle ki bunları hoş bir şe-

71 Bu son örneği, o dönem Bilgi Üniversitesi'nde asistan olan Ebru Kayaalp, Dr. Ayhan Kaya'nın 13 Aralık 2001 tarihinde, Atatürk Kitaplığı'nda yaptığı "Ötekinin Çıplaklığı" isimli konuşmaya bir katkı olarak vermişti.

kilde, tek bir yüze, postmodern bir mekâna ve terk edilmiş bir alanın mirasına indirgemek mümkün olmasın."[72] Bunların yanı sıra kendi yönelimlerimi, kısa vadede uzak bir ideal olsa da, Fraser'ın egemen kültürü yapıbozumuna uğratma anlayışına, San'ın putkırıcı çokkültürlülüğüne, Laurence Thomas'ın ahlâkî saygı ve Giroux'nun radikal eğitim modeline ("kesintisiz eğitim" ilkesini ekleyerek), Martin J. B. Matustik'in, antropolog Turner'ın, Stam ve Shohat'ın analizlerine ve Fraser ve Juan San Jr.'ın ekonomiyi dönüştürme anlayışına yakın buluyorum.

Spivak 1999'da yayımlanan kitabının önsözünde, "Her zaman köşenin öte yanına bakmaya çabalarım, böylelikle kendimizi, başkalarının bizi gördüğü gibi görmek mümkün olur. İşe ara vermek için değil, yaptığım çalışma daha az klancı olsun diye böyle davranırım," der.[73] Orhan Pamuk, tam olarak aynı niyetle olmasa da, yıllar önce, *Kara Kitap* yayımlandığı sıralarda, Bilar'da, yaptığı bir konuşmada, sokaklarda dolaşırken İstanbul'a hep kapı aralarından, kıyıdan, köşeden bakmaya çalıştığını söylemişti. Antonio Gramsci, Machiavelli'den esinlenerek, proleterlerin ve ezilenlerin, bir tarafta yöneticilere yönelik ve onların iradesi ile uyumlu, yani itaatkar, diğer tarafta ise direnişe dönüşebilecek olan "*ikili vicdan*ından" söz eder.[74] William Edward Burghardt Du Bois da, Afrikalı Amerikan kültüründeki "çifte bilinç"e değinir: "Çifte bilinç garip bir histir, kendine her zaman başkalarının gözünden bakıyor olma duygusu, insanın kendi ruhunu, ona hoşgörü ve acıma ile hafif eğlenerek bakanların ölçeğinden değerlendiriyor olmak... Bu ikili olma hissi hiç bitmez; bir Amerikalı ve bir siyah, koyu renkli beden içinde birbiri ile savaşan iki idealdir, kişinin parçalanmasını önleyen tek neden de yarattığı korkunç güçtür."[75]

---

72 L. Berlant, M. Warner, "Introduction to Critical Multiculturalism", *Multiculturalism: A Critical Reader* , D. T. Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994, s.107.

73 G. C. Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason,* Harvard Univ. Press, Cambridge, MA 1999, s.xiii.

74 A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Q. Hoare ve G. N. Smith, ed. International Publishers, New York, 1971, s.169-173 ("doppia prospettiva" İngilizce'ye "dual consciousness" olarak çevrilmiş).

75 H. McGray, "Alienation and the African-American Experience", Cynthia Willet, ed., *Theorizing Multiculturalism* içinde alıntı Basil Blackwell, Oxford, 1998.

Stam ve Shohat'a göre ise "çifte bilinç" hem merkez, hem de kenarları, kıyı ve köşeleri bilenlerin bilincidir; dolayısıyla bu bilince sahip olanlar, dar kapsamlı, egemen ulusal söylemleri yapıbozumuna uğratmaya en uygun kesim, en ideal adaydırlar.[76] Ama Meyda Yeğenoğlu'nun bu bağlamdaki uyarısı göz ardı edilemez: "...marjinal olmak, marjinalliğin bilgisine sahip olmak öyle her kula nasip olacak bir ayrıcalık değildir."[77] Bu çok önemli uyarıyı akıldan çıkarmadan, kendimi görmek için çok çeşitli başkalarına bakmaktan, kentleri tanımak için gizli kapılardan, karanlık dehlizlerden içeri sızmaktan vazgeçemem. Toplumu dönüştürmek için ise çeşitli "çifte bilinç"leri olan çok farklı azınlıkların öne çıkmasını ve bu yolda kamusal alanda maddi manevi desteklenmelerini isterim. Bu tür yaklaşımlar, çoğunluklara da aynı zamanda kendi baskın konumlarına hapsolmak yerine, daha renkli ve zengin bir dünyanın farkına varma olanağı ile önyargılarından ve bu bağlamdaki tutkularından kurtulma özgürlüğü verecek. Kaldı ki, Levinas'a göre "ahlâkı, egonun egemenliğinden ... vazgeçtiği noktada buluruz."[78]

Sanat ve edebiyat tarihinin öğrettiği en önemli bilginin, insanın kendi soyunun özgeçmişini, özgün ruhunu yakalamayı hedefleyen özetleyici dar görüşlülüğün, insanı ancak o geçmişin bir kopyasına ya da karikatürüne ve sonuçta da beyhudeliğine ittiğini vurgulayan yazar Juan Goytisolo, buna örnek olarak ülkesi İspanya'yı verir: "17. yüzyıl ortalarında İspanya kendi sınırları içine kapanıp da başkalarıyla ilgilenmekten vazgeçince, bu kilitlenme hayranlık uyandıracak özgün ürünler vermek yerine, toprağımızı kısırlaştırdı... bir melezlik ve etkileşim döneminde doğmuş bulunan, dışardan gelene açık, bereketli ya-

---

76 R. Stam, E. Shohat, "Contested Histories", *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, D. T. Goldberg, ed. Blackwell, Oxford, 1994, s.300.

77 Meyda Yeğenoğlu, "Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mıdır?" *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu, Metis, İstanbul, 1998, s.292.

78 L. Gandhi, *Postcolonial Theory*, Columbia University Press, New York 1998, s.41 içinde alıntı (Emmanuel Levinas, "Ethics as First Philosophy", *The Levinas Reader*, Sean Hand, Blackwell, Oxford: 1994).

zın ürününü mahvetti."[79] Bhiku Parekh'e göre, "Bugüne kadar birliği homojenlik ile özdeşleştirdik, eşitliği de tekdüzelikle. Öyle ki modernlik öncesi toplumlardan farklı olarak bundan değişik talepleri olanlar, bizi ahlâkî ve duygusal olarak yanlış yönlendirmeye yetiyor. Derin ve asi çeşitliliğin siyasi talepleri ile ne yapacağımızı bilemiyoruz."[80] Acaba bu çerçevede, Marx'tan esinlenerek, "kendiliğinden toplum" ile "kendi için toplum" arasındaki farktan söz etmek uygunsuz mu olur? Örneğin, Kanadalı felsefeci Charles Taylor farklı kültürleri tanımayı reddetmenin bile (bu ilk aşamanın bile) baskı ve zulüm anlamına geldiğini yazar.[81] Ancak Taylor'a göre, "renk körlüğünden" kurtulmak tek başına yeterli değildir; genel kanının aksine, "tercihli eylem", "kotalar", "tersine ayrımcılık politikaları" (bu bağlamda pozitif ayrımcılık) gerekir ki, geçmişte madun konumunda olan gruplar, en alttakiler, resmi/gayri resmi, tüm toplumsal sektörlerde temsil edilebilsin, eğitim sistemi içinde hak ettikleri yere ulaşabilsin, isteklerine, yeteneklerine ve eğitimlerine uygun işler için yarışabilsinler."[82]

---

79 J. Goytisolo, "Gelin Kimlik Belirtilerimizi Muhabbetle Yeşertmekten Vazgeçelim", *Yeryüzünde bir Sürgün* , Metis, İstanbul, 1992, s.91.

80 B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, MacMillan, London, 2000

81 C. Taylor, *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition,* Princeton University Press, Princeton, 1994, s.36.

82 C. Taylor: *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition,* Princeton University Press, Princeton 1994, s.40.

ALTINCI BÖLÜM

Çokkültürlülük Parametreleri ve Eleştiriler

Tarihsel deneyimler ile kısa dönemli sosyal bilimler birikiminden, halkları ve kültürel çeşitliliği yaşatmak, varlıklarını zenginleştirerek sürdürmelerini sağlamak için acil durum tedbirleri gerektiği ortaya çıkıyor. Bu politikaların önemli bir kısmı, bunu kendine amaç edinmiş ve beşinci bölümde özetlenen çeşitli çokkültürlülük anlayışlarından kaynaklanıyor. Çokkültürlüğün uygulanmasına dair önerileri şöyle özetlemek mümkün:

1. "Kendi kendini yönetim hakkı". (İmparatorluklarda mevcut olan bu hak, Türkiye'de kısmen ve resmi olarak, yalnızca Lozan azınlıklarına tanınıyor Kymlicka, 1995; Rex, 1985).

2. Merkezi, yerel ve tüm toplumsal alanlardaki irili ufaklı çeşitli iktidarlara, azınlıkların ortak edilmesi. Toplumsal iktidarın dağıtılması, yaygınlaştırılması. Kotalar oluşturulması. Azınlık kimliği ile cemaati temsil hakkı (Kymlicka, 1995; Stam ve Shohat, 1994; Young, 1989; ve Castles, 2000).

3. Madun azınlıkların güçlendirilmesi.

4. Parlamentodan bakanlıklara, cumhurbaşkanlığından devlet memuriyetine kadar, devletin en yüksek kurumlarında ve her yerde gö-

rev yapabilmeleri için, yasal, normatif, pratik engellerin kaldırılması ve gerekli ortamın hazırlanması (Kymlicka, 1995; Taylor, 1994).

5. "*Ses siyaseti*". Kamusal alanda azınlıkların seslerini duyurabilmeleri ve farklılıklarını, değişik düşüncelerini anlatarak, göstererek, yaşayarak çoğunluklarla kaynaşabilmeleri için her türlü fırsat ve imkân yaratılması (Thomas, 1998; Giroux, 1994).

6. Yasaların, eğitim sisteminin ve müfredatın hem azınlıklar hem de çoğunluklar için sınır pedagojisi doğrultusunda değiştirilmesi (Bernasconi, 1998; Giroux, 1994).

7. Söz ve ifade özgürlüklerinin kısıtlanmayacağı ve cezalandırılmayacağının hem yasalar düzeyinde, hem de uygulama olarak garantiye alınması (Thomas, 1998).

8. Azınlık grupların devlet katında yaptığı taleplerin birleştirilmeden, ayrı ayrı ele alınması (Rex, 1985, 1995; Wallace, 1994).

9. Azınlık kültürlerinin çeşitli göstergelerini, kamusal alanda çoğunlukla paylaşmaları/tartışmaları. Ayrıca kendi içlerinde, aralarındaki tartışmalarını, toplantılarını, törenlerini, danslarını, şarkılarını, toplumun en saygın, en merkezi kurumlarında, yapılarında sergileyebilmeleri (Rex, 1985, 1995; Kymlicka, 1995).

10. Azınlıkların, istedikleri gibi kültürlerini, dillerini, dinlerini geliştirmeleri ve bunun sadece cemaat düzeyinde, yani özel alanla sınırlı kalmayıp, çeşitli yayın organlarıyla kamusal alana da taşınarak herkese duyurabilmesi ve başkalarının da bu sürece ortak edilmesi (Rex, 1985, 1995; Kymlicka, 1995).

11. Azınlık bireylerin, cemaat uygulamalarına katılmama özgürlüğünün garantiye alınması ve bireylerin cemaat kültürü içinde veya dışında yaşama özgürlüğünün sağlanması (Taylor, 1994; Habermas).

12. Yukarıda sıralanan önerileri gerçekleştirebilmek için azınlık kurumlarının, çoğunluk kurumlara gelen maddi ve manevi desteği alması (Kymlicka, 1995).

13. Çokkültürlülük adına önerilen kurumların değiştirilebilecek, esnetilebilecek şekilde yapılandırılması, elastikiyeti olması; değiş-

mez, dondurulacak kalıplara dökülmemesi (Willet, 1998; Habermas, 1992; Bernasconi, 1998).

14. Azınlıklara karşı negatif ayrımcılığın her aşamada engellenmesi, pozitif ayrımcılığın desteklenmesi; İsveç'te olduğu gibi *Eşit Fırsatlar Ombudsmanı* kurumunun yapılandırılması ve benzer kurumsal yapıların oluşturulması (Young, 1989).

15. Fark edilmesi zor ayrımcılıkları önlemek üzere, nüfus cüzdanları ve diğer tüm kimlik kartlarından, bireylerin dil-din, hattâ doğdukları yeri belirten kategorilerin çıkartılması. Bunu tüm çokkültürlülük anlayışlarında asgari ortak payda olarak görüyorum.

16. Azınlık kültürlerinin birbiri ile etkileşip kaynaşmasını mümkün kılacak geçirgen, şeffaf ortamın sağlanması, su geçirmez kaleler, dernekler, dini kurumlar yerine herkesin istediği yerde, istediği inancı yerine getirip, diğer azınlık kurumlarının etkinliklerine de katılabilmesi (Fraser, 1998; Thomas, 1998; Bernasconi, 1998).

17. Egemen gruplarda değişimi başlatmak için çoğunlukların, azınlık kültürünü, tarihini ve bugün yaşadıklarını öğrenerek, onların hayata ve topluma bakış açılarını anlayabilme çabası (Bernasconi, 1998; Giroux, 1994; Matustik, 1998).

18. Irk ve etnisite söylemini tersine çevirmek (Bernasconi, 1998; Fraser, 1998; Turner, 1994; Graff, 1994; Stam ve Shohat, 1994; Matustik, 1998).

19. Farklı gruplar arasında köprü oluşturulması, *kültürler arası diyaloğun* sağlanması (Bernasconi, 1998; Fraser, 1998; Turner, 1994; Graff, 1994, Stam ve Shohat, 1994; Parekh, 2000[1]).

20. Toplumun *diyalojik* olarak yapılandırılması (Parekh, 2000).

21. Hegemonik ideoloji ve kültür anlayışlarının, iktidarların merkezsizleştirilmesi, çok merkezli kültür anlayışının yerleştirilmesi (Bernasconi, 1998; Fraser, 1998; Graff, 1994; San, 1994; Stam ve Shohat; 1994; Turner, 1994).

---

1 B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, MacMillan, London, 2000, s.338. Parekh "*kültürler arası diyalog*" kavramını ortaya atıyor.

22. Siyasi toplum ve kurumlarının tek bir kültür geleneğiyle özdeşleşmesinin önlenmesi (Turner, 1994; Castles, 2000; Young, 1989; Jayasuriya, 1993).

23. Kültürün "kolektif insan hakları" tanımına yükseltilmesi ve bu hakların tanınması (Turner, 1994; Young, 1989; Castles, 2000).

24. Ayrıştırılmış vatandaşlık (Young, 1989).

25. Azınlıklar adına konuşabilecek hale gelmek, acılarına, yaşadıklarına ahlâkî saygı duymak (Thomas, 1998).

26. Farklı gruplar arasındaki ideolojik ve diğer çatışmaların hem kitle iletişim araçları, hem de eğitim sistemi içinde gençlere ve yetişkinlere öğretilmesi (Graff, 1994).

27. Kültürlerarası risklerin, beklenmedik dolambaçlı yolların, kapatma ve kırıklar arasındaki girift ilişkilerin kabulü (Trinh-Thi Minh-Ha, 1989).

28. Bireyin "kendini yaratma" kapasitesinin güçlendirilmesi (Turner, 1994).

Yukarıda sayılan çokkültürlülük talepleri birbiri ile uyumlu olmayabilir. Ayrıca kamusal alanın herkese açık olması, yasal ve pratik olarak hiçbir kapının kapatılmaması, çokkültürlü bir toplum yaratmak için yeterli değil. Sosyal bilimler yazınından çıkan bu çokkültürlülük kriterlerine, şimdiden başka unsurlar eklemek ve mevcut olanlardan bazısını da dönüştürmek gerekiyor. Kaldı ki yaşandıkça, herhalde tüm bu kriterlerin de yetersizliği ortaya çıkacaktır. Mevcut çokkültürlülük kavrayışları şu aşağıdaki unsur ve kriterlerle biraz daha genişletilebilir:

1. Azınlıklara verilecek hakların yanı sıra çoğunlukların bilgisini genişletip zenginleştirmek, tavır ve tutumlarını değiştirmek üzere toplumsal yeniden yapılanma (Bernasconi'den esinlenerek) ve mevcut sistemdeki kültür egemenliğinin yapıbozumu (Fraser'ın kuramsal çerçevesinde içkin bir öneri).

2. Çoğunluk gruptan öğrencilerin, dünyada genel geçer iki dilin yanı sıra kendi ülkelerindeki azınlık dillerinden en az birini öğrenmesi.

3. Eğitim alanında, azınlık dil ve kültürlerinin sadece azınlık

okullarında değil, çoğunluk çocuklarının okullarında seçmeli ders olarak verilmesi. Çoğunluk çocuklarının mezun olabilmek için çeşitli azınlık dil-tarih-kültürü derslerinden bir veya birkaçını almaya yükümlü kılınması. Bir yandan tüm öğrenciler doğa bilimleri ile ortak dünya tarihi, coğrafyası, edebiyatı konusunda bilgilenirken bir yandan da en az eşit miktarlarda azınlık ve çoğunluk grupların tarihini, geleneklerini ve edebiyatını öğrenmeli (Bernasconi'den esinlenerek).

4. Aynı siyasetin, geliştirilecek kesintisiz yetişkin eğitiminin de vazgeçilmez bir unsuru haline getirilmesi.

5. Eğitim sisteminin, azınlık konumundaki insanların yazdıkları ve onlar hakkında yazılmış eserleri her aşamada içermesi (Bernasconi'den esinlenerek).

6. Üniversiteye giriş mutlaka imtihanla yapılacaksa, tüm madunlar için kotalar ayrılması (Rex, Habermas ve çokkültürlülüğün diğer liberal savunucuları buna herhalde karşı çıkacaktır).

7. Genel olarak milliyetçi ve tüm diğer şoven yaklaşımlardan uzak eğitim (Giroux'dan esinlenerek).

8. Bugüne kadar yeterince temsil edilmedikleri alanlara, (örneğin Senato, Parlamento, yüksek devlet memuriyeti, üniversiteler vs..) azınlıklar için kotalar konması (Kymlicka'dan esinlenerek).

9. Tüm bunların toplumun normatif, ahlâki özü haline gelmesi.

10. Bazı ülkelerde mevcut ombudsman kurumundan, "Etnik Ayrımcılığa Karşı Ombudsman" kurumunun yaygınlaştırılması.[2]

11. Çokkültürlü bayram anlayışı: Ulusal/dinsel/geleneksel bayramların niteliğinin değiştirilip azınlık kültürlerininki ile birlikte kutlanacak şekilde yapılandırılması, donatılması ve zenginleştirilmesi.

12. Parlamento, mahkemeler, bürokrasi ve belediyelerde, hiç olmazsa yaşayan azınlık dillerine *eşzamanlı çeviri*.

13. Resmi dil anlayışının iptal edilmesi veya yönetimin her kademesine *çokdilliliğin* getirilmesi.

14. Ülkeye göçmek isteyen tüm bireylere kapıların açık olması.

2 Mesela İsveç. Bkz. L. Tavşanoğlu, "Temiz Basın Ombudsman'ı", *Cumhuriyet*, 10 Şubat 2001, s.7.

15. Ülkeyi ziyaret etmek ve terk etmek isteyen tüm bireylere kapıların her daim açık olması.

ÇOKKÜLTÜRLÜ DEĞİŞİMİN PARAMETRELERİ

Tablo 3, 4 ve 5, sosyal bilimlerden kültür çalışmalarına, felsefeden edebiyata kadar çok çeşitli disiplinlerde çokkültürlülük bağlamında düşünce üretenlerin önerdiği genel çerçeve ile tekil taleplerin hemen tümünü, yani toplumun yeniden yapılanması koşullarının özünü ve ayrıntılarını yansıtıyor.

Aşağıda Tablo 3, 4 ve 5'te verilenlerden yola çıkarak çokkültürlü değişimin beş boyutundan söz edilebilir:

1. Yeniden yapılanmanın ilkeleri.
2. Yeniden yapılanmanın genel "alanları".
3. Yeniden yapılanmanın odaklanacağı toplumsal sektörler.
4. Denetçi ve düzeltmen kurumlar.
5. Yeni anlayışlar.

1. Yeniden Yapılanma İlkeleri

Ahlâkî saygı, çokseslilik, çokdillilik, ses siyaseti, kesintisiz eğitim, çatışmaların, toplumsal tarihlerin ve dünya tarihinin çoktaraflı, çokyönlü öğrenimi, *esnek yapılanma*, bireyin grup norm ve standartlarından özgür olması, gruplar arası köprü, yeni çeşitliliklere açıklık, yeni çokkültürlülük ilkelerine açıklık, toplumu dönüştürmek için çifte (üçlü-dörtlü..vs) bilinci olanların ön plana çıkması ve bu yolda desteklenmeleri, tüm bireyler için ve her alanda fırsat ve sonuç eşitliği, pozitif ayrımcılık, dünyadaki tüm bireylere açık sınırlar.

2. Yeniden Yapılanmanın Genel Alanları

Kamusal, özel, özelüstü ve cemaat alanları

3. Yeniden Yapılanmanın Odaklanacağı Toplumsal Sektörler

Yasal sistem ve hukuk anlayışı, siyaset (iç ve dış), ekonomi, eğitim, kitle iletişim araçları, kültür/sanat politikaları, ile göç yasa ve politikaları.

TABLO 3
Çokkültürlü Taleplerin Kamusal, Özel ve Özelüstü Alanlara Dağılımı

Kamusal Alan	Özel Alan	Özelüstü Alan
Yasal sistemin çokkültürlü olarak yeniden yapılanması	Kendi kendini yönetim	Egemen/çoğunluk kültürün değişmesi
Irkçı-etnosantrik-cinsiyetçi söylemin yapıbozumu	Kendi eğitim kurumları olması	Grup taleplerinin ayrıştırılması
Irkçı-etnosantrik-cinsiyetçi söylemin merkezsizleşmesi	Kendi iletişim araçları olması	Gruplararası köprüler oluşturulması
Siyasal sistemin değişmesi	Gruplararası iletişim ve etkileşimin teşviki	İletişim sisteminin değişmesi
Göç yasalarının her ülkeden gelenlere açık olması	Varolan ırk ve etnisite söylemini alt-üst etmek	Zorunlu eğitim sisteminin değişmesi
Azınlık kültür gösterge ve ifadelerine özgürlük	Çoğunluk kültür egemenliğinin yapıbozumu	Kesintisiz eğitim sisteminin yerleşmesi
Azınlık kültür gösterge ve ifadelerine maddi destek	Azınlık dillerinin öğren/tilmesi	Kesintisiz eğitimin çokkültürlü olması
Ses siyaseti	Azınlık kültür ve tarihinin öğren/tilmesi	Ses siyaseti
Azınlıkların iktidarları eşitler olarak paylaşımı	Bireylerin grup normlarından özgür olması	Dil siyaseti
Parlamento, Hükümet, belediyelerde azınlıklar için kota	Esnek yapılanma	Toplum-içi çatışmaların çeşitli açılardan öğren/tilmesi
Bürokraside, akademik kadrolarda azınlık kotaları	Ahlaki saygının öğren/tilmesi	Toplumlararası çatışmaların çeşitli açılardan öğren/tilmesi
Eşit fırsatlar ombudsman'i	Fırsat ve sonuç eşitliği	Grup-içi çatışmaların çeşitli açılardan öğretilmesi
Etnik ayrımcılığa karşı ombudsman	İnsanın kendini yeniden yaratma kapasitesinin güçlendirilmesi	Gruplararası çatışmaların çeşitli açılardan öğren/tilmesi
Azınlıkların katılımı için normatif/yasal engellerin kalkması		Farklı grupların tarihlerinin öğren/tilmesi
Nüfus sayımları ve diğer bilgiler için kişisel bildirimin esas olması		Şöven yaklaşımlardan uzak öğrenim/eğitim
Vatandaşlık kavramının esnekleşmesi		Azınlık/çoğunluk tarihlerinin kendine bakış açılarıyla öğren/tilmesi
Çokkültürlü ulusal-dinsel-kültürel bayramlar		İdeolojik/tarihsel/toplumsal çatışmaların tüm taraf görüşleri kal'e alınarak öğren/tilmesi
Azınlık yazınlarının tüm okullarda öğren/timi		Esnek yapılanma
Azınlık yazınının kesintisiz eğitimin vazgeçilmez bir parçası olması		Fırsat ve sonuç eşitliği
Üniversiteye giriş imtihanının kalkması veya kotalar		
Söz ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına olanak tanınmaması		
Tercihli eylem ve pozitiv ayrımcılık		
Sokaklarda sorunları dile getirmek için akut/kronik yapılanma		
Esnek yapılanma		
Kültürlerarası diyalog için yapılanma ve olanaklar		
Toplumu dönüştürmeye çifte bilinçlilerin talip olması ve bu yolda desteklenmeleri		
Tüm bireyler için ve her alanda sonuç ve fırsat eşitliği		
İnsanın kendini yeniden yaratma kapasitesinin güçlendirilmesi		
Dünyanın her yerinden gelen bireylere açık sınırlar politikası		

TABLO 4
Çokkültürlü Taleplerin İlke, Politika ve Uygulamalar Açısından Ayrıntılandırılması

İlkeler	Makro ve Mikro Politikalar Kamusal, Özel ve Özelüstü Alanlar	Uygulamalar
Ahlaki saygı	Mikro politikalarda kendi kendini yönetim	Tercihli eylem politikaları
Çokseslilik ilkesi	Makro politikanın tüm kesimlerce ortak ve eşitler olarak yönetilmesi	Pozitiv ayrımcılık
Çokdillilik ilkesi	Varolan ırk/etnisite söylemlerinin yapıbozumu	Kotalar
Ses siyaseti ilkesi	Irk/etnisite söylemlerinin merkezsizleşmesi	Eşit Fırsatlar Ombudsmen'i
Çatışmaların çeşitli açılardan öğren/tilmesi ilkesi	Azınlık/çoğunluk kültür gösterge ve ifadelerine maddi destek	Etnik Ayrımcılığa Karşı Ombudsmen
Tarihin çeşitli açılardan öğren/tilmesi ilkesi	Gruplararası köprü oluşturulması	Kotalar ve Tercihli Eylem Politikaları Ombudsmen'i
Esnek yapılanma	Çokdillilik siyaseti	Çokdililik ve Ses Siyaseti Ombudsmen'i
Bireyin grup normlarından özgür olması	Çokseslilik siyaseti	Kültürlerarası köprü ve diyalog kurumları
Gruplararası etkileşimin sağlanması	Ses siyaseti	Esnek yapılanma
Yeni çeşitliliklere açıklık	Negativ ayrımcılığın engellenmesi	Açık kapılar, açık sınırlar
Yeni çokkültürlülük ilkelerine açıklık	Kamunun tüm açık hava alanlarında düşünce ve sorunları toplu veya tekil olarak dile getirme	
Tüm bireyler için ve her alanda fırsat ve sonuç eşitliği	Ulusal/dinsel bayramların azınlık bayramları ile zenginleştirilmesi	
Açık kapı göç ilkesi	Nüfus sayımında kişisel bildirimin esas alınması	
Vizesiz giriş ilkesi	Kimliklerde kişisel bildirimin esas alınması	
İnsanın kendini yeniden yaratma kapasitesinin güçlendirilmesi	Anayasal vatandaşlık tanımının çokkültürlü olarak yapılanması	
	Grup taleplerinin ayrıştırılması	
	Siyasi toplum ve kurumlarının tek kültürle özdeşleşmesinin önlenmesi	
	İnsanın kendini yeniden yaratma kapasitesinin güçlendirilmesi	
	Toplumu dönüştürmeye çifte bilinçlilerin talip olması ve bu yolda desteklenmeleri	

TABLO 5
Çokkültürlü Taleplerin Kamusal, Özel ve Özelüstü Alanlara Dağılımı

Makro ve Mikro Eğitim Kamusal, Özel ve Özelüstü Alanlar	Makro ve Mikro İletişim Kamusal, Özel ve Özelüstü alanlar
Çokkültürlü öğrenim/eğitim	Çokkültürlü iletişim
Kesintisiz öğrenim/eğitim	Özgür ve denetimsiz iletişim
Şöven yaklaşımlardan uzak öğrenim/eğitim	Varolan iletişim sistemin yapıbozumu ve merkezsizleşmesi
Resmi eğitim yerine sivil öğrenim/eğitim	Özel/özerk iletişim araçlarının yanısıra kolektif iletişim araçları oluşturulması
Özel/özerk kurumların yanısıra kolektif eğitim	Ahlaki saygı için iletişim araçlarının kullanılması
Azınlık dilleri/kültür/yazın ve tarihlerinin temel ve kesintisiz öğrenimin bir parçası olması	Çokseslilik/çokdilllilik için iletişim araçlarının kullanılması
Kolektif kurumlarda hem öğrenen hem öğreten açısından azınlık kotaları	Ses siyasetini yansıtması
Eğitim kurumlarına imtihansız giriş veya kota yerler	Tarihlerin, çatışmaların çeşitli açılardan incelenmesi ilkelerini yansıtması
Üniversiteye imtihansız giriş veya kota yerler	Kültürlerarası diyalogun iletişim araçlarında hayata geçmesi
Çatışma ve tarihlerin çok taraflı öğren/tilmesi	Fırsat ve sonuç eşitliği
Grup normlarına uymama özgürlüğünün öğrenimi	
Kültürlerarası diyaloga öğrenim süreç ve kurumlarının katkıda bulunması	
İnsanın kendini yaratma kapasitesinin güçlendirilmesi	
Ahlaki saygının öğrenimi	
Fırsat ve sonuç eşitliği	

4. Denetçi ve Düzeltmen Kurumlar
Etnik Ayrıncılığa Karşı Ombudsman ("Halkın Avukatı"), Eşit Fırsatlar Ombudsmanı, Çokdillilik ve Ses siyaseti Ombudsmanı, Kota Yerler ve Tercihli Eylem Politikaları Ombudsmanı, Kültürlerarası Köprü Kurumları, Kota uygulamaları.

5. "Yeni" Anlayışlar
Bunu belki bir liste olarak vermek daha uygun:

- Baskın söylemlerin yapıbozumu,
- Çokkültürlü, çokuluslu vatandaşlık,
- "Kültürlerarasılık",
- Gruplar arası köprüler,
- Kültürlerarası diyalog,
- İletişim ve etkileşim,
- Esnek yapılanma,
- Egemen grup norm ve standartlarından özgür olabilmek,
- Pozitif ayrımcılık,
- Tercihli eylem ve politika,
- Kota uygulamaları,
- Açık sokaklar,
- Açık sınırlar,
- Kozmopolit ve çokkültürlü bayramlar,
- Parasız ve kesintisiz eğitim,
- Ses siyaseti,
- Çokdillilik siyaseti,
- Toplumu dönüştürmek için çifte (üçlü-dörtlü..vs) bilinci olanların ön plana çıkması ve bu yolda desteklenmeleri,
- Baskı yerine ahlâkî saygının öğrenimi, tarihler, çatışmalar ve çelişkilerin çok taraflı öğrenimi/eğitimi,
- Ombudsman kurumunun her aşamada sisteme yerleştirilmesi,
- Çokkültürlü eğitim,
- Eşit fırsatlar yönetmeliğinin sistemin derinliklerine ne kadar nüfuz etmesi,

- Yerli halkların haklarının sisteme vazgeçilmez bir unsur olarak girmesi.

SORUNU KÖKTEN HALLETMİYOR

Buradaki önerilerle şovenliğin, milliyetçiliğin, her tür çoğunlukların, çok çeşitli azınlıklar üzerinde yaratabileceği öngörülmemiş, bilinmeyen, nice tür baskının çözülemeyeceği; yalın çokkültürlülükle, adaletin, ekonomik/toplumsal eşitliğin sağlanamayacağı açık. Her ne kadar tüm bireyler için, her alanda fırsat ve sonuç eşitliği benimsenmişse de... Dünyadaki mevcut ulus-devlet yapısı yeni bir aşamaya ulaşmadan önce, kültürel zenginliğin sürdürülmesi ve özgürlüğü açısından, asgari nelerin değişmesi gerektiğine dair bir dizi öngörü sayılabilir bunlar. Sadece çok çeşitli azınlıkları değil, çoğunlukları da daha özgür kılabileceği umulan bir anlayışın çekirdeği. Çokkültürlülük konusunda fikir üreten hemen tüm kuramcıların, yazarların, düşünürlerin kavramsallaştırmalarını kabul eden bir niteliği var: Dışlayıcı olmamayı seçtim. Dolayısıyla kurduğum genel çerçeve ve özel hatlar, tekil kuramcıların niyetlendiklerinden öteye gidiyor; kendi düşündüklerimi, taleplerimi de ekleyince, biraz daha da kapsamlı beş çokkültürlülük boyutuna eriştim. Kimilerine uçuk/hayalci gelecek; varolanı baş tacı etmek yerine, gerçekçi olup imkânsızı istedim.

Bunlar aynı zamanda mevcut sistem yöneticilerine ve çoğunluklara, azınlıkları yok etmeden, birlikte yaşama koşulları sunmaları için bir ara fırsat, *acil durum tedbirleri* olarak da görülebilir. Bikhu Parekh'in vurguladığı gibi çoğunluktan farklı kültürel talepleri olanlara politik otorite sırt çevirdiği, göz ardı ettiği veya bastırdığı sürece ne düzen temsilcilerinin, ne de toplumun huzura kavuşması mümkün: "Politik topluluk onlara adanmadıkça, vatandaşlar da kendilerini politik topluluğa bağlı hissedemezler."[3]

Çokkültürlülüğün antitezi sayılabilecek, "*renk körlüğü*" hakkındaki çarpıcı düşüncelerini, Amerika Birleşik Devletleri'nde ırkçılığı

---

3 B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism*, MacMillan, Londra, 2000, s.342.

tartıştığı kitabında dile getiren Stephen Steinberg, beyazdan farklı deri renklerinin ayrımcılığa neden olduğu bu ortamda, "ırk yoktur", "ırkçılık bitti", "ayrımcılıktan söz etmenin anlamı kalmadı" türü yaklaşımlar konusunda şunları yazar: "Sağdan gelen sürekli şikâyet, tercihli eylem isteyenlerin, amaçladıklarının tam tersine ulaştıkları, yani siyahlara ayrı bir sınıf muamelesi yaptıklarıdır," der ve devam eder: "Bu altüst olmuş, içi dışına çıkmış bir mantıktır. Gerçek şu ki, ırkı görmek istememek (ilerici kampın bilinçli renk körlüğü) ırk açısından statükoyu kabul edip ona uyum sağlamak ve böylelikle de siyahları, siyasal açıdan görünmez oldukları karanlık bölgeye emanet etmek demektir. Böylelikle sol siyasetin unsurları, şuursuzca, sağa destek vermiş, Amerika'nın en büyük cürümü (kölelik) ve bunun bugünkü mirası ile de hesaplaşmaktan kaçmış olur."[4]

4 S. Steinberg, "The Liberal Retreat from Race, since the Civil Rights Act", M. Guibernau, J. Rex, ed., *The Ethnicity Reader* içinde, Polity Press, Cambridge, 1997, s.317.

YEDİNCİ BÖLÜM

Çokkültürlülüğe Eleştiri Yağmuru

Çokkültürlülük düşüncesi ve ayrıntıları dünyada giderek yayılır, lügatine her gün yeni bir terim eklenirken, bir yandan da, hemen her kesimden ağır eleştiri alıyor. Her ne kadar, kimi liberal aydınlara, toplumdaki azınlık ve etnik sorunların çözümü için olumlu bir yöntem olarak görünse de, çokkültürlülük, muhafazakar politikacı ve sosyal bilimcilere, sorun çözmek yerine yeni bir sorunlar yumağı yarattığını düşündürtüyor. Toplumdaki eşitsizlikleri pekiştirme olasılığı taşıdığını, yok etmeye çalıştığı kültürel farkları, ayrımcılıkları, yeniden ürettiğini iddia ediyor. ABD'de bu eleştiriyi ifade eden bir terim de var: "*Tersine ayrımcılık*"; tercihli eylem politikaları eşitlik kuralını bozduğu için bunun hedefi olmayan beyaz çoğunluklara ve erkeklere ayrımcılık yapıldığı iddiası.

Marksist teorisyenler ise farklı nedenlerle çokkültürlük talep ve politikalarına sıcak bakmıyorlar. Rus siyaset bilimci Boris Kagarlitsky örneğin, Marksism'i "de-revize"[1] ettiği üç ciltlik kitap dizisinin[2] üçün-

---

1 Kagarlitsky'nin dizinin son kitabı *The Return of Radicalism: Reshaping Left Institution*, Pluto Press, Londra'da kendi yaptığı için kullandığı terim.

2 Kagarlitsky'nin *Recasting Marxism* üçlemesi *(The Twilight of Globalization, New Realism New Barbarism, The Return of Radicalism)*. Bkz.: Kaynaklar bölümü.

cüsü, *The Return of Radicalism*'de[3] bu bağlamdaki eleştirilerine bir bölüm ayırıyor. Feminist politikalardan çokkültürlülüğe, kimlik arayışlarından azınlık taleplerine kadar, bu alanda Batı'da radikal kesimler arasında tartışılan tüm değişik politikaları eleştiriyor. Kagarlistky'nin eleştirilerini aşağıda, son kitabının "Kimliklerin Ötesinde" bölümünden ayrıntılı olarak aktaracağım.

Kagarlitsky, "sınıf savaşı", "sosyal dönüşüm", "dayanışma" ve "popüler güç" formüllerine dünyada hâlâ ihtiyaç olmasına rağmen, artık "eski moda" gözü ile bakıldığına, farklı düşüncelerin bunların yerine geçtiğine dikkat çekiyor.[4] Aynen yeni ürün ve teknolojilerin, eskileri piyasadan kovuşu gibi, feminist ve kimlik politikaları ile birlikte çokkültürlülüğün de eski temel kavramları piyasadan sürdüğünü düşünüyor. Bunun tohumlarının da, 1960'lardaki *ideolojik devrim*de ortaya atıldığını iddia ediyor. Kagarlitsky'e göre, dönemin fikirlerini, destekçileri çoktan unuttu, öğrencilerin radikalliğinin yerini genç profesyonellerin pragmatikliği aldı, onlar da sosyal devrim yerine, sistemle varolabilecek kritik politikalara yöneldi. Sosyal demokrasinin yozlaşması, devrimci solun kayboluşu, eğitimli orta sınıfın ihtiyaç ve zevklerini yansıtan saygın burjuva radikalizminin başarısını garantiledi. Eski ideolojik yönelimlerin aksine, yeniler, ta başından piyasaya yönelikti ve çabucak asimile edildi. 1980'lerin ortalarından başlayarak yeni fetişizm postmodernizm oldu. Mimari ve resimden sosyoloji ve politikaya kolayca adapte edilen postmodernizm, solcuları, kompleks stratejiler, bütünlenmiş bir dünya görüşü ve kesin eleştiriler yapma ihtiyacından kurtardı. Sistem değişikliği fikri tümden terk edildi. Hattâ kimine göre kapitalizm diye tek bir sistem yoktu, sadece pratikler vardı, bunlar da sürekli değişim halinde idi.

"Postmodernist ideolojik kavramlara göre dünya renkli bir mozaiktir, içeriği de bir çiçek dürbünü gibi her an değişebilir. Eski moda

---

3 B. Kagarlitsky, *The Return of Radicalism: Reshaping Left Institutions*, Pluto Press, Londra, 2000, s.40-98.

4 Bu kısun, tamamen Kagarlitsky'nin *The Return of Radicalism* kitabının "Beyond Identities" bölümünden özetlenmiştir. Bu kadar kapsamlı başka bir Marksist eleştiri bulamadım.

sosyalist fikirler, yerlerini, feminizm, azınlık grup talepleri, kimlik politikaları gibi yeni toplumsal hareketlere bırakır. Bu sol politikaların tamamen reddedildiği anlamına gelmez, ancak solculardan doktrinlerini fikirler piyasasında satılabilir hale getirmeleri istenir."[5] Kagarlitsky, postmodern eleştirilerin sosyalist sistemin çözemediği, kuramda da geri planda kalan bazı önemli sorunlara parmak attığını inkâr etmez. "Her ne kadar hepsinin altında emeğin suistimali yatsa da, ırksal, etnik ve dini baskı epey gerçektir ve kapitalizmin yan etkisi olarak geçiştirilemez."[6] Kadınların ezilmişliği de aynı derecede çok yönlü ve gerçektir.

Aynı şekilde kimlik politikaları da varlıklarını sosyalist ideolojinin çürümesine borçludur. Sonuçta yeni liberalizme tek gerçek alternatif, radikal liberalizm gibi görünür. Bu da Kagarlistky'e göre, Batılı sol entelijansiyanın kapitalizme eleştirel bir yaklaşımı geliştirmesi ama kitlesel işçi hareketleri ile birleşememesi veya bunu istememesinden kaynaklanmaktadır.[7]

Parçalanmışlık ta 1970'lerden bellidir, Kagarlitsky'e göre. Bunu Batılı sosyalist feministlerden şu alıntı ile açıklar: "Eğer işçiler, sadece patronlar; kadınlar, emeğin cinsiyetçi bölüşümü ve cinsiyetçi kültür, siyahlar da yalnızca ırkçı baskı ile ayrımcılıktan muzdarip olsa ve bu ezme biçimleri arasında kaydadeğer bir ilişki, bunları birbirine bağlayan, kurumları yöneten devlet iktidarı mevcut olmasaydı, o zaman güçlü bağımsız hareketler yeterli olurdu. Ama, devletin hem baskı altına alma yöntemleri, hem de üretim ve kültürün örgütlenmesinde aracı olması, parçalanmış çözümleri imkânsız kılmaktadır."[8]

O halde, Kagarlitsky'e göre, amaçların bir hiyerarşi içinde sıralanması gerekir; aksi halde iç içe geçmiş yapıları çözmek imkânsız ola-

---

5 B. Kagarlitsky, *The Return of Radicalism: Reshaping Left Institutions*. Pluto Press, Londra, 2000, s.42.

6 B. Kagarlitsky, *a.g.e.*, s.42.

7 B. Kagarlitsky, *The Return of Radicalism: Reshaping Left Institutions*. Pluto Press, Londra, 2000, s.43.

8 Sheila Rowbothom, Lynn Segal, Hilary Wainright, "Beyond the Fragments" Boris Kagarlitsky, *The Return of Radicalism: Reshaping Left Institutions* içinde, Pluto Press Londra, 2000, s.55.

caktır.[9] Geçmişteki devrimcilerin düşüncelerinin tersine, bir alanda başarı, öbürü alanda başarıyı kaçınılmaz kılmaz. Yani işçilerin özgürlüğü, kadınların kurtuluşunu getirmeyeceği gibi, kültürel azınlıklara da bir açılım sağlamaz. İşte amaç sıralaması tam da bundan gereklidir. Tabii ki sosyalizm, kapitalizmin bütün çelişki ve sorunlarını çözmeyecektir; mücadele, sosyalizmin başarısından sonra da devam edecektir. Öte yandan kapitalizmin üstesinden gelmeden diğer mücadelelerin başarıya ulaşma şansı yoktur.[10] Buna karşılık, "mevcut sistem içinde kaynakların yeniden, daha adilce dağıtımını sağlama çabası kör bir noktadır. Sosyal demokrasinin tarihi bunu çok iyi göstermiştir. Yeniden dağıtım, ancak mülkiyet ilişkilerine değen yapısal reformların bir sonucu olduğunda kayda değer sonuçlar doğurabilir. Kimlik politikaları ve tercihli eylem ise tam da bu nedenle, toplumsal ilişkilerin mantığını liberal kararlarla ortadan kaldırmaya imkân olmadığı için, başarısızlığa mahkumdur. Eşitsizlikler ve dengesizlikler tekrar tekrar üretilir. En iyi koşullarda kapitalist elitin yapısı bir nebze değişir, ama bundan, yeni kan ile birlikte, yine kazançlı çıkacak olan o elitin kendisidir."[11] Sonuç olarak Kagarlitsky'e göre, "yapısal reformlar, kültürel sorunları çözmez, ama böylece bunları çözecek koşulların yaratılması ciddi bir olasılık haline gelir."[12]

---

9 B. Kagarlitsky, *The Return of Radicalism: Reshaping Left Institutions.* Pluto Press, Londra, 2000, s.69.

10 B. Kagarlitsky, *a.g.e.*, s.71.

11 B. Kagarlitsky, *a.g.e.*, s.85.

12 B. Kagarlitsky, *a.g.e.*, s.92.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kimlik, Köken Arayışları ve Milliyetçilikler

KÜLTÜREL KİMLİK VE "KİMLİK POLİTİK"

Sosyologların kuramları, kavramlaştırmaları ve bulguları, hayat, sanat ve bireysel tasavvurların epey gerisinde. Dünyanın devinimine yetişemiyor. Son on beş yılda kimlikler üzerine pek çok makale yazıldı çizildi. En iyileri, bireyin değişmez, durağan ve tekil olmadığını, çeşitli kimlikler taşıyabileceğini vurguladı.[1] Tireli kimliklerden bahsedildi. Melez kimliklere değinildi. "Kimlik çoğuldur" dendi. Ama bu olabileceklerin, yaşananların, olasılıkların hep gerisinde kaldı. Kimliklerin, bunların da ötesinde olasılıklar barındırdığını yazan bir sosyal bilimci çıkmadı.

Oysa yazarlara bakın: Lübnanlı Fransız Amin Maalouf, örneğin, *Ölümcül Kimlikler*[2] kitabında kendisini şöyle tanıtıyor: "1976'da Lübnan'ı terk edip Fransa'ya yerleştiğimden beri... kendimi 'daha çok Fransız' mı yoksa 'daha çok Lübnanlı' mı hissettiğim ne kadar çok sorulmuştur bana. Cevabım hiç değişmez: 'Her ikisi de!' Herhangi bir

1 Bkz. mesela R. Jenkins, 1999, "Social Identity" in *The Meaning of Sociology*, J. M Charon, ed., Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, s.42-45.

2 Bu kitabı bana hediye eden öğrencim Güzeyya Cebeci'ye teşekkür ederim.

haktanırlık endişesi yüzünden değil; ama cevabım farklı olsaydı, yalan söylemiş olurdum. Beni bir başkası değil de ben yapan şey, bu şekilde iki ülkenin, iki üç dilin, pek çok kültür geleneğinin sınırında bulunuşumdur. Benim kimliğimi tanımlayan da tam olarak budur. Kendimden bir parçayı kesip atmış olsaydım, daha mı gerçek olurdum?"[3] Biraz kızgın şöyle devam eder: "Yani, yarı Fransız, yarı Lübnanlı mı? Hiç de değil. Kimlik bölmelere ayrılmaz, o ne yarımlardan oluşur, ne üçte birlerden, ne de kuşatılmış diyarlardan. Benim birçok kimliğim yok, bir kişiden diğerine asla aynı olmayan özel bir 'dozda' onu biçimlendiren bütün öğelerden oluşmuş tek bir kimliğim var... aidiyetlerimin tümünü dolu dolu istediğimi açıkladığımda, biri yanıma gelerek ... 'ama içinizin derinliğinde ne hissediyorsunuz?' diyor. Bu ısrarcı sorgulama(ya).. artık gülümsemiyorum. Çünkü bu... tehlikeli bir bakış açısının ortaya konuşu gibi geliyor bana...[altında] doğarken ebediyen belirlenen ve artık değişmeyecek olan 'öz'ün varolduğu inanışı yatıyor... Daha karmaşık bir kimlik talep eden herkes toplum dışına itilmiş bulur kendini."[4]

Kimlik sorgulamaları politiktir. Son yıllarda, siyaset arenasında kimliklerin kullanılışı sınırlandırılmak, indirgenmek istenmesine karşı Maalouf öfkesini şöyle açıklar: "...İnsanlar çok yönlü aidiyetlerini üstlenemiyorlarsa, sürekli olarak saflarını seçmek durumunda bırakılıyorlarsa, kabilelerinin safları arasına dönmeye zorlanıyorlarsa, o halde dünyanın gidişatı hakkında endişelenmekte haklıyız demektir... İçimden, işte katiller böyle 'imal ediliyor' diye haykırmak geliyor!"[5]

KÖKENLERİN İZİNDE

Geçen yüzyılın kitlesel köken arayışlarından biri, 1970'lerde, ABD'de başladı. O zamanki hitap şekli ile siyahlar (bugün Afrika kökenli Amerikalılar veya Afro-Amerikalılar) coğrafi ve kültürel köklerine yönelir-

3 A. Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999 (orij. 1998), s.9.

4 A. Maalouf, *a.g.e.*, s.9, 10.

5 A. Maalouf, *a.g.e.*, s.10, 11.

ken, 20. yüzyıl başında ve 19. yüzyıl sonunda ABD'ye Avrupa ülkelerinden göçmüş kuşakların torunları da o güne kadar unutturulmuş veya göz ardı edilmiş geçmişlerine sahip çıkma amaçıyla, tarihlerini araştırıyor, anne-babalarının ve önceki kuşağın utandığı tarihi, sevgi, saygı ve gururla anarak pratiklerine sahip çıkıyor, öğretilmedikleri yaşam biçimleri ile yüzleşip onu araştırmaya, kişisel yaşantıların bir parçası haline getirmeye çalışıyordu. Polonyalı Amerikalılar, İtalyan Amerikalılar, Çekoslovak Amerikalılar, Yunanlı Amerikalılar hemen hepsi böylesi bir arayış içindeydi.

Afrikalı Amerikalılar ise, beş yüzyıl önceden başlayarak zorla sökülüp getirildikleri "yeni" kıtadan, atalarının anayurdunu keşfetmeye çalışıyordu. Köle ticareti sonucu 16. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık 15 milyon Afrika kökenli siyah insan Kuzey ve Güney Amerika kıtalarına taşınmıştı. Zincirlenmiş olarak, ailelerinden, yakınlarından koparılarak yeni kıtaya esir/işgücü olarak getirilmişlerdi. Orada çiftlik sahiplerine satıldılar ve kuşaklar boyu, 1865'te ABD'de kölelik yasaklanana kadar esir olarak yaşayıp çalıştılar. Köleliğin kalkması, birinci sınıf vatandaşlık haklarına kavuşmaları için yetmedi. 1964'e Sivil Haklar Yasası çıkana kadar çoğu eyalette siyah çocuklar, beyazlarla aynı okullara gidemez, otobüse aynı kapıdan binemez, aynı apartmanda oturamaz, aynı restoranda yemek yiyemez, kamusal alandaki tek çeşmeyi, "halka açık" bir tuvaleti en temel ihtiyaçları için kullanamazdı.

1964'te Sivil Haklar Yasası ile birlikte, ilk defa beyazlarla eşit sayıldılar, ama seçme ve seçilme hakları 1965'te verildi. Ancak daha sonra *tercihli eylem politikaları* ve *kota*larla, kuram hayata geçirilmeye çalışıldı. 1960'ların dünyadaki haklar, özgürlükler, eşitlikler konusundaki genel uyanışı ve isyanı ile birlikte, onlar da silkindiklerinde, "neydik?" "kimdik?" "nereden geldik?" "nasıl geldik?" sorularına yanıt aradı. 1970'lerin ABD'deki ilk kimlik arayışı böylece Afrikalı Amerikalıların "köklerini keşfetmek" üzere yola çıkışları ile başlar. Bunun en çarpıcı temsili de herhalde, köklerini aramak, atalarının neler yaptığını, nasıl yaşadığını, başlarına neler geldiğini keşfetmek üze-

re Afrika'ya kadar uzanan Kunta Kinte'nin hayatını anlatan, 1970'lerde yapılmış "*Kökler*" (Roots) filmidir.

"BABANIN UNUTMAK İSTEDİĞİ..."

Geçmişi araştırma merakı kısa sürede diğer gruplara da yayıldı. 1970'lerin sonuna doğru da ABD'ye 19 ve 20. yüzyıl başlarında göçmen olarak gelen İtalyanlar, Polonyalılar, İrlandalılar da kendi köklerine merak saldı. Bu "Üçüncü Kuşak Uyanışı"[6] olarak adlandırılıyordu. Daha önce de belirttiğim gibi bir yorumcu olguyu şöyle özetlemişti: "Üçüncü kuşağa gelindiğinde, babanın unutmak için çok gayret sarfettiği geçmişi, çocuk, öğrenmek için büyük çaba harcıyordu." Anglosakson Amerikalılar, onları hâlâ "etnik" olarak görüyordu, yani üç kuşak sonra bile, halk arasında Amerikan toplumuna yabancı katkı maddesi olarak algılanıyorlardı.

Aşağı yukarı aynı sıralarda ve sonrasında da, dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan azınlık gruplar, Türkiye'de de en azından açık olarak, Kürtler ve Lazlar, unutturulmuş dil ve kimliklerin peşinden gitti, kültürlerinin tanınmasını, ayrı bir dile sahip olduklarının kabul edilmesini istedi. Eski efsaneleri, mitleri deşti, yasak ve sınırlara rağmen kamusal alana aktardı. Unutulmuş ritüelleri yeniden canlandırdı. Ama bu arada, Sri Lanka'da Tamiller, Endonezya'da Doğu Timorlular da benzer taleplerde bulunmaya başlamıştı. İspanya'da Basklar, İngiltere'de İskoç ve İrlandalıların uyanışı ise daha öncelere, 20. yüzyılın başlarına gider. 1990'larla birlikte önce Yugoslavya'nın parçalanması, ardından Sovyetler Birliği'nin on bir ayrı devlete bölünmesi ve Doğu Avrupa Sosyalist Bloku'ndaki komünist rejimlerin çöküşü, çok çeşitli milliyetçiliklerin peşinde, azınlık etnik grup uyanışlarını kamçıladı.

Hemen hepsi kültürünün, kendi düş ülkesinin ardından gitti. Gerçi Amerika'ya göçmen olarak gelen Avrupalılarla, çoğu kendi yurdunda, o ülkenin azınlıkta kalan yerli halkını bir tutmak mümkün değil; ne de yurtlarından zorla sökülüp getirilen Afrikalı Amerikalılarla.

---

6 İngilizce'de "third generation revival" olarak geçiyor.

Hem, üstteki ile alttakinin, egemenle ezilenin arayışı aynı olmasa gerek. Kaldı ki ezilmiş, susturulmuş azınlıkların arayışı, egemen çoğunluğu da ayaklandırıyor; korumacılık adına, "sınırlar, vatan-millet" için gerilimli bir dönemi başlatabiliyor. Kısmen savunma dürtüsü ile azınlıklar daha çok yasaklanıyor, eziliyor, bu da gerilimi artırıyor. Arayışların tümü militan değil, doğal olarak, buna kültürel faaliyetler de ekleniyor; iktidarlar bu kez de kültürel faaliyetleri yasaklıyor, böylelikle direnerek yeraltı, yerüstü ve devletlerin kontra faaliyetleri ile diyalojik ilişki içinde gelişiyor, çeşitleniyor. İşin ucu iç savaşlara kadar uzanabiliyor. Geçmiş bastırılma ne kadar ağır, uzun ve zorlu ise, bugünkü uyanış da, genel olarak, onca güçlü, hattâ şiddetli olabiliyor. Buna karşılık ulus-devlet sistemi içinde kabul, olanak tanınması, kaynak aktarılması gibi basit çözümler akla gelse bile arzu edilmiyor, tam tersine, göz ardı edilerek, tarafların, hasım saflarda konuşlanması sağlanıyor. Böyle olmasa, "egemen durduğu yerde duran, madun ise yola çıkan, arayandır" gibi bir genelleme ile olguyu özetlemek mümkün olurdu belki.

"SOYSUZ ARAYIŞ"

Amin Maalouf'un kimlik konusundaki görüşlerini, hayatta olsaydı kuşkusuz paylaşacak olan İspanyol yazar Juan Goytisolo, kimlik ve köken peşindeki arayışı, en azından baskın grupların koşusunu, "soysuz arayış" nitelemesini ile ifade eder ve "kendi özüne inme" çabasının, bir boş zaman eğlencesi olmaktan ileri gitmediğini söyler. Metis Yayınevi'nden çıkan *Yeryüzünde Bir Sürgün* kitabında, İspanya bağlamında, bundan "varsayımsal İspanyolluk"[7] olarak söz eder ve şöyle der: "17. yüzyıl ortalarında İspanya kendi sınırları içine kapanıp da başkalarıyla ilgilenmekten vazgeçince, bu kilitlenme hayranlık uyandıracak özgün ürünler vermek yerine, toprağımızı kısırlaştırdı: Surların ötesinde olup biten şeylere karşı ilgisizlik, başka kültürlerin en canlı ve dinamik anlatımlarıyla ilişkisizlik, bir melezlik ve etkileşim döneminde doğmuş bulunan, dışarıdan gelene açık, bereketli yazın ürününü mah-

7 J. Goytisolo, "Gelin Kimlik Belirtilerimizi Muhabbetle Yeşertmekten vazgeçelim", Yeryüzünde bir Sürgün. Metis, İstanbul, 1992, s.90.

vetti... Suriye-Lübnan kökenli şair Adonis'in pek güzel dile getirdiği gibi, kimlik tanımlanmış ve kesin bir şey olarak dile getirilemez; tam tersine, özellikle yaratıcılık düzleminde, her zaman açık bulunan bir olanaktır... Akdeniz kültürlerinden olan Juan Ruiz, Ramon Llull ya da Dante gibi büyük yazarlar, kendi kimlik belirtilerinin dışa açık, melez, piç olduğunu, etkileşimler ve aktarımlarla verimlileşmiş, birçok kültür alanlarını oburca yağmalayarak zenginleşmiş bulunduğunu kanıtlarlar. Yunan, Latin-Arap işlerine geleni almış, çorap gibi tersine çevirmiş, olduklarından değişik bir şeye dönüştürmüşlerdir."[8]

Sosyolog Ayhan Kaya, günün gelişmelerine bakıp, *ToplumBilim* dergisinin Kültürel Çalışmalar'a adanmış sayısında kimlik uğraşlarının, olumsuzluğuna rağmen yeni bir bilim dalına doğru gidebileceğini ima ediyor: "Son yıllarda egoloji yoluyla benliği inşa etmenin yanı sıra egemen kimlik siyasetleri yoluyla da yeni kimliklerin inşa edilmeye çalışıldığına tanık olmaktayız. ...yaygınlaşan kimlik siyasetlerini çözümleyebilmek için yeni bir alan önermek istiyorum: İDoloji (kimliklerin bilimi). Adeta yeni bir sosyal bilim dalı haline geldiğini düşündüğüm..."[9]

KİMLİKLER VE MİLLİYETÇİLİKLER

Kimlik arayışları, azınlık etnilerin uyanışı, cemaat tarihini, yurt anlayışını, zamanın derinliklerine götürme çabası milliyetçilikle birlikte gelişiyor. Bazen de bastırılmış, yok sayılmış, yasaklanmış gruplar, kendilerini koruma ihtiyacı ile milliyetçiliğe sığınıyor. Tarihin araştırılıp oluşturulması, ritüelleri diriltme gayretleri ile pekişiyor, onları körüklüyor. Arayışların öncesinde, genellikle kamusal alandaki ekonomik, sosyal, siyasal, her tür üretimden dışlanmış, yok sayılmış olmak, egemen gruptan yalıtılma, baskı, ezilme, ayrımcılığa, yasaklara maruz bırakılma ve diğer kültürel boşluklar geliyor. Öte yandan dünyadaki ge-

---

8 J. Goytisolo, "Gelin Kimlik Belirtilerimizi Muhabbetle Yeşertmekten vazgeçelim", *Yeryüzünde Bir Sürgün*. Metis, İstanbul, 1992, s.91, 93.

9 A. Kaya, "Emanuel Levinas ve Ötekinin Çıplaklığı: Egoloji'de İDolojiye", *ToplumBilim*, sayı 14, 2001, s.171.

nel siyasal konjonktürün de bunu destekler yönde gelişmesi olurluğunu arttırıyor.

Uluslar ve Ulusçuluk kitabında Ernest Gellner şöyle diyor: "..insanlığı sınıflandırmanın doğal, Tanrı vergisi bir yolu olarak, bir iç zorunluluğun ürünü, ancak gecikmiş bir siyasal yazgı olarak *millet* kavramı bir mittir; kimi zaman daha önceden varolan kültürleri alıp, bunları milletlere dönüştüren, kimi zaman bunları icat eden ve çoğunlukla daha önceden varolan kültürleri yok eden milliyetçilik ... iyi de olsa kötü de, bir gerçekliktir ve genel olarak kaçınılması olanaksız bir gerçekliktir... Milletler ancak milliyetçilik çağı çerçevesinde tanımlanabilir, beklenebileceği üzere tam tersi biçimde değil."[10]

Tarihsel ve toplumsal süreçler söz konusu olduğunda bağımlı ve bağımsız değişkenleri ayırt etmek, psikoloji deneylerindeki kadar basit değil (bazen orada bile işler karışabiliyor). Irkçılık ve önyargılar üzerine psikologların yazdıkları ile sosyolog, siyaset bilimci ve tarihçilerin yazdıkları arasında sanırım bu nedenle önemli farklar var. Psikologlar, deney yaparak, neyin neyi etkilediği konusunda çok daha kesin ve keskin olabiliyorlar, sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler ise epey daha muğlak. Ama bu ikisi aslında, sosyal bilimin belki iki farklı boyutu ve aşaması, her ne kadar tam böyle algılanmasa da. Bulanık sularda dolaşmadan, deneyip yanılmadan, neden ve sonuçları ışığa çıkarmak pek mümkün değil. Çeşitli kuramlar, fikirler, hipotezler, ilişki ve düşünceler ortaya atılacak ki sonra gelenler bunların hayata ne kadar uyduğunu araştırabilsin.

Bu bağlamda, test edilebilecek ilginç ve önemli bir hipotezi Toplumsal Araştırma Vakfı'nın düzenlediği ve Türkiye'nin çeşitli sol görüşlü kuramcıların yer aldığı bir dizi söyleşide, Ankara'dan gelen bir panel konuşmacısından işitmiştim: "Ezilmiş ulus milliyetçilikleri, egemen ulus milliyetçiliğini model alır."[11]

---

10 E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983, ss.48-9,55.

11 Bu kişinin adını hatırlayamadığım için kendisinden ve okuyucudan özür dilerim.

ETNİK MİLLİYETÇİLİK VE YURTTAŞ MİLLİYETÇİLİĞİ

Ancak milliyetçilik, her durumda, bir cemaatin homojen, atalarının da ortak olmasını gerektirmiyor. Greenfeld, örneğin, etnik milliyetçilik ve yurttaş milliyetçiliği arasında bir ayrım yapıyor.[12] Yurttaşlık ulusçuluğu, vatandaşlık ile özdeş ve hiç olmazsa ilke olarak herkese açık, yani gönüllü, bazı durumlarda sonradan da kazanılabiliyor. Etnik milliyetçilik ise, ulusun soydan geçtiği ilkesini benimsiyor, kişi böyle doğmamışsa, ne kadar isterse istesin, bunu sonradan asla edinemeyeceği, yani, genetik bir özellik olduğu anlayışına dayanıyor. *Paylaşıldığı varsayılan etnisite*, öte yandan, bütün ulusçulukların sabit olgusu değil. Greenfield'e göre ABD nüfusunun herhalde bir bütünlük arz ettiği, "eşsiz" bir tarafı olduğu söylenebilir, ancak etniler açısından son derece heterojen ve karmaşık, dolayısıyla etnik bir cemaat sayılması da imkânsız.

Ayrım, 20. yüzyılda milliyetçiliğin öncü tarihçilerinden Hans Kohn'un yaptığı bir sınıflandırmaya dayanıyor. Alman milliyetçiliğini tanımlamaya çalışan Kohn, 1944'te yayımlanan *Ulusçuluk Fikri* (The Idea of Nationalism) kitabında, Batı ve Doğu milliyetçilikleri arasında fark gözetiyor. Nazizm ve İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde yazılan kitap, Batı'da görülen daha "zararsız milliyetçiliklerle" Ren nehrinin doğusunda görülen "daha zararlı tipler" arasında bir fark olduğunu vurguluyor. Batı'da kalan milliyetçilikler, ortak yasalara ve ortak toprağa bağlı vatandaşların rasyonal birliği; buna karşılık Ren'in doğusunda kalanlar, ortak kültür ve etnik kökenleri vurgulayarak ulusu, organik, vatandaşları aşan ve onları daha doğuştan, kaçınılmaz ulusal karakter ile damgalayan parçasız, dikişsiz, kusursuz bir bütün olarak görüyor.[13] Sosyolojik açıdan bunları ayrıştıran, farklı sınıf oluşumları. Batıda, güçlü ve kendine güveni olan burjuvazi, yurttaşlık duygusu gelişmiş, kitlesel vatandaş-ulusunu yarattı; buna karşılık, burjuva sınıfı olmayan, emperyal otokrat liderler ve yarı feodal toprak ağalarınca yönetilen Doğu'da, organik, otoriter, çığırtkan ve genellikle mistik mil-

12 L. Greenfeld, *Nationalism:Five Roads to Modernity*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass, 1992.

13 A. Smith, *Nationalism*, Polity, Cambridge, 2001, s.40-42.

liyetçilik kavrayışları gelişti. Anthony Smith'e göre Kohn'a yöneltilen, aralarında İrlanda ve Çek milliyetçiliğini göz ardığı ettiği, farkları abarttığı gibi çeşitli eleştirilere rağmen kurguladığı iki kategori hâlâ geçerli.[14] Ulusun "gönüllü" olarak algılandığı durumda bireyler, dünya ulusları arasında bir yere ait olmanın gerekliliğini bildikleri halde, kendi seçimleri olduğunu da düşünebilir; buna karşılık organik modelde seçim hakkı diye bir şey yok: İnsan bir ulusun içine doğar, ya da doğmaz, dünyanın hangi köşe bucağına kaçarsa kaçsın, bu, onun, içsel bir parçası olarak kalır.

Bu ideolojik bir kriter ve normatif tipleri öne çıkarıyor ama tarihsel ve sosyolojik ayrıştırma üzerine kolları sıvayan da oldu; Carlton Hayes ve Louis Snyder'dan Hugh Seton-Watson'a kadar. Seton-Watson, eski ve esas olarak Batı'daki süreklilik arz eden uluslarla yeni, "bilinçli" yaratılmış, Doğu Avrupa ve Asya'daki uluslar arasında bir ayrım gözetiyor.[15] Charles Tilly bu ikincisine "tasarlanmış uluslar" diyor. Anthony Smith ise toprağa ve etnisiteye bağlı ulusçuluklar diye iki gruptan söz ediyor.[16] Bu tiplemeler çeşitli ulus ve ulusçuluklar arasındaki farkları ortaya koyabilir. Ama hayat kategorilerden daha dinamik; uluslar ve ulusçuluklar da olduğu gibi kalmıyor; zamanla karakter değiştirerek, birbirinin özelliklerini alıyor, tiplemeleri de biraz anlamsız kılıyor.[17]

Ayrıca, sosyolojik sınıflandırmaları gerçek veya normatifmişçesine algılama tehlikesi de var. Smith, halen etnik ve yurttaşlık ulusları arasında gözetilen farktan bu nedenle rahatsız olduğunu belirtiyor. Bazı siyaset bilimcilerine göre, yurttaş milliyetçiliği, liberalizmle birleşerek bir derece saygınlık kazanabiliyor; buna karşılık etnik, "kan ve toprak" milliyetçilikleri ahlâkî sınırlardan içeri adım atamıyor. İflah olmaz dışlayıcılıkları düzen içi siyaset ideolojileri çerçevesinde uygar bir şekilde tartışılmalarını imkânsız kılıyor.[18]

---

14 A. Smith, *a.g.e.*, s.40.

15 Hugh Seton-Watson, 1961, *The Decline of Imperial Russia 1855—1914*, New York, Praeger.

16 A. Smith, *Nationalism*, Polity, Cambridge, 2001, s.40.

17 A. Smith, *a.g.e.*, s.40.

18 A. Smith, *a.g.e.*, s.41.

Öte yandan daha "uygar" milliyetçilikler bile zenofobik, muhafazakar politikalara yol açabiliyor. Bunların klasik örneği sayılan Fransa'da mesela, 1790'daki parlamentonun bir oturumunda milletvekili, Clemont-Tonnerre şöyle diyor: "Birey olarak Yahudiye her şeyi verdik, Yahudi olarak Yahudiye ise hiçbir şey vermedik."[19]

Sonuç olarak, *yurttaş milliyetçiliği* asimilasyona daha yatkın ve değişik grupların kültürel taleplerine sıcak bakmıyor. *Etnik milliyetçilik* ise ta baştan, zaten ayrımcı.

19 A. Smith, *a.g.e.*, s.41.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Göçler, Diasporalar ve Etniler

Göç insanlığın doğal hali. Ama zorbalıkla, tehcirle, çatışma, savaş ve açlık yüzünden göçmüşlere bunu söylemek pek hoş karşılanmaz. Oysa üç buçuk milyon yıldır demeyelim ama, fiziki antropolojideki klasik anlayışa göre, insanların Afrika'da ortaya çıktığı, oraları eskittikten sonra kuzeye yol alarak dünyaya yayılmaya başladığı günlerden beri insanlar göç ediyor. İnsan dışındaki hayvanlar da yerlerinde pek durmaz; günlük veya daha uzun sürelerle dolaşım ve seyahat halindedirler. İnsan da, Hayvanlar Krallığı'nın bir üyesi olarak, o gün bu gündür durup dinlenmeden, kimi zaman isteyerek, daha mümbit yaşam alanları peşinde, kimi kez yoksullaştırdığı çevresinden uzaklaşmak, daha bakir kıyılar aramak için, kimi zaman iş ve aş, bazen toprak ve tarla peşinde, bazen de aşk için göçmüş. Gün gelmiş, güçlülerin baskısı ile kendi yuvası bildiği yerden kalkıp gitmek zorunda kalmış. Kimi zaman anayurdundan sürülmüş, bazen de kovulmuş.

Anlatırlar; Bedeviler için göç öylesine doğal, hem de öylesine gerekli ve arzulanan bir yaşam hali imiş ki, Mısır hükümetleri peşpeşe, Berberilere toplu konut yapıp onları tek bir yerde yaşamaya zorladığında, bundan hiç mi hiç hoşlanmamışlar. Önce evleri terk edip

önüne çadır kurmuş, sonra da yeniden yollara düşmüşler. Devlet memurları ile kavga-dövüş etmişler, çok baskı görmediklerinde de, mekânları yeniden yollar, kervanlar olmuş, dağ-tepe, taş-bayır, ova-yayla. Onlara göre ancak ilkel olan, kapalı mekânda, durağan halde, evlerde yaşarmış. İnsan dediğin, hür, özgür dünya yüzünde dolaşmalı imiş.

Bedeviler için iyi olan başkalarının gönlünde yatana uymayabilir. Batılılar, dünyayı bir yüzünden öbürüne dolaşır, her yeri istedikleri gibi, 15. ve 16. yüzyıllardan bu yana sömürge-mekân edinirken, fakir olanların, Güneylilerin, Doğuluların, Üçüncü-Dördüncü dünyalıların, her ne ise, yoksulluktan, baskı ve şiddetten kaçıp kendi ülkelerine sığınmalarından hiç de hoşnut olmadılar. Böylelerine de, kendilerine yaptıkları gibi, "kaşif", "seyyah", "misyoner", "konkisdator" gibi adlar takmak yerine, tepeden bakışı yansıtan, "*sığınmacı*", "*gayri meşru göçmen*" tabirlerini uygun buldular.

BUGÜNÜN GÖÇMENLERİ

Bugüne atıfla "*Göç Çağı*" deniyor.[1] Birleşmiş Milletler kaynaklarına göre dünyada yaklaşık 100 milyon göçmen var; bunlardan 20 milyonu sığınmacı.[2] Göç, dünyada toplumların iç işleyişi, sınıfsal, etnik, dinsel gruplararası ilişkileri ile dış dünyadaki çekim merkezlerinin yapısına bağlı bir olgu. Ülke içinde ırksallaştırıp kenara itme (marjinalleştirme) süreçlerine bağlı olarak da ortaya çıkabilir. Dünyada marjinal etnik/dinsel grupların olmadığı bir toplum bulmanın neredeyse imkânsızlığı da gözönüne alındığında bu daha önem kazanır. Birinci bölümde dünyada nispeten homojen sayılabilecek sadece dört-beş ülkeden söz edilebileceğini belirmiştim: İzlanda, Japonya, Koreler ve Norveç; ki bunlardan sonuncusunda, kuzeyde yaşayan ve ayrımcılığa maruz kaldığını düşünen *Saami* (Lep) isimli bir grup, Japonya'da da her ne

1 S. Castles and M. Miller, *The Age of Migration*, MacMillan, Londra, 1993.

2 J. J. Macionis ve K. Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall, Londra, New York, 1997, s.337 (Thomas Sowell, *Migrations and Cultures. A World View*, Basic Books, New York, 1996 ' adlı kaynağa atfen).

kadar ekonomik açıdan oldukça iyi durumda olsalar da, kuzeyde yaşayıp kendilerini Japonlardan farklı bilen yerli *Ainular* var.

Marjinalleştirilen gruplar, yaşamı tehlikeye düşürülen halklar, kişiler, yasal veya gayri meşru da olsa, ülke dışına çıkmanın yollarını arar doğal olarak. Bir yerde etnik temizlik yapıldıysa, savaş olduysa, 1990'ların ilk yarısında Türkiye'deki gibi, "düşük yoğunluklu iç savaşta" köyler zorla boşaltıldıysa, siyasi sürgünler olduysa, bu uygulamaların odak noktası olan gruplar, nefes alabilmek ve var olmak için en azından daha az kıskaç altında tutulacakları ülkelere gidecektir. Geçmişte ve yakın zamanda, bu tür olaylarda insanların, çok çok uzun mesafeler kat ettikleri biliniyor. Küreselleşme döneminde insanlar, Amerikan bombardımanı altındaki Afganistan'dan bir sahile varıp, gemilerle Avustralya kıyılarına kadar geliyorlar. Kenya'dan, Sudan'dan yola çıkıp Türkiye'ye, oradan, beceririlerse Yunanistan ve İtalya kıyılarına ulaşarak İngiltere ve İskandinav ülkelerine varmayı amaçlıyor; hem de o ülkelere kabul edilmeme riskini bilerek, çoğu kere hayatları pahasına kaçak olarak gitmeye çalışıyorlar.

1945'lerden bu yana dünyada görülen göç süreçlerini sosyologlar dörde ayırıyor:

1. Klasik Göç Modeli
ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi, ilk göçmenlerin eski anayurtlarından insanları yeni ülkede yerleşmeye, vatandaşlığa çağırması.

2. Sömürge Modeli
Fransa, Hollanda, İngiltere gibi memleketlerin uyguladığı, kendi sömürgelerinden, "anayurda" (sömürgeci ülkeye) göçü açıklayan model.

3. Misafir İşçi Modeli
Almanya, Belçika, İsviçre gibi ülkelerin, işgücündeki boşluk nedeniyle, eksikliği, yabancı ülkelerden insanları buralara geçici sürelerle, vatandaşlık hakkı tanımadan, göçe teşvik eden model.

4. Gayrimeşru Model

Hemen her ülkede bir miktar gayri meşru göç ve göçmen var. Türkiye'ye 1980 ve 1990'larda İran ve Irak'tan savaş ve siyasi nedenlerle gelenler olduğu gibi, Afrika'nın çeşitli ülkelerinden, burayı Avrupa yolunda bir transit olarak kullananlar da bulunuyor. Ama çoğu, amaçlarına ulaşamadan sınırda telef olarak, ya da belli kentlerdeki "en alttakiler" konumunda, çok ucuza, kaçak çalışarak bir süre yaşıyor. Meksika sınırından pek çok Latin Amerikalı'nın ABD'ye ucuz işgücü olarak göç etmek istemesinden, ABD, 2003'teki Irak savaşına kadar çok şikâyetçi idi. Savaş kararı alınca, kaçak göçmenlere Amerikan vatandaşlığı vaat ederek Irak'a yolladı, sonra kolu bacağı kopmuş insanları televizyondan yayımlanan törenlerle "yurttaş" yaptı.

2002 yılı başlarında Birleşmiş Milletler'in yaptırdığı bir araştırmaya göre, dünyada en çok göç alan ülke öyle sanıldığı gibi İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Kanada değil, tersine İran. İran İslam Cumhuriyeti yıllardır, dünya yoksullarına, sığınmacılarına, savaş ve baskıdan kaçanlara, kapılarını açmış durumda ve onlara barınma imkânı sağlıyor.

Türkiye'ye dünyanın çeşitli ülkelerinden "gayrimeşru" göçmen geliyor. Her şeye rağmen, çünkü 1934 yılında yapılan ayrımcı bir yasaya göre, Türkiye ancak Batı Avrupa ülkelerinden, Avrupalıları göçmen olarak kabul eder. Doğudan, güneyden savaş ve baskıdan kaçan insanları göçmen olarak almaz, her ne koşulda olursa olsun ülkelerine geri yollar. Böylelikle İran'daki İslami rejimde baskı altında kalanları, askeri ve diğer siyasi rejimlerde zulüme uğrayanları, Afrika'da yoksulluğun göbeğinde yaşayan Nijeryalı, Sudanlı, Tanganikalıları "gayrimeşru" sayar ve sınır dışına çıkarır.

Göçler, her ne kadar çeşitli nüfusların birbirine karışması potansiyelini taşısa da, etnik melezleşme bunca kolay olmuyor. Bir kere göç eden nüfus, o ülkenin "yerli" halkından uzak duruyor veya tutuluyor. Zaten gelir düzeyleri de genellikle o ülkedeki ortalama yaşam seviyelerinin altında oluyor; özellikle orta sınıfların yaşam alanlarına giremiyorlar. İşçi olarak getirilenler, işte Avrupa'da olduğu gibi, tama-

men ayrı gruplar oluşturuyorlar. Göçmenlerin ise böyle bir şansı yok, genellikle polisin denetiminde, Avustralya'da olduğu gibi kamplarda bekletiliyor, iş aramaları da yasaklanıyor. Sömürge modelinde de, sömürgelerden gelenler, zaten "anavatanlı"lardan daha "aşağıda" görüldüğü için yüzyıllardır geldikleri anayurdun vatandaşları ile bütünleşememiş. Geriye kalıyor klasik model: Burada göç, temel olarak Avrupa'dan olduğu için, etnik karışımları destekleyici sayılabilir herhalde.

Ancak Stephen Castles ve Mark Miller, küreselleşme çağındaki göçlerin, bu açıdan farklılık yaratabileceğini ileri sürebilir, çünkü onlara göre bu yeni tür göçün şu özellikleri var:[3]

- Göç oranında artış: Göç giderek hızlanıyor ve daha çok insan göç ediyor.
- Çeşitlenme: Geçmişten farklı olarak insanlar daha çeşitli nedenlerle göç ediyorlar (sadece iş veya sığınma peşinde değiller).
- Küreselleşme: Giderek daha çok sayıda ülke, hem göç alıyor, hem de göç veriyor (ister istemez).
- Dişileşme: Giderek daha çok sayıda kadın göç ediyor. Bu kısmen dünyadaki iş pazarının genişlemesi, kısmen de seks ticareti nedeniyle oluyor.

Dünyanın kaynakları ve olanakları bunca eşitsiz dağıldığı sürece, insanlar meşru ya da gayrimeşru bir yol bulup göç edecek. Dünyada savaş, açlık, şiddet, politik dertler bitmedikçe, ne yapıp edip, büyük risklere ve hayatları pahasına, daha sakin, güvenli topraklara ulaşmaya çalışacaklar. Gayrimeşru olan bireyler değil aslında, sistem ve sınırlar. Ana karnına tohumu atılan bireyin dünyanın hangi köşesinde doğacağı, George W. Bush mu, Miguel mi, Berivan ya da Afgan veya Nijeryalı Amine olacağı belli mi? Doğum yerleri, ana babalar tamamen tesadüfi değil mi? En gayrimeşru olan, insanı, insan yaratısı yapay sistemlerin, sınırların tutsağı kılmak olmuyor mu?

İnsanlar göçtükçe, nüfuslar karışacak, etnisiteler, köken açısından, daha karmaşık, işin içinden daha çıkılmaz hale gelecek. Buna rağ-

3 S. Castles, M. Miller, *The Age of Migration*, Mac Millan, Londra, 1993.

men, belki yine de, ister karışık etnisiteler, ister erekler temelinde olsun, hayal edilen birliktelikler varolmaya devam edecek.

SIĞINMACILARDAN ULUSAŞIRI CEMAATE

Ulusaşırı eğilimler, ulus-devlet sınırlarını yoksayarak halkları, kurumları, birbirine bağlıyor. Özellikle telekomünikasyondaki yeni teknolojiler bu ağların örülmesine yardım ediyor. Bazen bu ilişkiler tarihsel etkinlik örüntülerini kızıştırıyor, bazen de yepyeni etkileşim biçimlerine yol açıyor. Steven Vertovec'e göre, bu tür ulusaşırı pratikler ve yarattığı güç kümeleşmeleri, 21. yüzyılın dünyasını biçimlemeye aday.[4]

Ulusaşırı cemaat, yersizleştirilme, yurtsuzlaştırılma sonucu "evden" uzakta diasporik nüfus gruplarının yaratılması ile oluşuyor. Bir yandan "ev" ile ulusaşırı cemaat arasında yeni tür ilişkiler gelişiyor, diğer yandan da küreselleşmeye yatkın farklı kimlikler ortaya çıkıyor.

Göçmenlerin, devletlerin, sivil toplum kuruluşlarının, uluslararası örgütlerin ve ulusaşırı hareketlerin farklılığı yaratan söylemlerinde, ev-ulus-devlet-demokrasi-gelenek-ötekilik kavramlarının alternatif olarak hayal edildiği tartışmalı bir alan bulunuyor.[5] Ancak araştırmacılar, ulusaşırıcılığı özselleştirmenin yanlış olduğunu, farklı gruplar için farklı anlamlara gelebileceğini, sınırları aşan toplumsal oluşumlar üzerinde durmak gerektiğini, kaldı ki göçmenler için "ev"in değişen anlamlarının, ulusaşırı göçün en önemli özelliklerinden biri olduğu üzerinde durmak gerektiğini vurguluyor.[6] Ancak ulusaşırı cemaat ile "etnik azınlık" veya "etnik cemaat" kavramlarını birbirine karıştırmamak gerektiği belirtiliyor.[7] Hattâ bir yazar, "x ülkesindeki bir ulu-

4 S. Vertovec, Routledge Yayınevi'nin *Transnationalism* dizisinin editörü. Nadje Al-Ali & Khalid Koser, *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home.* Routledge, Londra, 2002, s.II.

5 N. Al-Ali & Khalid Koser, *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*, Routledge, Londra, 2002, s.XIV.

6 N. Al-Ali & Khalid Koser, *a.g.e.*, s.1, 2.

7 N. Van Hear, "Sustaining Societies Under Strain", *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home* içinde, Nadje Al-Ali & Khalid Koser, ed. Routledge, Londra, 2002, s.221.

saşırı cemaatten (nerede kalmış diaspora) bahsetmenin doğru olmadığını" söylüyor. Ne de ulusaşırı cemaat ile ev arasındaki ilişkiden bahsedilebileceğini" iddia ediyor.[8] Van Hear'e göre, *ulusaşırı cemaat* kavramı, onun kaçınılmaz bir parçası olan evdeki (anayurttaki) insanları da içerir.[9] Ulusaşırıcılığı oluşturan şey, evdekilerle, dışarıda olanlar ve dışarıdaki çeşitli dağınık gruplar arasındaki ilişkilerdir.

Bu ilişkilerin en önemlilerinden biri de, diasporaki topluluğun, özellikle de sosyo-ekonomik çöküş veya çatışma sonrası "ev"e yardım edebilme olanağından kaynaklanıyor. Böyle kötü zamanlarda, yurt dışında ailesi olmak, hayatla ölüm arasındaki çizgiyi belirleyebiliyor. Daha da genel olarak, yurt dışına taşınmış nüfuslar, giderek yurtlarındaki ekonomi, toplum, politika ve kültürü daha da çok belirler hale geliyor. Hattâ bazı yazarlara göre, yurtdışında yurttaşları olmasa, kimi ülkelerin, mali açıdan varlığını sürdürmesi epey zor olacaktır.[10]

Bunun yanı sıra, göçmen veya sığınmacıların, "ev" olarak gördükleri yerdeki politikalarla yakından ilgilendikleri, yurttaki politikayı değiştirmek, dönüştürmek üzere dışarıda mücadele ettikleri biliniyor. Bu amaçla farklı stratejiler uygulanıyor. Bir kısmı ekonomik ve hattâ askeri destek verilmesine önayak oluyor. Diğerleri, dolaylı olarak kaldıkları ülkedeki siyasal kurumlara, yurttaki siyasilere baskı yapmaları için uğraşarak bunu gerçekleştirmeye çalışıyor.[11]

"ETNİK YAKINLIK İLKESİ"

1989 yılında Doğu ile Batı Almanya'yı ayıran Berlin Duvarı'nın ortadan kalkması, civardaki sosyalist rejimlerin tek tek çöküşü, 1991'de de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Doğu Avrupa'dan çok kişi iş ve aş için Batı'ya gitti. 1989-94 arasında yaklaşık beş milyon ki-

8 N. Van Hear, *a.g.e.*, s.221.

9 N. Van Hear, *a.g.e.*, s.221.

10 R. Brown, *Public Debt and Private Wealth*, Macmillan, Basingstoke, 1992.

11 E. Ostergaard Nielsen, "Working for a Resolution thru Europe", *Transnational communities and the transformation of home*. İçinde, Nadje Al-Ali & Khalid Koser, ed. Routledge, Londra, 2002, s.186-202.

şinin göçtüğü belirtiliyor.[12] Ayrıca eski Yugoslavya'daki savaşlar da beş milyon insanın daha geçici göçmen olmasına yol açtı.

Bu göçlerin bir başka özelliği de, eski Sovyetler Birliği'nin dağılan parçaları arasında kalan halkları, keza eski Yugoslavya ve Doğu Avrupa ülkelerinin çeşitli grupları arasındaki "*etnik mesafeleri korumak*", yani farklı etnik gruplardan kişilerle ilişkilerin kasten kesilmesi idi. Sovyetler Birliği'nin ardından, Latviya, Kazakistan ve Ukrayna'da yaşayan etnik Ruslar "etnik yakınlık ilkesi" çerçevesinde Rusya'ya; Özbekistan'da yaşayan Tatarlar da Kırım'a göç etti örneğin.

DİASPORALAR

Zorunlu göçten, yani diasporaya yol açan süreçlerden söz etmiyordum. Son zamanlarda, biraz postmodern bir etikle herhalde, diasporayı ekonomik bağlamda da kullanmak ve mesela Türkiyeli işçilerin Avrupa'daki "diasporası"ndan bahsetmek yaygınlaştı. Buna henüz alışamadım. Çünkü diasporanın kökenlerinde savaş, politik baskı veya tehcir gibi, bir ülkeden zorunlu olarak sürülmek veya uzaklaşmak zorunda kalmak anlamı yatıyordu. Her ne kadar Almanya, Belçika, Fransa gibi diğer Avrupa ülkelerine giden Türkiyeli işçileri buna iten, buradaki ekonomik koşulların zorlaması idi ise de bu, bir ölçüde kendi seçimlerine de bağlı idi. Sosyolojik açıdan terim doğru olabilir, ama lügat anlamında pek doğru gelmiyor, itiraf edeyim, henüz ikna olmadım. Bu durumda Avrupalıların diasporasından söz ederek ABD'nin oluşumunu da tarif etmek mümkün. Hattâ giderek bütün nüfus hareketleri şu veya bu şekilde *diaspora* olarak nitelendirilir; biraz gayretle, madun Hintli, Bangladeşli ile, sömürgeci İngiliz'in birbirinden farkı kalmaz. *İdeolojik küreselleşme* de böyle bir şey olsa gerek!

Üstelik bu gruplar genellikle diaspora çerçevesinde tanımlanan diğer koşulları da yerine getirmiyor kanımca. Örneğin genosit nedeniyle Musevilerin, köleleştirilme nedeniyle de Afrikalıların diasporasından bahsederken genellikle şu unutulmuyor: Diasporadaki gruplar

12 A. Giddens, *Sociology*, 4. baskı, Polity, Cambridge, 2001, s.273-74.

her ne kadar birbirinden ayrı yerlerde yaşasa da, bunları, sembolik olarak bir arada tutan, ortak tarih, anayurda dair kolektif bellek veya beslenen, korunan ortak etnik kimlikler söz konusu. Hattâ etnisite ile ilgili kuramlarda, bu grupları *kısmi-ulus* (quasi-nation) olarak görmekten, "*diasporik milliyetçilik*" ideolojisinden bahsediliyor.[13]

Aynı postmodern anlayışı Robin Cohen'in 1997 de yayımlanan kitabında da bulmak mümkün. O, diasporaları beş farklı grupta inceliyor:[14]

1. Kurbanlaştırılma sonucu (Musevi veya Afrikalılara olduğu gibi),
2. Emperyal (İngiliz tipi),
3. İşgücü olarak (örneğin Hintliler),
4. Ticari açıdan (örneğin Çinliler),
5. Kültürel (Karayip Adalılar).

Cohen, bütün diasporaların aşağıdaki kriterlere uyduğunu vurguluyor:

- Anayurttan zorunlu veya gönüllü olarak yeni bir bölgeye, çoğunlukla çeşitli dağınık bölgelere gitmek,
- Anayurt hakkında ortak anıların olması, bunların korunmasının önemsenmesi ve gelecekte bir gün anayurda dönüş umudu,
- Zaman ve uzak mesafelere rağmen ortak kimliklerin korunması,
- Diasporada yaşayan etnik grup üyelerinin dayanışma çabası,
- Halen içinde bulunulan toplumla bir derece gerilim yaşanması,
- Çokkültürlü toplumlara katkıda bulunma potansiyeli.

Her ne kadar Cohen'in yaklaşımı epey eleştiri aldıysa da, Giddens, mesela, statik olmaması ve küreselleşen dünyada kolektif kimliği korumak üzere diasporaların önemli süreçleri kapsadığını vurgulaması açısından Cohen'in açılımını kayda değer buluyor.[15]

---

13 M. Guibernau ve John Rex, ed., *The Ethnicity Reader*, Polity Press, Cambridge, 1997, s.8.
14 R. Cohen, *Global Diasporas*, UCL Press, Londra, 1997.
15 A. Giddens, *Sociology*, 4. baskı, Polity Press, Cambridge, 2001.

ONUNCU BÖLÜM

Küreselleşme ve Kültürel Çeşitliliğin Geleceği

Küreselleşme dünyadaki etnik çeşitliliği artırıyor mu, azaltıyor mu? "Bilimsel" iddialar çok çeşitli ve birbirine zıt yönlerde sonuçlara işaret ediyor. Bir kısmı, küreselleşme ile birlikte herkesin birbirine benzeyeceğini, çoğu etninin, dilleriyle birlikte yok olup gideceğini, diğerleri ise karışımla birlikte dünyanın yeni etnilere, farklı kültürel çoğulluklara gebe olduğunu yazıyor. Oysa kimsenin elinde, olabilecekleri saptayabilmek için bilimsel bir ölçüt yok, hattâ buna yardımcı olacak yöntemlerin uygulanması, geliştirilmesine bile başvurulmuyor genel olarak; her şey kuramcıların kişisel deneyimlerine,[1] kuramlarına, ideolojilere dayalı tahminler ve dünyanın gidişatı karşısında bireylerin iyimserlik/kötümserlik çizgisinde nerede durduğuna bağlı kalıyor ister istemez. İyimserlik/kötümserlik boyutu da kaçınılmaz olarak homojenleşmeye ilişkin genel tutum olarak ortaya çıkıyor. Benzeşmeyi, aynılaşmayı olumlu olarak değerlendiren yok. Şoven milliyetçiler dışında hemen herkes çeşitliliği seviyor, istiyor, tekdüzelikten daha değerli buluyor. Her ne kadar şuurlu şuursuz, zaman zaman savaşları destek-

1 Özellikle de eski sömürgelerden gelip gelmediklerine, sömürgecilik sonrası kuramı benimseyip benimsemediklerine bağlı olarak...

leyerek, azınlıklara hak ve hukuk tanımamak, onları yok saymak için uğraşmışsa da... (Sosyal demokratlar örneğinde olduğu gibi.)

David Held ve arkadaşlarının küreselleşmeye ilişkin bilimci tutumlarını üç grupta topladıkları kitap, bu açıdan önemli bir kaynak oluşturuyor.[2] Buna göre küreselleşmenin, dünyadaki çeşitli yapı ve kurumlara etkisi konusunda birbirinden epey farklı üç görüş var:

a. "Hiperküreselleşmeciler": Tarihi, doğrusal bir ilerleme çizgisi olarak yorumlayan "hiperküreselleşmeciler", çeşitli kültürlerden değil, küresel bir uygarlıktan bahsediyorlar.[3] Amerikan popüler kültürü ile Batı tüketimciliğinin etkisi sonucu dünya kültürünün genel olarak homojenleşme yolunda olduğunu iddia ediyorlar.[4]

b. "Kuşkucular": Orijinal adıyla "skeptikler", geçmişte de bugünküne benzer tarihsel süreçlere bağlı yakınlaşma dönemleri olduğunu vurgulayarak, uygarlıklar çatışması ve/veya bölgesel ticari bloklardan söz ediyor. Çeşitli ticari kümelerden oluşan coğrafyalarda, muktedir bölgesel ya da yerel kültürlerin baskın çıkacağını öngörmek için (onlar bunu söylemese de) de kahin olmak gerekmiyor. Ama aynı zamanda, ulusal kültürler, kültürel farklılıkların giderek artan önemi ile birlikte jeopolitik fay hatlarındaki çatışmalara karşın, küresel kültürünün yüzeyselliği ile yapaylığına vurgu yapıyor.

c. "Dönüştürücüler": İki görüşün arasında bir yerlerde kalan, tarihin atlama, sıçrama, dramatik kesintiler ve duraklamalarla ilerlediğini savunarak küreselleşmenin dönüştürücü olduğunu iddia eden, "transformasyonalistler" de, tarihsel süreç içinde, bir yandan küresel bütünleşme, diğer taraftan da parçalanmalar görüleceğini ve her ne kadar bunu, bu açıklıkla belirtmeseler de herhalde ortaya yeni etniler çıkabileceğini öngörüyor.[5] Ayrıca, insan ve kültürlerin karışımı yeni melezlikler yaratırken, değişik küresel kültür ağları da ortaya çıkacak.[6]

---

2 D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *Global Transformations*, Polity, Cambridge, 1999.

3 D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *a.g.e.*, s.4-5.

4 D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *a.g.e.*, s.325.

5 D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *a.g.e.*, s.6.

6 D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *a.g.e.*, s.327.

Ancak Held ve arkadaşları, bu yaklaşımların kültürel küreselleşmenin ulus-devletler üzerindeki etkisini temel alması nedeniyle yetersiz kaldığını düşünüyorlar. Bu da onlara göre üç temel sorun yaratıyor.[7]

a. Kültürel küreselleşmeyi ya abartıyor ya da azımsıyorlar. Toplumlararası kültürel akışları tanımlayacak sistematik bir çerçeve yokluğunda böyle bir değerlendirmenin yapılamayacağını belirtiyorlar.

b- Kuramcılardan pek azı tarihsel soruların yeterli kavramsal yorumunu yapıyor. Çoğu da küresel kültür ve kurum akışlarının, ulus düzeyinde olanlarla karşılaştırılması gerektiğini benimsiyor. Bu, her ne kadar mevcut tartışmalar açısından merkezi bir önem taşıyorsa da, dünyayı anlamak için yetersiz kalıyor.

c. Çeşitli yaklaşımlar küreselleşmenin, ulusal kültürel kimliklere, değerlere etkisi ile ulusal kültürün içeriği ve oluşum süreçlerinin dönüşümü arasında bir ayrım gözetmiyor.

Tüm bu nedenlerle Held ve arkadaşları, küreselleşmenin kültürler ve ulus-devletler üzerindeki yansımalarını değerlendirmeyi amaçlayan yeni argümanlar geliştiriyorlar:

1. Kültürel küreselleşme, yani bölgeler, uygarlıklar, kıtalaraşırı kültür ve kurum akışlarının çok derin tarihsel kökenleri var. Bunlar, modern çağdan çok daha önce, dünya dinleri[8] ve *emperyal elit kültürler* şeklinde ortaya çıktı. 18. yüzyılın sonlarına doğru, yerlerini, bir yandan ulus-devletler, ulusal kültür ve kurumlar, diğer yandan da, Batılı laik ideoloji, özellikle de liberalizm, sosyalizm ve bilim aldı.

2. Bu ideolojilerin kozmopolitan, uluslararası olma iddiaları ve telgraf, uçak, sinema gibi yeni teknolojilere rağmen, son tahlilde, son iki yüz yılda, kültürel güç dengesi, ulusal kültürler ve ulus-devletlerden yana oldu.

3. Son dönem, yeni teknolojiler ve kurumsal dönüşümler tekrar

---

7 Bu bölümün kaynağı: D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *Global Transformations*, Polity, Cambridge, 1999, s.327, 328.

8 Held ve arkadaşları dünya dinleri derken, İslâmiyet, Hıristiyanlık, Musevilik, Budizm, Konfüçyanizm ve Hinduizm'i kast ediyorlar. D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *Global Transformations*, Polity, Cambridge, 1999, s.332.

dengeyi değiştirdi. Çeşitli faktörlerin yanı sıra, telekomünikasyon ve uluslararası medya şirketleri, küresel kültür akışlarının ulaşımı, yoğunluğu, çeşitliliği ve hızını eskisine göre çok arttırdı. Dolayısıyla ulusal kimlikler, kültürler ve kurumlar tehdit altında.

4. Bu, kısmen popüler kültür ürünleri ve anlamları ile tüketim ve maddeciliğin yarattığı yaygın, dağınık alandan geliyor. İşte sözü edilen nedenlerle, yeni kültürel küreselleşmenin siyasi kimlikler, ulusal dayanışma ve kültürel anlayışlar üzerindeki etkisini değerlendirmek öyle basit iş değil. Mevcut tartışmalar, en iyileri bile, biraz taraflı Held ve arkadaşlarına göre: Ulusal kültür ve kimliklerin kırılganlığı, değişebilirliği büyük bir belirsizlik barındırıyor; her ne kadar üretilip, yeniden üretildikleri bağlam ve anlamı değiştirse de, kültürel küreselleşmenin, ulusal kültürün doğası ve etkinliği (mesajları, değerleri ve içeriği) üzerindeki tesirini yorumlaması, deşifre etmesi çok daha zor.[9]

David Held ve arkadaşları ekonomik göçün de, toplum, kültür ve siyaset üzerinde epey etkili olduğunu düşünüyorlar.[10] Avrupa örneğin, uzun süredir ilk defa ciddi oranlarda siyah nüfuslara kavuştu. ABD'de, her ne kadar ta başından beri Hispanikler ve Siyahlar var idiyse de, bunlara sonradan Asyalılar, özellikle, Çinliler ve Japonlar eklendi. Önemli bir kısmı yoksul olan göçmen kesimlerde eğilim, birlikte yaşamak, birbirine yakın yerlere yerleşmek yönünde. Batı'nın büyük kentlerine gelen göçmenler etnik mahalleler oluşturuyor. İngiltere'de örneğin, Londra, Birmingham, Bradford, Liverpool, Bristol ve Leeds'de, Afrika kökenli Karayip Adalılar ve Asyalılar yerleşmiş. ABD'de Asyalılar (özellikle Japonlar ve Çinliler) ülkenin Batı kıyısına geliyor, Hispanikler, Kaliforniya ve Teksas'ı tercih ediyor (Meksika'ya yakınlık burada bir faktör olmalı). Türkiye'nin resmen kabul ettiği, örneğin Bulgaristan'dan gelen siyasi göçmenler, genellikle, devlet politikası olarak merkezden daha uzak küçük kentlere yerleştirildi. Geçici konaklama üniteleri genellikle büyük kentler dışında yapıldı. Osman-

9 D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *Global Transformations*, Polity, Cambridge, 1999, s.328.

10 D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, *a.g.e.*, s.328.

lı döneminde de, Balkanlardan gelenlerin büyük kısmı, İstanbul dışında Marmara ve Trakya bölgelerinin çeşitli yerlerine, Adapazarı, Bursa gibi daha ufak merkezlere gönderilmişti. Göçmenler de genellikle devletin kendilerine gösterdiği bu mekânları yurt edinip, kuşaklar boyu orada kalmışlar.

Yerleşim yerlerinin etnik çeşitlilik açısından önemi, insanların evlenmek için seçtikleri eşleri, yani dolaylı olarak gelecek kuşakları ve kültür oluşumlarını belirlemesinden kaynaklanıyor. Eş seçiminde, etnik ve grup içi seçim norm olmuş; çok yaygın, hattâ, "belirleyici" denebilir. Dünyanın hemen her yerinde, çok genel anlamda etnik grup endogamisi hakim. Genel olarak, dünyanın neresine giderlerse gitsinler, Japonlar Japonlarla; Çinliler Çinlilerle; Yahudiler Yahudilerle; Türkler Türklerle; Ermeniler Ermenilerle; Hutular Hutularla; İngilizler İngilizlerle evlenip çoluk çocuğa karışıyorlar. Hattâ şöyle bir ek kuraldan söz etmek de mümkün kanımca; etnik grup ne kadar küçükse, kendi varlığını ne kadar tehdit altında hissediyorsa (geçmişte ve şimdi), endogamiye[11] o kadar daha fazla önem veriyor. Örneğin, İsveç'te, Süryaniler arası evlilik, herhalde Türkler arası evliliklerden daha sık görülüyor. Aynı şey sanırım Kürtler için de söz konusu; Avrupa diasporasında çoğu kez birbirlerini bulup eş olarak seçiyorlar. Elimde istatistik yok, ama okuyup duyduklarımdan bu çıkarımı yapmak yanlış olmaz sanıyorum. Bu da halen var olan etnilerin, geleceğe sürdürülmesinin bir garantisi olarak değerlendirilebilir.

İstisnalar tabii ki var, ama kural bozulmuyor: Etni varlığının sürdürülmesi, bilinçli, ya da bilinçsizce, bu seçimlerle daha kesin kılınıyor. Antropolojideki endogami geleneği, son küreselleşme çağında da sürdürülüyor. Hattâ öyle ki, "anayurttan" binlerce kilometre uzakta, hemen aynı mikrocoğrafyalardan kopup gelmiş insanların birliktelikliklerine tanık olmak mümkün. Ama belirleyici faktör hemşehrilik değil, "paylaşıldığı varsayılan" etnisite. Mardin'de, Midyat'ta, yakın yerlerde yaşamış Süryanilerle Kürtlerin evliliğine örneğin, ancak ender

11 Grup içi evlilik.

olarak rastlanabilir. Buna karşılık, sıklıkla, İsveç'teki bir Süryani oraya gelen bir başka Süryani ile hayatını birleştirebiliyor.

Etnik çeşitliliğin en önemli kaynaklarından biri dünyadaki çok çeşitli diller. Kitabın başında da belirttiğim gibi, bugün dünyada mevcut dil sayısı geçmiştekine göre epey daha az, altı bin civarında, ama yıldan yıla tahminler daha da düşüyor.[12] Amazonlar, Güneydoğu Asya'nın "az balta girmiş" ormanlarında hâlâ geleneksel yaşam biçimlerine korunak veren bölgelerin özgün etnileri, dilleri var. Ama küresel dünya ile aralarında kalan sınır, artık bıçak sırtı; bitti bitecek. İşler bu aşamaya geldikten sonra da, o etniler ister istemez yakın ve uzak civarlardaki diğer gruplar tarafından asimile edilecek, eğer var olmayı başarabilirlerse, o da doğal olarak eski yaşam biçimlerini, örf ve adetlerini sürdürerek değil, onları her an yutmaya hazır, önce mikro, sonra makro çevreye ayak uydurarak, egemen dili, daha da "başarılı" olmak istiyorlarsa, günün birinde İngilizce öğrenerek, bukalemun misali kabuk değiştirecek. Önemli bir kısmı da yeni, farklı ortamda varolmayı hiç de kolay bulmayacak.

Göç edenler derseniz, onlar edimlerine neden olan koşullar ve yönlendikleri yer (herhalde Batı) konusunda bilinçli bir seçim yapmış oldukları için varolma savaşında daha başarılı olabilirler. Öyle ama, hiç olmazsa kısa vadede, varlıklarını büyük ölçüde geçmişi unutabilmelerine, yeni karma kültürü, şuurlu veya şuursuz benimsemelerine ya da bilinçli hatmetmelerine borçlu olacaklar. Sonra da, belki çocukları gizlenmiş, hatırlanması zor, öğrenilmesi istenmeyen tarihi, zar zor araştıracak; efsane ile gerçeğin karışımı, saf olmaktan epey uzak bir geçmişin peşine düşecekler.

Öyle görünüyor ki yakın gelecekte etnik çeşitlilik de dil çeşitliliği ile birlikte kaybolup gidecek. Çeşitli insan grupları birbirinden uzaklaşmaz, bazıları yeni düş ülkeleri peşinde dünyanın farklı uçlarına çekilip başka etnilerle kaynaşarak küreselleşme süreçlerinden kendilerini yalıtmazlarsa, yeni etnilerin oluşması zor. Öte yandan dünya-

12 Bkz. David Crystal'ın bu konudaki çeşitli yayınları.

nın ücra köşelerinde, küreselleşmeye, Batı'ya, ABD'ye küs gruplar, bir yerlerde yeni kültürler, yeni diller üretecek belki, çok çok uzun vadelerde.

Etnilerin cilvesi, Anthony Smith'in dediği gibi, biri yok olurken, ufukta bir başkası görünmesi.[13] Ücra köşelerdeki iletişimde, küreselleşmeden kendini yalıtan coğrafyalarda, yeni diller üreyebilir, ama yeniden altı bin, on bin değişik dil, beş ya da sekiz bin değişik etni ürer mi? Çok çok uzun vadelerde niye olmasın? Öte yandan, belki kozmopolitan ulusaşırı kültürlerden, ufak tefek yerel farkların görüldüğü yamalı bohça dünya kültürü veya egemen kültürün hakim, yerelin arasıra renk kattığı asimile dünya kültürü de ortaya çıkar. Ama zamanla, yerel farklar daha farklı kültür gruplarına, yepyeni etnilere dönüşebilir.

Kısa ve uzun vadelerde etnik çeşitliliğin nasıl ve neye dönüşeceği üzerine farklı tahminler yürütmek gerekir kanımca. Bunlardan biri, vadeleri temel almalı: Yüz veya iki yüz yıl gibi nispeten kısa vadelerde, mevcut trendlerin devam edeceğini, kültürel çeşitliliğin azalacağını öngörmek mümkün. Orta vadede ise, insanlık kendini yeryüzünden tümden silmezse, kalanlar hayatı yeniden üretir, kültürel çeşitlilik de uzun vadelerde yokluktan başlayıp yeniden ürer, kimbilir? Evrim düzeyinde çok daha uzun dönemlerde ise dünyanın bu evrendeki varlığı bile sona erecek.

Farklı bir akıl yürütme toplumun nasıl kavramsallaştırıldığına bakarak yapılabilir sanırım. Rus dilbilimci ve filozof Mikhail Mikhailoviç Bakhtin gibi, örneğin, kültürler tamamlanmamış, açık sistemler olarak düşünülüyorsa, geçmişten gelen süreçlerin yarına da benzer şekilde ama belki daha hızla melezleşerek devam edeceği tahmin edilebilir.[14] Öte yandan klasik sosyolojide, Durkheim, Talcott Parsons ya da Ferdinand Tönnies'nin düşündüğü gibi kapalı sistemler savlanıyorsa, yeni küreselleşme süreçleri ile birlikte dünya kültüründeki homojenleşme artacak, etniler de giderek birbirine benzeyecektir.

---

13 Burada Anthony Smith'in kavramı olan, "*etnisitenin paradoksu*"nu hatırlamamak elde değil.

14 M. Holquist, "Introduction", *Speech Genre and Other Late Essays*, içinde C. Emerson, M. Holquist, ed., Univ of Texas Press, Austin, 1986.

"Melezleşme ile homojenleşme birbirinden o kadar farklı mı?" diye de sorulabilir. Dünya müziğinin geleceği konusunda 2003 yılının ilk günü tahmin yapan bir İngiliz müzik uzmanı şu ilginç yorumda bulunmuştu: "Türk pop müziği, yerel bir şarkıcı tarafından icra edilmiş Madonna müziğine benziyor."[15] Antropolog Ayhan Kaya da, "Melez demiyorum, çünkü melez yeni bir şey üretmez," demişti bir konuşmasında.[16] Bu konunun daha ayrıntılı incelemesini ve çeşitli bakış açılarını bir sonraki bölüme bırakıyorum.

15 "Turkish pop music sounds very like Madonna sung by local singer." BBC radyosu kısa dalga İngilizce yayını, 1 Ocak 2003, sabah 07.30'daki haber-yorum programı.

16 Ayhan Kaya, Atatürk kitaplığında yaptığı "Ötekinin Çıplaklığı" söyleşisinde, 13 Ocak 2001.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

"Tencere Toplum" Paradigmasından Melez, Geçirgen Topluluklara

Rus dilbilimci Mikhail M. Bakhtin, kültürün her zaman açık, kısmi, yarım olduğunu belirtmiş, bu bağlamda sık kullanılan "sistem" benzetmesini de ancak "açık bütünlük"ten söz edilebildiği kadarıyla kabul edeceğini belirtmişti.[1] Radikal sosyolojinin öncülerinden Ernesto Laclau da, farklı bir bağlamda "Toplumun İmkânsızlığı" başlıklı kısa makalesinde, "sınırlı bir varlığın, ya da 'toplum' kavramına tekabül eden 'toplumsal bir kapalılık' formu olmadığını" savunur. Ona göre "toplum kaçınılmaz olarak tikel, tamamlanmamış ve açıktır."[2] Laclau, toplumun bir bütün olarak görüldüğü modeli açıkça reddeder. "Her bütünlüğün tamamlanmamış özelliği, ister istemez bizi toplumun öncülünün, kendini tanımlayan bir bütünlük olarak ele alınmasını gerektirir, bu da yorumları terk etmemize neden olur"[3] Cümle-

1 M. M. Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, C. Emerson & M. Holquist, eds. Univ of Texas Press, Austin, 1986.

2 E. Laclau, "The Impossibility of Society". *New Reflections on the Revolution of Our Time*, Verso, Londra, 1990, s.90-91.

3 C. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, Londra, 1985 s.111. C. Rumford, "Dışarıda Kalmanın İmkânsızlığı: Toplumun İmkânsızlığı". *Dışarıda Kalanlar, Bırakılanlar*, içinde, Nabi Avcı, Deniz Derman, Süheyla Kırca, Arus Yumul, ed., İstanbul: Bağlam, 2001, s.25 içinde alıntı.

yi makalesinde alıntılayan Rumford'a göre de "Toplumsal, belki, sınırları olmayan sınırsız bir veridir."[4]

Bazı yazarların post-Marksist olarak tanımladığı Laclau, bir yandan Marxist kavramları kullanırken, diğer yandan da bunların yetersiz olduğunu düşünüyordu.[5] "Özcü"[6] olarak tanımladığı bu ve benzer düşünce akımlarını, yapısalcılığı örneğin, ne önceden saptanmış belli kategoriler, ne de insanın veya kültürün iç doğası diye bir şey olabileceği gerekçesi ile benimsemediğini yazdı, hattâ toplumun bütünlüğünü inkâr etti. Ona göre toplum, herhangi bir söylemin geçerli bir nesnesi olamazdı; çünkü altında "toplumsal"ın, akılcı bir şey olduğu varsayımı yatıyordu. Dolayısıyla sosyal olan, belli ilişkilerin varlığı ile sınırlı bir sistem değil; bağlantılı yarı kimliklerden oluşan kısmi ilişkilerdir.

Sosyolojisi biraz farklı temellere dayanan Almanyalı Ulrich Beck ise daha somut bir yaklaşım ve içerikle akıl yürütüyor. Dünyanın "yamalı bohça misali ulus-devletlere bölünmüş"[7] halini, "kavanoz" (container) veya benim çevirimle, "tencere toplum teorisi"[8] olarak tanımlıyor ve bu anlayışın, ancak sosyolojinin doğum yıllarına, yani "İlk Modern Çağ"a uygun olduğunu düşünüyor. Klasik sosyolojideki bu anlayışın temel öğeleri, Beck'e göre şöyle özetlenebilir:

1. Toplum kavramı esas olarak, "mekânın devlet tarafından kontrolü"nü varsayar, sosyoloji de dolayısıyla, ulus-devletin denetleyici otoritesi ve iktidarını önceden kabul eden bir anlayış ile belirlenmiştir. Bu, tanım olarak, toplumu devletin altında bir varlık olarak saptar;

---

4 C. Rumford, *a.g.e.*, s.27.

5 C. Rumford, *a.g.e.*, s.21-33. E. Laclau, "The Impossibiliry of Society". *New Reflections of the Revolutions of Our Time*, Verso, Londra, 1990. E. Laclau, & C. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, Londra, 1985.

6 Marx'ın "Özcü" (İngilizce'deki kullanımı "essentialist") olduğu iddiasını herkes kabul etmiyor. Örneğin, diyalektik anlayışı ile Marx'ın bunu aştığı düşünülüyor. Bkz: *Marx's 18th Brumaire: (Post)modern Interpretations.* içinde, M. Cowling ve J. Martin, ed., çev. T. Carver. Pluto Press, Londra, 2002.

7 U. Beck, The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity, *The British Journal of Sociology*, 2000, No.51 (1): 85.

8 U. Beck'in Almanca orijinalinin İngilizce çevirisi "container theory of society" olarak geçiyor.

toplumlar devlet toplumudur, toplumsal düzen de devlet düzenidir. Bu bağlamda, örneğin, "Alman", "Fransız" ve "Amerikan" toplumlarından bahsedilir. "Siyasi" olan da her zaman toplumla değil, devletle özdeşleştirilir. Oysa geçmişteki durum her zaman böyle değildi. İtalya'da erken Rönesans döneminde mesela, siyaset, toplum kavramı ile yakından ilgiliydi. Ancak sonraki kavramsal ve kurumsal çerçeve içinde, "modern" toplumlar, birbirinden ayrı, "tikel" varlıklar olarak görüldü ve "bir kavanoz içindeymişçesine" ulus-devletlerin denetlediği mekânda tutuldukları temel alınarak kuram üretildi. Modern toplum kavramının önemli bir özelliği, siyasi olmayışı; siyasal eylem, sadece devletin kontrol ettiği alanda yer alıyor.

2. Bu anlayış sadece dışa değil, aynı zamanda içeriye de yönelik, Beck'e göre. Birbirinden sınırlarla ayrıştırılan toplumların, iç mekânda da bir takım tümlüklere bölündüğü görülüyor. Bunlar bir yandan kolektif kimlikler (sınıf, statü grupları, kadın-erkek yaşam biçimleri, dinsel ve etnik cemaat) olarak kavramsallaştırılıp çözümleniyor, diğer yandan da organik "toplumsal sistem" olarak sınıflandırılıp, kuramsal açıdan ekonomi, politika, hukuk, bilim, aile gibi, her biri farklı mantığı ve kodları olan bağımsız dünyaların içine ekleniyor (Oysa geleneksel toplumlarda bunların hepsi birbirine geçmiştir, birbiri ile sembiotik bir ilişki ve etkileşim içindedir, saha çalışması yapmış ve/veya doktorasını almış her hangi bir antropologun mahkemede bile tanıklık edebileceği gibi hattâ, birbirinden soyutlanması mümkün değildir[9]). İçerideki homojenliği, esas olarak devlet denetimi yaratıyor. Üretim, kültür, dil, işgücü, sermaye, eğitim gibi her tür toplumsal pratik, ulus-devlet tarafından damgalanıp tanımlanıyor, standartlaştırılıyor ve rasyonalize ediliyor; ama hiç olmazsa bunlara ulusal ekonomi, ulusal dil, edebiyat, kamusal alan, tarih gibi isimler veriliyor. Devlet, belli bir bölgeyi, ekonomi, toplumsal süreçler ve durumlar hakkında sistematik istatistiklerin toplanabileceği sınırları, çok belli kapalı bir sistem, bir "kavanoz" olarak görüyor. Böylece, devletin gözlem kategorileri,

9 Bu Beck'in yorumuna benim yaptığım bir ek.

ampirik sosyal bilimlerin de kategorileri haline geliyor. Ezcümle, gerçek hayatta sosyolojik tanımlar, bürokrasiye uyduruluyor.

3. Dışsal ve içsel olarak ayrışmış toplum imajı, modern toplumların kendilerine dair evrimci imge ve bilincine uyum sağlıyor. Modern olmak, üstün olmak demek. Bu evrenselci iddia, demokratik yönetim hak ve hukukunda kendini gösteriyor. Ancak mutlu etme iddiası, ilk olarak Avrupa sömürgeciliğinin şiddet yüklü tarihi ve bunun bir parçası emperyalizmde, ardından da İkinci Dünya Savaşı sonrası "gelişme politikaları" ve "gelişmekte olan ülkeler kuramı" ile ortaya çıkıyor. "Modernizasyon" sözcüğünün ilk olarak 1950'lerde, "Gelişmekte olan Ülkelerin Modernizasyonu" isimli kitapta ortaya çıkması da tesadüf değil, Beck'e göre. Ampirik yönelimli siyaset ve sosyal bilimciler, politika doktorluğu ve/veya politika mühendisliği rollerini benimseyip, modernizasyon yolundaki aşamaları belirlemek, ulus-devletler de süreci gözleyip şekillendirmek üzere "toplumsal göstergeler"oluşturdu.[10] Ancak, Michel Foucault, örneğin, "istatistik" kavramının Fransızcadaki "devlet" sözcüğünden türetildiğine dikkat çekerek, bunun 17-18. yüzyıllara uzandığını iddia ediyor.

Beck, kendine hak etmediği bir ün sağlama peşinde olmadığını, ilk modernite çağının ulus-devlet üzerinde odaklanmış sosyolojik aksiyomlarının, son yıllardaki tartışmalarla çok ciddi sarsıntı geçirdiğini herkesin bildiğini, ancak Almanya'daki tartışmalarda bunların, özellikle başat olduğunu ekliyor.[11] İşte, "bu tencere toplum kuramı, sosyolojinin başlangıcına Avrupa'da, ulus-devletin 19. ve 20. yüzyıllardaki

---

10 U. Beck, *What is Globalization?* çev. Patric Camiller, Polity, Cambridge, 2000, s.23-26. Bu bölüm bu kitaptan özetlenerek çevrilmiştir.

11 Beck, Birinci ve İkinci Modernite kavramlarını sosyolojiye kazandıranın kendisi olduğunu, daha 1986'da Almanca olarak yayımlanan "Risk Toplumu" kitabının alt başlığının "Yeni bir Moderniteye Doğru" olduğunu belirtiyor. Ayrıca yine Almanca olarak "İkinci Modernite" diye bir dizinin editörlüğünü yapıyormuş. Bkz: Ulrich Beck *What is Globalization?* Polity, Cambridge, 2000, s.166, 8. dipnot. İkinci modernite kavramı, kuramcıyı hem postmodernizm tartışmalarından uzak tutuyor, hem de ratık ulus devletlerinin egemenliğinin, insan hakları sözleşmeleri ile sorgulanabildiği, sınırların anlamsızlaştığı çağa daha uygun, Beck'e göre. Bkz: Ulrich Beck, The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity, *The British Journal of Sociology*, 2000, No.51 (1): 79-105.

oluşumuna dönüş sağlıyor. Sosyolojinin ortaya çıkışı ile ulus-devlet arasındaki bağ o kadar yaygındı ki 'modern', organize, tekil toplum, aynen ulusal model politik örgütlenmede olduğu gibi, klasik sosyal bilimcilerin temel atan çalışmalarının da mutlak anlayışı haline geldi. Aralarındaki bütün farklara rağmen Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx gibi sosyoloji kuramcıları, modern toplumun toprağa bağlı tanımında, dolayısıyla küreselleşmenin bugün sarsmakta olduğu ulus-devlet odaklı toplum modelinde hemfikirdi."[12]

"Tencere toplum" paradigmasının terminal süreci ile birlikte, ortaya çıkacak yeni toplu varlıkları (ve tabii buna bağlı olarak etnik cemaat oluşum ve çeşitliliğini) nasıl kavramak, nece anlamlandırmak mümkün? Beck, kendi hesabına "ulusaşırı toplumsal mekânlar"ın[13] oluşumunu muştuluyor, "ulusaşırı sivil toplum", "küresel sivil toplum", "dünya toplumu" ve kozmopolitan topluluk kavramlarını ortaya atıyor,[14] ama Pieterse'ye[15] atıf yaparak "Üçüncü kültürler"e de değiniyor.

a. Ulusaşırı alanların oluşumu: Ulusaşırı devletler, Beck'e göre, "ancak bunların gerekliliği bilinçli istendiği takdirde var olabilir." Bu melez olarak düşünülmeli. Öncelikle, ulusaşırı devletler, ulusal olmayan devletler, toprağa, yani anavatana da bağlı değildirler. Bunlar, toplum ve devletin tencere kuramına tamamen karşı oluşumlar. Sonra, ulusaşırı devlet, ulusal devleti "hayırlar", yani reddeder, ama devlet kavramını kabul eder. Devlet, ulus merkezli bir kuram olmaktan kurtulur. Aynı zamanda devletin çeşitli boyutlarıyla küreselliği temel alan ve dönüşü olmayan bir anlayış içerir. Politikanın yeniden tanımlanması ve canlanmasını, ulusaşırının belirlenmesi ve örgütlenmesi için mutlak gerekli görür Beck. Mamafih üçüncü olarak ulusaşırı devletler "uluslararası" veya "ulusalüstü" (bölgesel dünya devletleri anlamında) devletler değildir. Son olarak da, ulusaşırı devletler küreyerel (glo-

12 U. Beck, *What is Globalization?* Polity, Cambridge, 2000, s.24-25.

13 U. Beck, *a.g.e.*, s.25.

14 U. Beck, *a.g.e.*, s.64-115.

15 J. N. Pieterse, "Globalization as Hybridizaton" Global Modernities, M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson, eds. Sage, Londra, 1995.

cal) devletlerdir; öyle ki kendilerini dünya devletinin illeri gibi görür, dünya pazarı ve çok merkezli dünya politikasındaki konumlarını da böylelikle alırlar."[16]

b. Üçüncü alan ve üçüncü kültürler: "Üçüncü Kültür" terimi, aslında Pieterse'den daha önce yapılmış. Edebiyat kuramcısı Homi Bhabha, Frederick Jameson'dan esinlenerek geliştirmiş.[17] Dilbilimci filozof Bakhtin'in anlayışını anımsattığı halde bununla özdeşleştirilmemesi gerekir kanımca. Terim, kültürel anlamların, sembollerin ezelden gelip ebede giden bir saflığı, değişmezliği, sabitliği, bütünlüğü olmadığı, aynı işaretlerin (sembollerin) çevrilip yeniden tarihselleştirilerek tekrar okunabileceği, kültürel melezliğin temel olduğu, yani kültürün, "öz"de bir karışım olduğu savını getiriyor. Dolayısıyla, kültürün geleneksel olarak homojenleştiren, bütünleyen ve Bakhtin' deki "açık, genişleyen bir kod" olduğu anlayışına da meydan okuyor. Çokkültürlülükten, kültürel çeşitlilikten söz etmek yerine, "ulusla*rarası* kültür"ü düşünmek gerektiğinde ısrar ediyor. Küresel ve ulusal kültürlerin eşzamanlı olmayan geçici birlikteliği, yeni bir kültürel alan açıyor, Bhabha'ya göre. Burada uyuşmaz farklılıklar üzerine pazarlıklar, sınırsal varoluşlara özgü bir gerilim yaratıyor.[18] Sosyal farklılıkların bu tür atanması (yani farkın, ne biri, ne de öteki, ama onların yanı sıra, başka bir şey, iki arada bir derede bir olgu olduğu) ise, geçmişin sadece başlangıç, bugünün de yalnızca bir geçiş olduğunu değil, geçmişin talepleri ile bugünün ihtiyaçları arasında oluşan çatlaklardaki bağımsız bir geleceği ifade ediyor.[19] Kaya bunu, "birbirini asimile etmeyen, ilhak etmeyen, benzeştirmeye çalışmayan öneriler" olarak tanımlıyor.[20]

Beck bunları kendi kozmopolitan dünya anlayışına yakın buluyor. Bhabha'nın kastettiği oluşum ise, aslında epey daha eskilere gidiyor: sömürgecilik veya sömürgecilik sonrası bir kökeni olabileceğini

16 U. Beck, *a.g.e.*, s.109-110.
17 H. K. Bhabha, *The Location of Culture*, Routledge, Londra, 1994, s.36-39.
18 H. K. Bhabha, *a.g.e.*, s.218, 219.
19 H. K. Bhabha, *a.g.e.*, s.219.
20 A. Kaya, İstanbul, Atatürk Kitaplığı'nda yaptığı "Ötekinin Çıplaklığı" söyleşisinde, 13 Ocak 2001.

düşünüyor Bhabha.[21] Yazar, *Üçüncü Alan*'ı araştırarak, "zıtlaşma politikalarından kaçınmanın ve kendimizin ötekileri olarak gelişmenin mümkün olduğunu" düşünüyor.[22]

c. Kültürlerarasılık: Robert Bernasconi'nin çokkültürlülükle ilgili öneriler bölümünde adı geçen bu kavram, bu bağlamda tekrar anımsanabilir. Kültürlerin geçirgenliğini, etkileşimini vurgulamak, değişimi, karşılıklı ilişkileri, dinamizmi, farklıların birlikte varoluşunu vurgulamak için, çokkültürlülüğe bir seçenek olarak üretilmiş terim, genel olarak, üçüncü kültür anlayışına ve Beck'in, toplumsalın, geçirgen yapısına uygun bir anlayış.

d. Siyah Atlantik: Paul Gilroy ise, bu alanın farklı bir tanımını yapıyor. *The Black Atlantic* isimli kitabında[23] İngiliz sosyal bilimci, modern dünya tartışmalarında, gerçek bir ulusaşırı bakış açısı oluşturmak üzere Atlantik "bölgesini" temel almalarını öneriyor. Siyah Atlantik'ten kasıt, Afrika diasporasının (Siyahların zorunlu ve gönüllü olarak dünyaya dağılması), Afrika'nın siyah insanları, Amerikalar, Karayip Adaları ve Avrupa ile birbirine bağlanması ve buradaki "ortak" kültür. Bu, insanların, fikirlerin, maddelerin, para ve müziğin, Atlantik'in bir yakasından öbürüne taşınmasına neden olmuş. Sadece köle ticaretini değil, bağımsız siyasi provokatörlerin ters yöne gitmesiyle de gerçekleşmiş. Dolayısıyla Siyah Atlantik'in herhangi bir kesimini, diğerlerine bağı içinde ve onunla birlikte düşünmeden anlamak imkânsız. Yani diasporadaki bütün kültürler melez, ürünleri de bileşik bir karışım (sinkretik). Sonuç olarak İngiliz veya herhangi başka bir Avrupa kültürünün "etnik olarak mutlak" anlayışlarının tamamen değişmesi, düzeltilmesi gerekiyor.

e. Etnik manzaralar: Bazılarının "*küreyerelleşme*" olarak Türkçeye çevirdiği Roland Robertson'un "glocalization" kavramını da bu çerçevede düşünmek gerekir.[24] Robertson, küreselleşen ürün, kurum ve

---

21 H. K. Bhabha, *a.g.e.*, s.38.

22 H. K. Bhabha, *a.g.e.*, s.39.

23 P. Gilroy, *The Black Atlantic*, Verso, Londra, 1993.

24 Sözcük, global (küresel) ve local (yerel) kelimelerini birleşiminden oluşuyor.

adetlerin yerel olarak yeniden yapılandırıldığını, yeni anlam, şekil ve içeriklere büründüğünü yazmıştı.[25] Arjun Appaduria da, Robertson'ın düşüncelerini biraz daha ileri götürerek (glocal) küreyerel kültür ve ekonomilerin göreli bağımsızlığından ve kendine özgü mantığından söz ediyor. Bu bağlamda Türkçe'ye "*etnik manzaralar*" olarak çevrilebilecek "ethnoscape" kavramını ortaya atıyor: Turistler, göçmenler, sığınmacılar, misafir işçiler, sürgünler gibi yerleşik olmayan dünyanın, hareket halindeki çeşitli insan gruplarını içeriyor bu.[26] Aynı paralelde, *teknik manzaralar, düşünce manzaraları, finans manzaraları ve medya manzaraları*[27] kavramlarını üretiyor. Bu imge ve manzara akışları bireylerin, "hayal edilen dünyalar"ının temel taşlarını oluşturuyor.

f. **Kozmopolit dünya düzeni:** Yukarıda adı geçen kitabıyla aynı yıl yayımlanan bir makalesinde, son yıllarda, "*ulus-devletler dünyası*"ndan "*kozmopolit dünya düzeni*"ne geçildiğini belirten Beck, böylelikle, temeli 1648'de, Vestefalya Antlaşması ile atılan ulus-devlet oluşumunun artık sonuna gelindiğini düşünüyor.[28] "Ulusaşırı alan", toplumun, ulus-devlet algılaması ile "*tencere teorisini*" parçalıyor, yerine değişik hayat biçimlerini, sosyal etkinliğin sınırları geçip giden ulusaşırı, bütünleşmiş mekânlarını sergiliyor.[29] Aslında buradaki "alan" kavramı çelişkili, çünkü ulusaşırı niteliği, mesafe sorununun üstesinden gelmiş olduğunu gösteriyor. O halde ulusaşırı toplumsal görüntüler, sıklıkla, gayrimeşru olarak birbirine karışıp ulus-devletlerin denetim ve düzen sağlama pratiklerini engelliyor. Burada oluşan yaşam ve etkinlik alanları saf değil, çözümlemek için de sosyologların,"o veya bu" tarzı düşünmekten vazgeçip "hem o, hem de bu" türü yaşam biçimlerini kale alması gerekiyor, Beck'e göre.[30] Geleceğin etnilerini, kül-

25 R. Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture.* Londra: Sage,1992.

26 A. Appadurai, 1993, "Disjuncture and Difference in the Gobal Cultural Economy" Mike Featherstone, ed., *Global Culture* içinde.

27 Technoscape, ideoscape finanscape, mediascape.

28 U. Beck, The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity, *The British Journal of Sociology,* 2000, No. 51. cilt (1): 79-105.

29 U. Beck 2000, *What is Globalization?* Cambridge, Polity , s.32.

30 U. Beck *a.g.e.*, s.32.

tür çeşitliliğini düşünürken bu anlayışı da, en azından göz önüne almak gerekir herhalde.

g. Bağlam-sız kültürler: Anthony D. Smith'e göre ortaya çıkan kültürler hiçbir yer ve zamana bağlı değil. Hepsi "*bağlam-sız*".[31] Her yerden ve her hangi bir yerden alınmış kopuk parçalar, küresel iletişim sistemleri sayesinde modern ve postmoderne taşınıyor.[32] Arjun Appadurai'a göre bu, dünyanın giderek daha çok yerinde, daha çok insanın, kendi hayatı için daha çok çeşitli olasılıklar tahayyül etmesine neden oluyor.

h. Bireysel ve küresel dünya toplumu: Beck ise bireyselleşmiş, ama aynı zamanda küreselleşmiş bir dünya toplumu öngörüyor. Modernite'nin ikinci kozmopolitan çağında, insan hakları anlayışının, uluslararası hukuk kurallarının önüne geçtiğini, birinci çağdaki cemaat, anavatan (toprak), sınır kavramları yerine, bireyselleşme ve küreselleşme koordinatlarının birbirine doğrudan bağlandığını, böylelikle devlet, hukuk, siyaset ve birey ilişkisinin farklı olarak tanımlanması için yeni bir kavramsal çerçeve oluştuğunu düşünüyor.[33] İnsan hakları, ulus-devlet gibi kolektivitelere değil, bireylere ait, tamamen özel haklar. Bireye, kendi amaçları doğrultusunda hareket etmesi için gerekli yasal temeli sağlıyor. Yasal olarak müsaade edilenler çerçevesinde, hiç kimse kendi davranışlarını kanıtlamak zorunda değil. Geleneksel sistemlerden farklı olarak, modern hukuk, öznel özgürlüklerin takdimi ile, Hobbes'un ünlü, "*açıkça yasaklanmayan her şeye izin var*" ilkesini hayata geçiriyor. Ahlâkî kurallar, görevleri vurgularken, yeni hukuk, karşılıklı sorumluluklar olmadan haklar veriyor. "İnsan hakları, uluslararası hukuktan önce gelir" ilkesini sadece bir değerler sistemi olarak algılamak yetersiz, çünkü bu aynı zamanda bir iktidar ve güç sistemini de içeriyor. Beck bunu " *askeri insancıllık*"[34] (military humanism) olarak adlandı-

31 Beck'in Almanca'da kullandığı sözcük İngilizce'ye "context-less" olarak çevrilmiş.

32 A. D. Smith, "Towards A Global Culture?" *Theory, Culture and Society*, 1990, cilt. 7, s.177.

33 U. Beck "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", The British *Journal of Sociology*, 2000, No.51 (1): s.83.

34 İnsan hakları ihlalleri nedeniyle Nato kuvvetlerinin 1999 yılında Kosova'yı bombalamasını örnek veriyor.

rıyor ve gelecekte Batı'nın böylesi demokratik haçlı seferleri yapacağından kuşkusu yok; dünyada, hemen her ulus-devletin benimsemediği, iyi davranmadığı azınlıklar bulmak mümkün.[35]

i. Çeşitli moderniteler: Ancak bu noktada ilginç bir diyalektik söz konusu: Yeni demokratik dünya düzeninin şampiyonluğunu yapan Batı ile onun standartlarına bir türlü ulaşamayan *küresel olarak en alttakiler*[36] arasında yeni güç stratejileri ve bölünmeler ortaya çıkıyor. Ama bu gelişimin sadece bir yüzü: Aynı zamanda, modernitenin birinci çağının bitmesi ile, Batı'nın modernite üzerindeki tekeli de sonra eriyor ve dünyanın çeşitli yerlerinde, birbirinden giderek farklılaşan moderniteler ortaya çıkıyor, dolayısıyla "çeşitli moderniteler"den söz etmek mümkün hale geliyor. İkinci Modernite paradigmasında küreselleşme, ulus-devletlerin ve ulus toplumlarının ilişkilerini değiştirmekle kalmıyor, toplumsal olanın içsel niteliğini de altüst ediyor. Anavatan, kolektivite, sınır ilkeleri sorgulanabilir hale geldiği için, toplumsal ile siyasal olandan da soru sorulabiliyor. Daha da kesin olmak gerekirse, devlet ile toplum arasındaki örtüşme ortadan kalkıyor. Ekonomik ve sosyal davranışlar, çalışma ve yaşam, artık "devlet tenceresinin" içinde yer almayabiliyor.[37] *Ulussonrası*, ulusaşırı ve siyasi bir topluluk bu.[38] Herkes kendini aynı küresel mekân ve mücadeleler içinde görüyor.

j. Geçmişte, kültürlerarası farklılıklar karşısında hayrete düşenler, şimdi kendilerini, benzerliklere şaşarken buluyor. Yine Beck'e göre ulus içindeki etnik kimlikler ister istemez çoğul hale geliyor, benzer çoğulluk ve sadakat içinde de değişik ulus-devletlerle bağ kuruyorlar. Nathan Sznaider'in[39] belirttiği gibi, örneğin, İsrail'deki bir vatandaş

---

35 Bu bölümün kaynağı: Ulrich Beck "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology*, 2000, No. 51 (1): s.87.

36 Beck "global underdogs" terimini kullanıyor. Bu bölümün kaynağı: Ulrich Beck "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology*, 2000,No. 51 (1): s.87.

37 U. Beck, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology*, 2000, No. 51 (1): s.88.

38 Ulrich Beck, *a.g.e.*, s.90.

39 N. Sznaider, "Über Nationale Identitaten und ob man sie konsumieren kann" basılmamış tebliğ. U. Beck, *a.g.e.*, s.91 içinde.

Rus gazetelerini okuyabilir, Rus televizyonunu seyredip, Rus tiyatrolarına gider ve Rus Rock müziği dinleyebilir. Ama İsrailli olmak, aynı zamanda doğu-Yahudi kimliğini ciddiye almak demek; dolayısıyla, bunun yanı sıra, paradoksal olarak, Batılı her şeyi reddedebilir. Ama İsrailli olmak aynı zamanda Yahudi olmayan, İsrail pasaportu taşıyan Filistinli İsraillilerin, kendileri için çokkültürlü otonomi isteyebilmesi demek. Kozmopolitan proje, Beck'e göre, bir yandan ulus-devleti içerirken, diğer yandan da esnekleştiriyor ve sınırlarını geçirgen hale getiriyor.

k. İmparatorluk ve küresel vatandaşlık: Amerikalı edebiyatçı Michael Hardt ile İtalyan siyaset bilimci Antonio Negri'nin birlikte yazdıkları *İmparatorluk* (Empire) kitabının öngörülerine de bu bağlamda değinmek gerekir.[40] Yakın geleceği, hiçbir ulus-devletin tekelinde olmayan "eklektik" bir "imparatorluk" olarak kurgulayan Hardt ve Negri, küresel pazarlar, küresel üretim devreleri ile birlikte ortaya küresel bir düzen, yeni bir mantık ve yeni bir yönetim yapısının, kısaca yeni bir egemenlik biçimin çıkmakta olduğunu iddia ediyorlar. Bu küresel alışverişleri düzenleyen siyasi özne ve dünyayı yöneten egemen güç, İmparatorluk. Küreselleşme süreçleri ile birlikte ulus-devletlerin egemenliğinin yitmekte olduğu herkesçe biliniyor. Üretim ve alışverişin temel unsurları, para, teknoloji, insanlar ve mallar, artık ulusal sınırları giderek daha kolay aşıyor, ulus-devletlerin de bunları etkileme ve ekonomiyi denetleme gücü azalıyor.

Ancak ulus-devlet egemenliğinin azalması, egemenliğin genel olarak azaldığı anlamına gelmiyor. Egemenlik, bir dizi ulusal ve ulusalüstü örgütün tek bir mantık altında birleşmesi ile yeni bir şekle bürünüyor. Bu yeni küresel egemenlik biçimine de Hardt ve Negri '*İmparatorluk*' ismini veriyorlar. İmparatorluğu tek merkezden yöneten bir güç olmadığı gibi sınırlar da yok; onlara göre, İmparatorluk yönetimi tüm hudutları aşarak bütün "uygar" dünyaya hükmediyor. İmparatorluk yönetiminin nesnesi, toplumsal hayatın tümü; dolayısıyla bu para-

40 M. Hardt & A. Negri, *Empire*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass, 2000.

digmatik bir *biyogüç*,[41] Hardt ve Negri'ye göre. Ayrıca, İmparatorluk'un varlığını sürdüren yaratıcı "*çokluklar*"[42] günün birinde, bağımsız olarak ve diyalektik bir şekilde küresel akış ve alışverişleri düzenleyecek, alternatif politik örgütlenmesi olan *karşı-İmparatorluk* kurmaya muktedir olacak. İmparatorluk, halkların veya yazarların deyimiyle, çoklukların mekânsal hareketliliğini denetlemek isterken, küresel çokluklar da "*küresel vatandaşlık*", yani dünya yüzünde özgür dolaşım, yaşanabilir sosyal ücret, herkese gelir garantisi ve üretim araçlarının mülkiyetini yeniden sahiplenilmesini talep edecek. Sonuçta dünya sahnesinde çoklukların, "yeni proleteryanın"[43] siyasal özneler olarak örgütlenmesi görülecek; bundan sonraki devrimi de dünyadaki hiçbir güç denetleyip bastıramayacak.[44]

I. Amerikan Emperyalizmi: Ancak bazı Marksist kuramcılar, Hardt ve Negri'nin bu yorumunu reddediyorlar. James Petras, *Küreselleşme ve Direniş* kitabında örneğin, "İmparatorluk", "Amerikan Hegemonyası" yerine "*Amerikan Emperyalizmi*"nden bahsetmenin daha doğru olduğunu söylüyor ve Amerikan emperyalizminin "şiddet kullanımına dayanan sistematiğin ürünü olduğuna" işaret ediyor.[45]

---

41 Hardt ve Negri'nin Michel Foucault'dan ödünç aldıkları bir kavram. Foucault buna özellikle *The History of Sexuality*, 1. ciltte değiniyor: Çev. Robert Hurley, New York, Vintage, 1978, ss. 135-145.

42 Yazarlar "multitude" sözcüğünü kullanıyorlar.

43 M. Hardt & A. Negri, *Empire*. Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass, 2000, s.402.

44 Kitabın İngilizcesinin çeşitli yerlerinden ve özellikle de son bölümü "İmparatorluğa Karşı Çokluklar"dan özetleyerek verdim. Son cümle s.413'ten. M. Hardt & A. Negri, *a.g.e.*, s.402.

45 Cumhuriyet Ankara Bürosu, Emperyal Devletlere Karşı Savaşım Sürmeli", 12 Ocak 2004 ve James Petras, 2003, "Emperyal Savaşlar, Ekonomik Krizler ve Halk Ayaklanmaları Yılı", Cosmopolitik, İlkbahar-Yaz 2003, ss.92-102.

ONİKİNCİ BÖLÜM

Etnisite Feminizmi Böldü

Feministler, Batı'da ikinci kez seslerini[1] duyurdukları 1970'li yıllarda diğer toplumsal akımlar ve ideolojiler gibi "püriten" yaklaşımı temel kabul etmişlerdi. Kadın olmayı ve ataerkilliği, "*ikinci cinsin*" madunluğunu ve ezilmişliğini açıklamak için yeterli varsayıyor, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde, feminist tartışmalar ve bilinç yükseltme grupları çerçevesinde bir araya gelen çoğu beyaz; siyah, beyaz, kahverengi, kırmızı, sarı çok çeşit renk ve kültürden kadınların, toplumsal cinsiyet dışındaki farklılıarı dile getirmesinden, özellikle, "ırk", "etnisite", "azınlık" olmanın yarattığı ek sorunlardan, kimi zaman da sınıfsal etkenlerden, kadınların üzerindeki üçüncü-dördüncü yüklerden söz edilmesinden pek hoşlanmıyorlardı. Sorun tekti: Ataerkil toplum yapısı. Hangi renk, hangi kültürden gelirsen gel, yaşananlarının (bu açıklıkla ifade edilmese de) "beyaz" kadınlarınkinden farklı olamayacağı düşünülüyordu. Çok da uzun sürmeyen balayı döneminden sonra, ilk olarak ABD'de Afrika kökenli kadınlar, etkinliklerini Avrupa kökenli Beyaz Batılı kadınlarınkinden ayırdı. Ar-

1 19. yüzyılda Batı'da feministlerin epey etkin oldukları biliniyor.

kasından, Uzakdoğulu, Hintli, Çinli kadınlar Beyaz Feminist çekirdekten uzaklaştılar.

Siyahlar, sırtlarındaki çifte kamburu beyazların görmediğini, görmek istemediğini, ataerkil sistemin yanı sıra, egemen beyaz sistem tarafından, hattâ bir de ekonomik sistem, yani yoksulluk nedeniyle ezildiklerini öne sürdüklerinde, BASP kültürünün hakim olduğu feminist çevreler önce donuklaştı, sonra kızdı. Siyah kadınların öne sürdüğünün gerçeğe, hayata ve/veya feminist kurama uymadığını, tek bir ezici güce yüklenmek gerektiğini vurgulayıp Afrikalı, Asyalı kadınları, "eğitmek" "yola getirmek" istediler. Bu yöntem başarılı olmayınca kopuş başladı.

Türkiye'de de olduğu gibi. Türkiye'de, 1980'lerde[2] feminizmin öncüleri, en iyi üniversitelerden mezun olmuş, kimi yurt dışında yaşamış, önemli bir kısmı lisansüstü eğitim görmüş, herhalde "kaymak tabaka" mensupları, en azından orta ve üst sınıfların üyeleriydi denebilir. 80'lerin ikinci yarısından sonra Kürt kadınlar aralarına girip, Kürt olmanın getirdiği ek yüklerden, anadilin yasaklanmasından, OHAL bölgesinde yaşanan insan hakları ihlallerden bahsetmeye başlayınca gördükleri sıcak karşılama sona erdi. Başka kadınlar da, feminist gruplar içinde Türkiye'deki çok farklı etnilerden, azınlık gruplardan bireylerin de gruba katılmasında ısrar ettiğinde, *Pazartesi* dergisinin 1993'teki kurulma sürecinde, öncü feminist kadınlar bundan pek hoşlanmadı. Oysa Türkiye'de Kürt sorununa en duyarlı kesimlerden biri, o dönem, feministler, hattâ aynı grup içindeki aynı kadınlardı; ama feminizm konusunda "saf" olmaya inanıyorlardı. Onlara göre bu farklı sorunların ayrı platformları vardı veya olmalıydı; bunları tartışmanın yeri feminist oluşumlar, dergiler değildi. Böylelikle Kürt kadınlar kendi feminist gruplarını kurmaya yöneldi. Hattâ kendi dergilerini çıkar-

2 Türkiye'de feministlerin tarihsel olarak ikinci sahneye çıkışı 1980'lerde, üçüncü askeri darbenin ardından oldu. Osmanlı döneminde de kitlesel olarak değil, ama kimi dergi etrafında toplanmış, ya da tek tek kadın hakları savunucuları vardı. Bunlar 1980'lerin ikinci yarısından sonra üniversitede bu konuda çalışan kadın araştırmacıların yapıtlarından, üniversite dışında da Aynur Demirdirek'in kadın dergileri çalışmasında ortaya çıktı.

maya başladılar: *Roza* (Rosa Lüksemburg'a atfen), *Jin ü Jiyan* (Kadın ve Yaşam), *Jujin* (Kirpi, yaşam ve kadın sözcüklerinden türetilmiş bir kelime) ve daha militan, *Özgür Kadın*. Dergilerin politikası, kadınların içinde bulundukları siyasal faaliyetlerden ve çalıştıkları siyasal örgütlerden de etkilenebiliyordu.

Gerek Türkiye'de, gerekse, hiç olmazsa Avrupa ülkeleri ile ABD'de, dolayısıyla, öncü feministlerin, etnik çeşitliliğin bir şekilde kale alındığı, azınlık sorunlarının da kadınlık-ataerkillik bağlamında tartışıldığı ortama karşı çıktığı söylenebilir. Bunların önemli olmadığını düşündükleri için değil, ama "yeri burası, zamanı şimdi değil" diye düşündükleri için. Etnik, kültürel çeşitliliği başka türlü içermeyi bilmediklerini, ideolojinin saf tutulması gerektiğine inandıklarını söylemek galiba mümkün. Bugün Türkiye'de feminizm hızını kaybetti, *Pazartesi* dergisi çok yaygınlaşamadı, Kürt kadınların dergileri ise, siyasi baskılar nedeniyle iyice küçük gruplara özgü kaldı. Kemalist feminist gruplar ise daha önce olduğu gibi orta yolda kalarak, asgari eşitlik taleplerin dışına çıkmayarak, Kürt ve diğer azınlık kültürlerden kadınların sorunlarına duyarlık göstermeden varlıklarını sürdürüyor.

Geçmiş ve güncel tarihe bakarak, etnisitenin feministleri böldüğünü söylemek yanlış olmaz sanırım. Öte yandan bu, her grubun kendi içinde serpilip gelişmesine, olgunlaşmasına da neden oldu kuşkusuz; hattâ kimine göre gerekli bir evre oldu. Özellikle *Pazartesi* dergisi, yayına başladıktan sonra, hem dünyanın çeşitli ülkelerindeki kadınların, hem de Kürt kadınların sorunları ile çok yakından ilgilendi. OHAL illerine giderek, muhabir ve yazarlarını oraya yollayarak, orada da gazetecilik yaparak, iç savaştan kaynaklanan, kadınlara değen pek çok konuyu çeşitli kereler ısrarla dile getirdi. Kürt kadınların çıkardığı dergiler ise, daha çok OHAL Bölgesi'nde ve İstanbul'da yaşayan Kürt kadınların sorunlarını deşti, inceledi, dışarıya çok açılma fırsatı bulamadı.

ABD ve Batı Avrupa'da da, özellikle siyah kadınlar, feministlerin endüstriyel toplumlarda yaşayan orta sınıf kadınların sorunlarını dile getirmekten öte gitmediğini ileri sürerek rahatsızlıklarını, dışlan-

mışlıklarını ifade ettiler. Kadınların ezilmişliğinin, sadece egemen grup açısından ele alınmasından hoşnut olmadılar. Cinsiyetçi baskının tek şekil almadığını söylediler ısrarla. Böyle böyle, ortaya *Siyah Feminist Hareket* çıktı. Amerikalı Siyah Feminist sosyal bilimci Bell Hooks anılarında şöyle der: "Bugün kızlık dönemini anlatan pek çok yazar, şimdi, siyah kadınların beyazlardan daha çok kendine güveni olduğunu söylemek isteyecektir. Bunun ölçütü de siyah kızların istediklerini daha rahat ifade etmeleri, kendilerinden daha emin görünmeleri, daha çok ve daha sert konuşmalarıdır. Ama geleneksel güney hayatında (ABD'nin güneyi) kızlardan beklenen tam da bu idi zaten: Kendimizi iyi ifade etmek, onurla taşımak ve açık konuşmak. Ana babalarımız ve hocalarımız hep dik durmak ve düzgün konuşmak konusunda bizi uyarıyordu. Bu özellik ve davranışın, ırkı yükselteceği düşünülüyordu. Kadının kendine güvenini geliştirmesi ile doğrudan bağlantılı değildi. Çok konuşan bir kız, yine de deri renginin yeterince açık olmadığı veya saçının çok kıvırcık olduğunu düşündüğü için kendini değersiz hissedebilirdi. Beyaz deneyiminden çıkarılmış standartlarla, beyaz araştırmacılar, siyah kadınların kendine güvenini ölçen araştırmalar yaptığında, göz önüne almadıkları değişkenler bunlar."[3]

Amerikalı siyah kadınlar kendi tarihlerini yazdıklarında, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde köleliğin güçlü mirası, yalıtılma ve ABD'deki *Sivil Haklar Hareketi'nin (*Civil Rights Movement) etkilerini dile getirdiler. Seçme ve seçilme hakkı için savaşan siyahlar, başlangıçta kadınların bu yoldaki çabasını destekledi, ancak sonradan, ırk sorununun bir kenara bırakılamayacağını fark ettiler; çünkü kadınlar, hem toplumsal cinsiyet, hem de ırk nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarında ısrarcıydılar. Son yıllarda da, ABD'deki *Kadınların Özgürlüğü* hareketindeki siyah kadınlar merkezde yer almadılar; genellikle kimliklerine, "kadınlık"tan çok "siyah"lığın egemen olduğu düşüncesinden de sapmadılar.[4]

---

3 Bell Hooks, *Bone Black: Memories of Girlhood*, Women's Press, Londra, 1997.

4 Bu bilgiler şu kaynaktan alınmıştır: A. Giddens, *Sociology*, 4. baskı, Polity Press, Cambridge, 2001, s.118.

Bell Hooks, örneğin, beyaz kadınların yeğlediği açıklama çerçevelerinin -mesela, ataerkilliğin temel dayanağının aile olduğu- siyah toplum için pek geçerli olmadığını, çünkü ailenin, ırkçılığa karşı en önemli kalelerden biri olduğunu vurgular. Siyah kadınların ezilme sürecinde dolayısıyla, ataerkillik dışındaki sistemik yapıların da kale alınması gerekiyor.

Siyah Feministler ırkçılığı hesaba katmayan herhangi bir cinsiyet eşitliği kuramının, siyah kadınların ezilmesini yeterince açıklayamayacağını iddia ediyor. Yine *siyah feministler*e göre, analiz yaparken sınıfsal boyutu eklemek gerekiyor; kendi kuramlarının gücü de bu: Hem ırk, hem sınıf, hem de toplumsal cinsiyete aynı anda odaklanmasından kaynaklanıyor. Bu üç faktör ilişkiye girdiğinde, birbirinin etkisini güçlendirip pekiştiriyor.[5]

5 A. Giddens, *a.g.e.*, s.118.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Etnilerin ve Halkların Hakları

İnsanların hayatlarını uğruna feda ettiği, aidiyetlerinin, kimliklerinin özü olarak gördüğü, toprakla, mekânla, tarihin kendisi ile özdeşleştirdikleri, nice savaşın görünürdeki nedeni, etnilerin ve halkların hakları ne ulusal, ne de uluslararası hukukta kabul görmüyor. Ancak bireylere değinen kültürel haklardan söz edilebiliyor. Uluslararası hukuku yapan ulus-devletler; dolayısıyla olgu şaşırtıcı değil. Ulus, tek etniyi içeren bir varlık olarak ele alınıyor genellikle veya çoğu ulus-devlet bunu böyle kabul ediyor ve ettirmeye çalışıyor. "*Türkiye'de yaşayan herkes Türktür*" anlayışının altında örneğin, böyle temel bir varsayım yatıyor. Kimi burada alt kimlik/üst kimlik tartışmaları yapılmasını uygun görebilir, önemli değil; çünkü ulusun temsil etmediği etnilerin çoğu bunu, bir hata veya en azından, önemli bir eksiklik olarak algılıyor. Bu nedenle de özgür olmadıklarını, dillerini, dinlerini, düşüncelerini, davranış kalıplarını, ritüellerini istedikleri gibi şekillendiremedikleri, ifade edemediklerini söylüyor; ayrıca baskı ve eza ile karşılaştıklarını bildiriyor.

Halen geçerli uluslararası hukukun iki temel koordinatı var: Temeli 1648'de Vestefalya Antlaşması ile atılmış, "Ulus-devlet" şeklinde

ulus ve "birey" olarak insan; iki "yapay" kavramsallaştırma. Bu bağlamda, birincisini bir kenara bırakıyorum. İkinciyi, "birey olarak insanı" ele alıyorum.

Hukukçular bugüne kadar insan hakları hukukunda üç aşama yaşandığını belirtiyorlar.[1] Birinci dalganın geçmişi 18. yüzyıla kadar uzanıyor. Özgürlük, adalet ve kanun karşısında eşitlik ilkelerinin tartışılması Avrupa'nın totaliter siyasi ve dini ortamında başlıyor. 1789 Fransız Bildirgesi "Erkeğin/Vatandaşın Hakları" nda[2] '*erkeğin*', doğal, vazgeçilemez ve kutsal hakları"ndan söz ediliyordu. Büyük Britanya Krallığı'ndan bağımsızlığını ilan eden ABD'nin 1776 Bildirgesi'nde ise anlayış şöyle ifade ediliyordu: "Biz bu gerçeklerin kendiliğinden açık olduğunu iddia ediyoruz, bütün erkekler eşit yaratılmıştır, yaratıcısı onlara belli, vazgeçilemez haklar vermiştir, bunların arasında yaşam, özgürlük ve mutluluk peşinde koşmak vardır..." Bu aşamada hakların amacı, bireyleri devlet ve din baskısından özgür kılabilmekti. Sonuçta Amerikan Haklar Yasası ve Fransız Haklar Deklarasyonu ortaya çıktı.

Haklar bağlamında ikinci dalga veya ikinci aşama, İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler'in kurulması ile birlikte görüldü. Bu dönem, uluslararası insan hakları bildirgeleri yapıldı, sözleşmeler imzalandı, yürürlüğe kondu. Uluslararası mahkemeler ve denetim organları bunların maddelerini yürürlükte tutmakla görevlendirildi. Burada haklar söylemi daha çok "saygınlık, eşitlik ve cemaat" üzerinde durdu. Kavramların özü, insan haklarının, hâlâ en merkezi belgesi sayılan *Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi*'nde özetlendi ki bu da *Birleşmiş Milletler Şartı'nın* içinde yapılandırılmıştı. Bu tür hakların esası "İnsanın İtibarı"nda odaklanıyor. Bildirge, özgürlük ve eşit haklar için olası bir evrensel dil oluşturmaya çalıştı. İnsan hakları ile ilgili temel

---

1 Örneğin İstanbul Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Semih Gemalmaz çeşitli konuşma ve yazılarında bunu vurguladı. Ben de bu bilgiyi büyük ölçüde onun çeşitli konuşmalarından derledim.

2 "The Rights of Man". O dönem Avrupa'sında " erkek" demek tüm insan türünü anlatmak için yeterli oluyordu.

belge, bildirge, şart ve antlaşmaların önemli bir kısmı, dünyadaki ulus-devletlerin çoğu tarafından imzalandı.

İnsan hakları açısından üçüncü aşama, Soğuk Savaş döneminin sonuna doğru, 1980'lerin ikinci yarısında oluşmaya başladı. Arkaplanda küreselleşme ve yaklaşmakta olan yeni binyılda ortak değerlerin oluşturulması vardı. Üçüncü dalga insan hakları öncekilerden farklı olarak ilk defa "*dayanışma*", "*katılımcılık*" ve "*karşılıklılık*" ilkelerini esas aldı. Bunun yanı sıra, giderek daha çok ülke, kendi "haklar programını" kuruyor ve "insan hakları rejimleri" uluslararası siyasi ağın bir parçası gibi görülüyordu. Batı'da insan hakları ile uğraşan çeşitli sivil toplum örgütlerinin yanı sıra, Türkiye gibi düşük gelirli Güney ülkelerinde, bununla ilgili dernekler ortaya çıkıyordu. Hemen her ülkede insan hakları farklı nitelik ve niceliklerde ihlal edilirken, siyasetçiler, genellikle insan haklarının korunduğu iddiasını sürdürüyor.

İngiliz sosyolog Martin Albrow *Küresel Çağ* kitabında "*küresel vatandaşlık*"tan dem vururken,[3] siyaset bilimci Benjamin Barber, "*sınırsız vatandaşlar dünyası*"ndan,[4] Alman Ulrich Beck[5] de "*dünya vatandaşlığı*"ndan söz ediyor. Küresel vatandaşlık insanların gündelik hayatlarında başlayıp, gündelik pratiklerle gerçekleşiyor ve küresel düzeye kolektif eylemlerle sonuçlanıyor. 19. yüzyıl işçi sınıfı hareketlerinde bunların bir modelini görmek mümkün Albrow'a göre. Bu bağlamda, *yeni toplumsal hareketler* olarak adlandırılan küreselleşme karşıtı eylemleri,[6] gey, lezbiyen ve çevre hareketlerini saymak mümkün. Bunların zirvesi de herhalde Washington eyaletinin başkenti Seattle'da 1999 yılında yapılan ve Dünya Ticaret Zirvesi'nin yarıda kalmasına neden olan "*küreselleşme karşıtı*" gösteriler idi. Bugün "*antikapitalist hare-*

---

3 B. Barber, *Jihad vs McWorld*, Ballantine Books, New York, 1995.

4 M. Albrow, *The Global Age*, Stanford: University Press, 1997.

5 U. Beck, "The Cosmopolitan Perspective", Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology*, 2000, No.51 (1): 79-105; Ulrich Beck, *What is Globalization?* Almanca'dan çev. Patric Camiller, Polity, Cambridge, 2000.

6 Bu hareketler hakkında yorum yapan çeşitli yazarlar, mesela Antonio Negri, bunların küreselleşmeye karşı olmaktan ziyade, alterbatif ve tabandan bir küreselleşmeye taraftar olduklarını, dünyanın büyük sermaye egemenliğinde tutulmasını istemediklerini yazıyor.

ketler" olarak anılıyor ve her yıl yapılan *Dünya Sosyal Forumları* ile devam ediyor. Bunlar, az sonra da Beck'in argümanlarına dayanarak aktaracağım gibi, ulusal yönetim sistemlerini pekiştirmediği gibi karşısına alıyor. Ulus-devlete alternatif siyasal aktörler olarak küresel konferanslar düzenliyor, dünya çapında "haklar gündemi" yaratıyorlar.

PARADİGMA DEĞİŞİYOR

Geleneksel toplumlardaki hak ve adalet anlayışı ile Batı'da gelişen, felsefi temelleri Aydınlanma Çağı'nda atılan hak, hukuk, adalet, bireyler arası eşitlik anlayışları arasında temel, aşılamaz bir uçurum var aslında. Modernitenin öznesi (eğer böyle bir şeyden söz edilebilirse),[7] bireydir; yani en yüce varlık. Dünyanın bir köşesinde Siyah Afrikalıların, yoksulların bireysel hakları çiğnenirken, üzerine kütüphaneleri dolduracak kadar çok felsefi makale ve kitap yazılmış, sözleşmeler imzalanmış; diğer bir köşede, yerden yere vurulmuş, tank, top ve tüfekle, işkence ile öldürülmüş, hakları sürekli ihlal edilmiş birey. Geleneksel toplumlar daha az iki yüzlü değil: Orada zaten birey yok, toplum var, öznelik de, eğer bundan söz edilebilirse, cemaatin bir özelliği.[8] Örneğin Ulrich Beck, daha önce de değindiğim gibi, bunu vurgulayanlardan biri; hattâ o, ulus-devlet toplumunda da bireysel insan haklarından ziyade ulusun egemenlik hakkından sözedilebileceğini düşünüyor. Yani ulus-devletlerin oluşum dönemi olan, ilk modernitede bile, birey hakları değil; "ulus-devlet" ön planda.[9]

Beck, Batı'daki insan hakları anlayışının dünyanın her yerinde aynı olmadığına, hattâ kendi içinde bile bu açıdan farklar görüldüğü-

---

7 M. Foucault ise bugüne kadar Avrupa tarihinde, insanın, hiçbir zaman tarihin öznesi olmadığını vurguluyor. Bkz. Örneğin: *The Order of Things, An Archeology of the Human Sciences.* Çev. A. Sheridan, Londra, Tavistock 1969. M. Foucault, *Foucault Live (Inteviews, 1966-84).* Ed. Sylvere Lotringer. Semiotext(e), Columbia Univ, New York, 1989, s.1-35.

8 Bkz. R. Howard, "Dignity, Community and Human Rights", A. A. An-Na'im, ed. *Human Rights in Cross Cultural Perspective: A Quest for Consensus:* Univ of Pennsylvania Press, Philadelphia Pennsylvania, 1992.

9 Bkz. U. Beck, "The Cosmopolitan Perspective", Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology,* 2000, No.51 (1): 79-105. ve: U. Beck , 2000, *What is Globalization?* çev. P. Camiller, Polity, Cambridge.

ne değiniyor.[10] Örneğin İskandinav ülkelerinde ekonomik haklar, temel haklar arasında değerlendirilirken, ABD'de ve şimdi de Üçüncü Yol anlayışı ile birlikte, İngiltere'de bu anlayış kabul görmüyor.

İnsan hakları üzerine fikir üreten sosyal bilimcilerin hepsi Beck'in "ulus-devlet döneminde devletin hakları, birey haklarından üstün" ayrımını yapmıyor. Antropolog Rhoda Howard, örneğin, bu bağlamdaki bir makalesinde, etnografik örnekler ve çeşitli yazarlara değinmelerle, öznesi birey olan modern ulus-devletin insanlık tarihinde özel bir vaka olduğunu, gelmiş geçmiş insan toplumlarında insan hakkı diye bir anlayışın varlığını araştırmanın, "saygınlık", "adalet" ve "hak" kavramlarını birbiriyle karıştırmaktan kaynaklandığını iddia ediyor.[11] Eşitlikçi olmayan, statüye dayalı, geleneksel hiyerarşik toplumlar ile modern topluluklar arasında bir kopukluk olduğunu, insan hakları kavramının özel, yeni ve esas olarak liberal, sosyal demokrat toplumların bir özelliği olduğunu düşünüyor.

Bireysel haklar, çeşitli insan hakları sözleşmelerinde vurgulandığı gibi, kişiye özel ve her şeyden bağımsız. Bireyin topluma, kurumlarına ve hattâ ailesine karşı taleplerde bulunmasının, tüm bu kişi ve kurumlara karşı hak iddia etmesinin temelini oluşturuyor. Hattâ, gerekirse ve isterse, birey sadece topluma değil, devlete karşı da hak arayabilir. İnsan hakları hukukunda bireyden daha kutsal bir varlık yok. Bunlar bireyin topluma, devlete ve hattâ ailesine karşı, her şeyden soyutlanmış hakları. Herhangi bir nedenle kişinin "sanık" veya "suçlu" olması da bu hakları değiştiremez, çünkü, örneğin yaşam hakkı, kötü muamele ve işkenceye maruz kalınama gibi temel insan hakları suç ve cezadan da tamamen bağımsızdır.[12]

---

10 U. Beck , *What is Globalization?* Çev. P. Camiller, Polity, 2000, Cambridge, s.85.

11 R. Howard, "Dignity, Community and Human Rights", A. A. An-Na'im, ed. *Human Rights in Cross Cultural Perspective: A Quest for Consensus*, Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia. Pennysylvania, 1992.

12 R. Howard, *a.g.e.*, s.83.

ÜÇ BÜYÜK TEKTANRILI DİNDE HAKLAR

Uluslararası insan hakları hukukundaki yaklaşım, geleneksel toplumlardaki anlayıştan paradigmatik olarak farklı; yani aradaki uyuşmazlık uçurumunu aşmak mümkün değil, Howard'a göre. Gelmiş geçmiş toplumlarda genel geçer anlayış, cemaat haklarının hiyerarşik olarak bireyin üstünde ve ondan çok daha önemli sayılmasıdır. İnsan hakları eşitlikçi, evrensel ve her tür statüden bağımsız olarak, *insan türünün her bir üyesine* verilmiş iken, cemaat hakları, "geleneği" korumak adına, mensuplarının eşit olmayan bir şekilde sıralanmasına izin veren kamusal, kolektif ve toplumsal normlar tarafından belirlenmiş haklar.[13] Tarihçi Arthur J. Schlesinger, Jr. üç büyük tektanrılı dinde (Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık) insanın her zaman yüceltildiğini, haklarının korunduğunu iddia edenlere şu çarpıcı cevabı veriyor: "Bir tarihçi olarak Musevi-Hıristiyan geleneğinin insan haklarını koruduğu için takdir edildiğini her işittiğimde epey eğlendiğimi itiraf etmeliyim. Gerçekte, büyük din çağları, modern anlamdaki insan haklarına tamamen duyarsız kalmakla ünlüydü. Yoksulluğa, eşitsizliğe, suiistimale, baskı ve ezmeye çok iyi uyum sağlamış, köleliği, katliamı, yasakları, işkenceyi, soykırımı, küçük çocukların terkini coşkuyla savunmuş, meşru kılmışlardı. Din her zaman hiyerarşiyi, otoriteyi, eşitsizliği korudu ve kutsadı."[14]

KOZMOPOLİTAN DEMOKRASİ

Beck, "*Kozmopolitan Demokrasi*" olarak adlandırdığı geleceğin yönetim biçimi için sivil toplumun kendi deneyimlerinin yanı sıra ulusaşırı geçerli temel hakların tüm bireyler için mutlaka gerekli olduğunu düşünüyor.[15] Temel hakların ulusaşırı korunmasının garantisi, *Afrika Şartı*'nın ruhundan farklı bir süreç gerektiriyor. "...kültürlerarası mutabakat değil, işbirliği süreçlerinin ve bağımlılık ilişkilerinin geliştiril-

---

13 R. Howard, *a.g.e.*

14 A. Schlesinger, Jr., "The Opening of the American Mind", *New York Times Book Review*, July 23, 1989, s.26 (Rhoda Howard'ın yukarıda adı geçen makalesi içinde alıntı, s.87).

15 U. Beck, *What is Globalization?* çev. Patric Camiller, Polity, Cambridge, 2000, s.93.

mesi... yoğun ve çok boyutlu ulusaşırı bağlar ve görevler ağı..."[16] Ulus-devletten *kozmopolitan dünya düzeni*ne geçiş, devletin egemen olduğu uluslararası hukuktan bireyin üstünlüğünü, haklarının tüm hak ve hukuk mülahazalarının üstünde olduğu anlayışını getiriyor. Bunun sonuçları henüz tam olarak düşünülmüş değil, diye düşünüyor Beck; ama devrim düzeyinde bir değişikliğin habercisi olduğu kesin. Büyük zelzele ile birlikte, geçmiş düzenin dayandığı savaş-barış, iç ve dış politika ayrımları da çöküyor. Modernitenin ikinci çağında, cemaat-anavatan-sınır ilkelerinin yerini, bir koordinatında birey, diğerinde küreselleşme olan yeni bir sistem alıyor.[17] *Küreselleşme* ve *bireyselleşme* doğrudan birbirine bağlanıyor; devlet, hukuk ve politikada da, birey çerçevesinin yeniden tanımlanmasını gerektirecek; çünkü insan hakları ulus-devletin değil, bir yere ait olmaktan değil, bireylerin kendilerinden menkul, özel hakları. Bu da onlara kendi ihtiyaç ve yönelimleri doğrultusunda hareket etme serbestisini veriyor. En önemlisi de bireyi bağlayan ahlâkî kuralların bir köşeye atılmasına neden oluyor, yani ahlâk ve hukuk birbirinden ayrılıyor.[18] *Ahlâkî kurallar düzeni*, görevler verirken, *hukuk*, karşılığı olmayan haklar tanıyor. Bu da kurumsal bireyselciliğin yaşayabileceği bir ortam yaratıyor. Beck'e göre bu durum hukuken bağlayıcı, böylelikle bireylerden oluşan dünya toplumu ortaya çıkıyor.[19] Dünya vatandaşlığı statüsünün oluşması da artık insan hakları ihlallerinin sadece ahlâkî bir yönden değerlendirilip ona göre cezalandırılması yerine, ceza hukuku uygulamasını gerektirecek ve herhangi bir ağır suç gibi ele alınacak.[20] Böylelikle dünya kamuoyu diye bir oluşum ve bilinçli küreselcilik gelişecek, ama her iki durumda da belli bir dünya gücü sistemi ile karşı karşıya bulunulduğunu akıldan çıkarmamak gerek. Dolayısıyla "*insan hakları, uluslararası hukuktan önce ge-*

16 U. Beck, *a.g.e.*, s.94.

17 U. Beck,"The Cosmopolitan Perspective", Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology*, 2000, No.51 (1): 83.

18 U. Beck, *a.g.e.*, s.84.

19 U, Beck, *a.g.e.*, s.84.

20 U. Beck, *a.g.e.*, s.84.

lir" ilkesinin[21] sadece bir değerler sistemi değil, aynı zamanda bir güç sistemi olarak anlaşılması ve deşifre edilmesi gerekir. Bu bağlamda, gelecekte Batı'nın "demokratik haçlı seferleri" yapacağından, böylelikle de kendi meşruluğunu yenilemesinden söz etmek mübalağa olmaz.[22]

Beck'in modelinin bir başka ilginç yönü de kozmopolitan toplumu "aşamalı" olarak ve diyalektik bir şekilde, yani düşmanları ile birlikte düşünmek gerektiğini vurgulaması; dönem dönem bloke edilen kozmopolitanlık, kendine dönüşümlü (reflexive) kozmopolitan hareketlerle iç içe geçecek.[23] Manuel Castells'den esinle kozmopolitanlık düşmanlarının köktendinci, milliyetçi, etnik veya toprağa bağlı kimliklerden gelebileceğini düşünüyor.[24]

YERLİ HALKLARIN HAKLARI VE "GÖKKUŞAĞI DEMOKRASİSİ"

Batı'da egemen "birey-insan" hakları anlayışına karşı, bugün İlk Amerikalılar (Kızılderililer), Avustralya'nın yerli halkları, Afrika, Avrupa, Güney Doğu Asya, Güney Amerika, Ortadoğu, Kanada ve hattâ Türkiye'de yaşayan çok çeşitli yerli, otokton halklar ve kimi diğer azınlık etniler, bireysel hakların ötesinde, toplulukları için özel kolektif haklar talep ediyorlar. Bunların arasında "*anayurt*"un, dillerinin, geleneksel yaşam biçimlerinin korunması ve sürdürülmesi, inanç ve ritüellerini diledikleri gibi yerine getirme ve özerk bölgelerde kendi kendini yönetim gibi talepler var. Yirmi yedi yıllık hapis cezasından sonra, *Afrika Ulusal Kongresi Başkanı* Nelson Mandela'nın Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte burada kurulmaya çalışan *Gökkuşağı Demokrasisi* de yerli halkların haklarını temel alan ilk siyasal yapı olmalı.

---

21 Beck bu yorumlarının hiç birinde insan haklarının da uluslararası hukukla, yani sözleşmelerle korunduğunu dile getirmiyor nedense. Her ne kadar temel argümanını değiştirmezse de, ben bunu eklemek istedim, Bir tür hukuk ve mantık üzerine kurulu antlaşmalarla (Vestefalya gibi), insan hakları üzerine kurulu sözleşmelerin farklı mantığı olduğundan söz edilebilir belki.

22 Ulrich Beck, *a.g.e.*, s.85,86.

23 Ulrich Beck, *a.g.e.*, s.98.

24 Ulrich Beck, *a.g.e.*, s.103.

Ancak, dünyanın çok farklı bölgelerindeki azınlık cemaatlerin kolektif hak taleplerine ulus-devletler sıcak bakmıyor; ulus-devlet bütünlüğünü bölücü-yıkıcı, en azından grup için kayırma isteyen, ayrıksı (zaman zaman da ayrılıkçı) talepler olarak değerlendiriyor. Uluslararası insan hakları hukukunda da bu varsayımlar temel alınıyor, dolayısıyla azınlıklarla ilgili hazırlanmış, imzalanmış, kimi ulus-devletlerce kabul edilmiş sözleşmelerde de özel değil, *evrensel* açı temel alınıyor.[25] Etnik gruplardan "*ulusal azınlıklar*" olarak söz ediliyor ve grup hakları yerine, bireylerinin varlığı temel alınarak "azınlık cemaat bireylerin haklarının korunması" amaçlanıyor. *İnsanların ve Halkların Hakları Afrika Şart*'ı bu açıdan bir istisna; sözleşmenin giriş paragrafında şöyle deniliyor: "Bu, insan haklarının, özelikle Afrikalı sayılabilecek bir kavrayışını yansıtmaktadır; geleneksel Afrika toplumlarının normlarından geliştirilmiş olup iki temel ilkeye dayanmaktadır: Batı modelinin bireyciliğini reddeden bir cemaatçilik (communitarianism) ve oydaşma süreçlerine dayalı karar mekanizması, ki bu da yarışmacı seçim ihtiyacını gereksiz kılar. Bu ilkeler, kültürel görecelik taleplerinin merkezinde yatar ve Afrika dışında kalanlar için de anlamlıdır."[26] Bu bağlamdaki diğer uluslararası ve Avrupa sözleşmeleri azınlık grubun değil, cemaate mensup bireylerin hakları üzerinde duruyor. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1966 yılında kabul edilen "*Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*"nde bu "olumsuzluğu" yasaklamak üzere şöyle bir ifade mevcut:

27. madde: "Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak, kendi kültürlerinden yararlanmak, kendi dinlerini açıklamak ve uygulamak, ya da kendi dillerini kullanmak hakkından mahrum edilemezler." Uluslararası insan hakları uzmanlarından Prof. Naz Çavuşoğlu bu maddenin, azınlık haklarına ilişkin, hukuki bağlayıcılığa sahip ilk düzenleme olduğunu belirtiyor.[27] Daha

---

25 N. Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları,* Bilim Yayınları, İstanbul, 1999.

26 U. Beck , *What is Globalization?* Çev. P. Camiller, Polity, Cambridge, 2000, s.85.

27 N. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.14.

sonraki yıllarda hazırlanıp Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1992 yılında kabul edilen "*Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge*" de "sadece azınlık haklarını konu alan ilk uluslararası insan hakları belgesi olması ve azınlık haklarına ilişkin yeni standartları koyması"[28] nedeniyle büyük önem taşıyor.

Buna karşılık "eşitlik ve ayrımcılık yasağı" ilkelerinin aşılması, azınlıklar için özel haklar ve standartların oluşturulmasında *AGİK* süreci büyük önem taşıyor. Bu bağlamda 1989 *Viyana Belgesi*'ne göre "katılımcı devletler ulusal azınlıkların kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini koruyacak ve bu kimliklerin geliştirilmesi için uygun koşulları yaratacaklar"[29] 1990 *Kopenhag Belgesi* ile birlikte ulusal azınlıkların korunmasına ilişkin siyasi taahhütler *Avrupa Konseyi* tarafından benimsendi. 1995 yılında da "*Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*" imzaya açıldı. Çavuşoğlu bunun, "ulusal azınlıkların korunmasını konu alan hukuki bağlayıcılığı sahip çok taraflı ilk belge"[30] olması nedeniyle büyük önem taşıdığını belirtiyor. Ancak bu süreç içinde, az önce değindiğim bir sorun çıkıyor; Çavuşoğlu'na göre "temel bir sorun çözümsüz kalmış azınlık kavramı tanımında genel kabul gören bir çözüme ulaşılamamıştır."[31] Bunun yarattığı iki problem var Çavuşoğlu'na göre:

1. "Vatandaş olmayanların", özellikle de, *yeni azınlıklar* olarak nitelendiren göçmen işçilerin, azınlık haklarından yararlanıp yararlanamayacağı sorunu.

2. Devletlere, kendi ülkelerindeki azınlıkların varlığını reddetme ya da azınlık statüsünü dar tanımlama imkânı yaratması.[32]

Çavuşoğlu bunlardan yola çıkarak "...Çerçeve Sözleşmenin gerçek yüzüyle siyasi ağırlıklı ve sınırlı bir denetim düzenlediği", *Bi-*

---

28 N. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.15.
29 N. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.20.
30 N. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.14.
31 N. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.17.
32 N. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.18.

reysel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ndeki koruma mekanizmasının "*yarı-yargısal nitelikli*" oluşunu göz önünde bulundurarak "azınlık haklarının uluslararası güvencelerinin 'eksik' kaldığı" sonucuna varıyor.[33]

Bugün dünyada azınlık haklarında gelinen en ileri nokta bu. Türkiye'deki durumun ise bunun epey gerisinde olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım. Türkiye, 2000 yılında Birleşmiş Milletler *Bireysel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi* ile birlikte *Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*'ne imza attı ama 1995'teki *Azınlıkları Hakları Çerçeve Sözleşmesi* ile ise henüz yüzleşilmedi.

33 N. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.19.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Korku Umudu Tüketir

İnsanın kapasitesi öyle sınırlı ki umutlar yükselmeden geleceği göremiyor; ya da öyle engin ki en büyük felaketlerin ardından, en karanlık günlerde bile ışıltılı yarınlardan bahsedebiliyor. En vahimi; yarını, önünü göremiyor. Marksist tarihçi Eric Hobsbawm Birinci Dünya Savaşı öncesi imparatorluklar egemenliğindeki dünya için şu yorumu yapar: "Döneme o tuhaf ton ve lezzetini veren şey, yaklaşmakta olan felaketin hem bekleniyor ve yanlış anlaşılıyor, hem de inanılmıyor olması idi... Dünya savaşı kapıdaydı, ama, en iyi kahinler dahil hiç kimse, bunun ne menem bir savaş olacağının farkında değildi...Eğer bugünün kamuoyu yoklama şirketleri Birinci Dünya Savaşı öncesinde gelişmiş ülkelerde bir anket yapıp ümide karşı korku ve endişenin ne derecede hakim olduğunu araştırsa idi, umut ve iyimserliğin galip geleceğine kuşku yok."[1]

Dünyanın bugünkü haline bakıp farklı bir öngörüde bulunmak mümkün değil sanırım. 21. yüzyıla büyük umutlarla girdi altı milyarlık insan türü. Yeni bin yılın birinci yılı daha dolmadan, dünyanın en

---

1 E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875-1914*, Abacus, Londra, 1987, s.10-11.

büyük politik-askeri-ekonomik gücü, kendi tanımladığı "*şer ekseni*"nde insanlığı, karanlık bir savaşın *ahlâkî* olduğuna ikna etmek için uğraştı. Afganistan ve Irak'taki siyasi sistemleri yok etmek, kendine petrol yolunu açmak için iki ülkeyi savaşla egemenliği altına aldı. Kukla hükümetler kurdu ve/veya kurdurmaya çalışıyor. Karşısında, Avrupa'nın güçlü siyasetcileri kul-köle, dünyanın geri kalanındaki 200'ü aşkın ülkenin politikacısı, bürokratı iktidarsız kukla; sivil toplum ayakta ve sokakta, ama, halen, *Dünya Sosyal Forumları*na rağmen, kararlara ancak seyirci olabiliyor.

11 Eylül 2001 sonrası... George W. Bush, artık New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerini yıkan intihar timleri kontrolündeki yolcu uçaklarının yıkıcı etkisiyle, burada ölen 2801 Amerikalı'nın öcünü almak için mi,[2] Amerikan ekonomisini duraklama noktasından harekete geçirmek, 2004 başkanlık seçimleri için oy avı ve/veya petrol kaynakları peşinde, ya da danışma grubunun 11 Eylül öncesi hazırladığı bir rapora göre *Yeni Amerikan Yüzyılı*'nda "*bütün tayfı kapsıyan hakimiyet*"[3] doktrini peşinde olduğu için mi, kim bilir; önce Afganistan'a savaş açtı. Taliban rejimini fazla uğraşmadan devirdi. 600'ü aşkın insanı, "sanık" olarak üç yılı aşkın bir süredir, her tür hakka karşı yargılamadan, avukatları ile bile görüştürmeden, haksızlık yüklü *Guantanamo Sistemi*nde tutuyor. Sıra, ona göre, "*şer ekseni*"nden bir başka koordinata, Irak'a geldi. Irak'taki politik sistemini üç haftadan az bir zaman içinde çökertti.[4] Savaştan altı ay sonra eski Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'i buldu ve tutukladı. Buna karşılık büyük iddia, Irak'ın *kitle imha silahları*ndan eser miktarlarda bile bulunamadı.

---

2 ABD'de genel olarak El Kaide-Irak-Usame Bin Ladin ayrımı yapılmadığını belirtiyor gazeteciler ve gözlemciler. El Kaide'nin Irak kökenli bir örgüt olduğu inanışı da yaygınmış, hattâ kimileri Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in bu grubu örgütlediğini sanıyormuş.. Oysa Usame Bin Ladin Suudi Arabistanlı, keza New York'ta Ticaret Merkezi'nin İkiz Kulelerine saldırıda ölenlerin örgüt üyelerinin hepsi de Suudi Arabistan vatandaşı imiş.

3 İngilizcesi "The Doctrine of Full Spectrum Dominance" olarak kullanılmış. Rapor 1998 yılında hazırlanmış.

4 Irak Savaşı 20 Mart-8 Nisan 2003 tarihleri arasında yapıldı ve "bitti".

Yeni hedef Suriye mi, İran mı henüz belli değil; karar Amerikan Başkanlık seçiminin 2004 yılı bitimindeki sonuçlarını bekliyor. Ama öte yandan Uzakdoğu'daki *Kore Demokratik Cumhuriyeti* de "nükleer silahları olduğunu" onurla ve gururla dünyaya ilan ederek Amerika'nın yeni hedefi olmak istiyor sanki. Ondan sonra neresi gelir? Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Irak savunmasından farklı olarak epey güçlü, nükleer silahları var; üstelik Amerikan himayesindeki (Güney) Kore Cumhuriyeti'nin yanıbaşında ve Japonya'dan da pek uzak değil. Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti yönetiminin ABD'ye kafa tutmasına rağmen, ABD orası ile "müzakere" bazında ilişki kurmayı yeğliyor.

"Ama bunların etnisite ve ırk ile ne ilgisi var?" diye sorulabilir. Etnisite hem paylaşıldığı varsayılan bir soydaşlık, hem de sınırları belirsiz ama nispeten küçük bir toplulukla ortaklaşıldığı düşünülen bir kültür; şu anda Batı'nın yarattığı öteki, "düşman" da, İslam-Arap kültür kompleksi, Müslümanlık inancı ve bu çerçevede yapılanmış devletler ve bu kimlikleri taşıyan bireyler. Her ne kadar *Muktedirlerin Muktediri, Büyük Güç* bunu böyle tanımlamasa da.

Savaş her şeyi etkiler. Yakın savaş geleceğinin, küreselleşme çerçevesinde geliştirilen farklılaşma ve benzeşme tezlerine değen bir yönü de var. Hayatını kaybeden çok sayıda birey ile birlikte, kimbilir kaç dil ölür, kaç etnik grup toptan yok olur? "Etnik savaş"lar, küçük yerel veya daha büyük bölgesel savaşlara katılarak veya bunların etkisi ile alevlenir. Ama bu, *Büyük Güç* açısından dünyayı "temizlemeye" yetmez sanırım; emperyal yönetimini, imparatorluğunu pekiştirmek üzere, ortalığı tozdumana katacak kimbilir daha başka nelere gebedir 21. yüzyıl.

Dünyadaki çok çeşitli halklar, kültürler ve bireyler açısından, aklı selimin yolu, farklılıklara saygı, ekonomik, kültürel, siyasal, fırsat ve sonuç eşitliği de, aykırı ideolojilerin, birkaç tuhaf kişinin düşü olarak kalır.

Sözlük

Asimilasyon: Ulus-devletlerin zorlaması ile azınlık kültürlerin, çoğunluk içinde eriyip gitmesi, çoğunluğa benzemesi.

Avrupa merkezcilik (Eurocentrism): Küreselleşmiş etnosantrizm. Avrupa merkezciliğin bu tanımı Robert Stam ve Ella Shohat'a aittir.[1]

Bakışlar (gaze): Avrupa merkezli bakış, beyaz bakış, egemen bakışı, fethedenin bakışı, galibin bakışı, eril bakış.

Benetton etkisi (Benetton effect): Ticari veya şirketsel çokkültürlülük. Etnik farklılıkların ticari amaçlara ulaşmak için kullanılması.

Çoğulculuk: Furnival, Rex gibi bazı yazarların önerdiği "çoğulculuk" kavramı, genel olarak, anlaşılandan epey farklı: İmparatorluklarda çeşitli etnik grupların yanyana, ama ticaret dışında, Pazar yeri hariç birbiriyle etkileşime girmeden beraber yaşayışını ifade ediyor. Kamusal alanda eşitlik yok, ama özel alanda özerklik var (C. W. Watson, 2000, Multiculturalism. Buckingham: Open University Press, s.108).

Çokkültürlülük: Çeşitli etnik grupların birlikte, eşitler olarak varolması, birbiriyle her alanda ve eşit koşullarda etkileşmesi, ekonomik alan dahil her alanda fırsat ve sonuç eşitliğinin sağlanması.

Çok etnili toplumlar: Ulus-devlet içinde çeşitli etnik grupların varlığı. Dünyadaki 200'e yakın ulus-devletin dördü hariç, tümü çok etnili.

Demosit: Devlet eliyle öldürme.

Eleştirel çokkültürlülük: Kültürel çeşitliliği egemen ve azınlık kültürleri dönüştürmek, değiştirmek, temel fikir ve ilkeleri daha canlı, daha açık daha demokratik ortak bir kültür yaratmak için kullanmak.

Emik: Bir topluluğun kendi örf adet ve kültürünü nasıl anlayıp açıkladığı. Kültüre ilişkin, o kültürden kişilerin "öznel" açıklaması (Phonemic sözcüğünden türetilmiş).

Entegrasyon (Integration): Azınlık birey ve grupların, baskı olmaksızın, çoğunluk kültür ile bütünleşmesi.

E Pluribus unum: Çoktan, tek. Çok çeşitli kültürlerden, yeni, tek bir kültürün yaratılması. ABD'lilerin, kendileri için kullandığı bir motto. ABD bağlamında "erime potası" kavramını oluşturanlar buna atıf yapıyor.

Erime potası (melting pot): Çok çeşitli etnik kültürlerin birleşip kaynaşarak çoğunluk kültüre katkıda bulunması, homojen bir çorbada görülebilecek görüntüye ulaşması. Ancak C. W. Watson bu terimi asimilasyon süreci ile özdeşleştiriyor.[2]

1 R. Stam, E. Shohat ,1994, "Contested Histories" , *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, D. T. Goldberg, ed. Oxford: Blackwell, s.297.

2 C. W. Watson, 2000, *Multiculturalism*. Buckingham: Open University Press, s.4.

Etik: Bir topluluğun örf, adet ve kültürünün "bilimsel olarak" antropologlar, etnograflar tarafından anlatılıp açıklanması. Kültüre ilişkin, o kültürün dışında kişilerin, "nesnel" kişilerin açıklama ve değerlendirmeleri (Phonetic sözcüğünden türetilmiş).

Etni: Etnik grup; kavim, budun.

Etnik koloni: Lale Yalçın-Heckmann ve Horst Unbehaun'un tanımlaması ile Avrupa'nın büyük kentlerine şu ya da bu nedenlerle göç etmiş yabancı toplulukların kendi iç dinamiklerinin itkisi ile cemaatleşmesi (*Toplum ve Bilim*, 1999, No.82, s.79). Etnik kolonilerin kendi sosyal ağları ve ev sahibi toplumla etkileşim için geliştirdikleri kendine özgü sosyal ilişki mekanizmaları var. Ayrıca etnik kolonileşme süreci Yalçın-Heckmann ve Ungebaun'un öne sürdükleri gibi belli bir sosyal, kültürel ve siyasal kapitalin içinde gelişir (*a.g.e.*, s.81).

Etnikleşme (Ethnicization): Etnik bir grubun oluşumu; bir grup insanın kendilerini diğerlerinden ayrı, akrabalık, tarih ve kültürel olarak birbirine bağlı olduğu varsayımının gelişip yayılma süreci.

Etnik temizlik (Ethnic cleansing, Genocide): Tehcir. Bir grubun, toplu olarak yaşadığı yerden sürülmesi. Bazı sosyolog ise soykırım ile temizlik arasında bir fark olmadığını düşünüyor.

Etnogenesis: Yerli halkların etnik kimlik oluşturma süreci. Etnik gruptan "halk"a dönüşüm. Bu amaçla gelişen toplumsal hareketlilik süreci (C. W. Watson, 2000, *Multiculturalism*. Buckingham: Open University Press, s.10).

Etnosantrizm: Kendi kültürünü dünyanın merkezine koymak ve tüm diğer kültür ve insanları o noktadan, o standartlara dayanarak değerlendirmek.

Hispanik: İspanyol kökenli Latin Amerikalı.

İkinci Modernite: Ulrich Beck, postmodernizm yerine bu terimi tercih ediyor. Ona göre, "Postmodernizm", bir dönemin sonunun tanımlarken, İkinci Modernite, yeni çağa ait yeni kavram ve anlayış kategorilerini temel alıyor. Birinci Modernite çağı, ulus-devlet oluşumları ile tanımlı iken, İkinci Modernite bir paradigma değişimi ile uluslararası insan hakları sözleşmelerinin, örneğin, sınırları aşarak, ulus devlete müdahale hakkı tanıdığına işaret ediyor. Ulusal egemenlik de böylece ameliyat masasına yatırılmış oluyor.

İus sanguinis (jus sanguinis): Kan hakkı. Aynı genetik mirası taşımanın getirdiği haklar. Örneğin, 1999 yılı Mayıs'ına kadar Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Alman vatandaşlığı, sadece Alman, yani Cermen ırkından olanların hakkı sayılıyordu. Dolayısıyla 40 yıldır burada yaşayan Türkiyeliler yurttaş olamıyordu. Aynı nedenlerle, başka ülkelerde doğmuş olup Cermen ırkından olanlar da Alman sayılıyordu. Örneğin Adolf Hitler Avusturya doğumlu idi, ama Cermen ırkından varsayıldığı için Alman vatandaşı olabiliyordu.

İus soli (jus soli): Toprak hakkı. Bir ülkede doğanların, aslen oralı olsun olmasın, anayasal açıdan yurttaş sayılma hakkı (mesela ABD'deki vatandaşlık hakkı).

Kota: Belli bir nüfusun cinsiyet, etnisite, dinsel v.b. açılardan oranlarını tespit ettikten sonra politikacılar tarafından her gruba belli kurumlarda ayrılacak yerlerin önceden saptanarak temsiliyetinin sağlanması. Kotaların ne kadar az veya çok olacağı, tabii ki bunları koyanların kafalarındaki ideolojik yapı, tarihsel adaletsizlik ve eşitsizliklere verdikleri önem ile gelecek için topluma ne tür bir hayat sunmak istediklerine bağlı. Epey tartışmalı bir konu olmasına rağmen, bugün İsveç, Norveç, İtalya gibi ülkelerin parlamentolarında kadınlar için kotalar mevcut. En yüksek kota Norveç'te, Parlamento'ya seçilen milletvekillerinden yüzde ellisinin kadın olması gerekiyor.

Kozmopolitanlık: Ulf Hannerz'in tanımıyla esnek, küresel yaşama uygun karakteri olmak. Çeşitliliği benimsemiş, bireysel yaşamında kültürlerin birlikte varolmasına, ötekiler farklı kültürlerle ilişki kurmaya, tekdüzelik yerine karşıtlıkları aramaya, başka kültürlerde yaşama yeteneği oluşturmaya, dinlemeye, bakmaya, sezgi ve yansıtma yeteneklerini bu doğrultuda kullanmaya çabalamak.[3] *Jacques Derrida*'nın tanımlamasıyla ise; hoşgörülü, açık ve misafirperver olmak. Misafirperverliğin koşulsuz olması gerekiyor, öyle ki bütün yeni gelenlere ve göçmenlere kapılar açık olmalı ve sığınma hakkı verilmeli.[4]

Kültürün Melezleşmesi (cultural hybridization): Biyolojik anlamda melez, genetik yapısı kısmen farklı olan canlıların birleşiminden ortaya çıkan yavrular anlamına gelir. Benzer şekilde, sosyoloji ve antropolojide de, bir kültürün çeşitli unsurlarının (dil, sembol, ritüel, inanç davranış kalıpları vs.), diğer bir kültürün parçaları ile birleşmesi. Hollandalı sosyolog Jan Nederveen Pieterse buna şu örnekleri veriyor: Faslı kızların Hollanda'da Tay boksu yapması, Londra'da Asya hip hop'u, İngiliz Balerin Isadora Duncan gibi danseden, Yunan togaları giymiş Meksikalı kızlar, Peter Brook'un Hint Destanı Mahabharata üzerine film yapması.[5]

Küreyerelleşme (glocalization): Küreselleştiği söylenen örf, adet, ürün ve alışkanlıkların yerel olarak yeniden yorumlanarak farklı şekil, içerik ve anlamlara büründürülmesi (Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Londra: Sage, 1992).

---

3 U. Hannerz, 1990, "Cosmopolitans and Locals in World Culture" *Global Culture* içinde, Mike Featherstone, ed. Londra: Sage, s.239.

4 J. Derrida, *On Cosmopolitanism and Forgiveness*, 2001, (orij fr. 1997), Londra, Routledge.

5 "Globalization as Hybridization", *Global Modernities* içinde, M. Featherstone ed., Londra: Sage, s.53.

Mevsim Salatası (Toss Salad): Ulusal kültürü oluşturan çok çeşitli kültürlerin kendi özelliklerini koruyarak, ama yine de çoğunluk içinde ve eşit koşullarda varolması. Turplu, soğanlı, havuçlu, domates, salatalık ve soğanlı karışık bir salatada olduğu gibi.

Monogenesis: Dünyadaki canlı türlerinin hepsinin aynı kökenden geldiği iddiası. Aynı zamanda, insanın tek kökenden yaratılışı.

Mulatto: Güney ve Kuzey Amerika'da siyah ve beyaz karışımı evliliklerden doğan çocuklar. Bugün genellikle aşağılayıcı bir deyim olarak görülüyor ve kullanılmıyor (Kullanım: Max Weber, "What is an Ethnic Group?" *The Ethnicity Reader* içinde, m. Guibernau & J. Rex, ed. Cambridge, Polity Press, 1997).

Ombudsman: Halkın avukatı. Bir kurumda veya devlet içinde hizmet edilenlerin şikâyetlerini dinleyip alan ve bunları gidermek üzere yöneticiler ve yasa yapıcılarla muhatap olan kişi.

Ölüm tarlaları: Rejim muhaliflerinin soykırımı. Kamboçya'da, 1975-1980 yılları arasında, Pol Pot rejimi sırasında, "kapitalist kültürel eğilimleri" olduğu gerekçesi ile pek çok kişi öldürüldü. Deyim bundan esinlenmişti.

Poligenesis: Dünyadaki canlı türlerinin, çeşitli coğrafya ve kökleri olduğu iddiası. Mevcut antropolojik kuram ise, bugün, hiç olmazsa insan türünün tek kökenli olduğunu ve Afrika'da ortaya çıktığını savunur.

Politik göçmen (Asylum-seeker) Ülkesinde gördüğü ayrımcılık, dini ve/veya siyasi baskılar nedeniyle başka bir ülkede yasal statü ile kalmayı talep eden kişi.

Pozitif ayrımcılık, seçici muamele veya tercihli eylem (positive discrimination): Mağdur ve madun konumundaki grupları egemen konumdakilere göre avantajlı kılacak politika ve uygulamalar.

Schismogenesis: Konumlarını pekiştirmek üzere, birbirine karşı iki tarafın, kendi pozisyonlarını içeren ve diğer tarafın karşı çıktığı unsurları abartması (Gregory Bateson, 1972 (orij. 1935). C. W. Watson, 2000, *Multiculturalism* içinde Buckingham: Open University Press, s.14).

Sığınmacı: Geçici bir süre için yabancı bir ülkeye gayri meşru koşullarda gelen ve burada ikamet etmek isteyen kişi.

Sömürgeci ayrılıkçılık (colonial segregation): Avrupa ülkelerinin eski sömürgelerinde, sömürgecilik döneminde, yerli halk ile Avrupalıların ayrı ve hukuken farklı konumlarda yaşamasına işaret ediyor. Yasal olarak kamusal alanda farklı halkların farklı haklara sahip olması (C.W. Watson, 2000, s.20).

Şirketsel çokkültürlülük (veya Benetton etkisi): Etnik farklılıkların ticari amaçlarla, içeriği boşaltılarak kullanılması.

Tecrit (segregation): Farklı ırkları veya etnik grupları, çoğunluk egemen gruptan ayırma, ayrı yerlerde yaşamaya zorlama (Güney Afrika Cum-

huriyeti apartayd rejiminde olduğu gibi... veya ABD'de 1964'te Sivil Haklar yasası kabul edilene kadar Afrika kökenlilere dayatılan yaşam biçimi).

Tekkültürlü toplumlar (monocultural societies): Etnik ve kültürel açıdan homojen toplum. Dünyadaki en homojen toplum da herhalde, kıtalar arasındaki ada konumu, hemen hiç göç almayan, küçük nüfusu ile İzlanda olmalı. Ancak bu tür toplumlar, dünyada istisna teşkil ediyor, çok çeşitli kültürü olanlar da, çoğunluğu.

Telafi Edici Uygulama veya Olumlu Eylem Politikaları (Affirmative Action Policies): Daha teknik bir tanım da yapılabilir, ancak Bernasconi'nin tanımlamasıyla; kadınların, çeşitli azınlık grup üyelerinin eğitim, siyaset, hükümet, parlamento gibi kurumlarda sayılarını arttırılması için geliştirilen politikalar (Robert Bernasconi, *Irk Kavramını Kim İcat Etti?* Metis, İstanbul, 2000).

Tireli Kimlik (hyphenated identity veya dual identity): Çifte kimlik. Afrikalı-Amerikalı, Avrupalı-Amerikalı İtalyan-Amerikalı, Çinli-Amerikalı gibi.

Tokenism: Bir olgu veya talebin sembolik olarak yerine getirilmesi (Örneğin Türkiye'de, 57. dönem TBMM'de, çağdaşlığın asgari talebi olarak, sembolik mahiyette, sadece yirmi iki kadın milletvekili vardı. Nüfusun yüzde elliden fazlasını oluşturduğu halde Meclisin ancak yüzde dördü kadındı. Ecevit-Bahçeli-Yılmaz Koalisyonu ve onu takip eden AKP Hükümetlerinde ise sembolik olarak bile, tek bir kadın bakan yoktu.

Ulusaşırı cemaat: Yersizleştirilme, yurtsuzlaştırılma sonucu "evden" (anayurttan) uzakta, ama oradakilerle ilişkilerini sürdüren toplulukların oluşumu.

Ulusaşırıcılık (transnationalism): Ulusal sınırları aşan toplumsal oluşumlar. Ulusal sınırları aşan bir tür bilinç ve kültürün yeniden üretimi (Nadya Al-Ali and Khalid Koser, *New Approaches to Migration.* Londra, Routledge, 2002. Yasemin Nuhoğlu Sosyal, *Limits of Citizenship*, 1994, Chicago, Univ. Of Chicago Press).

Ulusalüstü (supranational): Ulusal kurum ve yasaların üstünde hükmü olduğu kabul edilen uluslararası kurum ve yasalar (Avrupa Birliği kurumlarının yapısına atfen).

Yumuşak çokkültürlülük (farklılık çokkültürlülüğü): Toplumdaki farklı kültürlerden gelen çocukların deneyimlerini derslere aktaracak şekilde tedrisatın değiştirilmesi (C. W. Watson, s.51).

Zorlayıcı asimilasyon (coercive assimilation): Egemen kültürün baskısı azınlık kültürlerin ona benzemesi. Ancak şimdi çoğu sosyologlar, asimilasyonun zaten zorlayıcı olduğunu vurgulayıp nitelemenin gereksiz olduğunu belirtiyorlar (Fransa ve Türkiye bu konuda en klasik örnekler).

Kaynakça

Nadje Al-Ali & Khalid Koser, ed. 2002, *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*. Londra: Routledge.

Benedict Anderson, 1993, (İng. Genişletilmiş baskı 1991, ilk basım: 1983), *Hayali Cemaatler*: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis.

Peter Alford Andrews, ed., 1989, *Ethnic Groups in The Republic of Turkey*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichart Verlag.

Martha Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, ed., *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. Londra: Sage Publications

Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, 1993, (Fr. Basım 1990), *Irk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, İstanbul: Metis.

Frederick Barth, 1996, "Ethnic Groups and Boundaries", *Ethnicity* içinde. J. Hutchinson ve A. Smith, ed. Oxford: University Press, s.75-83.

Ulrich Beck, 2000, "The Cosmopolitan Perspective", Sociology of the Second Age of Modernity", *The British Journal of Sociology*, 51(1):79-105.

Ulrich Beck, 2000, *What is Globalization?* çev. Patric Camiller, Cambridge, B.K.: Polity.

Laurent Berlant, Michael Warner, 1994, "Introduction to Critical Multiculturalism", *Multiculturalism: A Critical Reader*, David Theo Goldberg, ed. Oxford: Blackwell.

Robert Bernasconi, 1999, *Irk Kavramını Kim İcat Etti?* İstanbul: Metis (Yayına hazırlayan Zeynep Direk).

Robert Bernasconi, 1998, "Stuck Inside of Mobile with the Memphis Blues Again", Cynthia Willet, ed., *Theorizing Multiculturalism* içinde, a.g.e, s.276-299.

İsmail Beşikçi, 1967, *Kışın Silvan Ovasında, Yazın Nemrut ve Süphan Yaylalarında Konaklayan bir Göçebe Aşiretin Sosyal Organizasyonu* (Göçebe Alikan Aşireti). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi.

İsmail Beşikçi, 1992, *Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Homi Bhabha ve Bhiku Parekh, 1989, "Identities on a Parade: A Conversation", *Marksism Today*, June 1989, s.3.

Homi Bhabha, 1994, *The Location of Culture*. Londra: Routledge.

Homi Bhabha, 1999, "The Postcolonial and the Postmodern: The Question of Agency", in Simon During, ed., *The Cultural Studies Reader*, London: Routledge, pp.189-209.

Mutlu Binark, 2001, " 'Kadının Sesi' Radyo Programı ve Kimliği Konumlandırma Stratejisi", *ToplumBilim*, Kültürel Çalışmalar Özel Sayısı, sayı 14 (Ekim):75-89.

Franz Boas, 1940, *Race, Language and Culture.* New York: The Free Press.

Paul R. Brass, 1996, "Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation", *Ethnicity* içinde, J. Hutchinson ve A. Smith, ed. Oxford: University Press, s.85-90.

Lawrence E. Cahoone, ed. "Introduction", 1996, *From Modernism to Postmodernism.* Oxford: Blackwell, s.1-21.

Stephen Castles, 2000, *Ethnicity and Globalization.* Londra: Sage,

Stephen Cornell ve Douglas Hartmann, 1998, *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World,* Londra: Pine Forge Press.

Cynthia Cockburn, 1998, *The Space Between Us.* Londra: Zed Books, s.35

Mark Cowling & James Martin, ed., *Marx's 'Eighteenth Brumaire' (Post)moden Interpretations.* Londra: Pluto Press, 2002.

Naz Çavuşoğlu, 1999, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları.* İstanbul: Bilim Yayınları.

Jacques Derrida, *On Cosmopolitanism and Forgiveness*, 2001, (orij fr. 1997), Londra: Routledge.

Thomas Hylland Eriksen, 1997, "Ethnicity, Race and Nation", *The Ethnicity Reader* içinde, M. Guibernau ve John Rex, ed.. Cambridge: Polity Press. s.33-43.

Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*, 1986 (orig. 1952), Londra: Pluto Press.

Nancy Fraser, 1998, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a Post-Socialist Age" *Theorizing Multiculturalism* içinde,, ed. Cynthia Willet, Oxford: Basil Blackwell Publishers, pp. 19-50.

Leela Gandhi, 1998, *Postcolonial Theory.* New York: Columbia University Press, s.41 içinde alıntı

(Emmanuel Levinas, 1994, "Ethics as First Philosophy", The Levinas Reader, Sean Hand, ed. Oxford: Blackwell).

Clifford Geertz,, 1973 (orig 1963), "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", *The Interpretation of Cultures* içinde, C.Geertz, ed. New York: Basic Books, s.255-311.

Paul Gilroy, 1987, *The Empire Strikes Back.* Londra: Hutchinson.

Paul Gilroy, 1993, *The Black Atlantic.* Londra: Verso.

Paul Gilroy, 2000, *Against Race: Imagining Political Culture beyond the Color Line.* Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ Press.

Henry A. Giroux, 1994, "Insurgent Multiculturalism", *Multiculturalism, A Critical Reader*, D:T. Goldberg, ed., Oxford:Blackwell, s.325-344.

Nathan Glazer, Daniel Moynihan, 1963, *Beyond the Melting Pot.* Cambridge, MA: MIT Press.

David Theo Goldberg, 1994, "Introduction: Multicultural Conditions ", David

Theo Goldberg, ed., *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde. Oxford: Blackwell, s.5.

Juan Goytisolo, 1992 "Gelin Kimlik Belirtilerimizi Muhabbetle Yeşertmekten vazgeçelim", *Yeryüzünde bir Sürgün*. İstanbul: Metis, s.89-93.

Gerald Graff, (David Theo Goldberg, 1994, "Introduction, Multicultural Conditions" *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde sözediliyor, orijinal kaynağı bulamadım. David T: Goldberg, ed., Oxford: Blackwell)

Antonio Gramsci, 1971, *Selections from the Prison Notebooks*, Q. Hoare ve G.N. Smith, ed. New York: International Publishers, s.169-173 ("doppia prospettiva" İngilizce'ye dual consciousness olarak çevrilmiş).

Amy Gutmann, 1994, "Preface" *Multiculturalism* içinde, Amy Gutmann, ed. Princeton: University Press, s.x (Türkçe olarak da yayımlandı: Çokkültürcülük, 1996, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).

Stuart Hall, 1992, "New Ethnicities", *Race: Culture and Difference* içinde, James Donalds Al, Rattansi, ed. Londra: Sage, s.252-259.

Fred Halliday, 2002 (orij. 2001), *2000'lerde Dünya: Tehlikeler ve Vaatler*. İstanbul: Bilgi Üniv. Yayınları,

Michael Hardt & Antonio Negri, 2000, *Empire*. Cambridge: Mass.: Harvard Univ. Press.

Lale Yalçın-Heckmann ve Horst Unbehaun, 1999, "Fransa ve Almanya'daki Göçmen Toplulukları: İki Orta Büyüklükteki şehirde Dernekleşme ve Cemaatleşme Süreçleri", *Toplum ve Bilim*, 82:78-90. (Mutlu Binark, 2001 içinde dipnot, s.87)

David Held, Anthony Mc Grew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, 1999, *Global Transformations*, Cambridge, UK: Polity.

Oğuz Işık & M. Melih Pınarbaşı, 2001, *Nöbetleşe Yoksulluk*. İstanbul: İletişim.

Boris Kagarlitsky, 2000, *The Twillight of Globalization: Property, State and Capitalism*. (çev. Renfrew Clark) Londra: Pluto Press.

Boris Kagarlitsky, 2000, *The Return of Radicalism: Reshaping Left Institutions*. (çev. Renfrew Clark) Londra: Pluto Press.

Boris Kagarlitsky, 1999, *New Realism, New Barbarism: Socialist Theory in the Era of Globalization*. (çev. Renfrew Clark) Londra: Pluto Press.

Ayhan Kaya, 2001, "Emanuel Levinas ve Ötekinin Çıplaklığı: Egoloji'de İDolojiye", *ToplumBilim*, sayı 14, s.167-173.

Will Kymlicka, 1995, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press.

Leo Kuper, 1997 (orij. 1969) "Plural Societies", *The Ethnicity Reader* içinde, Montserrat Guibernau ve John Rex, eds., pp. 220-29.

Ernesto Laclau, 1990, "The Impossibility of Society". *New Reflections on the Revolution of Our Time*. Londra: Verso, s.89-93.

Ernesto Laclau, & Chantal Mouffe, 1985, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics.* Londra: Verso.

John J. Macionis & Ken Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, 1997, New York: Prentice-Hall.

Amin Maalouf, 1999 (orij. 1998), *Ölümcül Kimlikler*. Çev. Aysel Bora, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Martin J. Beck Matustik, 1998, "Ludic, Corporate, and Imperial Multiculturalism: Imposters of Democracy and Cartographers of the New World Order", *Theorizing Multiculturalism* içinde,, ed. Cynthia Willet, Oxford: Basil Blackwell Publishers, pp. 100-119.

Howard McGray, 1998, "Alienation and the African-American Experience", Cynthia Willet, ed., *Theorizing Multiculturalism* içinde alıntı,

Peter McLaren (Bell Hooks, 1999, "A Revolution of Values: The Promise of Multicultural Change" de alıntı, Simon During, *The Cultural Studies Reader* içinde. Londra: Routledge.

Herkül Millas, 1994, *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İstanbul: İletişim.

Gunnar Myrdal, 1944, *An American Dilemma: The Negro Problem and American Democracy.* New York: Harper.

Bhikhu Parekh, 2000, Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. London: MacMillan

Stephen Reicher, 2001, "Studying Psychology, Studying Racism", Martha Augoustinos ve K. J. Reynolds, *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict.* Londra:Sage, s.273-299.

John Rex, 1985, "The Concept of a Multicultural Society" *Occasional Papers in Ethnic Relations*, No. 3, Centre for Research in Ethnic Relations.

John Rex, 1995, "Ethnic Identity and the Nation State: The Political Sociology of Multicultural Societies", *Social Identities*, 1 (1), s.21-35.

John Rex, 1996, "Multiculturalism in Europe", *Ethnicity* içinde, John Hutchinson ve Anthony Smith, ed., Oxford: University Press, s.242.

Chris Rumford, 2001, *Dışarıda Kalanlar, Bırakılanlar*, içinde, Nabi Avcı, Deniz Derman, Süheyla Kırca, Arus Yumul,ed.,"Dışarıda Kalmanın İmkânsızlığı: Toplumun İmkânsızlığı". İstanbul: Bağlam, s.21-33.

Edward Said, 1991, (1978), *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, 3.. ed. Hammondsworth: Penguin.

Juan San, Jr., 1994, "Problematizing Multiculturalism and the Common Culture", *Melus*, 19 (2): 59-85. (Ebscohost)

Edward Shils, 1957, "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties", *British Journal of Sociology*, 8, s.130-145.

M.G. Smith, 1965, *The Plural Society in the British West Indıes*, Berkeley, University of California Press (John Rex, 1997, "The Concept of a Multicultural So-

ciety", *The Ethnicity Reader* içinde alıntı, M. Guibernau ve J. Rex, ed., Cambridge: Polity Press, s.208).

Gayatri Chakravorti Spivak, 1999, *A Critique of Postcolonial Reason.* Cambridge, MA: Harvard Univ. Pr.

Robert Stam, Ella Shohat, 1994, "Contested Histories: Eurocentrism, Multiculturalism and the Media", *Multiculturalsim, A Critical Reader* içinde, David Theo Goldberg, ed. Oxford: Blackwell, s.296-325.

Stephen Steinberg, 1997, "The Liberal Retreat from Race, since the Civil Rights Act", M. Guibernau, J. Rex, ed., *The Ethnicity Reader* içinde, a.g.e., s.317.

Stephen Steinberg, 1995, *Turning Back.* Boston: Beacon Press.

Judith Stiehm, 1994, "Diversity's Diversity", ", *Multiculturalism: A Critical Reader* içinde, D.T.Goldberg, ed. Oxford:Blackwell, s.140-157.

Charles Taylor: 1994, *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition,* Princeton: University Press.

Charles Taylor, 1994, "The Politics of Recognition", *Multiculturalism* içinde, Amy Gutmann, ed. New Jersey: Univ of Princeton Press, pp. 25-75.

Laurence Thomas, 1998, "Moral Deference", Cynthia Willet, ed., *Theorizing Multiculturalism* içinde. Oxford: Blackwell, s.359-82.

Barre Toelken, 1976, "Seeing With a Native Eye: How Many Sheep Will It Hold?", *Seeing With a Native Eye: Essays on Native American Religion* içinde, Walter H. Capps, ed. New York. Harper and Row, s.9-25.

Terence Turner, 1994, "Anthropology and Multiculturalism: What is Anthropology that Multiculturalists Should be Mindful of it?", *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, David T: Goldberg, ed. Oxford: Blackwell, s.406-426.

Nicholas Van Hear, 2002, "Sustaining societies under strain", *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home* içinde, Nadje Al-Ali & Khalid Koser, ed. 2002, Londra: Routledge, s.202-223.

Michele Wallace, 1994, "Searching for the Goodenough Mammy", *Multiculturalism: A Critical Reader* içinde, David Theo Goldberg, ed. Oxford: Blackwell, s.260.

Iain Walker, 2001, "The Changing Nature of Racism: From Old to New?", Martha Augoustinos ve Katherine J. Reynolds, ed., *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict.* Londra: Sage Publications, s.24-43.

Michele Wallace, 1994, "Searching for the Goodenough Mammy", *Multiculturalism: A Critical Reader* içinde, David Theo Goldberg, ed. Oxford: Blackwell.

Michael Walzer, 1994, "Comment", *Multiculturalism* içinde, Amy Gutmann, ed.. Princeton:University Press, 99-105.

Max Weber, 1978 (orig. 1925), "What is an Ethnic Group?", *Economy and Society,* 1. cilt, Roth and Wittich (ed. ve çevirmenler), The Regents of the University of California.

Max Weber, 1996, The Origins of Ethnic Groups", *Ethnicity* içinde, John Hutchinson, Anthony D. Smith, ed.,. Oxford: University Press, s.35-40.

Max Weber, 1997, "What is an Ethnic Group", *The Ethnicity Reader* içinde, Monserrat Guibernau, John Rex, ed., 1997,. Cambridge: Polity Press, 15-27.

Susan Wolf, 1994, "Comment", *Multiculturalism* içinde, Amy Gutmann, ed., Princeton: University Press, 75-87.

Meyda Yeğenoğlu, 1998, "Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mıdır?", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek,* Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu, İstanbul: Metis, s.288-289.

Stefanos Yerasimos, 1994, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu* (çev. Şirin Tekeli). İstanbul: İletişim.

Iris Marion Young, 1989, "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", *Ethics*, 99:250-274.

Nira Yuval-Davis, 1997, *Gender and Nation.* Londra ve Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Dizin

11 Eylül 200
1980 askeri darbesi 71
1981 Anayasası 71
AB 58, uyum paketi 71
ABD 8, 12, 17, 19, 22, 25, 28, 39, 44, 48-50, 52, 53, 63, 67, 70, 72, 98, 102, 103, 137, 142-144, 148, 153, 154, 158, 164, 167, 181, 183, 184, 188, 191, 201
acil durum tedbirleri 135
active bigot 44
adalet 188, 191
Adapazarı 165
Adonis 146
Afgan 155
Afganistan 153, 200, Cumhuriyeti 13
African National Congress 84
Afrika 8, 10, 17, 18, 27, 46, 58, 54, 77, 82, 84, 143, 151, 154, 164, 181, 194, 195, diasporası 175, kökenli Amerikalılar 44, 142, Şartı 192, Ulusal Kongresi 84
Afrikalı 10, 49, 52, 84, 158, 159, 182, 195, Amerikalı 12, 63, 64, 65, 67, 73, 74, 76, 77, 122, 143, siyah 82, 85, 86
Afrikans 10
Afro-Amerikalı 77, 142
AGİK 196
ahlâkî kurallar düzeni 193
ahlâkî saygı 121, 128, 130
Ainu 7, 153
Akdeniz 11, 15, 116, 146
Albrow, Martin 189
Aleut 12
Alevi 35, 70
Allport, Gordon 66
Alman 12, 14, 15, 16, 17, 23, 24, 33, 35, 53, 80, 87, 97, 171, 189, Demokratik Cumhuriyeti x, Federal Cumhuriyeti x, ırkçılığı 48, milliyetçiliği 148
Almanca 3, 13-15, 111
Almanya 16, 22, 33, 39, 50, 53, 58, 72, 77, 92, 97, 121, 153, 158, 172
Alsasyen 15
alt kimlik 187
Amazon 3, 9, 10, 166
Amerika 5, 9, 17, 34, 63, 87, 103, 144, 175, 201, Birleşik Devletleri 135
Amerikalı 17, 18, 22, 24, 28, 44, 50, 87, 91, 103, 104, 109, 122, 200, Protestan 25, siyahlar 8
Amerikan 7, 19, 51, 64, 68, 77, 87, 88, 91, 144, 153, 154, 171, 180, 200, Adaleti 18, Anayasası 63, Bağımsızlık Bildirgesi 52, emperyalizmi 180, Haklar Yasası 188, popüler kültürü 162
Amiş 86
ampirik 66, 67
anadil 10, 12, 34
ANAP 71, 95
anayurt 83
ANC 84
Andaluz 15
Anderson, Benedict 25, 29
Andrews, Peter Alford 8
Anglo 8, 69
Anglo Avustralyalı 69

Anglo-Amerikan 117
Anglosakson xi, 24, 77, 86, 88, Amerikalı 144, Protestan 54
Angola Halk Cumhuriyeti 10
Ankara 147
Antik Yunan 53
antikapitalist hareketler 189
antisemitizm 61
antropolog 10, 28, 31, 55
antropoloji xiii, 6, 24, 31, 44
apartayd 5, 81-85, 95, 102
Appadurai, Arjun 176, 177
Arap 7, 9, 11, 12, 15-17, 19, 24, 94, 116, 146, lehçesi 11
Arapça 11, 13
ari Aryan ırkı 49
Aristoteles 53
Arjantin 5, 11
Arnavut 14
Arnavutluk Cumhuriyeti 14
Aryan 77
Ashanti Kralı 54
asimilasyon 34, 77, 79, 87, 88, 91, 92, 94, 98, 102, 103, 115, 150
asimile 23, 138, 166, 167, 174
askeri insancıllık (military humanism) 177
Asturiler 17
Asturyalı 15
Asya 13, 94, 149
Asyalı 5, 60, 73, 84, 164, 182
aşırı milliyetçilik 41
aşiret 39
ataerkil 183, 185, sistem 182
Atlantik 175
Augoustinos 65
Augustine, Saint 112
Auschwitz 50
Austro-Asyatik 14
Avrupa 9, 14, 15, 21, 29, 35, 37, 46, 48, 49, 55, 59, 61, 66, 67, 78, 87, 93, 105, 109, 112, 115, 143, 154, 155, 158, 164, 172, 175, 181, 183, 194, 195, 200, Anayasası xi, Birleşik Devletleri xi, Birliği xi, 1, 3, 4, 19, 97, Uyum Paketi xii, diaspora 165, İnsan Hakları Sözleşmesi 99, 100, Komisyonu 3, Konseyi 99, 196, kültürü 55, merkezli bakış 47
Avrupalı 11, 12, 44, 51, 54, 55, 77, 80, 82, 94, 115, 154, Amerikalı 63, 64, beyaz 82, 85
Avustralya 5, 17, 46, 63, 67, 69, 155, 194, Milletler Topluluğu 16
Avusturya 62, 80
Aydınlanma Çağı 110, 190
ayrımcılık 25, 42, 95
Az Kullanılan Diller Avrupa Bürosu 3
Azerbaycan x
Azeri 11
azınlık 21, 23, 33, 77-81, 83, 84, 87, 91, 92, 97, 99, 102, 104, 109, 111-115, 120, 125, 126, 128, 129, 135, 137-139, 144, 145, 146, 162, 181, 182, 195, dili 3, etni 194, hakları 195, 196, sorunları 183

Babil Kulesi 40
Bağımsız Devletler Topluluğu x
bağlam-sız 177
Bahreyn 17
Bakhtin, Mikhail Mikhailoviç 36, 169, 167, 174
Balat 94
Balibar, Etienne 56, 76
Bandladeşli 158
Bangladeş Halk Cumhuriyeti 13

Banton, Michael 29
Barber, Benjamin 189
bariz ırkçılık 66, 67
Barker, Martin 58
Barth, Fredrick 28
Barzun, Jacque 49
Bask 13, 15, 17, 144, dili 15, Parlamentosu 15
Baskça 13
BASP 24, 64, 182
Batı 6, 9, 35, 72, 76, 80, 84, 94, 99, 112, 138, 148, 157, 162, 164, 166, 167, 178, 179, 181, 189, 190, 194, 201, Almanya 157, Avrupa 12, 22, 24, 154, 181, 183, Avrupalı 16, Hint takımadaları 101, Trakyalı Müslüman 16
Batılı 24, 46, 52, 68, 152, 171-175, 177-179, 190, 192-194
Beck, Ulrich 91, 170, 189
Bedevi 11, 151, 152
Bedevice 11
Bektaşi 99
Belarus x
Belçika 17, 80, 153, 158, Krallığı 14
Bell Hooks 184
Benedict, Ruth 49
Bengali 13, 14
Berberi 151
Berge, Peter Van Den 82
Berlant, Laurent 121
Berlin Duvarı 157
Bernasconi, Robert 51-55, 108, 115, 116, 120, 126-129, 175
Beşikçi, İsmail xii
beyaz 5, 11, 46, 62, 63, 72, 75, 84, Batılı kadın 181, feminist 182
Bhabha, Homi 115, 117, 118, 174, 175
Bihari 13
Bikhu Parekh 135
Bilar 122
bilinçli küreselcilik 193
bireycilik 64, 65
Bireysel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi 196, 197
bireyselleşme 177, 193
Birinci Dünya 93, 97, Savaşı 199, ülkeleri 121
Birleşik Krallık 14, 83
Birleşik Meksika Devletleri 12
Birleşmiş Milletler Bireysel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi 100
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 195, 196
Birleşmiş Milletler Şartı 188
Birleşmiş Milletler x, xi, 1, 16, 18, 19, 49, 112, 152, 154, 188, 197
Birmingham 164
biyogüç 179
Blumenbach, Johann Friedrich 53
Blumenthal, Friedrich 47
Boas, Franz 48, 49
Bois Burghardt Du 122
Bosna 79, 80, Hersek x, 14
Boşnak 14
Botswana Cumhuriyeti 10
Bowdich 54
Bölgesel veya Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı 99
Bradford 164
Brass, Paul R. 29
Breton 15
Brezilya 3, 5, 9, 10-12
Brezilya Federal Cumhuriyeti 11
Bristol 164
Britanya İmparatorluğu 17
Brüksel 3, 14
Buffon, Georges L. 47
BUHAL 102

Bulgaristan 164, Cumhuriyeti 14
Bursa 165
Burundi 80, Cumhuriyeti 10
Bush, George W. 18, 19, 155, 200
bütünleşme 92, 105
Büyük Britanya Krallığı 188
Büyük Güç 201
Büyük Varlık Zinciri 52
Büyükada 94

Carolina Temel Yasası 52
Castells, Manuel 194
Castles, Stephen 125, 128, 155
caydırıcı ırkçılık 65, 66
cemaat 62
cemaatçilik 195
Cermen 97
Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti 11
Chiapas 34
cinsiyetçi baskı 184
Clemont-Tonnerre 150
Cockburn, Cynthia 38, 39
Coğrafya 53
Cohen, Abner 27, 28
Cohen, Anthony 35
Cohen, Phil 39
Cohen, Robin 159
Cornell, Stephen 6, 30
Critical Multiculturalism and Democratic Schooling 106
Crystal, David 2, 3
Çakan, Mehmet 71
Çavuşoğlu, Naz 195, 196
Çeçenistan 37
Çeçenya x
Çek 149, Cumhuriyeti x
Çekoslovak Amerikalı 143
Çekoslovakya x
çelişkili ırkçılık 65
Çerkez xi, 59, 78
çevre hareketleri 189
çift değerli kümeler 107
çifte bilinç 122, 123
Çin 12, 182, Halk Cumhuriyeti x, 13, 17, Mahallesi 94
Çince 2, 3, 9, 13, 14
Çingene 13, 16, 35, 49, 50, 70, 72, 78, 80, 94
Çinli 8, 13, 22, 34, 47, 94, 159, 164, 165
çoğulcu 104, toplum modeli 101
çoğulculuk 79, 91-93, 95, 100, 114
çoğunluk 97, 128, 129, 135
çok merkezli çokkültürlülüğü 120
çokdillilik 130
çoketnili haklar 114, 120
çokkültürlü eğitim ilkeleri 109
Çokkültürlülük ve Tanıma Politikaları 111
çokkültürlülük 79, 91, 93, 95, 97-100, 102-104, 106-109, 113, 115-119, 121, 126-128, 130, 135, 137, 174, 175
çokseslilik 130

Dahomev Kabilesi 54
Dalan, Bedrettin 95
Danimarka 4
Dante 146
Darwin 45
dayanışma 189
de facto 101, 103
de-revize 137
Deleuze 93
demokrasi 25, 104, 107
demokratik haçlı seferleri 194
demosit 77, 79, 81
Derrida 115
Deutsch 69

Devlet Güvenlik Mahkemeleri 72
DGM 70
Diallo, Amadou 74
diaspora 151, 157-159
diasporik milliyetçilik 159
din 69
diyalektik 118, 194
diyalojik 127
doğrudan ırkçılık 62
Doğu 148, 154, Avrupa 34, 37, 149, 157, 158, Avrupa Sosyalist Bloku 144, Timorlu 13, 34, 144
Doğulu 152
Donna Harraway 47
Dovidio 65
dönüştürücü 162
dördüncü dünyalı 152
Dr. Jacobus 51
Dr. Klineberg 48
DSP 99
Dubai 17
Durkheim, Emile 21, 106, 167, 173
Dünya Diller Yılı xi
Dünya Sosyal Forumları 190, 200
Dünya Tarihi Üzerine Dersler 54
Dünya Ticaret Zirvesi 189
dünya kamuoyu 193
dünya vatandaşlığı 189, 193
düşünce manzaraları 176

Edward, William 122
egalitarian multiculturalism 105
egemenlikçi ırkçılık 65
egoloji 146
ekonomi xiii
Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi 100, 197
elektrik 179
eleştirel pedagoji (critical pedagogy) 109-111
Ellis Adası 87
emik etnisite 23
Emniyet Kuvvetleri 73
emperyal ırkçılık 76
endogami 165
Endonezya 4, 46, 92, 93, 100, 144, Cumhuriyeti 13
Endülüslü 17
endüstri devrimi 17
Engels 51, 54
Engin, Aydın 92
entegrasyon 79, 87, 91, 92, 105
entegrasyonist 98
Eriksen, Thomas Hylland 32
erime potası 79, 87, asimilasyonculuğu 103
eritme potası 91, 103, demokrasisi 87
erken Rönesans 171
Ermeni 9, 15, 33, 34, 59, 71, 78, 81, 94, 165
Ermenice 11
Ermenistan x
eski Çekoslovakya x
eski Sovyetler Birliği 17, 39
eski Yugoslavya x, 15, 34, 37, 79, 80, 158
Eskimo 5, 12
esnek yapılanma 130, 134
Estonya x
eşcinsel 72, 78, 80
eşcinseller 49
Eşit Fırsatlar Ombudsmanı 127, 134
Eşitlik Mahkemeleri 86
eşitlik 66, 101, 107, 137
eşitlikçi 65, 105, çokkültürlülük 105, ırkçı 64
eşzamanlı çeviri 129
ethnicus 22
ethnos 22
ethnoscape 176

etik 6, 23, 110, 158
Etiyopya x, 39
etkin bağnaz 44
etni 7, 17, 21, 27, 34, 38, 40, 77, 81, 113, 146, 148, 151, 162, 165, 166, 167, 176, 182, 187
Etnik Ayrımcılığa Karşı Ombudsman 129, 134
etnik 6, 16, 22, 31, 35, 40, 60, 79, 91, 114, 115, 137, 144, 148, 149, 152, 195, azınlık 94, 121, 156, bağlılık 27, birlik 4, cemaat 40, 156, 171, çalışma 80, 114, çeşitlilik 165, 166, grup 4, 5, 8-11, 13-17, 22, 23, 28, 32, 39, 78-81, 88, 93, 97, 144, 159, 165, 195, 201, ırkçılık 57, kimlik 23, 28, 37, 38, 115, 159, 178, köken 73, 148, manzaralar 176, melezleşme 154, milliyetçilik 148, savaş 201, sınır 28, temizlik 34, 79, 80, 153, yakınlık ilkesi 157, 158
etniklik 23, 24, 30
etnikos 39
etnisite 6, 7, 11, 21, 22, 24-30, 34-36, 38, 39, 69, 85, 89, 112, 115, 120, 149, 155, 156, 159, 165, 181, 183, 201
etnografi 7, 25
etnolog 49
etnos 39
etnosantrizm xiii, 24, 42
Eugenik Model Kısırlaştırma Kanunu 50
eugenikçi 50
Eurovision 2
Euskera 15
Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi 188
evrim kuramı 45

Fanon, Frantz 58
Farisi xii
farklılık ırkçılığı 76
Fars 11
faşizm 58
feminist 104, 138, 181, 183
feminizm 98, 99, 111, 139, 181, 183
Fener 94
feodal derebeyler 35
fırsat eşitliği 109
Fildişi Kıyısı 34
Filipin Cumhuriyeti 13
Filipinler 12
Filipinli 8, 179
Filistinli Araplar 39
Fin 14, 15
finans manzaraları 176
Fince 14
Finlandiya Cumhuriyeti 14
Fiske 43
fiziki antropolog 45, 46, 49
Flaman 17
Flamanca 14, 15
Foucault, Michel 14, 39, 93, 172
Frankfurt'taki Üniversite Enstitüsü 50
Fransa 15, 80, 81, 91, 102, 141, 150, 153, 154, 158
Fransız 3, 5, 8, 11, 12, 15, 17, 51, 59, 87, 141, 142, 171, Bildirgesi 188, Cumhuriyeti 15, Haklar Deklarasyonu 188
Fransızca 3, 10, 11, 13-15, 172
Fraser, Nancy 106-108, 112, 118, 120, 122, 127, 128
Furnivall, John 92-95, 100, 101

Gaertner 65
Galce 14, 15
Gali, Butros 18
Galiçyalı 15, 17

gayrimeşru göçmen 152
gayrimeşru model 154
Geertz, C. 26, 27
geleceğin icadı 1
Gellner, Ernest 147
General Franco 15
genosit 79, 158
Gerçek ve Uzlaşma Komisyonu (Truth and Reconciliation Commission) 85
gerçekçi grup çatışması teorisi 68
gey 189
Giddens, Anthony 58, 79, 80, 159
Gilroy, Paul 175
Gine 74
Giritlioğlu, Tomris 71
Giroux, Henry A. 109, 110, 120-122, 126, 127, 129
gizli ırkçılık 70
Glazer, Nathan 23, 27, 28
globalization 175
Gobineau, Alfred de 46, 47
Goddard, Herbert H. 49
Goldberg, David Theo 103, 119
Goytisolo, Juan 116, 123, 145
göç 151
göçmen 12, 23, 67
gökkuşağı demokrasisi 194
göze çarpmayan ırkçılık 66, 67
Graef, Roger 72
Graff 108, 120, 127
Gramsci, Antonio 122
Greenfield 148
Grosby, Steven 27
Guantanamo Körfezi 34
Guantanamo Sistemi 200
Guarati 14
Guatemala 34
Güney Afrika 83, 85, 86, Birliği 83, Cumhuriyeti 4, 5, 10, 34, 82-84, 102, 194
Güney Afrikalı 83
Güney Amerika 3, 9, 11, 143, 194
Güney Doğu Asya 3, 8, 47, 166, 194
Güneyli 152
Gürcistan x
Gürcüce 71
Güvenlik Konseyi 19
Güzel ve Yüce Duygusu Üzerine Gözlemler 53

Habermas, Jurgen 111, 112, 119, 126, 127. 129
Haddon, Alfred Cort 49
hak 191
Halkın Avukatı 134
Hall, Stuart 29
Hami 11
Han 13
Hanson, Pauline 69
Hardt, Michael 76, 179, 180
Hartmann, Douglas 6, 30
Hasköy 94
Hasta Çocukların Genetik Olarak Önlenmesi 50
Hausa 28
havalar iyi gittiğinde liberal olanlar (good weather libarls) 44
Hawaili 9
hayali cemaat 1, 29, 30, 33
Hayes, Carlton 149
Hayvanlar Krallığı 151
Hear, Van 157
Hechter, Michael 29
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 51, 52, 54, 55, 112
Held, David 162, 164
Helen 78, Cumhuriyeti 16
her koşulda liberal olanlar (all-weather liberals) 44

Herder, Johann Gottfried von 51, 53, 112
Hernstein 51
Hıristiyan 39, 78, 102
Hıristiyanlık 192
Hırvat 14, 15, 76, 80
Hırvatistan x, 80, Cumhuriyeti x
Hindistan 8, 12, 14, 28, 29, 46, 78, Cumhuriyeti 13
Hindu 11, 13, 102
Hint 88, 119, 182, Avrupa xii
Hintli 8, 12, 24, 70, 121, 158, 159
hiperküreselleşmeci 162
Hiri Motu 16
Hispanik 164
hiyerarşi 192
Hobbes 177
Hobsbawm, Eric 199
Hollanda 5, 13, 80, 93, 100, 153
Hollandalı 8, 10, 24, 83
Hong-Kong x
Hooks, Bell 106
Howard, John 63
Howard, Rhoda 191, 192
Hugh Seton-Watson 149
Hutchinson 54
Hutu 35, 76, 80, 165
Huxley, Thomas 49
Hükümet Eliyle Ölüm 81
Hüseyin, Saddam 18, 200

ırk 22, 30, 39, 41, 45, 46, 49, 55, 56, 59, 69, 72, 76, 85, 94, 107, 112, 115, 120, 181, 184, 185, 201, kategorileri 55, bilim 51
ırkçı 65, 69-74, 102, 103, ampirisizm xiii, kurumsallaştırma xiii, şiddet 69, 72
ırkçılık xiii, 25, 41-43, 49, 53, 57-76, 147, alanı 59, 61
ırksız ırkçılık 56, 57, 59
III. Louis Bonaparte 37
International Journal of Educational Reform 106
Inuit 12
Irak 8, 17, 19, 154, 200, 201, Cumhuriyeti 11, Savaşı 154
Iraklı 19
Irk Kavramını Kim İcat Etti? 51, 53

ideolojik devrim 138
ideolojik küreselleşme 158
İDoloji (kimliklerin bilimi) 146
ikili vicdan 122
İkinci Dünya Savaşı 49, 68, 71, 72, 74, 77, 80, 148, 172, 188
ikiz kuleler 200
İlk Modern Çağ 170
ilk Amerikalılar 8, 12, 17, 30, 68, 194
imbilim 117
imparatorluk 76, 179, 180
İncil 53, 54
İngiliz 5, 10, 16, 17, 19, 23, 24, 47, 51, 58, 72, 73, 83, 101, 119, 158, 159, 165, 168, 175, 189, azınlık 15
İngilizce xi, xiii, 2, 3, 9-16, 22, 25, 42, 53, 88, 166
İngilizler 12, 16
İngiltere kökenli Avustralyalı 68
İngiltere x, 5, 8, 14-16, 19, 52, 5358, 70, 72, 80, 88, 121, 144, 153, 154, 164,
İnguş 78
insan hakları 177
İnsanın İtibarı 188
İnsanın Yaratılışı 55
interculturalism 115
İran 12, 19, 28, 154, 201, İslâm Cumhuriyeti 11, 154

İranlı 11, 19
İrlanda 149, Cumhuriyeti 15
İrlandalı 15, 22, 35, 144
Isaacs, Harold 26
isiNdebele 10
isiXhosa 10
isiZulu 10
İskandinav 7, 8, 153, 191
İskoç 144
İskoçya 14
İslâm 15
İslâmî rejim 154
İspanya 15, 17, 78, 80, 123, 144, 145
İspanyol 8, 11-13, 102, 116, 145, Harlem 94
İspanyolca 2, 3, 11, 13, 14
İsrail 61, 116, 178
İsrailli 179, Yahudiler 39
İstanbul 94, 122, 165, 183, Bilgi Üniversitesi 51
istatistik 172
İsveç 8, 165, 166, Krallığı 15
İsveççe 14
İsveçli 14, 15, 17
İsviçre 153, Konfederasyonu 15
işgalci 12
işkence 192
İtalya 16, 80, 153, 154, 171
İtalyan 8, 11, 12, 14, 16, 17, 22, 24, 70, 94, 121, 144, Amerikalı 143
İtalyanca 3, 11, 13-15
itni 16
İzlanda 7, 152, Cumhuriyeti 15
İzlandalı 15
izole etme 81

Jamaika 78, 88
Jameson, Frederick 174
Japon 8, 12, 13, 16, 22, 153, 164, 165
Japonya 7, 12, 16, 152, 201
Jayasuriya, Laksiri 104, 128
Jensen, Arthur xiii, 51
Jin ü Jiyan (Kadın ve Yaşam) 183
Jones 43, 69
Jr. Arthur J. Schlesinger 192
Jr. Juan San 107, 118. 122
Jujin (Kirpi) 183
Juliani, Rudolf 74
jus sanguinis 97

kaba sosyal ilişkiler kanunu 69
kabile 8
Kadınların Özgürlüğü 184
Kafkas Dağları 47
Kafkaslar ix, 8
Kafkasoid ırk 46
Kafkasyalı 46
Kagarlitsky, Boris 137-140
kahverengi 46
Kaliforniya 50, 80, 89, 94, 164
Kamboçya Devleti 13
Kamboçyalı 13
Kanada 5, 12, 17, 112, 113, 124, 153, 154, 194
Kant, Immanuel 47, 51-53
kapitalizm 140
Kara Kitap 122
Karadağ x
Karaib 14
Karakoyunlu, Yılmaz 70, 71
Karayip 88, Adaları 94, 175, Adalılar 159
karşı-imparatorluk 180
karşılıklılık 189
Kasımpaşa 94
Kastilyalı 15, 17
Katalan 15, 17, Rönesansı 36
Katalanca 13
Katalonya 36

Katar 17
katılımcılık 189
Katolik 15, 55, Sırp 14
Kaya, Ayhan 146, 168
kaymak tabaka 182
Kazakistan x, 158
Keldani 78
Keleş, İrfan 99
Kelt 15
Kemalist feminist 183
kendi için toplum 124
kendi kendini yönetim 114, 120, hakkı 125
kendiliğinden toplum 124
kendine dönüşümlü 194
Kenya 153, Cumhuriyeti 11
kesintisiz eğitim 122
Keynes 108
Khmer 13
Kınalı 94
Kırgızistan x
Kırım 158
kırmızı 46
kısmi-ulus (quasi-nation) 159
Kızılderili (American Indian) 3, 8, 9, 11, 12, 17, 24, 34, 46, 55, 68, 77, 102, 194
Kilise 44
kimlik 30, 35, 106, 141
Kinder 63, 64
King, Rodney 73
Kişisel ve Siyasal Halklar Sözleşmesi 195
kitle imha silahları 200
klasik göç modeli 153
klasik sosyoloji 21
Klerk, W. F. de 84, 86
Kling 47
Kohn, Hans 148, 149
kolektif insan hakları 128
Kolomb, Kristof 9
komünist rejim 34, 144
komünizm 56
Kongo 80, Demokratik Cumhuriyeti 34
konkisdator 152
Kont Buffon 53
Kopenhag Belgesi 196
Kore 7, 152, Cumhuriyeti 201, Demokratik Halk Cumhuriyeti 13, 201
Korece 13, 14
Koreler 13
Koreli 8, 13, 14, Amerikalı 76
Korsikalı 15
Kosova x, 80
Kota Yerler ve Tercihli Eylem Politikaları Ombudsmanı 134
Koyel 65
Kozmopolitan Demokrasi 192
kozmopolitan dünya düzeni 193
Kökler 144
köktendinci 194
köle-efendi diyalektiği 112
köleleştirilme 158
kölelik 77, 136
Kree 5, 12
Kritik Çokkültürlülük 121
Kunta Kinte 144
Kurtuluş 94
kurumsal ırkçılık 56, 73, 75
kuşkucular 162
Kuveyt 17, 18
Kuzey Afrika 17, 46
Kuzey Amerika 9, 12, 46, 80
Kuzey Batı Hindistan 28
Kuzey Kore 19
Küba Cumhuriyeti 13
Küçük Havana 94
Küçük İtalya 94

Küçük Saygon 94
Kültür Bakanlığı 99
kültür 111, merkezlilik 24
Kültürel İncelemeler (Cultural Studies) 98
kültürel azınlık 140
kültürel çeşitlilik 119, 167, 174
kültürel egemenlik 106
kültürel ırkçılık 74, 75,
kültürel kimlik 118, 141
kültürel küreselleşme 163
kültürel uyuşmazlıklar (cultural incommensurability) 117
Kültürlerarası Köprü Kurumları 134
kültürlerarası 192, diyalog 134
kültürlerarasılık 108, 115, 116, 120, 134, 175
küresel olarak en alttakiler 178
küresel vatandaşlık 180, 189
küreselleşme 114, 155, 161, 162, 166, 167, 177, 189, 193, 201, karşıtı 189
küreyerel (glocal) 176
küreyerelleşme 175
Kürt Alikan Aşireti xii
Kürt xi, 7, 11, 15, 19, 34, 35, 59, 70, 72, 78, 121, 144, 165, 182, 183
Kürtçe xii, 3, 4, 71
Kwakiut 5, 12
Kymlicka Will 113, 114, 120, 125, 126, 129

Laclau, Ernesto 169, 170
Latin 94, 116, 146, Amerika 17, Amerikalı 154
Latince 22
Latviya x, 158
Lawrence, Stephen 72
Laz 59, 144
Lazca 4, 71
Lazlar xi
Leeds 164
lehçe 16
Lenin, Wladimir Ilyich 37
Lep 14, 15
Levinas 115, 123
lezbiyen 189
liberal 117, 118, muhafazakâr 120
liberalizm 112, 119, 139, 149
Linneaus, Carolus von 53
Litvanya x
Liverpool 164
Llull, Ramon 146
Locke, John 51, 52
Londra 72, 94, 164, Metropolitan Polis Hizmeti 73
Los Angeles 72-74, 89
Lozan Barış Antlaşması 33, 78, 125
Ludik 118
Lue 31, 32
Lübnan 141, 146
Lübnanlı 141, 142

Maalouf, Amin 141, 142, 145
Mabo 69
Macaristan Cumhuriyeti 15
Machiavelli 122
Macionis 2, 13, 14, 80, 82, 87, 88, 94, 95
MacPherson Raporu 73
Madonna 168
Makedonya x
makro yalıtma 82
Malezya 34, 47
Malezyalı 47
Maltalı 94
Mançu 13
Mandela, Nelson 84, 85, 194
Maorice 16
Mardin 165

Mareşal Tito x
Marksist 41, 118, 137, 170, 180, 199
Marksizm 137
Marmara 164
Marshall Adaları 16
Marşalca 16
Marx, Karl 6, 21, 36, 51, 54, 124, 173
Matustik, Martin J. B. 108, 120, 122, 127
Mayalar 12
McConahay 63
McLaren, Peter 1022, 106, 118
Mead, George Herbert 112
Meclis Genel Kurulu 99
Meclis xii
medya manzaraları 176
Meertens 66
Meksika 5, 12, 34, 154, 164
melez 5, 11, 12
menfaat 106
Merton, Robert 44
Mestizo 11-13
Metis Yayınevi 145
mevsim salatası 91
mezzo yalıtma 82
MGK xii
MHP 70, 99
Mısır 17, 151, Arap Cumhuriyeti 11
Miami 94
Midyat 165
Miguel 155
mikro yalıtma 82
Miles, Robert 74
militarizm 41
Miller, Mark 155
milliyetçi 70, 129, 194
milliyetçilik 6, 30, 36, 37, 41, 57, 141, 146-148
misafir işçi modeli 153
misyoner 152
Modern Irkçılık Skalası 63
modern 171, 177, 192, ırkçılık 62-68, toplum 172
modernite 177, 178, 190
Modernitenin Birinci Çağı 91
Modernitenin İkinci Çağı 91, 193
modernizasyon 172
modernlik 124
Modood, Tarık 74
Moerman, Michael 31
Moğol 13
Moldovya x
monarşi 35
mono kültürcülük 98
monogenesis kuramı 54
monolitik 35
Montagu, Ashley 49
Moynihan, Daniel 27, 28
muhafazakâr demokratik 118
Mulatto 12
Murray 51
Musevi 48, 49, 158, 159, Hıristiyan geleneği 192
Musevilik 192
Müslüman 13, 14, 34, 39, 78, 80, 93, 95, 97, 102, Arnavut 80, Slav 14
Müslümanlık 192, 201
Myrdal Gunnar 63

Nagel, Joanne 30
Nagorno-Karabağ x
Nasuri 59
Nations and Nationalism 147
Nazi 50
Nazizm 56, 148
Negri, Antonio 76, 179, 180
Negro 48
Negroid 46
Nelson Mandela 5

New York 12, 27, 28, 48, 74, 88, 94, 200
Nijerya 17, 28, 34, 54
Nijeryalı 154, 155
Nira Yuval-Davis 40
Noel 92
Norveç 7, 152, Denizi 7
Nuremberg 50
Nusayri 78
Nübyeli 11

OHAL 102, 182, 183
ombudsman 25
Operario 43
Orta Amerika 12, 78
Ortadoğu 11, 17, 194
Ortodoks Bulgar 14, Hıristiyanlık 15, Sırp 14
Osmanlı İmparatorluğu 14, 78, 81, 93, 94, 100
otokton 7, 8, 194
otorite 192
Oxford English Dictionary 53

ölüm tarlaları 80
önemli ötekiler 112
öteki 23, 39, 40, 70, 98, 109, 121, 201
Özbekistan x, 158
özel temsil hakları 114
Özgür Kadın 183
özgürlük 188

Paki 70
Pakistan 78
Pamuk, Orhan 122
Papua Yeni Gine 16
Parekh, Bikhu 119, 124, 127
Parsons, Talcott 167
Pasifik 16, 46
Pathans, Swat 28
Pazartesi 182, 183
Pencap 14
Pennsylvania 86
Pera 94
Pers 11
Peru 5, 34
Peştun 13
Petras, James 180
Pettigrew 66
Pieterse 173
Pitcairn İngilizcesi 16
Plummer 2, 13, 80, 82, 87, 88, 94, 95
Pol Pot 80
poligenesis 54
polis ırkçılığı 72
Polonya 80
Polonyalı 70, 144, Amerikalı 143
popüler kültür 164
Portekiz 80
Portekizce 10
Portekizli 11
post-Marksist 170
postmodern 99, 108, 117, 118, 120, 139, 158, 159, 177
postmodernist 138
postmodernizm 98, 111, 138
postyapısalcı ekol 26, 30
Potpuri 92
pozitif ayrımcılık 25, 120
Prens Adaları 94
Profesör von Verschuer 50
proleter 122
Protestan ahlâkı 65, 68
Protestan Kilise 55
psikoloji xiii, 6
püriten 181

Quebec 5, 36, 112
Queens 12

Radyo Televizyon Üst Kurumu 71
Ramazan 92
Reicher 51
Ren Nehri 148
renk körlüğü 135
resmi dil 10, 11, 13-15
Rex, John 93-95, 101, 102, 104, 105, 109, 111, 119, 120, 125, 126, 129
Riesman, David 22
Ritter, Robert 50
Robbins 108
Robertson, Roland 175, 176
Roman-Çingene 121
Romani 13
romantik akım 36
Rosa Lüksemburg 183
Rousseau, Jean Jacques 112
Roza 183
Rönesans 59
Ruanda 34, 80
Ruanda-Burundi 10
Ruiz, Juan 146
Rum 59, 78, 94
Rumford 170
Rummel, R. J. 81
Rundi 10
Rus 17, 87, 99, 158, 179, Federasyonu 17
Rushtion 51
Rusya x, 158

Saami (Lep) 152
Safire, William 74
Sahra 46
Said, Edward 52
Sakson 8
Sami 7, 14
San 108, 122, 127
Santayana, George 26
sarı 46
Sartre, Jean Paul 51
saygınlık 191
Sears 63, 64
Seattle 189
Seçme/Seçilme Hakkı Yasaları 102
seks ticareti 155
sembolik ırkçılık 63
Sepedi 10
ses siyaseti 126, 130, 134
Sesotho 10
Setswana 10
Shaftesbury Ticaret ve Tarım İşletmeciliği İdare Meclisi 52
Sherpa 14
Shils, Edward 26
Shohat 122, 123, 125, 127, Ella 120
sığınmacı 152
sınıf çatışması 57
sınıf ırkçılığı 56, 57
sınıf savaşı 138
sınır pedagojisi (border pedagogy) 109
sınırsız vatandaşlar dünyası 189
Sırbistan x
Sırp 14, 15, 76, 80
sinagog 78, 79
Sindi 13
siSwati 10
Sivil Haklar 102, Hareketi 63, 184, Yasası 75, 82, 103, 143
sivil toplum 192
Siyah Feminist Hareket 184
Siyah İngilizce 14
siyah 5, 34, 46, 51, 55, 64-66, 73, 75, 84, 105, 122, 142, 164, Afrikalı 190, Atlantik 175, feministler 185
siyasi kültür 111
skeptik 162
Slovak Cumhuriyeti x
Sloven 14

Slovenya x
Smith 94, 119
Smith, Anthony 27, 30, 38, 40, 94, 119, 149, 167, 177
Smith, M. 101
Snyder, Louis 149
Soğuk Savaş 189
sonuç eşitliği 109
sosyal dönüşüm 138
sosyal psikolog 24
sosyal psikoloji 44
Sosyalist Federal Cumhuriyeti x
sosyalist ekonomi 107
sosyalist ideoloji 139
sosyalist sistem 37, 139
sosyalizm 56, 140
sosyoloji xiii, 6, 23
Sovyetler Birliği x, 34, 37, 157, 158
soykırım (genosit) 77-81, 192
soysuz arayış 145
sömürge modeli 153
sömürgesel tecrit (colonial segregation) 93
Spencer, Herbert xiii, 106
Spivak 93, 117, 121
Spoonley, Paul 32
Sri Lanka 144
Stam 120, 122, 123, 125, 127
Steinberg, Stephen 136
Straw, Jack 73
subjektivite 22
Sudan 153
Sudanlı 154
suistimal 106
Sulukule 94
Suriye 17, 19, 146, 201
Suudi Arabistan 8, 16
Süryani 7, 19, 59, 78, 165, 166
Swahil 11
Sznaider, Nathan 178
Şarkiyatçılık 117
şer ekseni 19, 200
Şikago 94, Kültür Çalışmaları 121
Şili Cumhuriyeti 12

Tacikistan x
Tagalog (Filipino) 13
Taliban 200
Tamil 47, 144
Tanganikalı 154
tanıma 106
tanınma (recognition) 107, 112
Tanrı ix
Tarzanca 88
Tatar 158
Tayland 31
Taylor, Charles 111-113, 124, 126
TBMM xii, 71
tehcir 34, 79
Tek Ulus Partisi 69
tekkültürlülük 119
teknik manzaraları 176
Teksas 164
tencere teorisi 176
tencere toplum 168, 170, 173
tercihli eylem politikaları 64
Terman, Lewis M. 49
Terörle Mücadele Yasası xii
tersine ayrımcılık 137
Thomas, Laurence 116, 120-122, 126-128
Tilly, Charles 149
timid bigot 44
Tok Pisin 16
Topkapı 94
ToplumBilim 146
Toplumsal Araştırma Vakfı 147
toplumsal cinsiyet 30, 107, 184
Tosk Arnavutçası 11
toss salad 91

Tönnies, Ferdinand 21, 167
Trakya 165
transformasyonalist 162
transgress 108
Trinh-Thi Minh-Ha 128
TRT 3, 70, 71
Tshivenda 10
Tswana 10
Turner, Terence 113, 122, 127, 128
Tutsi 35, 80
Türk 9, 11, 12, 15, 16, 19, 23, 35, 99, 121, 187, Ceza Yasası xii, 70, 71, pop müziği 168
Türkçe xi, xii, xiii, 3, 8, 14, 17, 33, 88, 175, 176
Türkingilizce 88
Türkiye x, 2-4, 8, 11, 12, 16, 30, 33, 58, 59, 70, 71, 78, 81, 88, 91, 99, 102, 125, 144, 147, 153, 154, 164, 182, 183, 187, 189, 194, 197
Türkiyeli 33, 158
Türkler 16
Türkmen 11, 19
Türkmenistan x

Ukrayna x, 158
ukuhlelelek 85
ulus 4, 27, 30, 35, 41, 60, birliği 4, devlet x, xi, 1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 14, 16-18, 21, 23, 33, 35-37, 61, 79, 81, 117, 135, 145, 156, 163, 171, 172, 176-179, 187, 189, 190-195,
Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi 99, 196
Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge 196
ulusal azınlık 195
ulusal dil 11
ulusaşırı 156, 167, 173, 175, 178, 192, cemaat 156, 157
ulusçuluk 27
uluslararası kültür 174
ulussonrası 178
UNESCO 49, 74
Urdu 14
utangaç bağnaz 44
Uygur 13
Uzakdoğu 182, 201

Üçüncü Dünya ülkesi 121
Üçüncü Kuşak Uyanışı 144
Üçüncü Kültür 174
Üçüncü Yol 191
Ürdün 17
üst kimlik 187

Valensiyalı 17
Valon 17
Varlık Vergisi 70, 71
vatanseverlik 41, 70
Venezuela 3, 9
Vertovec, Steven 156
Vespucci, Amerigo 17
Vestefalya Antlaşması 187
Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti 14
Vietnamca 13, 14
Vietnamlı 8, 13
Viyana Belgesi 196

Walens 15
Walker 63, 65-70
Walker, Iain 62, 69
Wallace, Michele 105, 126
Wallon 14
Walzer, Michael 113
Warner, Michael 121
Washington 189
Watson, C. W. 93

Weber, Max 6, 22, 23, 25, 173
Welsh 14
Wieviorka, Michel 59-61
Wikler 69
Willet 117, 118, 121, 127
Wilson, Thomas Woodrow 37
Wolf, Susan 112, 119

Xitsonga 10

yabancı korkusu (zenofobi) 24, 37
Yahudi 8, 12, 15, 22, 34, 35, 50, 59-61, 70, 72, 77, 80, 87, 94, 150, 165, 179
yalıtım 86
yalıtma 81, 82
yapıbozum 107, 118, 122, 123, 128, 134
yapısalcı 29
yarışan dayanışmalar 110
Yeğenoğlu, Meyda 98, 123
Yeni Amerikan Yüzyılı 18, 200
Yeni Dünya 54
Yeni Zelanda 5, 16, 17, 46, 153
yeni azınlıklar 196
yeni ırkçılıklar 43, 58
yeni toplumsal hareketler 189
yeniden dağıtım 106
Yerasimos, Stefanos ix
Yerkes, Robert 49
Yerli Amerikalılar 30
yerli 62, 69, Avustralyalı 68, 69, dil 10, halk 67, 68
Yeryüzünde Bir Sürgün 145
Yezidi 35
Young, Iris Marion 104, 125, 127, 128
Yönetim Üzerine İki İnceleme 52
Yugoslav 121
Yugoslavya x, 144
Yunan 9, 78, 94, 116, 146
Yunanca 14, 22, 39
Yunanistan 12, 16, 153
Yunanlı 14, Amerikalı 143
yurtsever 70
yurtsuzlaştırılmış toplum 92
yurttaş milliyetçilik 148

Zaire 80
zararsız milliyetçilik 148
Zekâ Testi 48
zenci 103
zenofobik 150
Zerdüşt 35
zorunlu uyum 87

Her zaman sosyolojinin uğraşı alanlarından olan "ırk" ve "etnisite" konularını derinlemesine incelediği bu eserinde Somersan, kelimelerin etimolojisinden başlayarak ırkçı insanların genel özelliklerine, asimilasyon ve demositten azınlık hakları sorunlarının dünya ekseninde bulduğu yankılara ve çeşitli ülkelerde devlet gözetimi altında yaşayan etnik grupların karşılaştığı problemlere ve bunların çözümünde uygulanmaya çalışılan yöntemlere kadar çok geniş bir yelpazede konuyu işlerken, "Tencere Toplum","Mevsim Salatası" gibi yeni yeni ortaya atılmış kavramları da açıklıyor.

Çokkültürlülük, kültürel kimlik ve "Gökkuşağı Demokrasisi" gibi kavramlar hakkında getirilen yorumlar ışığında göç ve göçmenlik, kimlik ve köklere geri dönme isteği gibi olguları da irdeleyen yazar, Durkheim, Giddens ve Gramsci gibi ünlü sosyal bilimcilerin konu hakkındaki fikirlerinden yararlanarak kitabının altyapısını sağlamlaştırıyor.

Sosyoloji

Kapak resmi:
Pablo Picasso, *La Guerre et La Paix*
© Succession Picasso 2004

ISBN: 975-6857-94-3

9 789756 857946

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ Ü